

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2006/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President

GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Galambos Ferenc Iréneusz, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: Bonkáló Ervin, **Horváth Tibor** (alapító);
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:
PUSZTAI ILDIKÓ

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged
Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

MARTON Szabolcs	Az egyháziak italfogyasztása a középkori Magyarországon <i>Alcohol Consumption of the Clergy in Hungary during the Middle Ages</i>	5
POSZTÓS Ildikó Piroska	A spanyol Tóth Tihamér-jelenség <i>El caso de Tihamér Tóth</i> <i>The Tihamér Tóth Phenomenon</i>	17
MÉSZÁROS István	Mindszenty és Barankovics. Mindszenty, a döntőbíró <i>Mindszenty and Barankovics. Mindszenty, the Adjudicator</i>	35
Péter MIKLÓS	The Connection Between Catholicism and Politics. Outline of the History of Ideas: Europe and Hungary <i>A katolicizmus és a politikum kapcsolata</i> <i>Eszmetörténeti vázlat: Európa és Magyarország</i>	59
GLESZER Norbert	Zsidó-búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. <i>Jewish Pilgrimages Today. Restructuring of Pilgrimages to Miracle-working Rabbis at the Turn of the Century</i>	69
NAGY Márta	A magyarországi macedovlachok regionális tudata a műalkotások tükrében <i>Regional Identity of Macedovlachs in Hungary as Reflected in Works of Art</i>	95

FORRÁSOK – SOURCES

SOMORJAI Ádám OSB	Adalékok Kelemen Krizosztom Pannonhalmi Főapát kinevezéséhez és lemondásaihoz <i>Further Data on the Nominations and Resignations of Krizosztom Kelemen, Archabbot of Pannonhalma</i>	105
----------------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

TÓTH Sándor László	Kosztolnyik J. Zoltán (1930–2006)	
MOLNÁR Gábor	Egy bogotái magyar szociális projekt története. Interjú P. Mustó Péter SJ-vel. Második rész <i>History of a Hungarian Social Project in Bogota. Interview with P. Péter Musto SJ by Gábor Molnár. Second Part</i>	161
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2005, 2006 <i>Books Concerning Ecclesiastic History 2005, 2006</i>	189

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

FARKAS Gábor Farkas: <i>A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor.</i> (Ism.: Mészáros István)	217
Nógrád megyei lelkészek és tanítók díjlevelei. 1784–1804. (Ism.: Mészáros István)	219
GYÜRKI László: <i>Dr. Batthyány László és Körmend.</i> (Ism.: Mészáros István)	222
SASVÁRI László: <i>Görög Elenika Oskolák.</i> (Ism.: Mészáros István)	223
MIKLÓS Péter: <i>Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről.</i> (Ism.: Sarnyai Csaba Máté)	224
MÁRTON Áron: <i>Házasság, család.</i> (Ism.: Ozsváth Judit)	225

MARTON SZABOLCS

AZ EGYHÁZIAK ITALFOGYASZTÁSA A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Dolgozatomban szó lesz az egyháziak italméréseiről, illetve az egyháziak italfoogyasztásáról is a Kárpát-medencében. Ezek közül a hangsúlyt inkább az utóbbira helyezem, hiszen ez a téma az, ami (talán szemérmességből) hiányzott történetírásunk paletájáról, a mindennapok életét kutató történész viszont már bizonyosan találkozott ilyen adatokkal. Ugyanakkor az italmérések kérdését pont emiatt nem lehet megkerülni, tehát röviden szólnom kell arról is. A nem történész közönség egyébként okkal várhatja el, hogy a kutatók végre válaszoljanak arra a kérdésre, miszerint Robin Hood híres Tug barátjához hasonló jókedvű egyháziak éltek-e Magyarországon is, és ha igen, mit lehet tudni róluk? Ugyanakkor előre kell bocsátanom azt is, hogy írásom nem egyházellenes céllal készült, inkább csak a régi egyházi misztikum fátylát kívánja kissé fellebbenteni. Köztudott, hogy a katolikus egyháznak nem csak szentjei voltak (akik bizonyosan roppant mértékletesen éltek), de a részletek már nem annyira ismertek például magyar vonatkozásban. A magyar középkori írott forrásokból a magasabb osztályok mindennapi életére lehet jobban következtetni.

Az 1100-as évek elején az esztergomi zsinatokon külön intézkedni kellett az olyan papok büntetéséről, akiket a nemesek erőltettek az ivásra és így részegedtek le. Ez egyébként nem magyar zsinati sajátosság volt, hanem összhangban állt II. Orbán pápa (1088–1099) rendelkezésével.¹

Néhány egyházi esetben például pontosan tudjuk azt is, hogy ki mit szeretett inni. 1471-ben a Pozsonyban vendégeskedő Matucsina Gábor († 1478) kalocsai érsek bort és sört kapott, míg Vetési Albert (1410 k. – 1486) veszprémi püspöknek malváziai bor és sör dukált.²

Fontos adatsorunk van 1508-ból, amikor is a pozsonyi káptalan pereskedése miatt a káptalan több tagjának is Budára kellett mennie az évben többször is. Júliusban Keresztes Simon és Pápóczi Imre kanonokok már reggeli előtt is sört ittak, majd vacsorára megint csak előkerült a sör.³ Egy hónappal később Bartolomeus kanonok utazott Bu-

-
- 1 BOROSY ANDRÁS: *Egyház és honvédelem az Árpád-korban*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1987, 208. old.; S. L. ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum: monumenta Arpadiana*. St. Gallen, 1849, 355. old. A Kálmán-kori esztergomi zsinat 48. határozata szerint, ha pap (presbiter) részegedik le, akkor 1 pensa büntetést, ha főesperes akkor 3 pensa büntetést fizessen. Ha a papot másodszor is részegen találják, tétségessé le. Ha valakit nemesek itatnak le, akkor 40 napig börtöljön, de ha ezt az életmódot folytatja, exkommunikálják.
 - 2 *Pozsonyi számadáskönyvek*. (MOL mikrofilm) C 390 1471. évi szk. (37. könyv) 81–82. old.
 - 3 KUBINYI 1990, 56. old; KNAUZ 1863, 222. old 1508. júl. 16. Esztergomban „Eodem die ibidem pro ceruisia ante prandium den. 1.”, majd 223. old. 1508. júl. 21. Budán „Item ad Budam applicuimus hora prima et antequam hora cene advenit, dedimus pro vino, ceruisia et fructibus den. 3.”

dára, aki Esztergomban jártakor szintén sört (és bort) ivott a reggelihez.⁴ Mindez jól példázza, hogy a sör a bor mellett teljes jogú ital volt a XVI. század elején Esztergomban és Budán is, sőt a pozsonyi káptalan tagjai sem vetették meg. Még egy adatot kihámozhatunk ebből. Az italra költött pénzek alapján kiderül a kanonokok eltérő igénye/mértékletessége. Az elsőként említett két kanonok július 16-án a reggelihez összesen 1 denárért vett sört, ami valószínűleg 1 magyar pintet (kb. 1,7 litert) jelenthetett. Ez elfelezve igazán mértékletes adagnak számíthatott akkoriban. 21-én este valószínűleg az összevont 3 denáros tételben szintén kb. 1 pintet tehetett ki a bor és a sör. – Velük ellentétben Bartolomeus egymaga sokkal többet költött italra, feltehetően egy hónap alatt nem történt gyökeres változás az árban, ezért nála több pint (vagyis sok liter) szeszital elfogyasztását kell tudomásul vennünk, ráadásul ezt a nem kevés sört és bort csak reggelire itta.

1489-ben a veszprémi egyházmegyében levő Fad-i Molnár Kelemen pap, foki plébános a részegségben elkövetett emberölésért felmentést kért és kapott a pápától.⁵

Hasonló ehhez egy másik érdekes oklevelünk 1500 környékéről, amikor az esztergomi helynök feltételes feloldozást adott emberölés alól. Tette ezt egyes *parochianus*-ai kérésére, akik kocsmai verekedésben embert öltek.⁶

Szintén az 1500. évből származik egy oklevelünk, amely arról szól, hogy Ilye-i Tamás lector és Waya-i Imre mester váradi kanonokok régen azon vitatkoztak, hogy Chaholi Bertalan nemes vajon Szabolcs vagy Szatmár vármegyében lakik. Az oklevél Váradon, Bornemiza János mester, kanonok házában készült, mivel Tamás lector most rút szidalmak közt esküdözött, hogy egy hordó legjobb bort ad a másoknak; aki nem adja meg, *more rusticali filium meretricis sese mutuo nominan(dum) concluderunt (a parasztlak szokása szerint kurafinak nevezze magát)*. Minderről tanúk előtt, mint például Zwhafew-i Jakab doctor iuris utriusque, kanonok előtt oklevelet adott ki.⁷

Újfent 1500 tájáról tanúsít minket egy zavaros oklevél arról, hogy Tamás doctor decretorum esztergomi helynök felmenti Péter káplánt egy asszony megöléséért, aki Kéthi Gáspár plébánosnál lakott, és a fent nevezett káplánt a kocsmától Gáspár házáig kergette egy karddal, itt a szintén karddal kirontó Gáspár papot megsebezte egy kővel, de Péter végül megölte az asszonyt. A történet befejezéséül Pétert felmentették a kiközösítés alól.⁸

Tamás esztergomi helynöknek nemsokára újabb oklevelet kellett kibocsátania ezúttal Pál ilmeri plébános kérésére. Megengedte, hogy a székhelyén levő javadalmas és nem javadalmas papokat, kik kicsapongó és részeges életükkel botrányt okoznak (*alii crapulare et ebrietatibus dediti, alii vero confabulationibus suspectarum mulierum insistentes*), felfüggeszthesse és elfogassa, és ekkor a tetteikről készült jegyzőkönyvvel együtt Esztergomba, az érseki börtönbe kell küldenie őket.⁹

4 KNAUZ 1863. 226. old. 1518. szept. 2. Esztergomban „In prandio den 5., pro vino et ceruisia”

5 BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták*. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997. (a továbbiakban BÓNIS)

6 BÓNIS: i. m., 513. old.

7 DL 73 337.; BÓNIS: i. m., 507. old.; KUBINYI ANDRÁS: *Kocsmázás, becsületsértés és fogadás a középsőkori Magyarországon*. In: NOVÁK LÁSZLÓ (szerk.): *Hiedelmek, szokások az Alföldön*. I. Nagykőrös, 1992. 235. old.

8 BÓNIS: i. m. 513–514. old.

9 Uo. 515. old.

Várad Péter (1450k.–1501) kalocsai érseket Mátyás király még 1484-ben börtönbe vetette Árva várában. 1489-ben, az érkeében eljáró pápai követ jelentéséből tudjuk, hogy abban az évben az érsek papot fogadott tömlöcében, akire egy hagymalével írott titkos levelet bízott, hogy juttassa el Rómába. A pap útközben még Magyarországon egy kocsmában eldicsekedett ezzel, el is fogták, a levelet pedig tűz fölé tartva elolvasták.¹⁰

Érdekes lehet Ludovicus Tubero (1459–1527) egyik története is, amelyben a szerző szerint 1491-ben jobbágyok rabolták ki a dunaföldvári monostort. A szerzetesek bortól berúgva és bátorságot merítve a szintén beborozott és a közelben letáborozott parasztsokra törtek, majd többet megöltek a rablók közül.¹¹

Mára ismertté vált az 1517-es körmendi kolostorper története is, aminek során az Ágoston-rendiektől obszerváns ferenceseknek adta Bakócz Tamás esztergomi érsek a kolostort. Az ágostonosok 1518-ban visszaperelték jussukat, és az ennek során készült jegyzőkönyvben szerepeltek olyan megállapítások, miszerint az ágostonosok rendszeresen kocsmába jártak, ahol a paraszttal együtt ettek és ittak, de az is előfordult, hogy részegen szó- és ütésváltásba keveredtek.¹² A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a barátoknak legjobb ivócimboráik maguk is egyháziak voltak: Balázs atya halastói plébános, Rádóczi Tamás atya és Hollós plébánosa, Halastói Benedek.¹³ Hasonlóan közismert a somlósárhelyi apácák ellen 1511-ben indított kivizsgálás is, miszerint „az apátnő és némely apácák a rendi fegyelmet elhagyva nem átalottak kéjeiknek élni, kocsmákat látogatni...”¹⁴

A fenti esetekhez hasonlóan érdekes lehet a garamszentbenedeki apátság jókedve is. Az 1508. április 17-én tartott vizsgálat szerint az apát többek között azzal vádolta a szerzeteseket, hogy a hívek alamizsnájából befolyt pénzeket borszerzésre használják fel. A szerzetesek szerint viszont az apát például a világi orgonistával kompletórium után iszik, és hangos beszédével zavarja a többieket. Az egyik – a társai által bemártott – szerzetes vallomása alapján társai néha lerészegednek és egymással veszekednek.¹⁵ Nem tudhatjuk, hogy mi volt az igazság, de a vallomások mindenképpen árulkodóak.

10 FRAKNÓI VILMOS: *Várad Péter kalocsai érsek élete*. In: Századok 1883, 508. old.

11 LUDOVICUS TUBERO: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. Ford. Galántai Erzsébet és Blazovich László. Szeged, 1994. I/16. 94–95. old.

12 ERDÉLYI GABRIELLA: *Egy kolostorper története*. Bp. 2005. 22–23., 67. old. A jegyzőkönyv 5. artikulusa ilyen kérdést tétet fel a tanúnak: „Az ötödik pont szerint a barátok (...) a mondott mezővárosban és falvakban gyakran paraszttal lakmároztak és részegeskedtek a kocsmákban, továbbá civódtak és veszekedtek, ami egészen verekedésig és vérontásig fajult...” Ld. még uo. 74. old. 1. táblázat!

13 Uo. 75., 85–86., 113., 124. old. 6. táblázat. A megkérdezett 49 helybéli tanú közül 25 szólt a barátok kocsmázásáról, ami mindenképpen bizonyítja, hogy rendszeresen látogatták ezeket a helyeket.; Uo. 128. old. Tanúvallomás szerint a körmendi fráterek olyan korán mentek a kocsmába, hogy nem a kolostorukban, hanem a kocsmában miséztek. Nem tudjuk, hogy ennek a vidám népi anekdotának mennyi alapja lehetett, inkább csak a kora reggeli megjelenést figurázták ki.; Uo. 136. old. Tanúvallomás szerint a körmendiek „Részeges” Antal fráternél gyóntak és körmenet alatt nagyokat húztak ők is a szenteltvíztartóba csempészett borból.

14 Uo. 49. old.; DL 22 140

15 HAICZL KÁLMÁN: *A garamszentbenedeki apátság története*. Bp. 1913. 38–40. old. Fennmaradt a vallomásokban egy érdekes káromkodás is, mellyel állítólag az apát szokta illetni frátereit: „gonosz vérek”. Ld. még 7. jegyzet!

Ismert részeges volt még Szatmári György pécsi püspök (1523-ban már esztergomi érsek), aki „Szívesen ázik el, szokása ez a magyaroknak, akik igen gyakran lesznek részegesek. Utána négy órát alszanak ebéd után, hogy a bor hatását eltüntessék. Itt nem szégyen részegnek lenni, mert itt reggel dolgoznak és nem ebéd után.”¹⁶ Francesco Massaro 1523-as követjelentése szerint az akkori erdélyi püspök, Várdai Ferenc (1514–1524) „Nem tud mást tenni, mint dáridózni és pénzt harácsolni.”¹⁷

A magyarországi alapítású pálos rend tagjai igen mértékletesek voltak, mégis több esetben előfordultak náluk is részegesek. A történetek jó részét Gyöngyösi Gergely (1472–1545) rendtörténetíró tollából ismerjük.¹⁸

A fentiek egyik oka talán az lehet, hogy a papok Magyarországon is bőven el voltak látva itallal. Ezt mutatja például egy 1506. évi oklevelünk is, ami arról számol be, hogy Imre, a pécsi egyházmegyes monostor (???) plébánosa házából Zalay Pál nemes elvittett 10 nagyobb, 4 kisebb hordó és 40 csöbör bort.¹⁹ Igaz, hogy nem egy kis falusi plébániáról van szó, de ez így is hatalmas mennyiségű bor lehetett. A továbbiakban a magyar egyháziak ital fogyasztását és italkészleteit illetően inkább csak a sörre korlátozom magam (kutatásaim eddig jórészt a középkori sörre vonatkoztak, így ebben vagyok járatosabb).

A magyar sörfőzés legkorábbi emléke a pannonhalmi apátság egyik oklevele, 1086-ból. Ebben szerepel egy *Komlóaszó* nevű völgy, azaz itt már nagyban, szakértelemmel termelték a komlót, amely csakis a sörhöz szükségeltett nagy mennyiségben.²⁰ Ily módon a magyarországi egyháziak jóval megelőzték nyugat-európai társaikat a sör komlózásával (feltehetően ősmagyar szokás volt a komlózott sör fogyasztása). Természetesen a szerzetesek fedezték fel a komlónak a sörre (meg az ivóra) gyakorolt hatását. Nyugat-Európában a komló sörben való felhasználásának legkorábbi dátuma 736, amikor Bajorországban már komlózták a sört a szerzetesek. A kontinensen a X–XI. században fokozatosan terjedt a sör komlózása, de csak a XIII. századtól vált igazán általánossá (Angliába csak a XV. században jutott el a komló, és még sokáig tiltották is a használatát). A szerzetesek rájöttek, hogy a komló eltarthatóbbá teszi a sört, továbbá, mint gyógynövény is hasznos volt. Ma is elsősorban vízajtóként használatos, de a középkorban kiemelten kezelték nyugtató hatása miatt is. Ezt – egyes feltételezések szerint – annyira erősnek vélték, hogy nemi vágyat csökkentő szerepet is tulajdonítottak neki.²¹ Ezért aztán minden konventnek volt komlókertje, hogy az ifjú növendékek

16 BALOGH 1929, 31. old. Aluise Bon jelentése 1519-ből.

17 Uo. 61. old. Francesco Massaro jelentése 1523-ból.

18 SARBAK GÁBOR: *A bor e régi pálosoknál*. In: FEDELES TAMÁS – HORVÁTH ISTVÁN – KISS GERGELY (szerk.): *A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére*. Bp. 2007. 312–316. o.; SARBAK GÁBOR: *Miracula Sancti Pauli Primi Heremitae. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511*. Debrecen, 2003. 79–80. old.; GYÖNGYÖSI GERGELY: *I. Remete Szent Pál remete testvéreinek élete*. (ford. Árva Vince) Pilisszántó, 1988. 92., 94., 108., 129., 131., 161., 165., 173., 187. old.

19 BÓNIS: i. m. 541. old.

20 DHA, 1992, 250. old. 1086. évi bakonybéli apátság alapítólevele; BEVILAQUA, 1931. I. 134–135. old. A komlót ma is völgy bejáratánál, szellős helyen kell tartani, pont úgy, ahogy az oklevél is mondja: „ad caput vallis que vulgo dicitur Qumlouozou” (mai írással Komlóaszó). Bevilaqua bizonyította be, hogy a komló arab közvetítéssel terjedt el Európában a VIII. században az ázsiai pusztákról.

21 PERNDORFER 1999, 41. old.; ULISCHBERGER 1982, 19–20. old. Annyi bizonyos, hogy a komló tényleg erősen csökkenti a nemi vágyat, és erről az újkorban már tudtak, de nincsen konkrét tudomásunk arról, hogy a középkorban is így tartották volna (csak visszakövetkeztetnek a szakemberek). Az is tény,

nek komlóteát adhassanak, hogy könnyebben ellenálljanak a test csábításának. Emiatt azután logikus lépés volt, hogy a fiatalok által igencsak szeretett édeskes sörbe tették az amúgy roppant keserű komlót. Később pedig a jóféle szerzetesi sörök terjedésével a kesernyés, komlós íz is beépült a közízlésbe.

A IX. században a svájci Sankt Gallen monostora volt a legnagyobb sörfőző hely, itt a konvent 40 épülete között 3 sörfőzde is állt. Ezt a sörfőzde-együttest még 820-ban tervezték. A szerzetesek több mint 100-an voltak, és mindannyian részt vettek a sörnevelésben.²² Maguknak az erős *pátersört* főzték, a zárandokoknak a *konventsört*, az előkelő vendégeiknek pedig a *Celia* nevű sörkülönlegességet.²³ Úgy tűnik, hogy a derék szerzetesek naponta 5 adag sört engedélyeztek maguknak szerény (Regula szerinti) boradagjuk mellé.²⁴

Ez a dolog azért is érdekes, mert a bencés regula eredetileg igen visszafogott italmennyiséget engedélyezett a szerzetesek számára. Szent Benedek regulája szerint ugyanis naponta egy hemina (kb. 2,5–3 dl) borral kellett beérniük a szerzeteseknek, és ez alól csak a kivételesen nehéz munkát végzők kaptak enyhítést.²⁵ Jól látszik hát, hogy a VI. század elején Itáliában kialakuló regula még egyáltalán nem szabályozta (és persze nem is szabályozhatta) a sörrel élő északabbi szerzetesek italmennyiségét. Erre majd csak a 817-es aacheni zsinat adott újabb, részletesebb szabályokat, amikor már valóban elterjedt a kereszténység és a szerzetesi életforma német (frank) földön is. 817-ben az aacheni zsinaton úgy rendelkeztek, hogy „ahol bor nincsen, két hemina jó sört kapjanak a szerzetesek naponta.”²⁶ Ez továbbra is igen szolid fejadag volt, azon-

hogya a komló hatóanyagai, a lupulin és a humulon baktériumölő hatásúak, tehát valóban eltarthatóbbá teszik a sört. Ld: CASTELMAN 1994, 238–240. old.; OLÁH 1989, 29–32. old. Utóbbi szerző szerint középkori német szokás volt, miszerint a vendég párnáját komlóval töltötték meg, hogy jobban aludjon.

- 22 SZABÓ - SZIGETI 1996, 60. old. Furcsa, de éppen a magyarok Sankt Gallen-i kalandja miatt érdemes árnyalnunk az európai sörös szakirodalom által nyújtott képet, hiszen Ekkehard leírása alapján a barátok kizárólag a boraik, élelmiszereik és kincseik mentésével foglalkoztak. A sört nem említette meg a szerző. Talán a sör mégiscsak a könnyen pótolható, olcsó italok közé tartozott... A Sankt Gallen-i sör első említése még 759-ből származik, amikor 30 edény (siglas) sört kellett adózni a szerzetesek számára az alávett népeknek. Ez a mennyiség persze a 800-as évek elejére kevésnek bizonyult a hatalmasra duzzadt szerzeti közösség számára, ezért 820-ban már valóban három sörfőző működött a monostorban.
- 23 ULISCHBERGER 1982, 19. old.; PERNDORFER 1999, 38. old.
- 24 „Qui (Ekkehardus) ebdomadam septem cottidie victualium statuit cum pane habendo et quinque mensuris de cervisia, quarum quintam nonalem quidem vino comparari voluit...” a Sankt Gallen-i krónikából idézi PERNDORFER 1999, 38. old.
- 25 SZBR, 1995, 88–89. old. A maximum 3 dl bor nagyon kevésnek tűnik, de ne feledjük, hogy a bort akkoriban felvizezve itták, tehát a napi folyadékükségletet éppen fedezni tudták ennyivel. Érdekesség, hogy a cisztereknél pont a munkástestvérek egyáltalán nem kaphattak szeszesitalt. Ld. KALÁSZ ELEK: *A szentgothárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Bp. 1932. 93. old. (a továbbiakban KALÁSZ)
- 26 MGH, 1835. *Leges* I. 201. old. A 817-es aacheni zsinat végzései, *Capitula Monachorum* 22. caput. „... Ubi autem vinum non est, unde emina detur, duplicem eminae mensuram de cervisa bona. ...” Ezzel teljesen ellentétes – és feltehetően hibás – állítást fogalmazott meg SZABÓ - SZIGETI 1996, 166. old. Szerintük, ha monostor gazdag volt és sok szőlő termett a vidéken, akkor a monachusok 2,5 liter, az apácák 1,5 liter bort fogyaszthattak naponta. Ha csak kevés bor készült a vidéken, akkor a szerzetesek 1,5 liter bort és 1,5 liter sört, míg az apácák 1 liter bort és 1 liter sört kaphattak. Ahol egyáltalán nem termelt szőlő, ott a szerzetesek naponta 2,5 liter sört és 0,5 liter bort, az apácák 1,5 liter sört ihattak naponta. A szerzőpáros a 816-os aacheni kanonoki rendelkezéseket ismeri, melyeket az egy évvel ké-

ban láthattuk, hogy már ugyanabban a században nem tartották be a Sankt Gallen-i barátok. Az említett monostor szerzeteseinek egyes számítások szerint naponta legalább 350–400 liter sört kellett főzniük, hogy magukat, a vendégeket és a szegényeket biztosan elláthassák.²⁷ XV. századi adatok szerint svéd és holland monostorokban napi 2,5–3,1 liter sör járt a monachusoknak.²⁸

A középkor folyamán a kolostori sörfőzés egyre nagyobb üzletté vált. A szerzetesek majd a papok is valóságos kocsmákat rendeztek be a konventek közelében. Ehhez tartozik az angol 'bride ale' (menyasszony sör) intézménye is, amely a „templomi sör” egyik fajtája volt. Az egyháziak ugyanis az északi országokban nem bortizedet kaptak, hanem bőséges gabonát, ebből pedig jutott nekik bőven a sörfőzésre is. Hogy biztosítsák sörük eladhatóságát, a különböző ünnepnapokon a kicsikart adományokért cserébe sört adott a parókia. Így az ingyen gabonát jól csengő pénzzé tudták tenni az élelmes plébánosok. Emiatt a középkorban tényleg rendszeres volt a templomban a sörivás, a sörkimérés (egészen a XII. századig). A bride ale konkrétan a házasságkötéskor az ajándékokért cserébe kiszolgáltatót egyházi söradag volt, és ebből származik a mai rövidült angol „menyasszonyi – *bridal* (bride+ale)” terminus.²⁹

A XIII. századtól a városi sörfőzés is előtérbe került, ahogy a városiasodás egyre jellemzőbb lett Európában. Kölnben például már több sörfözde működött. A XIV. századtól jelentek meg a sörfőzőcéhek, és ekkortájt vált általánossá kontinensünkön a városi sörfőzés.³⁰ A céhek értelemszerűen nem nézték jó szemmel egyházi riválisaik üzleteit. Ekkor már minden polgárjogú személy szabadon főzhetett sört a saját házában, és „soros” rendszerben ki is árusíthatta azt (tehát a sörbarátok naponként másik pincében találkozhattak és italozhattak). A XV–XVI. századtól rendszeressé vált, hogy a sörkimérésüket féltő városi polgárok betiltatták az uralkodókkal a kolostori serfőzdeket, esetleg maguk léptek fel tettelegesen is az egyháziak kocsmái ellen.

A leghíresebb középkori kolostori serfőzde az Alt-Zelle-i volt, amit a kiváló sör miatt az 1540-es években 3 év alatt 14 ezer lovas utazó és 20 ezer gyalogos zarándok keresett

sőbbi kizárólag szerzetesek számára készített szabályozás elvileg felülírt. MGH, 1835. *Concilia* II/1. 401. old. 122. cikkely. A szövegben mértékegységként a libra szerepel, aminél nem tudni, hogy inkább az ókori 327 g vagy a ma elterjedtebb 453 g lehetett. 1 libra bor vagy sör mindenképpen kevesebb lehetett, mint 0,5 liter.

27 RICHARD W. UNGER: *Beer in the Middle Ages and the Renaissance*. Philadelphia, 2004, 29. old.

28 Uo. 127., 132. old. Láthattuk, hogy Magyarországon a pozsonyi káptalan egyes tagjainak szintén meg lehetett ez a mennyiségű italfogyasztása, ami nem is volt kirívó, különben Bartolomeus kanonok nem ilyen formában számolt volna el a pénzzel.

29 JOHN BICKERDYKE: *The Curiosities of Ale & Beer*. London, 1965, 272–273. old.; GREGG SMITH: *Beer. A History of Suds and Civilization from Mesopotamia to Microbreweries*. New York, 1995, 19. old. A magyar középkorból nem ismerünk hasonló szokást.

30 Magyarországon csak a XV. századtól tudunk biztosan sörfőzőcéhekről. Bártfa: DF 215 780. A levéltári sorszámozás szerinti második csatornaszámadás 1481-ből való, utóbbi füzetecske borítóján fektették le más kézírással a sörfőzőkre (céhre) vonatkozó csatornadijat, valószínűleg ekkortájt történhetett a nagyarányú csatornázás.; Eperjes: EVL, 1931. 351–357. old. 1506-ban fektették le végre a sörfőzőcéh szabályzatát, de bizonyosan ez előtt is működött már valamilyen kevésbé meghatározott keretek között.; Kassa: A kassai sörfőzőcéh létrejöttéről nem tudunk, pedig az 1460-tól vezetett városkönyvbe jó néhány céh alapítólevele be lett vezetve, tehát 1460 elé kell tennünk a kassai sörfőzők céhhé szerveződését. A céh életéről részletesebben akkor értesülünk, amikor 1507-ben többen a céhből kiválva saját sörfőzőcéhét alapítottak. KKK 1507. év. 195–197. old.

fel. Természetesen ezt követően az üzletüket féltő városi polgárok törtek be az intézménybe, és szétverték a kocsmáját.³¹

A magyarországi egyházi viszonyok között értelemszerűen szintén csak kiragadott példákkal élhetünk, mivel nem lehetséges az összes egyházas hely bortizedeit és egyéb italos járandóságait sorra vennünk. Elsőként a dömösi társaskáptalan privilégiumának 1138-as megerősítését érdemes bemutatnunk, ami többek között arról szól, hogy 59 település évente 175 köböl méhserral volt köteles adózni (persze más, további terheken felül).³² Ennél részletesebben is elidőzhetünk az adománylevélnél. Egészen idáig ugyanis egyetlen szerző sem tudott dűlőre jutni az oklevél hatalmas számaival. Egy friss felfogás szerint Álmos herceg 1108-ban adományozta az 59 falut a dömösi prépostságnak 761 lakossal, akik évente 1522 akó méhsert és 75 köböl sört voltak kötelesek beszállítani. Ugyanez a szerző szerint az 1138. szeptember 3-ai adomány már 95 faluról szól, összesen 1332 szolgálval, 138 szőlővel stb.³³ Vele szemben állt a régebbi felfogás, amely szerint csak Tamach-falva 36 lakosának kellett évente 2 cseber jó sört adóznia, illetve több falunak összesen 410 cseber méhsert kellett adnia a prépostságnak.³⁴

Valójában – véleményem szerint – az említett falvak közül pontosan 13 falunak kellett márcal adóznia (és nem méhserral), ellenben ezek összesen 400 köböl márcot szolgáltattak be évente!³⁵ Részletesen: Tahu, Kalfar, Hidegkut és Kopan falvaknak évente 60 köböl márcot (sexaginta cubulos Marcii) kellett szolgáltatniuk. Eter és Geu falvaknak már csak évi 30 köböl márcot kellett adniuk. Limbu, Geiche és Damag falvaknak 20 köböl márc volt az évi adója, Hidus (Hodos), Ruosti, Cobu és Fekete falvak lakosainak már csak évi 10 köböl márcot kellett szolgáltatnia.³⁶ Ez tehát mindösszesen 400 köböl márc³⁷ volt évente. Itt tűnik ki először, hogy a gyakran használt köböl kifejezés mekkora űrmértéket takarhatott? Pontos választ egyáltalán nem adhatunk, de annak elkerülése miatt, hogy túl sokat tévedhessünk felfelé, egy alsóbb értéket használok majd a számításoknál.³⁸ A köblöt egy szerényebb 10 literes átlaggal számolva ez így is 4000 liter mézes ital volt évente. Eszerint naponta majdnem 1 liter márc jutott a káptalannak fejenként.

Ezenkívül természetesen hagyományos sört is fogyasztottak a dömösi egyházfik. Mint az oklevélből kiderült, a prépostság évente a kb. 1400 szolgálja közül nagyjából

31 ULISCHBERGER 1982, 22. old.

32 RUDNAY - BELICZAY 1987, 17. old. Sajnos helytelenül hivatkozik a szövegre. Nem túl jó teljes kiadása: FEJÉR 1843. II. 100–108. old.; Az eredeti oklevél MOL száma DF 238 231.

33 KECSKÉS 2000, 23, 25–27. old.

34 NEDECZKY 1880, 13. old. Szerinte Álmos 12 kanonokból álló káptalant hozott létre 1108-ban, tehát még 1138-ban is ekörül alakulhatott a létszám. Uo. 21. old. A méhserről pedig azt írta, hogy mivel italt mértek a köböllel, így valamilyen akófélének, tehát nagyobb mértékegységnek kellett lennie. Uo. 23. old.

35 FEJÉR 1843, II. 94–109. old. Igazából már a falvak számánál sincsen egyezés, hiszen nehéz eldönteni, hogy egyes falvaknál a hosszú szövegben nem-e a másoló ejtett hibát. A kb. 1330–1400 felsorolt szolgálvánál mindez még hatványozottabban jön elő. Ld. SZABÓ 1936, 56–57., 130–135., 203–206. old.

36 FEJÉR, 1843. II. 100. old.

37 A méhsér nem más, mint mézes víz, amit kierjesztettek, míg a márc ugyanennek szőlőtörkölyre öntött változata, amely ezáltal erős szőlőaromát kapott és ezért inkább mézbornak fordíthatnánk, ha le akarnánk fordítani. Feltehetően francia (vallon?) eredetű ez az italfajta Magyarországon, legalábbis a neve alapján így tartják. Ld. BEVILAQUA 1931, I. 129–132., 301–302., 315. old.

38 BOGDÁN 1991, 218–235. old. Köböl – cubulus – Köbel. A szerző által gyűjtött anyagok szerint a köböl közepértéke 6–30 l között változott, ugyanis az adatolható esetek többségében 10–17 l közé esett a köböl nagysága (48%), míg 37%-ban 6–10 l közé. A többi esetben ezeknél jóval nagyobb köböllel számoltak.

800-tól kért sörajándékot.³⁹ A 800 szolgának fejenként két köböl jó sört (duos cubulos cereuisiae bonae) kellett beszolgáltatnia.⁴⁰ Ez pontosan 1600 köböl sör (kb. 16.000 liter), azaz 12 fős közösséggel számolva ez fejenként naponta majdnem 3,5 liter sör lenne! Ráadásul könnyen lehetséges, hogy, hogy az általam alkalmazott köböl sokkal nagyobb volt, tehát a fenti mennyiségnek többszörösét is beszedhették. Ha ehhez hozzáadjuk a márcot, és a nem tudni mennyi bort (aminek a tizedét egészen biztosan beszédtek), olyan mennyiséget kapunk, amennyit egyszerűen nem lehetett napi rendszerességgel elfogyasztani.⁴¹ Úgy tűnik, hogy a magyar szerzeteseknek annyira sok sörük (és más szeszitaluk is) volt, hogy nem tehettek mást, mint hogy kiárassák (első sorban valószínűleg a drágább bort).

Mivel a sörrel kapcsolatban nem tudunk arról, hogy nagy értékük lett volna, né tán kereskedtek vele, így csak azt feltételezhetjük, hogy az italmennyiség nagyrészt a helyben lakó egyháziak és valamelyest szolgaszemélyzetük igényét fedezte, illetve a frekventált dömösi udvarhelyen megjelenő vendégek megvendéglésére ment el, de mindenképpen hatalmas napi mennyiség lehetett (emiatt, és az egyházi tiltás szükségessége miatt gyaníthatunk italmérést). Például csak birkából is évente több mint 1600-at kapott a káptalan. A böjtös napokat értelemszerűen leszámítva ez akkor is kb. napi 8 birka lenne a káptalan számára, ami szintén elfogyaszthatatlan mennyiség.⁴²

Ugyanakkor felmerül az a kérdés is, hogy melyik ital lehetett a fontosabb akkoriban Dömösön: a pontosan körülhatárolt mennyiségű sör és márc vagy a bor? Véleményem szerint az előbbieket, hiszen amíg a borból megelégedtek a szokásos – természetfüggő – tizeddel, addig a sör és a márc mértékét pontosan megszábták. Ezen italok esetében nem kockáztatták meg, hogy rossz termés esetén ne legyenek bővében a habzó italoknak.

A sör fontosságára utal az is, hogy lakóhelytől függetlenül, bármilyen messze is laktak szolgálk, a két köböl jó sört mindenhol elvárták. Ezen a ponton nem volt „kivételezés”. Ezzel összefüggő érdekes felvetés lehet az is, hogy ha a XII. század elejének egyik kedvelt központjában, Dömösön a sör és a márc volt a legfontosabb ital, akkor ez talán a magyar uralkodói elit igényeit is tükrözte valamelyest. Még csak azt sem állíthatjuk, hogy a magyar egyházi bort ivott és vizet prédikált.

Az Albeus-féle pannonhalmi birtokösszeírás (1237–1240 k.) részletesen tájékoztat az apátság egykori szolgálónépeiről és kötelezettségeikről. Tulajdonképpen innen derülhet ki, hogy nagyjából mennyi malátára is számíthatott évente a pannonhalmi apátság. A borral kapcsolatban nincsen ilyen biztos támpontunk, a legtöbb lakos bortizedet

39 A legkevesebbet számolta KECSKÉS 2000, 23. old. Én 772 sört adó szolgát számoltam össze, de még ennél is többet GYÖRFFY 1991, 293–294. old. Utóbbi pontosan 809 szolgát számolt össze.

40 FEJÉR 1843, II. 95–100. old. Az oklevélben sok szőlőt említenek, de ezek adóját nem, így – bár biztosan fizettek tizedet utána – nem tudjuk megállapítani, hogy mennyi bort kapott évente a káptalan.

41 Egészen biztosan valamiféle kereskedelembe értékesítették a felesleget, pontosabban kocsmárolták a bejövő italokat. Tudunk arról, hogy az 1100-as évek elején már tiltani kellett az egyháziak kocsmatartását. Ld. ZÁVODSZKY 1904, 114. old. Első esztergomi zsinat rendelkezései. LXI. caput „Ne clerici tabernarii vel feneratorum sint. Quicumque in tabernaria domo biberit, si clericus est, deponatur, si laicus, in testimonio non recipiatur.” Tehát az egyháziak kocsmát ne tartsanak, de ne is látogassák, sőt még a világiak se, elvégre hiteltelenné válnak azzal. Ennek ellenére a dömösiek esetében valószínűnek kell tartanunk az italkimérést. Jelen pillanatban ez a legkorábbi – feltételezhető – adatunk az egyháziak kocsmatartására Magyarországon.

42 GYÖRFFY 1991, 294. old. Feltehetően a hatalmas mennyiségű állatot is piacon értékesítették, illetve vendégeskedés közben fogyott el.

volt köteles adni, de ez évenként a terméstől függött. Mivel az apátság birtokain éltek kiváltságolt, és meghatározott szolgáltatásra kötelezett népek (kondicionáriusok), így a malátával is adózók létszámát nagy bizonyossággal kb. 2000 főben adhatjuk meg.⁴³ Fejenként és évente 1 vödör malátát tartoztak adni, ami azt jelenti, hogy évente csak malátából kb. 40.000 liter jött össze, amiből – még inkább csak találgathatunk –, nagyjából 160–240.000 liter⁴⁴ sör készülhetett. Ennek legnagyobb része természetesen nem került be az apátságba, hanem valószínűleg helyben kiárulták. Mindenesetre ez a mennyiség már közelíthette a nagyobb nyugati monostorok főzésmennyiségét (pl. az említett Sankt Gallen sörmennyiségét is).

Fontos az 1086-os bakonybéli oklevél 1246-os interpolált megerősítése is. Ebbe már beszúrták azt a mondatot, hogy minden falu 4 ünnepnapon is köteles adni többek között 50 vödör sört (L ydriis cervisie).⁴⁵ Az oklevél akkor 21 faluról tudott, ami azt jelenti, hogy ha ezek évi 4 alkalommal 1050 vödör sört valóban adtak az apátságnak – ami a dömösihez hasonlóan hatalmas mennyiség – akkor összesen 4200 vödör, azaz kb. 84.000 liter sör(!!!) folyhatott be a bakonybéli apátság pincéjébe. Ez a mennyiség egy kisebb városnak is elegendő lett volna...

Estei Hippolit püspök egri sáfárkönyve is érdekes adalékokkal szolgálhat. Ennek az Itáliából érkezett püspöknek a számadáskönyve minden bizonnyal magyar szokásokról emlékezett meg akkor, amikor például kiderült, hogy sört küldetett a püspök Eger várába.⁴⁶ Érdekes, hogy a szokásos ajándékokat már pénzben fizették ki a falvak, ugyanakkor a számadáskönyvben fennmaradt, hogy miért mennyit fizettek a lakosok. Így derül ki, hogy Maklár falu több évben is a nagyobb ünnepeken sörrel kedveskedett püspökének.⁴⁷ Ráadásul a borterméséről híres Nagytállya (heves vm.) is sört küldött a püspöknek. Feltehetően ez régi magyar szokásra utal, hiszen nem valószínű, hogy az olasz püspök rajongott volna a sörért. Bizonyos, hogy az egri püspöknek régtől fogva feladata volt az egri és szarvaskői várak fenntartása, élelmezése, amiről az 1476-os összeírásból tudjuk, hogy sörrel oldotta meg.⁴⁸

43 PRT I. 771–787. old. 1237–40 között Albeus nyitrai főesperes készítette az összeírást IV. Béla megbízásából, hogy az apátság ne kerekíthessen felfelé a saját javára. A fenti adatokat táblázatosan összegyűjtötték: Uo. I. 570–575. old.

44 A maláta a sörfőzés lisztszerű gabona-alapanyaga, amelyhez vizet adva főzik a sört. A mértékegységekről ld. BOGDÁN 1991, 261–267. old. Különbség van a csöbör és a vödör mértékegységek között. A vödör-idria-eimer ismert nagysága 10–44 liter között változott, a középérték 10–23 liter volt. Mivel a köböltől is különbözik, és a köblöt 10 literrel számoltam, a vödröt 20 literrel számolom. Továbbra is hangsúlyozom, hogy ezek csak következtetett, kerekített *viszonyszámok!* Azt is csak következtetni lehet, hogy a malátához mennyi vizet adtak, elvégre manapság a 4,5–5,5%-os alkoholfokú sörök főzése esetében kb. 1 : 5 arányban használnak malátát és vizet. Emiatt én az 1 : 4–6 arányokkal számoltam, hogy ne tévedhessünk nagyot.

45 DHA 260. old. Az 1086-os alapítólevél interpolált változata.

46 EHSZ, 1992. 173. old. 1505. év. Eger „Item misit cervisiam ad castrum emit fl. III d. XX.”

47 Uo. 64. old. 1501. nov. 11. Censu Sancti Martini „... Machlar pro cervisia dedit fl. unum et pro cena d. 16” 168. old. 1503. dec. 25. Censu nativitatis Domini „ [Maklár falu] Pro cervisia dedit unum fl. cum medio. ... [Thalya – Tállya falu] Pro cervisia dedit fl. unum medio, de aliis feci gratiam...” 332. old. 1508. márc. 30-án Eger városa „... emi ... cervisiam pro purgatione dicti sepulcri [Christi] d. d. 25”

48 DL 37 008 Az egri püspökség javainak összeírása 1476-ban (egri uradalom). 1v., 3v–v., 4v., 6v., 7v., 8v–v., 9v. old. (MOL D 166 mikrofilm) ill. no. Szarvaskő várának sörlevételeiről lásd 23v–24v., 25v–v. old. (MOL D 167 mikrofilm)

Az egyházi rendünk sörkedvelését mutathatja az is, hogy Bártfa városa (a leghíresebb sörfőző városunk a középkorban) nagy ritkán még egyháziaknak is küldött saját sört, így például 1517-ben (a szepesi?) Szent Márton monostorának 4 oktávéval.⁴⁹

Ahhoz képest, hogy a német vidékeken jellemző volt az egyháziak házi (kolostori) sörfőzése, nálunk alig van erre adat. 1389-ben az eperjesi Szent Miklós eklézsia rektorának hagyatékáról értesülünk. Ebben két fallal ellátott sörfőzőjét (Brascatoria murata) is utódaira hagyta 60 köböl malátával egyetemben.⁵⁰ Ez az adat azért érdekes, mert kiderül belőle, hogy bizonyos esetekben a plébánosok, egyháziak is maguknak főzték a sört. 1431-ben a bécsi egyetem magyar tanulói között bukkant fel a körmöci Johannes Melczer altarisista (oltárfelelős). A sörfőzés és az egyházi szolgálat tehát itt nem zárta ki egymást.⁵¹ Mindennek ellenére ez a kettő adat nagyon kevés, ezért azt kell feltételeznünk, hogy Magyarországon az egyháziak jobbra kész bort gyűjtöttek be, a gabonatisztaságból pedig jobbágyaikkal főzték a sört, nem pedig ők maguk kísérleteztek ezzel.

Ugyanakkor tény, hogy az olcsó sör az egyháziak számára inkább alsórendű italnak számított nálunk, így érthető, hogy nem sokat foglalkoztak vele. Ellenben több adatunk van arra, hogy a szegények között olcsó sört osztottak. Gug ispán 1231-ben a Dymben (Zólyom vm.) épített Szent Miklós-kápolna viaszszükségletének fedezésére felajánlotta a méhei által termelt viaszt, hogy világítani tudjanak, és ha annyira megszaporodnak a méhek, hogy a mézből méhsert tudnak csinálni, akkor a kápolna ünnepein osszák szét a szegényeknek.⁵² Ez az adat azért különösen fontos, mert rávilágít egy kicsit az akkori szokásokra, különben nem tudnánk, hogy a körmenetek előtt és közben például egy kis méhsert is fogyhatott (a XIII. században).

Pozsonyi érdekesség az 1515. évi nagymérvű sörvásárlás. Annyira szűkös év volt ez Pozsony környékén, hogy sokkal több sört (és bort) kellett vásárolni, mint amennyit termeltek a városban (vagy a környékén). Feltehetően a gabonatermés még gyengébb lehetett, mint a szőlőtermés, hiszen ekkor a sör 33–66%-kal drágább volt a bornál. A városnak abban az évben 6 hordó világos (weiss) sört is kellett vennie, melyből 4-et kiárultak (6 denárért vették pintjét és 8 denárért adták tovább), 1 hordót a kórháznak adtak(!), 1-et pedig a pincébe tettek.⁵³ Egyelőre nem tudom megmagyarázni, hogy miért az akkor jóval drágább sört adták a kórháznak az inségben, és miért nem a bort. Talán szállítás közben megromlott? Netán, mert szokás volt – az egyébként olcsóbb – sört adni az ispotálynak? Eperjesen szintén nyomát találjuk a szegények sörrel ellátásának. 1499-ben a kolostor virrasztói kaptak sört 17 denár értékben a várostól, 1503-ban pedig az ispotályba küldtek sört 75 denár értékben.⁵⁴ Ez a két adat nem sok, de mégis arra

49 DF 217 664 *Bártfa város számadáskönyve*. 1517. év Iv. old. Természetesen ez csak kiragadott példa, szinte minden évről találhatunk olyan bejegyzést, ahol egyháziaknak küldtek ajándékba valamennyi sört.

50 WAGNER 1780, 471. old. 1389. júl. 24.? (feria I. ante Jacobi Apostoli) Eperjes.

51 SCHRAUF 1892, 73. old. „1431. ápr. 14. „Johannes Melczer, altarisista de Kremniczin – 8 gross.”

52 RUDNAY - BELICZAY 1987, 18. old.; BEVILAQUA 1931, I. 125. old.; FEJÉR 1843, VII/1. 228. old. 1231. „... De apibus vero statui, vt ceram ad vsum Luminarium et Candelarium, quod ardere debeant, adhibeant, et si in tantum multiplicata fuerint apes, volo quod serui praeonominati de melle medonem faciant, et in Festiuitatibus Capellae distribuant pauperibus ...”

53 PSZK C 399 1515. évi szk. 65., 199–200., 211. old.

54 EVSZ 155r. old. (1499. évi szk.), 230r. old. (1503. évi szk.)

mutat, hogy – Pozsonyhoz hasonlóan – az olcsóbb sört adták az alsóbb, szegényebb rétegeknek.

Az egyháziak természetesen nem csak önmaguk vidámítására (illetőleg egyszerű italul) használták a szeszesitalokat. Ahogy a korban sokféle szokás volt gyógyitalokat készíteni bor alapanyagból, úgy nálunk is fontos gyógyszereknek számítottak az alkoholos italok. A XVI. század elejének nagy magyar szerzetes-írója, Temesvári Pelbárt (1435 k.–1504) szólt a méhserről. Mint szerzetes, rendszerint kitért az italok élettani hatásaira, így tudjuk meg tőle azt is, hogy a méhsert Magyarországon betegeknek adták, hűsítő hatásúnak tartották, ami enyhíti a légzést, megkönnyíti a székelést és használ a köhögés ellen. Kitért a mézzel készített borra is, ami szerinte meghozza az étvágyat, és hosszú öregséget biztosít sokaknak.⁵⁵ Megemlékezett a különféle magyar (és európai) borokról illetve ezeknek képzelt biológiai hatásairól is.⁵⁶

Ki kell térnünk a magyar egyháziak többször említett italmérésére is. Legelőször az 1279-es budai zsinat hozott ennek tiltásáról általános határozatot Magyarországon. „Elrendeljük, hogy egyetlen egyházi személy se merészeljen lakóhelyén, azaz házában vagy udvarában kocsmát tartani, azt létesíteni és működtetni, hogy ott kis tételekben bort árúsítson, illetve hogy ott hitvány, könnyelmű és gyanús személyek vendégeskedjenek vagy tartózkodjanak. ...”⁵⁷ 1382-ben az esztergomi zsinat úgy határozott, hogy megtiltja az egyházkerület papjainak a bor- és sörkimérést, melyet házaikban bonyolítottak le, ahogyan a kocsmában szokás.⁵⁸ Ez a zsinati határozat valószínűleg továbbra sem ment át a gyakorlatba, hiszen 1450-ben majd 1489-ben is újra és újra be kellett iktatni a zsinati cikkelyek közé (érdekes módon utóbbiakban a sörárusítás már nem szerepelt).⁵⁹ A veszprémi egyházmegye 1515-ös zsinatán szinte változtatás nélkül szerepel ugyanez a tiltás, ami a kérdés további időszerepét mutatja.⁶⁰ Hasonlóan alakult például a zártabb ciszterciek italmérése is. Számukra egészen az 1182-es nagykáptalan rendelkezéséig tiltva volt az italeadás. Ekkortól engedélyezték a boreladást, oly módon, hogy a monostor eladhatta a bort világi embernek, aki a monostor vagy a major területén kívül kimérte azt. A bormérő helyen a rendtagok közül senki nem tartózkodhatott. A XIII. század közepétől már maga a monostor is mérhette kicsiben a bort, ha volt olyan embere, aki a felelősséget magára vállalta.⁶¹

55 TEMESVÁRI 1982, 257. old.

56 Uo. 274–278. old.

57 KRISTÓ GYULA (szerk.): *Kun László emlékezete*. Szeged, 1994. A budai zsinat végzése. 144. old. 4.§. Továbbá uo. 145. old. 7.§. „Egyháziak ...ritkábban hallgassák a színészeket és az énekmondókat, kocsmákba egyáltalán ne térjenek be, hacsak nem utazás közben kényszeríti erre őket a szükség; dobókockákkal és kis kockajátékokkal ne játsszanak, s jelen se legyenek ilyen játékoknál.” (Almási Tibor fordítása)

58 BATTHYÁNY 1827, III. 275. old. „... nec vinum *vel Cerevisiam* in domo sua propinare audeat, ut in Taberna fieri consuevit, ...” Batthyány szerint a „*vel Cerevisiam*” utólagos beszurás eredménye, egy másik kéz munkája. Erre utalhat az is, hogy a későbbi zsinati végzések is csak a borról szólnak. Nem tudjuk viszont, hogy ez a beszurás pontosan mikor történhetett vagy nagyjából egykorú lehet-e, elvégre XV. századi esztergomi sörös adatunk már nincs is.

59 BATTHYÁNY 1827, III. 482., 558–559. old.; Uo. III. 513. old. Az 1460-as szepesi zsinat (Lőcse) 23. cikke-lye is megtiltja a papoknak a kocsmában ülést, a laikusokkal történő ivászatokat. Felmerült a lehetőség, hogy a zsinati határozatok lengyel minta alapján születtek, de pont a kocsmatartásról szóló részt önálló esztergomi munkának tartják. Ld. ERDŐ 2001, 49. old.

60 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Bp. 1997, 82–83. old.

61 KALÁSZ: i. m. 94. old.

Vegyük észre, hogy – a pálosok kivételével – egyáltalán nem azt tiltották, miszerint egyházi kocsmát tartson vagy tulajdonoljon, hanem a saját lakóhelyükön levő kocsmatartás volt csak tilalmas (illetőleg a kocsmában a kiszolgálás). A kocsmáztatás fontos egyházi jövedelem lehetett, a hatalmas mennyiségű tizedbort valahol ki kellett árul(tat)ni. Hogy ez az egyházi kimérés a középkori Magyarországon hány száz vagy ezer helyen történt, nem feladatom kitérni. Ugyanakkor viszont látnunk kell, hogy az egyháziak erkölcsére vigyázva több helyen is tiltották a kocsmában időzést. Melyet azután több-kevesebb sikerrel be is tartottak eleink.

Az egyházi italmérés jövedelmezőségére ehelyütt csupán egyetlen, többször idézett adatot hoznék. 1337-ben az egri püspökség csak a zempléni bortizedből (természetesen több vármegye egyházi igazgatása hozzájuk tartozott, de itt csak erről az egyről van szó) 10.000 aranyforint hasznot szerzett. Ez akkori árfolyamon 737 kg ezüstöt vagy 70 kg aranyat jelentett!⁶² Mindehhez látnunk kell azt is, hogy a tokaji borok akkoriban teljességgel ismeretlenek voltak, nem úgy, mint manapság.

SZABOLCS MARTON

ALCOHOL CONSUMPTION OF THE CLERGY IN HUNGARY DURING THE MIDDLE AGES

Present paper studies the history of public houses run by the clergy, as well as the alcohol consuming habits of the clergy in the Carpathian Basin during the Middle Ages. In the first place the author throws light upon the latter, since this topic has so far been neglected in historiography - probably due to a kind of shyness. Although historians studying everyday life must have already come across data of the kind during research work. On the other hand, while presenting the above described subject, one can not neglect the question of public houses run by the clergy, thus present paper briefly discusses this field as well. Present study is based on Hungarian language written sources from the Middle Ages, both published and so far unpublished sources of archives. These documents mainly reveal the everyday life of higher social classes. The paper presents what kind of alcoholic drinks the Hungarian clergy produced, sold and consumed during the Middle Ages, therefore the data it provides may be of importance for those being interested in history of everyday life and economics.

62 MOLNÁR ERIK: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*. Bp. 1949, 46. old.

POSZTÓS ILDIKÓ PIROSKA

A SPANYOL TÓTH TIHAMÉR-JELENSÉG

A magyar és a spanyol nép kapcsolatának kezdete egyesek szerint a tizedik századba nyúlik vissza: a portyázó hadjáratok idejére esik, amikor 943–944-ben a kalandozó magyarok átjuthattak a Pireneusokon. A két nép kapcsolata innentől kezdve nagyjából nyomon követhető. A második világháború után az 1945–68 közötti időszakban a magyar származású művészek nagy számban és jelentős mértékben hozzájárultak a spanyol kultúra gazdagításához. A magyar-spanyol kapcsolatok huszadik századi történetének feltárása során érdekes tényvel találkozhatunk: Tóth Tihamér veszprémi püspök művei a madridi Nemzeti Könyvtár katalógusában száznál több tétellel szerepelnek. Anderle Ádám *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve* című könyve azonban az első Magyarországon, amely hangsúlyozottan kiemeli Tóth Tihamér fontosságát külföldön, jelesen Spanyolországban.¹ Ugyan Tóth Tihamér kortársai visszaemlékezéseiben is sok helyen olvashatunk arról, hogy műveit minden európai nyelvre lefordították (ezt később még tárgyaljuk), azonban ezek a források semmiféle további konkrét adattal nem szolgálnak. Anderle könyve szerint a madridi Nemzeti Könyvtár Tóth Tihamér műveinek 120-nál több tételét őrzi, melyek közül az első könyv kiadása 1932-ből való. A legtöbb kiadás az 1940–1960-as évekből (tehát döntően a Franco-korszakból) származik, és a könyvek a hivatalos valláserkölcsei nevelés alapkövei lettek. Ám még 1981-ben, 1987-ben, 1992-ben és 2004-ben is kiadták Tóth Tihamér néhány könyvét Spanyolországban. Tóth Tihamér egyes műveinek nagy sikerére a kiadások nagy számából következtethetünk. A madridi Nemzeti Könyvtár adatai szerint² *A jellemes ifjú* (*El joven de carácter*) nyolc, *A vallásos ifjú* (*El joven creyente*) kilenc, *Az ifjúság lelki gondozása* I. kötete (*El joven de porvenir*) hét, II. kötete (*El joven observador*) hat, a *Krisztus és az ifjú* (*El joven y Cristo*) tíz, *A keresztény házasság* három, *A Tízparancsolat* hét, míg a *Hiszek egy Istenben* (*Creo en Dios*) hat kiadást ért meg. Ha csak ezeket az adatokat vesszük alapul, máris érdekes kérdések merülnek fel ezzel a nagy sikerrel és ismertséggel kapcsolatban. Anderle szerint a témák aktualitása (dohányzás, alkohol, pénz, siker, hazugság, szerelem, szex, házasság, stb.) és Tóth Tihamér pedagógiai felfogásának újdonsága magyarázhatja a sikert, de megjegyzi, hogy a spa-

1 A Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének egyik kutatási iránya a magyar-spanyol kapcsolatok történetének feltárására irányul. Anderle Ádám tanszékvezető egyetemi tanár „A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve” című speciális kollégiuma keretében merült fel Tóth Tihamér neve is. Anderle Ádám azonos című könyvében tesz említést a veszprémi püspökről. ANDERLE ÁDÁM: *A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó Szeged, 2005.

2 ANDERLE: *i. m.*

nyol „Tóth Tihamér-jelenség” érdemes lenne egy komolyabb neveléseméleti – és történelmi vizsgálatra is.”³ Tóth Tihamér meggyőződésének, a kereszténység és a magyarság mélyen átérzett elválaszthatatlan egységének többször adott kifejezést. Ezzel üdvözölte 1920. január 19-én a nemzeti hadsereg Szolnokra bevonuló fővezérét, Horthy Miklóst is. Az *Életrajzi lexikon* szerint pedig Tóth Tihamér „a Horthy-rendszert támogató klerikalizmus egyik legismertebb ideológusa volt.”⁴ Az állam és az egyház összefonódásának korszakában (1920 után) Tóth Tihamér véleményét és világszemléletét a hivatalos politika nemcsak elismerte, de támogatta is. Ugyanebben az időszakban, a két világháború között élt és alkotott Spanyolországban több magyar, akiknek a neve ugyancsak említést érdemel, mert nevük összekapcsolódhat Tóth Tihamérral is. Révész Andor (1890–1970) újságíró 1916-tól Spanyolországban élt és írt, elsősorban politikai jellegű munkáiról lett híres ebben az időszakban. Politikai elemzése a spanyol jobboldal pártjairól 1931–39 között a *Katolikus Szemlé*ben is megjelentek. A katolikus folyóirat a spanyol jobboldallal szimpatizált, reménye az volt, hogy „Franco tekintélyelvű „nemzeti-szindikalista”, korporatív, hivatásrendi államot szervez, amely minta lehetne Magyarország számára is.”⁵ Brachfeld Ferenc Olivér pszichológus, műfordító (1908–1967) Budapesten született, majd a bécsi, később pedig a Pázmány Péter Tudományegyetemen hallgatója, ahol Körösi Albin piarista szerzetestől tanult spanyol és katalán nyelvet és kultúrát. 1931-ben Barcelonában telepedett le, ahol folytatta a magyar-katalán kapcsolatok történetének kutatását és hatalmas műfordítói munkáját, amelynek központjába Zilahy Lajos regényeinek spanyol kiadása került. Az ő tanulmányai a *Nyugat*ban jelentek meg.⁶ Körösi Albin (1860–1936) magyar hispanista, tanár, fordító, kegyesrendi szerzetes ugyancsak sok spanyol könyv és vers fordítója volt, aki legfőbb feladatának a *fekete legenda* cáfolatát tartotta. Ő is írt a *Katolikus Szemlé*be, és forrásaink szerint személyesen ismerte Tóth Tihamér spanyol fordítóját, Antoni Sancho Nebotot is, így rá különös figyelmet kell fordítanunk a Tóth Tihamér-kutatás kapcsán is. A Tóth Tihamérről szóló magyar és spanyol nyelvű szakirodalom áttekintése alapján világosan látszik, milyen irányokban, milyen konkrét problémákat kellene megvizsgálni, milyen új forrásokat kellene a kutatásba bevinni. Ám e historiográfiai áttekintés eredményei ma még meglehetősen kevés konkrét adattal szolgálnak.

A magyar nyelvű szakirodalomban Tihamér püspök életéről három könyv jelent meg,⁷ ezek azonban még mind Tóth Tihamér boldoggá illetve szentté avatási perének⁸ lassú elfeledése előtt íródtak. A régebbi lexikonokban kutatva a *Révai Világlexikona* kiegészítő kötetei sem tartalmazzák a nevét, míg a *Tolnai Világlexikonában*⁹ összesen hat sor szerepel róla. A *Katolikus Lexikon*¹⁰ is igen tömören fogalmaz vele kapcsolatban, és

3 ANDERLE: *i. m.*

4 *Magyar Életrajzi lexikon II.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. p. 89.

5 ANDERLE: *i. m.*

6 Az egyetlen magyar nyelvű életrajz Brachfeld F. Olivérről az *Árpád-házi Jolánta Aragónia királynéja* című könyvben jelent meg, Brachfeld Péter tollából. Hispánia, Szeged, 2001. pp. 91–99.

7 PÉTERFFY GEDEON: *Tóth Tihamér*; ZAKAR ANDRÁS: *Tihamér püspök élete*. Egyetemi nyomda, Budapest, 1941.; *Tihamér püspökről kortársai*. SZIT Budapest, 1947.

8 Dr. Boér Miklós posztulátor, 1947. március 29.

9 *Tolnai Világlexikona* 17. kötet p. 105.

10 E kötet még nem jelent meg. Köszönet Diós Istvánnak, a *Katolikus Lexikon* főszerkesztőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a cikket.

mindössze nyolc művét¹¹ említi. A tizenkilenc kötetes *Magyar Nagylexikon*ban nem szerepel a neve. Az *Új magyar életrajzi lexikon* Tóth Tihamér nevét tartalmazó kötete még nem található a könyvtárban, a régi¹² szinte ugyanazt közli, mint a *Katolikus lexikon*. Itt ugyancsak nyolc műve szerepel csupán. Gergely Jenő történész több könyvében is foglalkozik Tóth Tihamérral. A *katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945* című könyvében¹³ ezt írja róla: „Ha a századfordulón és századelőn Prohászka azt kereste-kutatta, hogy miként lehet megérteni a modern ember lelkivilágát és kibékíteni az örök kereszténységgel, s e téren maradandó megoldásokig jutott; úgy az 1930-as években Tóth Tihamér már egy más korszak, a technika és a tömegkommunikáció korában egyezettte össze sikerrel az igehirdetést, a pasztorációt, a keresztény értékek közvetítését a társadalom széles rétegei felé a modern, lélek nélküli technikával. Ezért is tartjuk Prohászka és Bangha mellett a korszak katolicizmusa harmadik leginkább nagy hatást gyakorló alakjának.” Gergely Jenő 2004-es könyvében¹⁴ is foglalkozik Tóth Tihamérral, ahol – Nyisztor Zoltán nyomán – azt a megállapítást teszi, hogy Tóth Tihamér – Prohászka Ottokár és Bangha Béla mellett – az 1895–1945 közötti időszak három legmeghatározóbb alakja közé tartozott. Tóth Tihamér volt azonban a legnépszerűbb és a legismertebb e három fontos férfiú közül, hiszen az ő könyveit még életében legalább 15 nyelvre¹⁵ (angol, bolgár, cseh, flamand, francia, holland, horvát, lengyel, litván, német, román, olasz, portugál, spanyol, szlovák) lefordították; legtöbb könyvét ebben az időben német nyelvre ültették át. Később más nyelvekre is történtek fordítások, pl. az „Új Ember” 1948. X. 10-i száma¹⁶ beszámol egy görög fordításról, 1952-ben pedig Tajvanból kértek és kaptak engedélyt a kínai fordításra.¹⁷ Péterffy Gedeon¹⁸ szerint „valamennyi európai nyelvre lefordították, rövid idővel halála előtt kapta kézhez könyvének japán fordítását, sőt a vakok számára is kiadták Braille-írással.” Tóth Tihamér könyvei magyar nyelven 1938-ig összesen hetvenhét kiadást értek meg, világszerte pedig a megjelent kiadások sok százra tehetőek. Spanyol nyelven egész Spanyolországban és Dél-Amerikában máig a legkeresettebb munkák közé tartoznak a veszprémi püspök írásai. E három férfiúról emlékezett meg a *Regnum Marianum*¹⁹ 1947. szeptemberi száma is, amelyből kitűnik, hogy „szellemi vezéreink emlékére” három-három előadást tartottak „Prohászka, a tehetség – Bangha, a hit harcosa – Tóth Tihamér, a nagy nevelő” címmel. Érdekes megjegyezni, hogy a német nemzeti könyvtárban ma is 43 tétel szerepel Tóth Tihamér neve alatt,²⁰ míg pl. Lengyelországban 2001-ben²¹ és 2002-ben²² is

11 *Tiszta férfúság*. Budapest, 1919. – *Ne igyál*. Budapest, 1919. – *Az intelligencia lelki gondozása*. Budapest, 1923. – *Művelt ifjú*. Budapest, 1924. – *Jellemes ifjú*. Budapest, 1925. – *Vallásos ifjú*. 1–2. köt. Budapest, 1928. – *Krisztus király*, Budapest, 1931. – *Hiszek az Egyházban*, Budapest, 1934.

12 *Magyar Életrajzi lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. p. 89.

13 ELTE, Budapest, 1997.

14 *Főpapok, főpásztorok, főabbik – Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből*. Pannonica, 2004.

15 Érseki és káptalani levéltár, Veszprém. *Szemlék és kritikák – Irodalmi élet* pp. 346–347, dátum hiányzik)

16 Forrás: Érseki és káptalani levéltár, Veszprém. Oldalszám nem szerepel, csak a kiadó: Athéni Diakomisa Apostolika Vállalat.

17 Forrás: Surányi Imre, a Központi Szeminárium Magyar Egyházirodalmi Iskola akkori elnöke, jelenleg az Egri Egyházmegyei Könyvtár könyvtárosának visszaemlékezése.

18 PÉTERFFY: *i. m.*

19 AC központ kiadó, AC Központ IV. Ferenciek tere 7.

20 <http://dispatch.opac.ddb.de/DB=4.1/SET=1/TTL=41/NXT?FRST=31>

adtak ki Tóth Tihamér-könyvet. A British Library katalógusában is szerepel a neve, az angol nyelvű változatokat Violet Grace Agotai fordította.

Míg a német Tóth Tihamér-könyvek más-más fordítóhoz kapcsolódnak, a spanyol nyelvű irodalom is különleges tanulságokkal szolgál. Kitűnik ugyanis, hogy Tóth Tihamér mindegyik művét egyetlen személy, Antoni Sancho Nebot fordította. Személyéről azonban ma még keveset tudunk, Anderle említett könyve is csupán néhány adatot tartalmaz. A *Mallorcai Nagy Enciklopédia*²³ szerint Antoni Sancho Nebot Son Servera városában (Mallorca) született 1884. január 19-én. Egyházi férfiú, író és zenész, a filozófia és a teológia professzora a mallorcai szemináriumban. Az *Actio Catolica* tanácsosa (1938), majd képviselője (1940) volt. Kitűnő szónok, aki Ringer Erzsébet festőnővel közösen különböző vallásos könyveket fordított. Tóth Tihamér művei mellett fordította Prohászka Ottokár,²⁴ Mihalovics Zsigmond és Endrődy László műveit magyarról, illetve Karl Adam német szerző írásait ültette át spanyol nyelvre. Az *Alberta anya*²⁵ (1940) és a *Tóth püspök úr és műve*²⁶ (1943) című könyvek szerzője. Palma de Mallorcán halt meg 1961. október 22-én. A *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca*²⁷ kiemeli, hogy Antoni Sancho Nebot 1929. augusztus 29-én,²⁸ a magyarok nemzeti ünnepén, a magyar Közoktatási Minisztérium meghívására Budapestre érkezett, és segítette az Eucharisztikus Világkongresszus (1938) előkészítését Budapesten, illetve ő volt a spanyol nép képviselője az eseményen. Körösi Albin Antoni Sancho Nebotról szóló feljegyzése²⁹ szerint pedig „1930. szeptember 1-én du. 3–5 volt nálam Ringer Erzsébet festőművész-nővel együtt. Ez lemásolta Costa *Formentor fenyője* c. versfordításomat, mert nagyon megtetszett a mallorcai kanonoknak. Megismerte Kiss Menyhért *Magyar Miatyánkja* spanyol fordítását tőlem, és azt jobbnak találta egy sz. spanyol fordítóénál (Esclante). Elkérte arcképemet, és Costáról egy cikket kér tőlem lapja számára. Egy magyar-barátot szereztem meg benne, aki megtanult magyarul is, és már kétszer töltötte a nyarat Bpsten a Ringer családnál.” Ringer Erzsébet neve – az eddigi rendelkezésre álló források közül – csak a mallorcai forrásban szerepel, illetve egyetlen helyen említi még egy magyar forrás.³⁰

„Pörge Gergelynél és Zemplényi Tivadarnál tanult. Táj- és figurális képeket fest, számos tollrajzát is kiállította. 1924-ben a Nemzeti Szalonban, 1931-ben Londonban a

21 TOTH, TIHAMÉR: *Malżeństwo chrześcijańskie (A heresztény házasság)* ISBN 83–87770–33–7, Te Deum, Warszawa 2001.

22 TOTH, TIHAMÉR: *Dekalog (A Tízparancsolat)*, Te Deum, Warszawa 2002.

23 *Gran Enciclopèdia de Mallorca Volum XV*. Patrocina Consell insular de Mallorca, pp. 103.–104.

24 A madridi Nemzeti Könyvtár digitális katalógusában (www.bne.es) nyolc Prohászka Ottokár könyv szerepel, mindet Antoni Sancho Nebot fordította közvetlenül magyar nyelvről.

25 *La madre Alberta*, Mossén Alcover.

26 *Monseñor Tóth y su obra*. Sociedad de Educación Atenas S.A. Madrid,

27 1961. januári szám.

28 [sic].

29 Piarista archívum, V. 59. 58. sz. egy névjegykártya (Antonio Sancho Canónigo Magistral Calle de Pont y Vich, 14 Palma de Mallorca) hátán szerepel. Köszönet Faluba Kálmán egyetemi docens- tanszékvezetőnek (ELTE Bölcsészettudományi Kar, Romanisztika Intézet, Spanyol Nyelvi és Irodalmi Tanszék) a forrásért.

30 SEREGÉLYI GYÖRGY: *Magyar festők és grafikusok adattára. Életrajzi lexikon az 1800–1988 között alkotó festő-és grafikusművészekről*. Szeged, 1988 p. 518 (E szócikk a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Adattára alapján készült.)

Twenty One Galleryben, ugyancsak ez évben a spanyolországi Valenciában, 1932-ben Párizsban rendezett kiállítást. Az utóbbi három tárlaton kiállított rajzainak nagyobb része a Baleári-szigeteken készült, s különösen az architekturális tárgyak keltettek föltűnést.” A *Mallorcai Nagy Enciklopédia* szerint Ringer Erzsébet a „XIX. században született Magyarországon” és 1955 körül halt meg Palmán; festő és rajzművész. 1925-ben költözött Mallorcára. A palmai Terrenóban tanult. Vallásos tárgyú képeket festett, ebből egyet említ: a „Lázár feltámadása³¹” címűt. A cikk megemlíti még, hogy írt egy spanyol nyelvű cikket „A spanyolok Cidje és a magyarok Toldija³²” címmel, és hogy több művet segített Antoni Sancho Nebotnak magyarról spanyolra fordítani. Karl Adam személye Sancho Nebot és Tóth Tihamér nevével kapcsolatban egyaránt felmerül – Sancho Nebot Karl Adam fordítójaként szerepel,³³ Tóth Tihamér pedig szentbeszédekben hivatkozik rá.³⁴ Egyébként a magyar Tóth Tihamér-fordításokon kívül leginkább német fordításokat találunk Antoni Sancho Nebot nevéhez köthetően, illetve van egy összegyűjtött levélgyűjtemény³⁵ a német és orosz megszállásról Magyarországon, amely ugyancsak megjelent spanyol nyelven az ő neve alatt.

Antoni Sancho Nebot Tóth Tihamérről szóló könyve³⁶ sem tartalmaz utalást a mallorcai kanonok magyar kapcsolataira, csupán azt említi meg, hogy először a fent említett ünnepen, 1929. augusztus 20-án a Mátyás-templom Szent István ünnepi miséjén látta és hallotta először „az ifjú szónokot”. 1934. november 27-én pedig kapott egy levelet a magyar Központi Szeminárium rektorától, Tóth Tihamértól. A „Szent István-napi szónok” kereste meg azzal a kéréssel, hogy fordítsa le ifjúsági és egyéb műveit spanyol nyelvre. Innen indult levelezésük, amelyet Magyarországon valószínűleg a Központi Papnevelő Intézet³⁷ őrzött, ám a II. világháború alatt egy bombatámadás következtében – Tóth Tihamér végakaratóval együtt – megsemmisült.³⁸ Ezért is érdemes lenne a mallorcai püspökségi levéltárban kutatni, mert ez a levelezés – előzetes tájékozódásunk szerint – fontos információkat tartalmazhat a két egyházi férfiú kapcsolatáról is. Antoni Sancho Nebot nagy lelkesedéssel és meglepő gyorsasággal fordította Tóth Tihamér könyveit – a címek hasonlósága miatt nehéz összevetni a magyar és a spanyol címeket, többet azonban sikerült a madridi Nemzeti Könyvtár honlapjáról és egyéb forrásokból azonosítani.³⁹ Vannak azonban olyan művek, amelyekhez elengedhetetlen

31 Resurrección de Llátzer (1927).

32 El Cid de los castellanos y el Toldi de los húngaros (1932).

33 ADAM, KARL: *Cristo nuestro hermano*. Barcelona, Herder 1958.

34 Pl. TÓTH TIHAMÉR: *A szenvedő és győzedelmes Krisztus*, SZIT, XVIII. kötet, Budapest 1935. p 22.

35 SANCHO NEBOT, ANTONIO: *Bajo dos tiranías. Hitler y Stalin en tierras húngaras. Cartas sobre la ocupación alemana y rusa en Hungría*. – Studium de Cultura, 1951.

36 SANCHO NEBOT, ANTONIO: *Monseñor Tóth y su obra*. Sociedad de Educación Atenas S.A. Madrid, 1940.

37 Budapest, V. ker. Prohászka u. 7.

38 Forrás: Surányi Imre, a Központi Szeminárium Magyar Egyházirodalmi Iskola akkori elnöke, jelenleg az Egri Egyházmegyei Könyvtár könyvtárosának visszaemlékezése.

39 I. *Energía y pureza. A tiszta férfiúság*. I. *Pureza y hermosura. A tiszta férfiúság*. (női változata) II. *El joven de porvenir. A művelt ifjú*. II. *La joven de porvenir. A művelt ifjú*. II.–III. *Sé sobrio. ¿Fumas? No bebas. A művelt ifjú. A jellemes ifjú*. III. *El joven de carácter. A jellemes ifjú*. III. *La joven de carácter. A jellemes ifjú*. IV. *El joven creyente. A vallásos ifjú*. IV. *La joven creyente. A vallásos ifjú*. IV. *El joven observador. A vallásos ifjú*. V. *La Joven y Cristo. Krisztus és az ifjú*. V. *El Joven y Cristo. Krisztus és az ifjú*. VI. – VII. *Formación religiosa de jóvenes. Az ifjúság lelki gondozása*. X. *En la viña del Señor. Az Úr szőlőjében*. XI. *Anunciad al Evangelio – Hirdessétek az Evangéliumot!* XII. *El matrimonio cristiano. A keresztény házasság*

lesz kézbe venni a madridi könyvtár spanyol példányaikat, hogy azokat a magyarokkal összevethessük.⁴⁰ A listából mindenesetre kitéjük, hogy Antoni Sancho Nebot 22 Tóth Tihamér könyvet fordított le, míg magyar nyelven összes műveit a Szent István Társulat 23 kötetben jelentette meg, kék kötésben, aranyozott betűkkel. Anderle Ádám könyve⁴¹ szerint a madridi Nemzeti Könyvtár 37 önálló kötetet regisztrált (az 1996-os katalógus adatai szerint). A szerző összesen nyolc művet említ spanyol nyelven is, azokat, amelyek a legtöbb kiadást érték el spanyolul. Kettőt azonban – a madridi Nemzeti Könyvtár elektronikus katalógusa szerint – pontatlanul. Az *iffúság lelki gondozása* című Tóth Tihamér mű két kötetben jelent meg. Spanyolul is hasonló címet visel: *Formación religiosa de jóvenes*. Anderle Ádám ehhez a két könyvhöz az *El joven de porvenir*, illetve az *El joven observador* címet rendeli, pedig ezek két másik Tóth Tihamér-könyvet jelölnek, jelesül *A művelt ifjú* és *A vallásos ifjú* című könyveket. A könyvek azonban valóban sok kiadást értek meg: *A tiszta férfiúság* és *A jellemes ifjú* huszadik, *A vallásos ifjú* tizennegyedik, *A művelt ifjú* tizedik, *A vallásos ifjú*, *A tízparancsolat* és a *Krisztus és az ifjú* kilencedik, *A keresztény házasság* és a *Hiszek Istenben* hatodik kiadását is őrzi spanyol nyelven a madridi Nemzeti Könyvtár. (A Nemzeti Könyvtár elektronikus katalógusa szerint 1919-ben jelent meg az első Tóth Tihamér-könyv spanyol nyelven, ami lehetetlen, mivel ez évben jelenik meg *A tiszta férfiúság* magyar nyelven. Sőt, mint a fentiekből egyértelműen látható, az Anderle-könyvben említett 1932-es év sem lehetett még valós adat az első spanyol nyelvű könyv megjelenésével kapcsolatban.) Míg a magyar Szent István Társulat által kiadott gyűjteményes díszkiadásban csak az első öt kötet tűnik egy sorozat részének (*Levelek diákjaimhoz*⁴²), addig a spanyol kiadások az Antoni Sancho Nebot könyvének⁴³ végén található felsorolás alapján három sorozatot alkotnak. Az első sorozat az ifjúságnak szóló könyvek hét kötete (Colección „*Para jóvenes*,”) a második a *Razonemos nuestra fe* (*Vitassuk meg hitünket*) – egy sorozat tizenhárom kötettel, majd pedagógiai jellegű munkái (*Pedagogía*) következnek két kötetben. Ugyanebből a felsorolásból kitéjük, hogy van kötet, amelynek már (1943-ban) a hetedik kiadása jelent meg.⁴⁴ Újabb érdekes dolog tűnik szemünkbe, ha megnézzük a száztizenegy és százhuszonhat között változó számú spanyol nyelvű tételt (utóbbi adat a 2007-es, már bővített katalógusban), amely Tóth Tihamér neve alatt szerepel a madridi Nemzeti Könyvtár katalógusában. Úgy tűnik, Tóth Tihamér munkái az 1950-es évek végétől reneszánszukat élik az Ibériai-félszigeten. Feltűnő azonban, hogy néhány cím him- és nőnemű hatá-

ság. XII. *Eugenesia y catolicismo. Eugenika és katolicizmus.* XIV.–XV. *Los diez mandamientos. A tízparancsolat.* XVI. *Creo en Dios. Hiszek egy Istenben.* XVII. *Creo en Jesucristo: el Mesias. Hiszek Jézus Krisztusban.* XVIII. *Creo en Jesucristo, el Redentor. A szenvedő és győzedelmes Krisztus.* XIX. *Creo en la Iglesia. Hiszek az Egyházban.* XX. *Creo en la vida perdurable. Hiszem az örök életet.* XXI. *Padre Nuestro. Miatyánk.* XXII. *Eucaristía. Üdvözlégy Oltáriszentség!* XXIII. *Venga a nos es tu Reino. Jöjjön el a Te országod. Artículos y discursos de prensa y cátedra. Sajtó és katedra.*

40 *Castidad y juventud. Consejos a los jóvenes para que permanezcan puros. Cristiano en el siglo XX. Cristo Rey o Jesucristo y nuestro siglo. Cristo y los cristianos, hoy. Enseñad a todas las gentes. Historia y actualidad. ¡Joven! ¡Así debes ser!* “*¡Muchacha! ¡Así debes ser!*” *El Monte Sinai. Padre e hijos. El triunfo de Cristo (radiolocuciones) Suplicar en vano. La Virgen María.*

41 i. m.

42 I. *A tiszta férfiúság. II. A művelt ifjú. – Ne igyál!* III. *A jellemes ifjú. – Dohányzol?* IV. *A vallásos ifjú. V. Krisztus és az ifjú.*

43 *Monsenor Tóth y su obra*, Sociedad de Educación Atenas, S.A. Madrid, 1943 pp. 76–79.

44 *El joven de caracter*. Forrás: SANCHO NEBOT: i. m. p. 76.

rozott névelővel is szerepel.⁴⁵ Ez meglepő, hiszen Tóth Tihamér kizárólag fiúknak írt, cserkészeknek és középosztálybeli középiskolásoknak. Az ötvenes évek végétől Spanyolországban kiadott „új” Tóth Tihamér-könyvek ugyanis egy María Rosa Vilahur Bellestar nevű hölgy *adaptációi*, aki megalkotta a Tóth Tihamér által fiúknak írt könyvek „lányos” változatát. Ezek azonban nagyrészt Antoni Sancho Nebot halála után jelentek meg, bár a legelső már 1944-ben napvilágot látott. A tény, hogy a spanyolok „lányos” változatokat is kiadtak a nagy nevelő neve alatt magyarázza, hogy Anderle Ádám 37 önálló kötetet említ, míg Tóth Tihamér összesen 23 kötetet írt. A tisztánlátást az is nehezíti, hogy a magyar kötetek nem „egy az egyben” jelentek meg spanyolul, hanem a fordító szabad válogatásában, tekintettel arra, hogy a magyar kötetek jórészt előadások, cikkek gyűjteményei. María Rosa Vilahur Bellestarról csak annyit tudunk, hogy Spanyolországban nagy sikernek örvendtek könyvei, amelyekben a fiatal lányokat látta el jó tanáccsal,⁴⁶ illetve, hogy a madridi Nemzeti Könyvtár katalógusában szereplő hasonlat példány a Tóth Tihamér-adaptációkon túl a nő mint a férfi társa, a jegyesség, a férfiak, a női munkák és kézimunkák témakörében írt illetve fordított művek, ugyancsak fiatal lányok részére. Szükséges lenne róla is többet tudni, illetve arról, hogy az ötvenes évek legvégén miért vált hirtelen fontossá, hogy ne csak fiúk olvassák Tóth Tihamér könyveit Spanyolországban. A Tóth Tihamérről szóló értékelésnek azonban vannak érintkezési pontjai is a két országban. A magyar források tájékoztatást adtak Tóth Tihamér spanyol nyelvű megjelenéséről is, pl. „Tóth Tihamér püspök boldoggá avatása folyamatának bemutatása,⁴⁷” „Tóth Tihamér, a XIX. századi ifjúság leghűbb barátja,⁴⁸” „Akarsz jó díjakat nyerni? Téma: Irodalmi cikk a következő címmel: „Tóth Tihamér, a spanyol ifjúság kedvenc szerzője.” *A Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* – amelynek székhelyén Antoni Sancho Nebot kanonokként tevékenykedett – pedig cikket közöl⁴⁹ Tóth Tihamérről mint „Isten Szolgájáról és életszentsége híreről.” A magyar *Képes Krónika* is beszámolt arról, hogy Antoni Sancho, a mallorcai érsekség kanonokja spanyol nyelven írta meg a nagy magyar hitszónok és apostol életrajzát⁵⁰, az *Estrella del mar* spanyol képes hetilap pedig irodalmi pályázatának díjnyertes munkáiból részleteket közölt egy teljes oldalon.⁵¹ A magyar *Nemzeti Újság*⁵² ezután „Tóth Tihamér életrajz spanyol nyelven” címmel hosszú cikket közölt Gyutay Pete Ferenc tollából. Az *Estrella del mar* a Tóth Tihamér irodalmi pályázat nyertesével, Antonio Gómez Martínezszel⁵³ közölt cikket, majd Budapesten⁵⁴ megjelent egy írás, amelyből szerint

45 *El joven creyente – La joven creyente, El joven de carácter – La joven de caracter, El joven de porvenir – La joven de porvenir, El joven y Cristo – La joven y Cristo, Muchacha!, así debes ser, Pureza y hermosura.*

46 <http://www.camdipsalta.gov.ar/INFSALTA/libros/cap6.htm>

47 „Introducción del proceso de beatificación de Msr. Tihamér Tóth,” *Correo de Mallorca*, 1943. július.

48 XAVIER DE JASSO: „Tihamér Tóth el más fiel amigo de los muchachos del siglo XIX,” *Estrella del mar*, Zorilla, 1943. július 25. pp 10–11.

49 1943. július 31. pp 219–220.

50 Budapest, 1943. szeptember 3. p 4.

51 Zorilla, 1943. szeptember 11. p 10. – „¿Qué artículo te gusta más de éstos? — Fallo del concurso literario sobre Tihamér Tóth y los muchachos españoles.”

52 1943. szeptember 19. p 10.

53 „Al habla con el congregante Antonio Gómez Martínez – de Cazorla – que, bajo el pseudónimo de „Teoteco” ha ganado el concurso literario sobre Tihamér Tóth,” Zorilla, 1943. november 13. p 6.

54 1943. december 3.

„a föld majd minden országában ismételt kiadják Tóth Tihamér műveit⁵⁵”, hiszen „halálában is nevel szinte az egész világon, a jobb, nemesebb, krisztusibb élet után sóvárgóknak biztos kézzel mutatja meg az egyedül helyes utat. Nem csodálatos, hogy a spanyol ifjúság legkedvesebb könyve lett Tóth Tihamér *Krisztus és az ifjú* című műve, amely Madridban az elmúlt esztendőben jelent meg.⁵⁶ Láthatjuk tehát, hogy Tóth Tihamér életműve – noha életében nem járt Spanyolországban – jóval halála után is összekötötte a két országot. A historiográfiai áttekintés alapján kitűnik, hogy a püspök korának nagy hatású katolikus hitszónoka volt, ám életművét csaknem elfeledték az elmúlt 50–70 évben Magyarországon, Franco halála után (1975) pedig a spanyol szellemi élet is más irányokat vett. A *Nagy Katalán Knciklopédiában*⁵⁷ pl. már sem Sancho Nebot, sem Tóth Tihamér, sem pedig Ringer Erzsébet neve már nem szerepel. Érdeemes ezért Tóth Tihamér életművéről rövid előzetes áttekintést adni úgy, hogy eközben a lehetséges kutatási problémákat illetve témákat is jelezzük; ebben az értelemben írásunk egyfajta kutatási tervként ill. programként is felfogható.

Ki is volt Tóth Tihamér, akinek írásai ilyen nagy hatással voltak korának ifjúságára, sőt mondhatjuk, hogy az egyetemes katolikus egyházra? Életének részletes bemutatása, az emberi mozzanatok hangsúlyos említése azért tűnik fontosnak, mert gyakran magyarázatul szolgálhatnak életművéhez is. Tóth Tihamér 1889. január 14-én született Szolnokon, katolikus szülők gyermekeként. Egy bátyja és három öccse született. Édesanyja 31 évesen özvegy maradt, és egyedül nevelte fel az öt fiút, akik közül apjuk halálakor a legidősebb kilenc, a legfiatalabb pedig mindössze két éves volt. Nem volt hát apa-modell a hatéves Tihamér előtt, aki mégis az ifjúság nevelője lett. Tóth Tihamér nagyon ragaszkodott az édesanyjához: míg élt, az ő kedvéért a nyári vakációját egészben vagy nagy részben Szolnokon töltötte. Péterffy Gedeon szerint⁵⁸ „édesanyja alakja sohasem hiányzott életéből és mikor a testvérek lassan mind elkerültek az édesanyjai háztól, egyedül ő maradt állandóan vele. Tartózkodó és idegenek előtt zárkózottnak tetsző egyéniségét édesanyja iránt érzett különleges gyöngéd vonzódása enyhítette és tette meleggé... [aki] vele volt életének fő állomásain.... Könyveinek első dedikált példányát is mindig édesanyja kapta... 1933. április 10-én, nagykedden szólította őt magához az Úr, és ekkor látszott meg igazán, hogy ki volt Tóth Tihamér életében az édesanyja. Az acélos keménységű ember, aki mindig tudott magán uralkodni, ekkor egészen megtört és környezetét is megrendítette nagy fájdalommal. Amire máskor még a betegség sem tudta indítani, az most megtörtént, és a nagypénteki rádiós beszéd elmaradt.” Az elemi iskola négy osztálya után Tóth Tihamér a szolnoki Verseghy Ferenc gimnáziumban tanult hat évet, majd 1904 szeptemberétől Egerben, 1906-tól pedig a Központi Szemináriumban folytatta tanulmányait négy évig. A teológiát a pesti egyetem hittudományi karán hallgatta, amely elsőként küzdött a katolikus reneszánszért. Tanítványa volt pl. Mihályfi Ákosnak, a Katolikus Szemle főszerkesztőjének is, 1909 szeptemberében pedig Dr. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök első tanítványai között szerepelt. Már kispapként olvasott fiatal volt, az „Ateizmus és szocializmus” című dolgozata nyomtatásban is megjelent. Éppúgy, mint nagy elődje, Prohászka Ottokár, ő is beszélt németül

55 In: *Tihamér püspökről kortársai*. Budapest, SZIT, 1947. p 269.

56 i. m.

57 *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona 1970–93. (19 kötet)

58 PÉTERFFY: i. m. pp. 11–12.

és franciául is. Papi lelkületének kialakításában spirituálisának, Hanauer Istvánnak volt a legnagyobb szerepe, aki később együtt szentelő püspökként állhatott mellette. 1910-ben a bécsi Augusztineumban nyert ösztöndíjas helyet, ahol másfél évet töltött, ahol Rheinholdot, Commert és Swobodát, a bécsi pasztorálteológust⁵⁹ hallgatta – ez utóbbi nagy hatással volt rá. Ekkor készítette el doktori értekezését a szekularizációról,⁶⁰ amelyet a bécsi egyetem 1911. május 20-án fogadott el. 1911. június 27-én szentelték pappá az egri főszékesegyházban, első szentmiséjét július 3-án, Szolnokon mutatta be. 1912 januárjában főpásztorá visszahívta Bécsből, és Hevesre küldte káplánnak, majd szeptemberben Gyöngyösre nevezte ki hitoktatónak. Ebben az évben részt vett az Eucharisztikus Világkongresszuson, amelyet Bécsben tartottak. 1913 nyarán főpásztorá az egri érseki hittudományi főiskolára az ószövetség tanárának és a papnevelő intézet prefektusának nevezte ki. Magyarországon 1913 júniusában rendezte a *Zászlónk* az első nagyobb cserkész táborozást, a vági tutajutat, amelyen Tóth Tihamér is részt vett. Itt született meg *A vallásos ifjú* első gondolata. Innen alig ért vissza Egerbe, mikor 1914. július 27-én megkapta a hadiszolgálatra szóló behívóját. Először öt hónapot töltött a déli harctéren, majd az északi frontra vezényelték. A szolgálat alatt sorra jelennek meg írásai a *Zászlónk* és az *Élet* című lapokban.⁶¹ A sok munka és a nélkülözés miatt beteg lett, de több kitüntetés is kapott. 1915. október 30-án felmentették a katonai szolgálat alól.

Életében mégis meghatározó jelentőségű volt a fronton töltött idő. Itt született meg benne a *Levelek diákjaimhoz* gondolata. A fronton a katonákat hallgatva döntött úgy, hogy a tudományos célok helyett az ifjúság nevelését tűzi ki élete céljául. Azonban a frontról betegen tért haza, csaknem állandó fejfájás gyötörte, és a rövid ideig tartó munka is kimerítette. Mégis próbálta magát hasznossá tenni, és megalkotta az *Egri Katolikus Egyházi Tudósítót*,⁶² amely a pasztoráció területén úttörő munkának számított, hiszen a lap a város szellemi és vallási életét is bemutatta, és szemmel tartott minden eseményt, amely a katolikusokat sérthette, és azonnal reagált rájuk. 1918 szeptemberében ismét visszakerült a budapesti Központi Szemináriumba, ahol prefektus lett. A proletárdiktatúra első intézkedései közé tartozott az iskolai hitoktatás eltörlése. Tóth Tihamér ekkor is a tollával harcolt. Érdemes figyelemmel követni a *Katolikus Szemle* ekkoriban megjelent számait. Ekkor írta pl. a „*Lerongyolódott ifjúságunk*”⁶³ ill. „Az iskolák laicizálása. Nevelés – Isten nélkül?”⁶⁴ című cikkeit, amelyekben szembe helyezke-

59 Heinrich Swoboda bécsi pasztorálteológus (1861–1923), aki a nagyvárosok szociológiai sajátosságaira először figyelt fel. Swoboda számos európai nagyváros pasztorálisát végig tanulmányozta, és ennek alapján fogalmazta meg ajánlásait.

60 *A magyarországi egyház joga vagyonához és a szekularizáció*, Eger, 1914.

61 *Zászlónk* 1915. okt. 15. *Fiúk a harctéren*. *Élet*, 1914. szept. 06. p. 1102: *Hadrakelt sereg nyomában*. 1914. okt. 11. pp. 1196–1198. *Két levél a porban*. 1915. jan. 24. pp. 87–89. *A déli harctérről 1914. végén*. 1915. febr. 21. *Harangszó az éjszakában*. 1915. ápr. 18. pp. 693–695 *Háborús képek*. 1915. aug. 08. pp. 766–768. *A visszahódított Galíciában*. 1915. okt. 03. pp. 957.–959. *Háborús képek*. 1915. okt. 24. pp. 1029–1031 *Hol aludtam?* (forrás: veszprémi Érseki és káptalani levéltár)

62 *Egri Katolikus Egyházi Tudósító*, Eger, 1916. jan. 1.-dec. 1.: hitbuzgalmi lap. – Szerk. TÓTH TIHAMÉR. Kiadó: az Egri Hitbuzgalmi Egyesületek Vezető Bizottsága. Ny: Érs. Lyceumi Ny. Megjelenik havonta 22 oldalon. Hitbuzgalmi írások, hírek az egyházi és a társadalmi életből. – Utóbb 1917–44: *Egri Katolikus Tudósító*.

63 *Katolikus Szemle* 1919 pp. 117–134.

64 *Katolikus Szemle* 1919 pp. 296–314.

dik az iskolai hitoktatás eltörlésével, és statisztikával erősíti meg, hogy az ifjúság nem csak ruházatában kopott el. A cikk szerint ugyanis míg 1914-ben négyezer a Budapesten bíróság elé került ifjak száma, 1917-ben ez meghaladta a nyolcezeret, ill. 1916-ban Budapesten és környékén 14256 fiatalkorú bűnöző volt, amely több mint Anglia 17 legnagyobb városának – közöttük a hétmillió Londonnak – összes fiatalkorú bűnözője ugyanabban az évben. Ebben az évben jelenik meg a *Levelek diákjaimhoz* első kritikája is.⁶⁵ Egy évben jelenik meg – 1919-ben – *A tiszta férfiúság*, a *Ne igyál* és a *Dohányzol?* c. könyve. Ebben az időben, tehát a háború utáni időkben kezdte el az ifjúság aktív nevelését – hittanórákat, beszélgetéseket tartott, kirándult a fiúkkal és bátorította őket, fogadta őket ügyes-bajos dolgaikkal. Ekkor ment Hollandiába is az éhező magyar gyerekeket segítő program keretében az első vonat, amelynek felelőse Tóth Tihamér volt. *A tiszta férfiúság* című könyv megjelenésével Tóth Tihamér neve egyik napról a másikra országos hírűvé vált. Ekkor történt, hogy a svájci Pranginsban élő száműzött királyi család a hercegprímástól, Csernoch Jánostól magyar nevelőt kért Ottó, az ifjú trónörökös számára. A hercegprímás Tóth Tihamérra gondolt. Ő azonban pár napi gondolkodás után a következőket írta válaszul:

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Érsek Úr! Kegyelmes Uram! Leopold Antal prelátus-kanonok úr a napokban a bíbornok Hercegprímás úr Ő Eminenciájának azt a kérdését közvetítette részemre, hajlandó volnék-e Ottó trónörökösnek nevelését elvállalni, és azt Pranginsban mindjárt meg is kezdeni. Egyben jelezte Ő Eminenciája, hogy egyáltalán semmi befolyást elhatározásomra nem akar gyakorolni, sőt arra az esetre, ha a megbízást nem vállalom, már van is egy más kiszemelt papja. Ebben a rendkívül fontos horderejű kérdésben természetesen legelső sorban Excellenciád tanácsát és véleményét szerettem volna kikérni. Minthogy azonban a dolog sürgőssége miatt csak háromnapi gondolkodási időt kaptam, sajnos erről le kellett mondanom. Így tehát három napig folytatott alapos meggondolás után tegnap, a határidő letelte előtt, megjelentem Ő Eminenciája előtt, és megköszönve azt a nagy jóakaratot, hogy ezt az annyira megtisztelő feladatot reám bízni kegyeskedett volna, elmondtam neki aggodalmaimat, amelyek arra bírnak, hogy a magas megtiszteltetés elöl alázattal kitérjek. Ő Eminenciája kegyesen beleegyezett negatív válaszomba, és további jóakarataról biztosított. Bár a kérdés ezzel reám nézve elintéződött, mégis kötelességemnek ismerem a jelen sorokban ezt Excellenciád tudomására is hozni, és a legközelebbi kínálkozó alkalommal el fogom mondani az okokat is, amelyek a különben igen megtisztelő megbízás el nem vállalására vittek. Excellenciád felszentelt kezét csókolja Krisztusban engedelmes fia Budapest, 1920. december 7.”⁶⁶

1921-ben „Királyság vagy köztársaság?”⁶⁷ címmel jelenik meg a monarchiát támogató cikke. Közben sorban olvasható a *Levelek diákjaimhoz* című sorozat kritikája különböző emberek, pl. Kerékgyártó Árpád⁶⁸ történész, egyetemi tanár ill. Schrotty Pál⁶⁹ ferences szerzetes tollából. 1923-ban jelenik meg a „Vallási reneszánsz jelei korunk-

65 *Katolikus Szemle* 1919 pp. 469. ms

66 Forrás: veszprémi Érseki és káptalani levéltár. Gépelt levél, aláírás hiányzik.

67 *Katolikus Szemle* 1921 pp. 321–330.

68 *Katolikus Szemle* 1923 *Levelek diákjaimhoz* A tiszta férfiúság pp. 63–64

69 *Katolikus Szemle* 1923: *Az intelligencia lelki gondozása* pp. 247–249, illetve pp. 564–566 *A felnőttek lelki gondozása*. *Katolikus Szemle* 1924: *A művelt ifjú. Levelek diákjaimhoz IV.* pp. 379–380. *Katolikus Szemle* 1925: *A jellemes ifjú. Levelek diákjaimhoz V.* pp. 308–309.

ban” című cikke,⁷⁰ amelyben a vallás és az egyház „kettéválásáról” ír, arról a problémáról, hogy sokak számára az jelenti a megújódást, hogy nem járnak templomba, és saját maguk próbálják megélni a hitüket – ami ma is aktuális problémája a katolikus egyháznak. Ugyanebben az évben jelenik meg *Az intelligencia lelki gondozása* című kötet, illetve Tóth Tihamér cikke az *Egyházi Lapokban* „A drótnélküli telefon az igehirdetés szolgáltatásban” címmel, amelyet egy amerikai katolikus lap ihletett, amelyben leírták, hogy Pittsburghban a rádió segítségével messzi földre tudták továbbadni az Örömhírt. Ekkor hazánkban még nem nagyon hallott senki a rádióról, és nem is vették komolyan Tóth Tihamér írását.⁷¹ *A művelt ifjú* 1924-ben, *A Jellemes Ifjú* pedig 1925-ben lát napvilágot – ebben a könyvben erősen érezhető a nagy pedagógus, Fr. W. Foerster *A nemi élet etikája és pedagógiája*⁷² című művének hatása.⁷³ Vele együtt a jellemnevelés központjába az akarat erősítését állítja. Ebben az évben lett Tóth Tihamér a budapesti tudományegyetem magántanára. 1926-ban pedig valóra vált Tóth Tihamér álma: a „drótnélküli telefon,” azaz a rádió segítségével **Európában először** január 31-én ő mondhatta első szentbeszédét a rádión keresztül. Ezek az előadások még ugyanezen év őszén megjelentek, ezek alkotják *A vallásos ifjú* első kötetének első részét. Ebben az évben részt vett a chicagói Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, amelyről a „Tibériás tavától a Michigan-tóig”⁷⁴ című cikkében számol be. Ezen a konferencián – Csernoch János esztergomi prímás biztatására – rögtönözött beszédet is mondott. 1927-ben különösen nehéz pillanatokat élt át, amikor a templomban a nagybójtai lelki gyakorlatos szentbeszédet tartó püspök, a székesfehérvári Prohászka Ottokár április 1-jén rosszul lett, és másnap el is hunyt. Tóth Tihamérra hárult a feladat, hogy a következő vasárnapon megemlékezzen haláláról. Ebben az évben kapta meg Tóth Tihamér a beheli címzetes apáti méltóságot. Az első esztendőben *Krisztus királyságáról* tartott sorozatos szentbeszédet, majd két esztendőn keresztül a *Tízparancsolatról*, majd öt évig a *Hiszekegyről*, fél évig pedig a *keresztény házasságról* beszélt. Ezek után következett a *Miatyánk*, amelyet az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus miatt félbeszakított, majd utána folytatta, még püspöksége idején is, ennek második kötetét azonban már nem rendezhette sajtó alá. 1928-ban jelent meg a *Szentbeszédék a Tízparancsolatról* című művének első kötete, illetve a *Krisztus és az ifjú* című munkája. Az előzővel kapcsolatban Müller Lajos jezsuita szerzetes írt cikket a *Katolikus Szemlébe*.⁷⁵ Müller szerint Tóth Tihamér forradalmat jelent a katolikus igehirdetés terén, akinek három elve van a katolikus hitszónokkal kapcsolatban: 1. Valóban kereszténységet prédikáljon. 2. A hívők szívesen hallgassák. 3. A beszéd után jobbak legyenek. Ugyanebben az évben nyáron Tóth Tihamér egy cserkész táborban eltörte jobb lábát, amelynek következményeit soha nem heverte ki egészen. Az 1929-es év volt az, amikor Tóth Tihamér mondhatta a budapesti Mátyás-templomban a Szent István-napi ünnepi prédikációt. Ekkor hallotta őt Antoni Sancho Nebot is először. Ez a beszéd meg is jelent az 1929-ben

70 *Katolikus Szemle* 1923: pp. 202–213.

71 *Az intelligencia lelki gondozása*, SZTI, Bp. pp. 133–137.

72 Budapest, SZIT, 1912. (harmadik, bővített kiadás)

73 A Tóth Tihamérra ható elődök és kortársak további kutatást igényelnek.

74 *Zászlónk, Kultúra és élet*. pp. 603–612.

75 *Katolikus Szemle* 1928 p. 633 „Két prédikációgyűjtemény: Szentbeszédék a tízparancsolatról.” A budapesti Pázmány Péter Egyetem templomában 1927/28 tanévben elmondotta: Tóth Tihamér egyetemi ny. r. tanár, egyetemi hitszónok. Első kötet, a szerző kiadása, 1928.

kiadott *Szentbeszédék a Tízparancsolatról* című művének második kötetében. Tóth Tihamér 1931 októberétől lett a Központi Szeminárium rektora. Innentől kezdve nem sokat mozdult ki szobájából, de továbbra is mindig szívesen fogadta a látogatókat. Ebben az évben jelentek meg a *Krisztus király* és a *Hiszek egy Istenben* című kötetei. A következő nyáron vállalkozott arra, hogy részt vegyen a dublini Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Ezek után nagy lelkesedéssel és csodálattal írt az ír katolikus papságról.⁷⁶ Ebben az évben jelent meg a *Hiszek Jézus Krisztusban* című könyve. Az 1933-as évtől kezdődően a papnevelde épületének felújítási munkálataival volt elfoglalva. Ebben az évben jelent meg a *Szenvedő és győzedelmes Krisztus*, 1934-ben pedig a *Hiszek az Egyházban* című műve. A munkálatok a papnevelde épületén 1935-ben kezdődtek, és októberre készültek el. Augusztusban megjelent a *Hiszem az örökéletet* c. könyve, amely könyvei közül az utolsó volt az *Életnél* megjelent önálló munkák sorában. Ezek után a Szent István Társulat adta ki összegyűjtött munkáit 1936-ban.

A következő fontos esemény Tóth Tihamér életében az 1938-as év, a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus, illetve az azt megelőző előkészületek, amelyben lelkes és áldozatos munkájával ő is részt vett. Hetvenhárom külföldi vendéget fogadott a szemináriumban a kongresszus alkalmával, illetve ekkor adatta ki 10–10 ezer példányban a *Krisztus és az ifjú* és *A tiszta férfiúság* című könyveit, amelyeket ajándékként szétosztott az ifjúság körében. Ő volt az egyetlen magyar egyházi szónok, aki a kongresszus első nagy nyilvános gyűlésén, május 26-án beszédet tartott.⁷⁷ Négy nappal később, május 30-án XI. Pius pápa olbiai címzetes püspökké és utódlási joggal veszprémi segédpüspökké nevezte ki, majd augusztus elsején Rott Nándor veszprémi püspök általános helynökévé és legfőbb vagyongfelügyelővé tették.⁷⁸ 1939. március 3-án meghalt Rott Nándor, ettől kezdve szűk két hónapig Tóth Tihamér lett Veszprém püspöke. Az 1938–1939-es téli influenzajárvány Tóth Tihamért is megfertőzte, azonban nem feküdt ki, és így állandó lázzal küszködött. 1939 nagycsütörtökén még elvégezte az olajszentelési szertartást, majd ágnak esett. Húsvéthétfőn megtartotta szentbeszédét a rádióban, de az azt követő pénteken ismét ágyba kényszerült, másnap pedig már orvost kellett hozzá hívni, de nem volt szállítható állapotban, így csak vasárnap került kórházba. Megröntgenezték, majd megnyitották és kiürítették a Heimur-üreget. Ettől az operációtól kicsit jobban lett, ám ugyanazon este agyműtétet kellett végrehajtani rajta. Ezek után állapota javult, és úgy volt, hogy május 2-án elhagyhatja a kórházat. Állapota azonban rosszabbra fordult, és a konzílium határozata alapján újbóli operációra került sor, előtte azonban a veszprémi püspök felvette a betegek szentségét. Tóth Tihamér május 5-én, a hónap első péntekén, türelemmel viselt sok fájdalma közepette halt meg. Négy nap múlva, május 9-én helyezték örök nyugalomra a Kerepesi temetőben. Ötven évet élt.

* * *

76 TÓTH TIHAMÉR: *Hirdessétek az Evangéliumot!* SZIT, 1936 pp. 44–46, valamint *Zászlónk, Kultúra és élet*: „Az Eucharistia diadala Dublinban” pp. 305–314.

77 PÉTERFFY: *i. m.* p. 126.

78 Kalocsai Főegyházmegeyi Levéltár I.1.a. Cultus Sanctorum 2839/1948. sz. alatt, 1948. ápr. 29.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk Tóth Tihamér személyiségéhez, emberi szokásaihoz, magatartásához és mentalitásához, érdemes megnézni a lexikonokban forrásként megadott Bóka László-könyvet,⁷⁹ valamint egy fontos forrásmunkát, amely a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár gyűjteményében⁸⁰ található, és eddig még nem került bemutatásra. Bóka László szerint Tóth Tihamér „tüzes szemével, jellegzetes pofacsontjával, törökös orrával olyan volt, mint egy kun király... patikamérlegesen adagolta a komolyságot a humorral. Kézírása katasztrófális volt, patológusok érdeklődésére számottartó, egyenetlen, reszkető vonásokból összekínlodott hangyafej-betűk, zilált sorok...Műveit nemcsak a katolikus ifjúság olvasta, hanem mi protestánsok is.” Az említett kalocsai levéltárban található forrás címe *Boldogemlékü TÓTH TIHAMÉR veszprémi püspök boldoggáavatási perében a tanukhoz intézendő kérdőpontok, amelyeket a boldoggáavatási per második ülésén, 1947. március 29-én nyújtott be dr. BOÉR MIKLÓS postulator.*⁸¹ Az anyag 29 oldalon, kérdések formájában foglalja össze Tóth Tihamér életét és környezetéhez fűződő viszonyát. A kérdések összeállítása a „Codex pro postulatoribus” utasításai szerint történt, de a négy sarkalatos erény⁸² alatt szereplő kérdéseket – „a rövidség okáért” – a többi erényre vonatkozó kérdések között tárgyalták.

Az írás Tóth Tihamér életének bemutatásával kezdődik, kérdések formájában összefoglalja Tóth Tihamér életének fontosabb állomásait, hangsúlyozva bensőséges ragaszkodását édesanyjához, az étkezésben tanúsított mértékletességét, valamint a templom és az oltár felé való ellenállhatatlan vonzódását, és más, fontosnak vagy jellemzőnek tartott vonását emberi habitusának. A kis Tihamér, írja a dokumentum, már hétéves korában megtanult ministrálni, harmadik-negyedikes gimnazista korában pedig házuk egyik kis helyiségét kápolnának rendezte be, ahol miséhez öltözködött és testvéreinek „misézgetett” nagy áhítattal, amivel imára ragadta testvéreit és osztálytársait is. Mindenkiel szemben előzékeny volt, érintkezésében kedves és figyelmes. Soha senkinek nem okozott kellemetlenséget. Év végi jellemzése szerint: „Vallási gyakorlataiban: igen ájtatos, elméje: nagyon jó, magatartása: megfontolt és csendes, erkölcsi: dicséretre méltók, munkájában: nagyon szorgalmas, szónoklásban: igen jó. Különleges megjegyzés: őszinte, kellemes, művelt ifjú, a legvégsőkig tartja a fegyelmet. Teljes lélekkel fordul az Egyház ügyei felé.” Hevesi kápláni korában plébánosa így jellemezte: „Még ilyen káplánt nem láttam. A fellegekben jár, de ha szentmise után kijön a templomból, már várják az emberek, asszonyok, gyerekek – sétál velük.” Az emberek már ekkor körülvették, és tanácsát, vigasztalását kérték. Későbbi egyetemi előadásait a széles látókör, a modern kérdések nyílt megtárgyalása, nagy olvasottsága, alapos szaktudása tette állandóan érdekessé. Ezután az isteni erények⁸³ három fejezete következik a forrásban. Tóth Tihamér a pedagógia fogalmát így határozta meg: a Krisztushoz való lelki vezetés művészete. Fő feladatának azt tartotta gyóntatószékben, íróasztala mellett és a szószéken egyaránt, hogy a diákokat, kispapokat és a felnőtt társadalmat Krisztushoz vezesse, írja a dokumentum. Gyakran és áhítattal járt adorálni, mélységes lelki koncentráci-

79 *Archépvázlatok és tanulmányok.* (Budapest, 1962)

80 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.a. Cultus Sanctorum 2839/1948. sz. alatt, 1948. ápr. 29.

81 BÓKA LÁSZLÓ: *i. m.*

82 1.Okosság.(Sapientia) 2. Igazságosság. (Justitia) 3. Lelki erősség. (Fortitudo) 4. Mértékletesség. (Temperantia)

83 Hit, remény, szeretet.

óval végezte gratiarum actióját⁸⁴ a szentmise után; pedagógiájának központjában is az Eukarisztia szeretetére való nevelés állott. Egyik ministránsa azt jegyezte fel róla naplójába, hogy „olyan szépen misézik, mintha első miséjét mondaná.” Tóth Tihamér, folytatja a jellemzés, a modern lelkipásztor aszkézisét a prédikációra való készülésként látta. A kommunizmus idején bátorsággal és lendülettel állt ki a cölibátus és a katolikus hit alapvető tételeinek védelmében. Sokszor lázasan, trombotikus lábbal, féllábon állva beszélt a szószéken. Csak a lelkek ügyéért fáradt, a maga egészségéről sokszor megfélekedezett. Szentferenci lélekkel szerette és ismerte a természetet, és különleges képessége volt, hogy a természet szépségein és csodáin keresztül diákjait és hallgatóit az Isten ismeretére és szeretetére vezesse – áll a boldoggá avatási per anyagában. Már kisdíák korában társai ügyes-bajos dolgaikkal hozzá fordultak, és ő a legnagyobb türelemmel segítette nekik. A nyári vakációban minden nap hallgatott szentmisét, minden nap áldozott, minden nap buzgón imádkozott és elmélkedett. Sértő vagy türelmetlen szót senki sem hallott tőle. Öccseit és játszótársait ministrálni tanította, elvitte az adventi rorate⁸⁵ misékre. Kinn a fronton katonáiban is állandóan ápolta a bizalmat és reményt. Szavaival és egész életével mindig azt hirdette, hogy a földi örömök múlandók és egyedül Istenért érdemes élni. Belső önfegyelme, mely a mindennapi életben is kísérette, a szentmise bemutatása közben egész alakjáról, legkisebb mozdulatáról is sugárzott, így minden egyes szentmiséje prédikáció volt, hitvallás, mely nem szavakkal szólt, hanem a legszentebb titoknak mély átérzésével hatott. Elvegyülve a fiúk életében, játékaik és szórakozásaik közben szavával és példájával szinte észrevétlenül vezette őket az erényes és természetfeletti élet szeretetére. Naponta több pénzesutalványt küldött szét diákoknak lelkigyakorlatra, tandijra és ruhára. A diákokon kívül kispapokon és felnőtt híveken is segítette anyagilag, szól a róla szóló jellemzés. Bármikor kérte valaki, a legnagyobb készséggel állt rendelkezésére, ha gyónásról volt szó. Soha senkit meg nem szólt, előljáró társairól mindig csak jót mondott. A hit, remény, szeretet fejezetek után a lélek gyümölcsei⁸⁶ közül az önmegtágadás, az engedelmesség, a szegénység, a lelki tisztaság, alázatosság fejezetei következnek. Eszerint Tóth Tihamér már gyermekkorában is gyakorolta az önmegtágadást nagynénjénél, Gajzágó Annánál, aki vasárnaponként uszonnára vendégül látta Tihamért és négy testvérét. Egész életében nem dohányzott, és nem fogyasztott szeszesitalt. Mindennemű szórakozást (színház, mozi) megtagadott magától. Sohasem kártyázott, nem járt társaságba. A boldoggá avatási per erre vonatkozó kérdése szerint életének legnagyobb önmegtágadása azonban az volt, hogy – bár természete szerint szerette a magányt és az elvonultságot – mégis szívesen hozta áldozatul idejét, hogy diákjaival lehessen vagy a lelkek üdvét szolgálja. Mozdulataiban, testtartásában, evésében, beszédének, társalgásának tartalmában, hangsúlyában és stílusában mindig fegyelmezett, halk, diszkrét és mértékletes volt. Senki soha nem hallott tőle megfontolatlan vagy hangos szót, senki soha nem látott nála elhamarkodott vagy hirtelen mozdulatot, senki soha nem tapasztalta nála, hogy önuralmát bármilyen fájda-

84 Hálaadásra serkentés

85 Hajnali mise: A rorate elnevezést az ünnepkör egyik – öszövetségi szentírási szövegen alapuló – énekének kezdő soráról kapta, melyet adventben énekeltek: Rorate caeli de super. Harmatozzatok egék nonan felülről.

86 szeretet, öröm, béke, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, szerénység, önmegtartóztatás, tisztaság.

lom, sértés vagy hálátlanság tapasztalásakor elvesztette volna. Kispap korában a szeminárium házirendjét, előjáróinak akaratát mint az Istenhez vezető út, a papi karakter kialakításának és a tökéletesedésnek eszközét tekintette, és ezért hozzájuk öntudattal, buzgón és különös lelkiismeretességgel alkalmazkodott. Előjáróinak rendelkezéseit mindig engedelmes lélekkel fogadta. A peranyag a továbbiakban leírja, hogy a Szentatyára iránt különös belső devócióval viseltetett. *A tiszta férfiúság* című könyvének német kiadásából az első ajándékpéldányt a Szentatyának ajánlotta fel, és mindig elküldte új könyveinek egy példányát. Tóth Tihamér ruházatában, étkezésében, lakása berendezésében – bár szerette a tisztaságot – mindig egyszerű és igénytelen volt. Külföldön mindig harmadik osztályon utazott. Bár könyveit drágának tartották, és a külföldi és magyar kiadásokból nagy jövedelemre tett szert, ezt nem luxusra, komfortra és saját kényelmére fordította, hanem arra, hogy diákjainak ajándékképpen adományozhassa könyveit, és hogy őket és kispapjait anyagilag segíthesse, hogy szociális jótékonyt gyakoroljon. A per anyaga szerint *A tiszta férfiúság* című könyvéhez hasonló világirodalmi sikert sem másféle magyar könyv, de más hasonló magyar vagy külföldi jellemző munka nem aratott. Ez a könyv 1947-ig több mint húsz nyelven és több mint kétszáz ezer példányban jelent meg. Hatására a világon mindenütt történtek csodás megtérések. A könyv szerzője nem vehetett volna magának erkölcsi bátorságot a tiszta férfiúságról könyvet írni, ha minden gondolata, szava és tette nem lett volna ajánlólevél szavainak igazsága mellett. Tóth Tihamér már diákkorában is csak olyan helyen fürdött, ahol egyedül tartózkodott. Az ő jelenlétében a legkisebb kétértelműségnek sem volt szabad elhangzania, mert ilyenkor megrendült, ami elnémitott minden ilyen irányú kezdeményezést. Szobájában női látogatót soha nem fogadott. Püspök korában még sógornőivel sem volt hajlandó egy autóban székvárosában mutatkozni. Minden magát előtte kellett lányt szigorúan rendre utasított. Az a nő, aki lábtörése miatt ápolója volt, tolakodó érzelmeivel egyik komoly keresztjét jelentette. Kispap korában társai bíráló megjegyzéseit próbapredikációjáról és túlzott magánosságáról, a tanulásban való elmerülésről szerényen, kedvesen és alázattal elfogadta. Mint szigorló teológus a Bécsből Egerbe küldött jelentésében alázatosságból elhallgatta, hogy vizsgáját a lehető legkiválóbb eredménnyel tette le. Szótlanul és alázatosan vállalta, hogy lanyhának, hanyagnak és gögösen elvonultnak tartásuk, mert nem vett részt a közös szórakozásban, és mert napirendjéhez szigorúan ragaszkodott – olvashatjuk a per kérdésanyagában. Naplójában soha nem dicsérte önmagát, pápai kamarássá történt kinevezését meg sem említette. Diákjainak, kispapjainak és papjainak sohasem beszélt önmagáról, hallgatói sohasem hallották önmagára hivatkozni. Amikor elnyerte a „méltóságos” címet, diákjainak továbbra is csak „tisztelendő úr” akart maradni, és püspök korában a „kegyelmes úr” helyett a „püspök atya” megszólítást kedvelte. Püspök korában az Angolkisasszonyok templomához érkezve reggel hat óra előtt minden nap segített a tejesembernek leemelni és a kapu alá vinni a kannákat.

A lélek gyümölcsei után Tóth Tihamér szent híreről és halálának körülményeiről olvashatunk, majd a legutolsó fejezet nyolc Tóth Tihamérnak tulajdonított csodás esemény felsorolását tartalmazza. Belföldi és külföldi levelek, napilapok és folyóiratok tanúsítják, hangsúlyozza a dokumentum, hogy szerte a világon szentéletű embernek tartották. „A neve fogalom, irány, célkitűzés.... Lelkünk mély fájalmában csak az vigasztal, hogy egy nagy szenttel több van az Égben, ki érettünk imádkozik.” Tóth Tihamér csodálatos lelki nyugalommal, hősi lélekkel, és Isten akaratában megnyugodva vi-

selte a nehéz betegséget, a Heymur-üreg operációját majd az agyhártya-gyulladás miatti koponyalékelés fájalmát. Nem panaszkodott, betegsége közben a szenvedés értelméről elmélkedett és beszélgetett. Állapota súlyosbodásakor maga kérte az utolsó kezet. Legnagyobb örömét a Szentatya áldása jelentette számára, amelyet az apostoli nuncius hozott el neki. Halálos ágyát a magyar katolikus társadalom és közélet imádságos lélekkel vette körül, ravatalához pedig ezrek zarándokoltak, és halála után az első pillanattól kezdve elkezdtek hozzá imádkozni a hívek, fejezi be a dokumentum Tóth Tihamér jellemzését. Ilyen volt Tóth Tihamér élete és halála, ahogyan azt 1947 márciusában a boldoggá avatási per ügyvivője látta. Ezen a forráson kívül a veszprémi levéltárban olvashatjuk Juhász Gergely bencés páter 1947. december 7-én kelt levelét Tóth Tihamérral kapcsolatban: „*Főtisztelendő Uram! Hivatkozva az Esztergomi Körlevélnek (XVII.) 6677. sz. pontjára, legyen szabad mély tisztelettel jelentenem a következőket: 1. Pannonhalmán 1945 augusztusában halt meg Dr. Dobrovich Ágoston volt pápai bencés házfőnök és gimnáziumigazgató. Tőle 1935-ben Pápán hallottam a következőket: Ágoston testvérem mint a budapesti bencés gimnázium tanárja azzal a kérdéssel fordult a nagy ifjúsági lelkipásztorhoz, hogy anyagilag segítsen a szegény sorsú bencés diákokat. B.e Tóth Tihamér püspök Úr az Egyetemi Templom pecsétjével ellátott cédulán 20 P-t utalt át erre a célra. 2. Budapesten 1947 júliusában halt meg Dr. Barabás Ince, a budapesti bencés gimnázium hittanárja. Tőle pápai bencés tanár korában, kb. 1935-ben hallottam a következőket: mint a Központi Szemináriumnak teológus lakója látta egyszer, hogy Tihamér Püspök Úr sietve szalad fel az emeleti szobájába. Mikor a lépcsőn felért, sietve csukja be a szoba ajtaját ezt mondván: Ezek a hisztérikák hogyan üldöznek? És utána egy izgatott arcú nő iparkodott a lépcsőn fel, de a Püspök Úr becsukta előtte az ajtaját. Ennyire emlékezem csupán, mert mindkét eset csak per tangensem⁸⁷ fordult elő 12–13 évvel ezelőtt. Az 1930–1933 közötti központisták közül bizonyára mások is tanúi lehettek a II. szép esetnek. Én mást erről nem tudok. Mementóimat ígérve mély tisztelettel kérem a Főtisztelendő Uram szíves ima-megemlékezését, Urunk szeretetében testvére, P. Gergely OSB.*”⁸⁸

Láthatjuk tehát, hogy 1947 decemberében még gyűjtötték az adatokat, történeteket Tóth Tihamérről, valószínűleg a per továbbviteléhez. Ezután azonban megszakad a folyamat: Tóth Tihamérről és peréről azóta nem tudunk semmit. Forrásként adhat még azonban új adatokat az esztergomi levéltár, ahol információink szerint megtalálhatóak a boldoggá avatási kötetek. Érthető, hogy az elkövetkező években miért nem haladt tovább a per Magyarországon, hiszen a II. világháború végétől, azaz 1945-től kezdődött a népi demokrácia korszaka, amely 1948-tól a kommunista fordulatot is jelentette. 1947-ben az augusztusi kékcédulás választások után megtörtént a baloldali hatalomátvétel. Ebben az időszakban – 1949 és 1956 között – mélyreható változások mentek végbe Magyarországon a politikai, társadalmi, kulturális életében. A moszkovita kommunista eszmény és a katolikus egyház világnézete nem volt összeegyeztethető. Az 1945–1947 közötti időszakot követően ezért folyamatosan és egyre nagyobb mértékben korlátozódott az egyház mozgásterét, társadalmi integrációjában betöltött szerepe is, bár a társadalom vallásos hite, kötődése meglehetősen erős maradt. 1948-ra már egyértelmű volt, hogy a koalíciós időszak kulturális sokszínűségének megőrzésére nincs lehetőség. Helyébe a marxizmus-leninizmus platformjára épülő kultúr- és művelődéspolitikai

87 Csak érintőlegesen; itt: nem velem.

88 OSB: Ordini Sancti Benedicti: Szent Benedek-rendi.

lépett, amelynek legfőbb célja a társadalom totális ellenőrzésének kialakítása, az egyes társadalmi csoportok homogenizálása, az önálló társadalmi-kulturális kezdeményezések felszámolása volt. A szocialista-kommunista ideológia totálisan uralta a szellemi életet. Ebben a miliőben a boldoggá avatási per nem folytatódhatott. Úgy tűnik, Magyarországon a Tóth Tihamér-ügy az 1950-es évektől mostanáig a feledés homályába merült. Gergely Jenő és Anderle Ádám történészekon kívül más nem igazán említi a nevét – egy olyan püspökét, aki néhány évtizeddel ezelőtt lázban tartotta nemcsak a magyarokat a trianoni határokon belül és kívül, hanem lényegében egész Európát, sőt, kis túlzással a világot is. A további kutatásnak azonban nemcsak az elszakadt fonál felvétele és összezsomóztatása lesz a feladata, hanem a külföldi – elsősorban a spanyol – recepció feldolgozása, illetve Tóth Tihamér könyvei a Franco-korszakban betöltött szerepének pontos feltérképezése is. A megtalált források alapján körvonalazódhat Tóth Tihamér püspök csaknem hét évtizede megszakadt életútja, kapcsolatai és világnézete, és az is világosan látható, hogy az európai és dél-amerikai könyvtárak még őrzik könyveit, és számos országban a XXI. században is érdemesnek találták néhány könyvét újra és újra kiadni. Megvan tehát a kutatás iránya, amely során talán Magyarországon is az őt megillető helyre kerülhet a veszprémi püspök, Tóth Tihamér.

ILDIKÓ PIROSKA POSZTÓS

EL CASO DE TIHAMÉR TÓTH

Las obras de Tihamér Tóth (1889–1939), obispo húngaro de Veszprém, llegaron a ser conocidas por toda Europa en la segunda mitad del siglo XX. Sus libros fueron traducidos a casi todos los idiomas europeos y a algunos no europeos también. El catálogo de la Biblioteca Nacional en Madrid contiene 126 libros y libretas basados en la traducción de sus obras. Todos sus libros fueron traducidos al español por el canónigo de Mallorca, Antoni Sancho Nebot, y algunos de ellos fueron publicados más de 20 veces. Su primer libro no sólo le trajo fama nacional, sino incluso una oferta del cardenal primado húngaro, el arzobispo Juan Csernoch, que le invitó a ser el instructor del archiduque Otto de Habsburgo. Sin embargo, Tihamér Tóth consideró su labor educacional más importante, rechazó el pedido y optó más bien por educar a los jóvenes de Hungría y del mundo. Él fue el primer sacerdote en Europa que dio un sermón por la radio el 31 de enero de 1926. Él usó todos los medios en su capacidad para anunciar el Evangelio. Después de su muerte temprana, a la edad de 50 años, llegó a ser muy popular en España, incluso más que en su vida. Sus libros fueron leídos por todos los muchachos y adolescentes durante todo el período del franquismo. En Hungría, el proceso de su beatificación fue iniciado en los años 40, pero después fue suspendido por razones políticas y su nombre ha sido olvidado. Sin embargo, algunas obras suyas se han publicado en el siglo XXI también en países como Polonia y España.

La investigación de las obras de Tihamér Tóth y su influencia y repercusión internacional no ha sido realizada aún por nadie ni en Hungría ni en España. Este ensayo es el primer intento de interpretar su obra y su influencia internacional, que al mismo tiempo establece varias tareas por hacer en el futuro.

ILDIKÓ PIROSKA POSZTÓS

THE TIHAMÉR TÓTH PHENOMENON

The works of Tihamér Tóth (1889–1939), Hungarian bishop of Veszprém became known throughout Europe in the second half of the twentieth century. His books were translated into almost all European and some non-European languages as well. The catalogue of the Biblioteca Nacional (National Library) in Madrid contains 126 books and booklets based on the translation of his works. All his books were translated into Spanish by the canon of Mallorca, Antoni Sancho Nebot and some of them saw as many as twenty Spanish editions. His very first book brought him not only national fame but also a request from the prince-primate to become the instructor of the heir apparent, Otto Habsburg. However, Tihamér Tóth considered his educational work more important and refused this offer: he opted for teaching the youth of Hungary and of the world instead. He was the first in Europe to give a sermon through the radio as early as 31st January, 1926. He used all means in his capacity to spread the Good News to all people. After his early death at the age of 50, he became even more popular in Spain and his books were read by all children and adolescents throughout the Franco era. In Hungary, the process of his beatification was started in the 1940s but was suspended for political reasons and his name was forgotten. However, some of his works are still published in the twenty-first century in countries like Poland and Spain.

The research of the works of Tihamér Tóth and his international influence and repercussion has not been carried out by anyone neither in Hungary nor in Spain yet. The present study is the first intention to interpret his work and his international influence, which at the same time establishes future tasks to be done.

MÉSZÁROS ISTVÁN

MINDSZENTY ÉS BARANKOVICS
MINDSZENTY, A DÖNTŐBÍRÓ

2005 nyarán jelent meg *„Mindszenty és Barankovics. Adalékok a «Keresztény párt» problematikájához»* című könyvem, amelyben a két neves személyiség kapcsolatait vizsgáltam.¹ A kötetben csupán igen röviden tudtam érinteni a Demokrata Néppárt 1945 nyarán zajló történetét. A 20. századi magyar politikátörténetben egyedül álló eset történt: *a m püspöki kar közügyekben illetékes tagját kérte fel egy politikai párt, hogy a pártvezetőség tagjai között ülő vitában döntőbíró legyen.*

Az alábbiakban néhány dokumentumot közlök az esztergomi Primási Levéltár MIndszenty-magánlevéltárának 2. számú dobozában levő, külön jelzetek nélküli, egyelőre rendezetlen iratanyagából.²

1.

*Barankovics István levele Mindszenty József veszprémi püspökhöz,
kelte: Budapest, 1945. szeptember 9.*

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Őszintén sajnálom, hogy a Demokrata Néppárt legújabb, immár nyilvános botránya ügyében, amelynek egyelőre csak passzív szereplője vagyok, Nagyméltóságú figyelmét kell igénybevennem, s tekintettel az előzményekre, szíves közbelépését és végleges döntését kell kérnem.

Néhány nappal azelőtt, nemsokára Nagyméltóságoddal való utolsó találkozásom után, a *Kossuth Népe* c. napilapban egy hír jelent meg, mely szerint a Demokrata Néppárt vezetősége Ugrin Józsefet és engem (szóval a legális, három tagú pártvezetőség két tagját) kizárt a párt tagjai sorából, mégpedig – mint a közlés leszögezte – »a párt szellemével és felfogásával nem összeegyeztethető magatartásunk« miatt. A közlésben Pálffyék a KALOT főtítkárának nevezik Ugrin Józsefet, ami ugyan *nem igaz*, de amivel nyilván az a céljuk, hogy a kommunista támadás alatt álló KALOT emlegetésével balfelé diszkreditáljanak bennünket s magukat a KALOT-tal egyet-nemértőknek tüntessék föl.

Vitathatatlanul jogos magánérdekem, jóhírnevem és politikai reputációm megkívánt volna, hogy erre a nyilvánvalóan *diszkerditáló szándékú* hírre helyreigazítással

1 A téma legfőbb szakirodalmi műveit ld. a tanulmány végén levő „Kiegészítés” első pontjában.

2 Tanulmányunkban a hivatkozási jelzetszám nélküli iratok mind itt találhatóak.

éljek, Pálffy cselekedetének jogtalanságára és a köztük levő politikai ellentétekre a nyilvánosság előtt rávilágítsak, annál is inkább, mert a párt egyházi tanácsadójának, Dr. János professzor úrnak kérdésére Pálffy titkára, Bácsalmási kijelentette, hogy a kizárási közlést a párt helyezte el a Kossuth Népeben. Módomban volt megállapítani, hogy a párt emberei a Magyar Nemzetben is megpróbálták a kizárást közzétenni, a Magyar Nemzet mostani vezetőiben azonban volt annyi politikai okosság, tapintat és személyemet illető lojalitás, hogy volt felelős szerkesztőjük jóhírének bemocskolásához nem nyújtottak segédkezet.

Jóllehet tehát Pálffyék mindent megtettek a botrány dagasztására, mégsem folytattak a helyreigazításhoz, mely az ügyből politikai kérdést csinált volna, hanem elhátároztam – az egyházi tanácsadó úr véleményét meghallgatva – hogy én nem járulok hozzá a Pálffyék okozta botrány növeléséhez, hanem megvárom Nagyméltóságod döntését. Éspedig két okból.

Először azért, mert a botrány fokozása elsősorban a párt által eredetileg képviselni szándékolt eszmének és általában a katolikus politikai gondolat tekintélyének ártott volna.

Másodszor azért, mert amióta Nagyméltóságodat döntésre kértük föl, én a pártank se belső, se külső munkájában részt nem vette, hogy újabb súrlódásokra döntés véglegesége előtt okot semmiképpen ne adjak; – arról pedig nincs tudomásom, hogy Nagyméltóságod döntése módot adott volna Pálffynak velünk szemben kizárási határozat meghozatalára és közzétételére. A katolikus politika érdeke és a Nagyméltóságod iránti kötelező lojalitás okán határoztam el a nyilvánosság előtt reám nézve káros hallgatásra magamat.

Szerény nézetem szerint ez a kizárási Pálffyék részéről a katolikus közérdeket lefitymáló, az egyéni érdekből vezérszempontot csináló, politikai-etikai könnyelműségnek és rövidlátásnak iskolapéldája. Nem azért, mintha a magam személyének a katolikus politikában fontosságot tulajdonítanék, hanem a kizárási esetleges következményei miatt. A kizárási ugyanis:

1. árt a párt szociális és demokratikus hitelének, hiszen olyan futóbolond nincs a politikai arénában, aki az én múltam után és a Pálffy múltjának ismeretében elhinné, hogy engem azért zártak ki a pártból, mert Pálffy gróf, MÉP-képviselő radikális demokratizmusát vagy szociális radikalizmusát sokallottam, vagy pedig wolfista irányba kívántam volna terelni a pártot;
2. felidézheti a súlyosabb nyilvános botrányt, ha arra kényszerülnék, hogy Pálffy politikai excessusairól lerántsam a leplet;
3. nem zárja ki a párt kettészakadását, ami nemcsak a keresztény politikai gondolatnak, hanem a nem-marxista front szükséges egységének is ártana, – amivel persze éppen az ismert állásponton miatt nem kell számolni;
4. példátlanul illojális eljárás velem szemben;
5. még illojálisabb eljárás Nagyméltóságoddal szemben, aki a párt legfőbb értékét, a püspöki-kari placetet megszerezte, s akit Pálffyék e kizárással befejezett tények elé kívánta állítani.

Nyugodtan bízom Nagyméltóságodra Pálffy eljárásának politikai és erkölcsi minőségét.

De, hogy a velem szemben követett eljárás pártját ritkító, erkölcsi és politikai színvonaltalanságát érzékeltessem, amelyhez hasonló nem fordulhat elő az etikai fegyelmi szocialista [szociáldemokrata] pártban, hol pedig Peyer Károly épp a marxista egység-

front kardinális kérdésében olyan metszőben éles ellentétben áll a jelenlegi pártvezető Szakasits-csal, kénytelen vagyok Nagyméltóságod szíves figyelmét néhány percre azzal a kapcsolattal foglalkoztatni, hogy a Néppárt és köztem fennállt:

1. A Demokrata Néppártban én sohasem kértem a fölvételemet. A pártba engem kérve hívott Pálffy, azzal az általam nem kért, de elfogadott ígérettel, hogy a párt sajtójában irányítását és megszervezését kizárólagosan reám bizzák. A pártba való belépésemnek előfeltételül kikötöttem, hogy

- a) abban olyanok nem szerepelhetnek, akik a múltban a diktatúrás, antiszemita, náci és nyilas vagy wolfista-gömbösista irányzatokkal megmocskolták politikai öltözetüket;
- b) a párt a legradikálisabb, de természetesen ésszerű álláspontot fogja képviselni a földreform s általában a szociális kérdés ügyében;
- c) végül a párt a kereszténységből s a katolicizmusból politikai jelszót és agitációs eszközt nem csinálhat, hanem programja elvi gerincéül a természetjogot fogadja el.

Pálffy – P. Kerkai Atya előtt – mindehhez hozzájárult. Én Pálffyt nem ismertem, mint politikust. Politikai szereplése eléggé néma lehetett, ha én, az ország legnagyobb anti-náci napilapjának politikai vezetője, Pálffy múltbeli szerepéről alig tudtam valamit. Személyének etikai értékéről számomra kielégítő szavatosságot adott a jezsuiták ajánlása. Úgy hittem, erkölcsi kötelességem a katolikus politika rendelkezésére bocsájtani magamat, mivel akkor én voltam az egyetlen olyan pártonkívüli, aki a legtöbb mai pártvezérrel és publicisztával együtt valamennyi háború alatt, nem-parlamentí, praedemokratikus mozgalomban résztvettem. Akkor engem nem egy pártba hívtak, s akkor még a Magyar Nemzet, volt lapom sorsa is nyílt kérdés volt. Meg kell mondjam: én a Néppártba áldozatot hozva léptem be, lemondva egyéb, előnyösebb lehetőségeimről.

2. Az a tétel, hogy a párt programjának elvi gerince a természetjog legyen, az én személyes eszmém volt. Ezt Pálffy csak elfogadta, de az a gyanúm, hogy a mai napig se érti.

3. Amikor Debrecenben a belügyminiszter elismerésének egyik előfeltételeként az írásos pártprogram benyújtásának jelölte meg, Pálffyt én húztam ki a bajból, amennyiben egy éjszaka én készítettem el a programot, anélkül, hogy akár elvi tételeiről, akár részleteiről Pálffyyal egyetlen szót váltottam volna. Ez a program az én legszemélyesebb munkám volt, s az ellen a belügyminiszter semmiféle ellenvetést nem tett, hanem elfogadta.

4. A végleges párprogram megint az én személyes munkám volt elvi alapjaiban, szerkezetében és részletes kidolgozásában egyaránt. Néhány új gondolattal, illetve fogalmazási árnyalattal kiegészítette egy előkelő bizottság, de se Pálffynak, se a kizáróknak megint nem volt hozzá egyetlen ötlete sem. A programnak természetjogi alapra helyezése az én eszmém volt; előttem a «keresztény» és «katolikus» politikai minősítő-jelzők mellőzéséről senki sem beszélt; ennek helyességére én mutattam rá.

5. Az uralmon lévő négy párt vezető-tényezői felé írásban és egyénileg vállalva a felelősséget én szögeztem le és fejtettem ki a párt nézeteit általában a mai politikai szituációban való szerepéről, ami a címzeteknél kedvező fogadtatásra talált. A levelet olvasta és helybenhagyta Jánosi professzor úr és Bánás prépost úr is.

6. A párt választmányi tagjai közül én voltam az egyetlen, aki a hitleri időkben is a politikus alapvető normájaként a természetjogot vallottam.

7. A Püspöki Kar egyes tagjaihoz benyújtott, politikai Pro Memoria-t, mely a jelenlegi világpolitikai és benne a magyar politikai átnézetét tartalmazta, én írtam, kifejtve a

párt létét támogató érveket is. Ez az én legszemélyesebb munkám. Benne Pálffynak semmi része nincs. Idevágó munkámról P. Jánosi úr adhat fölvilágosítást.

8. Egyedül én voltam – tudtommal – a választmány tagjai közül, aki a más párt részéről nekem – *feltétel nélkül* – felajánlott képviselőiséget, illetve sajtóbeli lehetőséget udvariasan elhárítottam, mivel a katolicizmus politikai képviselőiségének igen hálátlanul feladatában való közreműködésre köteleztem el magamat.

9. Soha az egyházi tanácsadó megkérdezése nélkül pártügyben el nem jártam.

10. Az ellentétek idején – jóllehet álláspontomat a választmány többsége támogatta – én ajánlottam fel a döntőbírói írást. Én ajánlottam Nagyméltóságod felkérését a döntőbíró – elismerem – hálátlan szerepére, mert ezt a püspökkari placetből folyó kötelességének éreztem, – míg Pálffy először Nagyméltóságod döntőbírói írást visszautasította. Nagyméltóságodnak nemcsak döntése, de még kifejezett javallása ellen sem cselekedtem semmit. Annak nyomatételére, hogy kizárólag a katolikus érdekeket kívánom szem előtt tartani, s a döntés megkönnyítésére Nagyméltóságodnak kifejezetten fölajánlottam az én teljes és *csöndes* visszavonuláshoz is, tehát egyéni ambíciók nem vezethettek.

11. Pálffynak arra a jogtalan cselekményére, mellyel a három tagú vezetőséget mellőzve, *egyénileg* hívott össze választmányt, nem is reagáltam, tehát tartózkodtam a belső botrány kirobbantásától, hiszen Pálffy jogtalansága megmutatta, hogy erre is el van szánva. Viszont verhetetlen jogi álláspont, hogy valamely cselekedet jogtalanságának nem erőltetni meg a jogtalanságot szenvedő fél tiltakozásának elmaradás, hacsak a cselekmény jogtalanságának kritériuma nem maga a tiltakozás. A Pálffy által elkövetett jogtalanságnak pedig ilyen kritériuma nincs.

12. Pálffy köreit a döntőbírói írás fölajánlása óta egyáltalán nem zavartam, hanem nyugodtam vártam Nagyméltóságodnak az ügyet véglegesen tisztázó döntését, amelynek elébe vágni nem akartam.

13. Mikor a választás híre felmerült, udvarias levélben felkértük (Ugrin és én) Pálffyt, hogy hármassal pártvezetőség ülésének helyét és idejét közölje velünk.

14. Ezek után a Kossuth Népéből értesültem, hogy a pártból «a párt szellemével és felfogásával nem összeegyeztethető magatartás» miatt Ugrint és engem kizártak.

15. A nagyobb botrány elkerülése végett, mely a párt és az eszme rovására menne, nem éltem a helyreigazítás jogával, hanem elhatároztam, Nagyméltóságodnak döntését és véleményét bevárom.

S mindezek után mély tisztelettel megkérdezem: van-e példa e magyar katolikus politika történetében a Pálffy által tanúsított politika-erkölcsi gátlástalanságra? S lehetett volna-e az egyéni érdekre kevesebb tekintettel és több áldozatkészséggel viselkedni az ügy iránt, mint én tettem?

Egy bizonyosságot megszereztem: sok politikai harcot vívtam a Gömbös diktatúra uralma óta sok nyilas ültetett a vádlottak padjára; de a «katolikus» politikára kellett adjam a fejemet, hogy a politikai sport arisztokratikus «szabályairól» némi képet alkothassak magamnak.

Mindemellett Nagyméltóságod döntése szerint fogok eljárni. Ebben keresem az erkölcsi elégtételt.

Kegyelmes Püspök Úr iránt a legmélyebb fiúi tisztelettel, készséges híve:

Dr. Barankovics István

Politikai pártok életében nem ritka, hogy két vezető személyiség összetűzésbe kerül egymással emiatt, hogy egyik a másikat legyőzze, ő legyen a párt meghatározó, első számú vezetője.

Pálffy József és Barankovics István évtizedes hazai politikai tevékenység után került a Pálffy által alapított párt élére: 1945 február óta egyikük az *elnök*, másikuk a *főtisztviselő* volt.³ Mindketten a keresztény szellemiségű pártpolitizálás elkötelezett híveként, de egymástól teljesen különböző elvi alapokon álltak, különböző célmegvalósítási módszerekkel dolgoztak.

Mindketten arra törekedtek, hogy a magyar katolikus egyház vezető testülete, a püspöki kar elismerje a Demokrata Néppártot, mint keresztény szellemiségű pártot. Mindszenty József veszprémi püspök – aki a közügyek illetékese volt a püspöki testületben – előterjesztése alapján *a püspöki kar 1945. május 24-i ülésén tudomásul vette és helyeselte, hogy a Demokrata Néppárt keresztény szellemben kíván tevékenykedni.*⁴ (Erre utalt levelében Barankovics: Mindszenty szerezte meg a párt számára „a püspökkari placetet”.)

Ezután kezdődött el Pálffy és Barankovics küzdelme egymással, s ennek nyomán a párt vezetősége – a 8-10 tagú választmány – kettéoszlott.

Barankovics egyik közvetlen munkatársa, a párt „világnézeti tanácsadója” Jánosi József jezsuita *1945. július 12-én* azt írta Pálffynak:

„Igen tisztelt Barátom! Mindszenty püspök úr, a püspöki kar politikai ügyekben megbízottja, ma Budapestre érkezik. A Néppárt választmányának több tagja arra kért fel, hogy a pártban felmerült vitát terjesszük elő a püspök úrnak. Ennek módozatát úgy gondolják, hogy az egyik oldalon a Te megbízottad, a másikon az ő megbízottjuk adják elő a helyzetet és a püspök urat mintegy döntőbíróul kérjük fel. Kérlek, légy szíves értesíteni állásfoglalásodról ebben a tervben. Igaz tisztelettel vagyon Jánosi József világnézeti tanácsadó”.

A válasz július 13-án kelt: „Kedves Barátom! Szíves értesítésetet arról, hogy Mindszenty püspök úr Budapestre érkezett, megkaptam. Keresni fogom Vele az összeköttetést, hogy őt tájékoztathassam és neki a párt ügyéről beszámoljak. Őszinte megbeszéléssel Pálffy József”.

Tehát Jánosi tanácsára *Barankovicsék kezdeményezték 1945 július elején, hogy Mindszenty vállalja el a döntőbíró szerepét a Pálffy-val szemben folyó elmérgesedett pártvitában.* Pálffy az ötletet eleinte elutasította, majd elfogadta.

Kétségtelen, hogy merőben új és meglepő tény a 20. századi politikai életben, hogy alapvető fontosságú és kifejezetten *szorosan vett pártügyben*, amelynek eldöntését mind-egyik pártban természetes, magától értetődő módon *a legbelsőbb pártfeladat*, egy külső

3 KDNP 23., írásos dokumentumra való hivatkozás nélkül.

4 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Köln-Bp. 49–50. Az 1945-ös év hazai egyháztörténeti-egyházpolitikai eseményeiről részletesen ld. Mészáros István: Primások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez. Bp. 2005.

személyt, mégpedig egy katolikus püspököt kérnek fel a párt legfőbb vezetőjének kiválasztására, megnevezésére.

Az is új elem, hogy *egy párt a katolikus püspöki kartól kérjen „placet”-et, vagyis döntést a nagy nyilvánosság számára, hogy az illető párt katolikus elvek alapján működik.* Számos más keresztény szellemiségű párt létezett 1945 előtt hazánkban, 1945–1947 között is, de egyik sem kérte ennek püspökkari kinyilvánítását. *A püspöki kar akkortájt nem tartotta helyesnek, hogy szorosán hozzákötődjön egyetlen politikai párthoz, azt mintegy saját pártjának tartva.* Az 1945. május 24-i püspökkari nyilatkozat sem a Demokrata Néppárt „támogatásáról” szólt, hanem *tudomásul vette, hogy a párt keresztény elvek alapján kíván tevékenykedni.*

Pálffy – idézett levelében jelzett – találkozása, megbeszélése a püspökkel azonban nem jött létre, viszont levelet váltottak egymással. Ennek során *Mindszenty azt javasolta, hogy három tagú intézőbizottságot válasszanak a párt vezetésére, a szembenálló csoportokból véve ennek tagjait.*

Furcsa, meglepő eredménye lett ennek a püspöki jótanácsnak: a két pátrészleg *külön-külön saját három tagú intézőbizottságot* választott, amelyek a következő személyekből álltak: Pálffy József, Boér Miklós, Hudovernik László az egyik részről, valamint Barankovics István, Pálffy József, Ugrin József a másik fél részére. A pártvezetőség szétszakadása tehát megmaradt.

3

Részletek Mihalovics Zsigmond feljegyzéseiből:

1945. augusztus 17. „Úgy hallom, hogy a Demokrata Néppárt intézésére három tagú bizottság alakul, ennek tagjai: Pálffy József gróf, Hudovernik, a Melocco igazgatója és Boér Miklós.

Biztosra mondják, hogy a párt indulhat a választásokon, már a szeptemberi községi választásokon is. Az amerikaiak követeleik ezt. Pálffy csak akkor hajlandó résztvenni a választáson, ha egyenjogúságot kap, pl. napisajtót. A lapot már meg is ígérték nekik, nyomdával tárgyal már, úgy tudom, hogy két röpiratát a cenzúra engedélyezte. Az is hírlik, hogy Vorosilov két hónapon belül kívánja a választások megtartását. Úgy látszik, az idő nem kedves nekik.

Mi lesz már most, ha a Pálffy-párt tényleg indulhat? Mit csinál akkor Kerkay, aki a Kisgazdapárton belül szervezi Paraszt Szövetségét? Vajon abban a szép látványban lesz-e részünk, hogy a Keresztény Pár [=Demokrata Néppárt] indulásának pillanatában két egymással szemben álló frakció birkózik egymással?”

1945. augusztus 23. „Mindszenty püspök úr szerdán a fővárosba érkezett. Úgy hallottam, azért érkezett, hogy döntést eszközöljön ki a Demokrata Néppárt ügyében. Úgy hírlik, hogy Pálffy ellen foglalt állást.”⁵

* * *

5 Primási Levéltár, Esztergom; jelzete: 2551/1945.

Pálffy József levele Mindszenty püspökhöz:

„Kegyelmes Uram! Hivatkozom múlt hó [=július] 31-én Hozzád intézett soraimra és a Tőled f. hó [=augusztus] 12-én keltezett és a mai napon átvett leveledre.

A helyzet tisztázása végett szükségesnek tartom az alábbiakat leszögezni: a békés modus vivendi érdekében megkértem P. Jánosit, hogy döntésednek megfelelően a hármas intézőbizottságba jelölje meg megbízottját. Egy heti várakozás dacára ez nem történt meg. A kérdés tisztázása érdekében a kérdéses szakadást előidéző csoport választmányi tagjait, ők azonban nem jelentek meg, de ki sem mentették magukat.

Újabb határidőt *augusztus 6-ra* tűztem ki. Ezen ülésre az ellenzéki csoport ismét nem jelent meg, de még annyi fáradságot sem vett magának, hogy írásbelileg is megerősített kérésem ellenére a delegálandó intézőbizottságba sem egy, sem két tagot nem jelölt meg levélileg sem.

Mindezen hiábavaló felszólításaim után, a párt debreceni közgyűlésen megválasztott vezetőség intencióinak megfelelően megválasztotta a jelenleg is működő intézőbizottságot [(Pálffy, Hudovernik, Boér], amelynek működése eddigi munkásságomnak hihetetlen mértékű alátámasztását jelenti és a jövőre vonatkozólag a legszebb reményekre jogosít.

Nagyon természetes, hogy a július 12-től augusztus 6-ig húzódó pártválságot a jelenlegi körülmények között tovább tolerálni nem lehetett és tiszta helyzetet kellett teremteni. Nem rajtam múlik, hogy az ellenem hajszát indító csoport ilyen körülmények között önmaga adta fel pozícióit a pártban és zárt ki magát ennek építéséből.

Egyébként, hogy akkori véleményedet a párt válságára vonatkozólag hűségesen adtam elő, bizonyítja, hogy úgy nekem tárgyalásunkkor Általad mondtak és informátorom Tőled kapott véleménye, aki ebben az ügyben Nálad járt, lényegében egyezők voltak. Nem tudhattam, hogy időközben más elhatározásra jutottál; és ha ezt tudtam volna, természetesen úgy referáltam volna. De minthogy ez a csoport a fentiek szerint a további együttműködésre a tények bizonyosság alapján nem volt hajlandó – melyet távollmaradásukkal kinyilvánítottak –, az ügy meritumában állásfoglalásaidnak helyes vagy helytelen értelmezése az ő magatartásuk miatt gyakorlatilag eredményt nem ért el.

Minthogy olyan szíves voltál és pártunk ügyében érdeklődést mutattál, engedd meg, hogy P. Jánosi levele és az erre adott válasznak másolatát idezárja. Azért is, hogy döntőbírói szereped ügyében tanúsított magatartásom megfelelő bizonyítékokkal támasztassék alá.

Fogadd Kegyelmes Uram őszinte megbecsülésem kifejezését, mellyel vagyok készséges híved: Pálffy József, Demokrata Néppárt elnöke. Budapest, 1945. augusztus hó 26. napján” (Feltűnő a levél rideg, tiszteletlen, elutasító, lekezelő hangja. Érdekes, hogy a püspök és a gróf tegezőviszonyban voltak.)

* * *

Részlet a Demokrata Néppárt 1945. augusztus 28-án du. 5 órakor a Pártház (Bástya u. 11.) nagytermében tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.

„Megjelentek: Dr. Pálffy József pártelnök, Dr. Hudovernik László központi szervező, 4-5 pártvezetőségi tag, Bácsalmási István, az Emericana volt ifjúsági vezére; a meghívottak közül pedig Bednárz Róbert belvárosi, Kátay Béla koronázótemplomi, Töttösy Miklós külsőferencvárosi, Kemény Aladár törökőri plébános, azonkívül még kb. 20 plé-

bános, plébánoshelyettes és 4–5 káplán. Jelen volt még Dr. Boér Miklós esztergomi teológiai tanár, P. Kiss Szaléz OFM, Freesz József, egy ciszterci, egy ferencrendi és egy dominikánus páter és Slachta Margit.”

Részlet Pálffy József beszédéből: „...Nyíltan ki kell mondanunk végre, hogy ma harcban áll egymással két ellentétes eszme: a keresztény ideológia és a marxizmus. Mi a tiszta evangéliumi krisztianizmus alapján állunk és ki merjük mondani azt is, hogy magyarok vagyunk és nemzeti érzésünket csorbíthatatlanul megőriztük. Elő kell jönnünk a katakombákból. Ki kell mondanunk, hogy a demokráciát egyetlen módon vagyunk csak hajlandók értelmezni: a nyugati művelt nemzetek nyelvén. Széchenyi István gróf a demokráciát Angliában tanulta; Kossuth Amerikában hirdette és onnan hozta magával a tiszta demokratikus gondolkodást. Mi ezt az igazi, hegyes értelemben felfogott nyugati demokráciát követeljük. Ami mármost a főtisztelendő urakat illeti, Önök tudják, hogy a krisztianizmus-marxizmus küzdelmében hol a helyük. Nem kívánatos ugyan, hogy a párt szervezésében a papság elsővonalbeli szerepet töltsön be, nehogy a klerikalizmus vádját vonjuk magunkra, de elsősorban a lelkipásztorok kötelessége az, hogy félrevezetett magyar népünket politikai vonalon is a krisztusi zászló alá irányítsák. Lehet, hogy a főtisztelendő urak közül egyesek már lekötelezték magukat más pártokba. Ez nehézséget okoz a mi munkánkban, és kívánatos, hogy az egész katolikus társadalom a Demokrata Néppártban lássa a katolicizmus politikai megtestesülését.”

* * *

Két gépelt oldalas „Feljegyzés” című, keltezés és szerzőnév nélküli irat a Mindszenty püspöknek küldött anyagban.

„P. Kerkai Jenő, a KALOT országos elnöke dunántúli körútja során a püspöki székhelyeken tartott értekezleteken, amelyeken az egyházmegyék közéleti tevékenységet folytató papsága vett részt, a következő álláspontot képviselte és fogadtatta el a résztvevőkkel a papság pártpolitikai magatartásával kapcsolatban:

A Demokrata Néppártot eszméjében és keretében továbbra is fenn kell tartani, azonban mivel ez a párt a Magyar Függetlenségi Frontban tömörült pártok szövetségébe egyenjogú tagként nem nyert felvételt, mivel arra sincs kilátás, hogy az országos választásokon indulhasson, s ha indulhatna is, a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem tudna olymértékben érvényesülni, mint azt politikai hitvallásának súlya, értéke és reputációja megkívánná, ezért a keresztény tömegek potenciális energiáját nem szabad továbbra is kiaknázatlanul hagyni.

Abban a reményben tehát, hogy a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt belső fejlődése olyan irányba tart, hogy a keresztény tömegek keresztény és magyar lelkiismerete nyugodtan vállalhatja támogatását, és abban a reményben, hogy épp ez a támogatás fogja a Kisgazda Pártban megindult belső fejlődést elősegíteni, P. Kerkai azt az álláspontot fogadtatta el a nevezett értekezleteken, hogy az egyházmegyék papsága támogassa a Kisgazda Párt megalakulását és megerősödését egyházmegyéjének és plébániájának területén. P. Kerkai szerint ezzel azt is el lehetne érni, hogy a Kisgazda Pár képviselőjelöltjei közé, kiket a járási pártszervezet állapít meg, be lehetne majd juttatni azokat a férfiakat, akik a Parlamentbe jutva, a Demokrata Néppártot megalapíthatják.

P. Kerkai működésével kapcsolatban a Demokrata Néppárt vezetőségének sajnálattal meg kell állapítani, hogy a P. Kerkai ebben a kérdésben csak a maga nevében beszélt, a Demokrata Néppárt vezetősége erre neki megbízást nem adott és így csak a maga felfogását képviselte, mert ez a felfogás nem egyezik a Demokrata Néppárt álláspontjával.

A Demokrata Néppárt ugyanis éppen a P. Kerkai és vezetése alatt álló KALOT-csoport okozta belső nehézségek leküzdése után megingathatatlan elhatározása, hogy politikai hitvallását nemcsak eszméjében és keretében kívánja fenntartani, hanem minden igyekezetével a valóságban is diadalra akarja juttatni, és nemcsak azért, mert hisz eszméinek igazságában, győzelmes erejében, hanem mert látja megvalósíthatásuk politikai realitását is.

A rendelkezésre álló semleges statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy az ország lakosságának nagyobb része még nem kötelezte el magát a Függetlenségi Frontba tömörült öt demokratikus párt egyikének sem, és az időközben bekövetkezett események biztosítják a Demokrata Néppártnak az elkövetkezendő választásokon való indulását. Mivel a választások még elég távol vannak, a Demokrata Néppártnak megvan a lehetősége arra, hogy politikai felfogását széles körben ismertté tegye és szervezeteit kiépíthesse. Kristálytisztá programja és az ország közvéleményének hangulata közti rezonancia pedig megadja sikerének belső előfeltételét is. A Demokrata Néppárt ezért első feladatának érzi a párt belső felépítését, külső megszervezését, amelyekben elsőrangú fontossággal bír egy pártlap megjelentetése. A párt vezetősége a legelősebben elutasítja magától azt a politikai oportunitást, amely aktív vagy potenciális tagjait a Kisgazda Párt szervezésére bízna rá, mert

először a keresztény és magyar lelkiismerettel összeegyeztethetetlennek tartja a Kisgazda Párt mai hivatalos irányának támogatását,

mert másodszor naivitásnak tartja azt a hitet, mintha a mai politikai konstellációban megvalósítható volna a Kisgazda Párt politikai iránya

s mert harmadszor a politikai gyakorlattal ellentétesnek tudja, hogy a képviselőjelölteket a járósi párttagok és ne a központi pártvezetőség jelölje ki,

negyedszer azért, mert reményekre, amilyeneket P. Kerkai a Kisgazda Párt jövő fejlődésével kapcsolatban táplál, reálpolitikát építeni nem lehet.

A Demokrata Néppárt úgy érzi, hogy jövőbeli politikai hitelét vesztegetné el a belföld és külföld felé, kétesértékű áron, ha beleegyezne akár csak abba is, hogy akár potenciális tagjai is, akár csak átmenetileg is kompromisszumokat köthetne lealkudhatatlan, egyedül ilyen alapon győzelmes programjából.

Egyébiránt a Demokrata Néppárt vezetősége, mely Mindszenty József veszprémi püspök úr intenciói szerint egy intézőbizottságban szerveződött meg, melynek tagjai Pálffy József elnökön kívül dr. Hudovernik László vezérigazgató és dr. Boér Miklós teológiai tanár, P. Kerkai és a mögötte álló KALOT-csoport akciójával kapcsolatban le kívánja szögezni azt, hogy a Demokrata Néppártot univerzális alapra kívánja helyezni, vagyis nem kíván a KALOT-csoportnak és ezzel rokonszenvezőknek – különösképp a múltban tanúsított szélsőséges jobboldali magatartása miatt – olyan hatalmi pozíciót juttatni, amivel túlsúlyba tenné az ezt a pártot támogató többi erővel, így az ellenállási csoporttal, az Americanából kikerülő fiatal értelmiségi csoporttal, a protestáns felekezetekből delegált csoportokkal és a KALOT-nál jelentősebb népi tömegekkel szemben. Ez azonban nem jelenti azt, mintha ez az akarás a párt jellegének katolikus súlyát elszíntelenítené.

A Demokrata Néppárt vezetősége P. Kerkai disszidáló csoportjával szemben szükségesnek tartja deklarálni, hogy a párt reakcióit a leghatározottabban elutasítja magától, s bár a radikalizmusban nem akarja és nem tudja a szélsőbaloldali pártokat túllícitálni, szociális téren a haladó demokrácia álláspontján áll.

A Demokrata Néppárt ezt a felfogását annál biztosabban képviseli, mert úgy tudja, hogy a pár intézőbizottságának elnöke, gróf Pálffy József úgy személyében, mint politikai magatartásában a nagyméltóságú püspöki kar bizalmát élvezi, mint élvezte az Ellenállási Mozgalom idején is, amikor életét tette kockára a Demokrata Néppártért.”

4

1945. augusztus 6-a utáni napokban Pálffy elnök összehívta a Demokrata Néppárt választmányának ülését. *Részlet Varga László pártügysz Mindszenty püspökhöz írt leveléből:*

„...A pártelnök által összehívott választmányi ülés kisebb vita után szabályszerű ketten zajlott le és ott a választmány 4:3 arányban megszavazta azt a határozatot, hogy a pár ügyének további vitelét hármas intéző bizottság végzi, Pálffy József, Barankovics István és Ugrin József.

Meg kell jegyezni, hogy Pálffy József elnök, intéző bizottsági tag kijelentette, hogy a választmánynak ezt a határozatát nem tartja magára nézve kötelezőnek. Leszögeztük akkor is és most is, hogy egy választmányi határozat érvényét egyéni megjegyzésekkel, egyéni nyilatkozatokkal, egyéni felfogásokkal sem megváltoztatni, sem erőltetni, sem hatálytalanítani nem lehet. Az intéző bizottság létrehozása nemcsak a párt érdekeit szolgálta, hanem egy előkelő gesztus volt a pártelnökkel szemben, akinek a párt éléről való távozását a választmány egy része követelte. Amikor létrehoztuk az intézőbizottságot, csakis a párt érdekeit tartottuk szem előtt és egyben a legelemibb alapelvet, hogy többségi elv érvényesüljön.

Pálffy József intézőbizottsági tag azonban a gyakorlatban sem vett tudomást az intézőbizottság létrehozásáról, mert továbbra is egyéni utakon, még egyénibb módon, magát teljesen függetleníve az intézőbizottságtól, végezte a párt ügyeit. Sem szándékaról, sem annak keresztülviteléhez szükséges eszközökről, sem az esetleges eredményekről egyszer sem számolt be a párt intézőbizottságának, illetve nem kérte ki a tanácsukat, illetve jóváhagyásukat.” (A levél kelte: szeptember 6.)

* * *

Másfél oldalas, kézzel írt, „Ad Demokrata Néppárt” című, keltezés és szerzőnév nélküli irat a Mindszenty püspöknek küldött anyagban. A végén Kerkai Jenő megjegyzése: „Barankovics István összefoglalása 1945. IX. 5-én”

„1. Minthogy a D[emokrata] N[éppárt] választmány egy három tagú bizottságra bízta a párt vezetését, Pálffy pedig *egyedül* gyakorolta a választmány összehívásának jogát, a választmánynak általa történt összehívása törvénytelen (mivel jogtalan) volt s e választmányi ülés határozatai is érvénytelenek.

2. Ugrin és Barankovics, mint a három tagú pártvezetőség tagjai, *szeptember 1-én* levélben felajánlották Pálffynak, hogy a belpolitikai helyzetre való tekintettel a sürgős te-

endők felöl való határozás céljából hívja össze a három tagú vezetőséget. Mivel Pálffy *szeptember 4-éig* nem válaszolt, Ugrin és Barankovics szeptember 4-én értesítették írásban Pálffyt, hogy *szeptember 6-ra* a háromtagú vezetőséget ülésre hívják össze, melyen Pálffy megjelenését is kéri, egyúttal megírták Pálffynak, hogy ha *semmiféle* választ se ad, az ülésen nélküle is döntenek; ha pedig Pálffy más elfoglaltsága miatt a szeptember 6-iki ülésen sem tudna megjelenni s erről az összehívókat értesíti, akkor szeptember 7-én tartják meg az ülést, tekintet nélkül Pálffy jelenlétére.

3. Ugrin és Barankovics a szeptember 6-iki vagy 7-iki vezetőségi ülésen el fogják határozni a választmány sürgős összehívását.

4. E választmányi ülésen dönteni fognak a Pár magatartásáról a választások ügyében s döntésükről – *tekintet nélkül arra, hogy Pálffy mit csinál* – értesíteni fogják az illetékes szerveket. Előállhat tehát az a helyzet, hogy az Országos Nemzeti Bizottsághoz a Néppárt részéről két beadvány kerül; egy, amelyet Pálffy s egy másik, melyet Ugrin és Barankovics nyújtanak be a Pár nevében.

4. Dr. Pfeiffer Zoltán, a Független Kisgazdapárt országos igazgatója értesítette Pálffyt, hogy Pálffy a Néppártban olyan embereknek (pl. Kuchinka Gyula) ad vezetőszeretet, akiket a Kisgazdapárt szélső-jobboldali magatartásuk miatt szorított ki soraiból, s akiknek szerepeltetése Varga Béla, Nagy Ferenc és más kisgazda-vezetők személyi provokációját jelenti.

5. Valószínűleg az lesz Ugrin és Barankovics döntése, hogy a Néppártnak indulási jogot kíván a választásokon, de a joggal megfelelő deklaráció után élni nem fog.

6. Információink szerint a Kommunisták Pártja úgy döntött, hogy a Néppártot indulni engedi (a Polgári Radikális Pártot is), éspedig azzal a céllal, hogy egyrészt bizonyítást nyerjen a Néppárt gyengesége; másrészt szétforgácsoltassék a nem-marxista front ereje, illetve apadjon a Kisgazdapárt befolyása s ellentét keletkezzék a nem-marxista fronton belül.”

Rövid hír a Kossuth Népe című napilapban 1945. szeptember 6-i számában:

„A Demokrata Néppárt vezetősége Barankovics Istvánt és Ugrin Józsefet, a KALOT főtítkárát, a párt felfogásával és szellemiségével össze nem egyeztethető magatartása miatt a párt tagjainak sorából törölte.”

Ez után írta meg Barankovics István *1945. szeptember 9-i keltezésű levelét* Mindszenty püspöknek. Ezt közöltük tanulmányunk első fejezetében.

Kétségtelen, hogy Mindszenty javaslata kudarcba fulladt: *nem sikerült működésbe állítani az új kollektív pártvezetőséget, vagyis az intéző bizottságot, az egymással szemben álló csoportok képviselőiből, sőt a kizárásokkal váratlan fordulatot vett a folyamat.*

Alighanem ennek felismerése nyomán keletkezett az a terjedelmes levélfogalmazvány, amely a Primási Levéltár ugyanabban a dobozában található. Ez – sok javítgatással tele levő – *kézírtos „piszkozat”-a egy véglegesítendő szövegű levélnek, amelyet Mindszenty küld majd el Pálffynak.* Valószínűleg a püspök valamelyik – általa felkért – tanácsadója készítette Mindszenty elgondolásai alapján. Tartalma: *a párt közeljövőbeli sorsára vonatkozó javaslat abban a megváltoztathatatlan helyzetben, hogy az eddigi*

vezetők együttműködésének nincs semmi lehetősége. A fogalmazvány-piszkozat teljes szövege:

„Ha a választási szabályok a Néppártnak indulási lehetőséget biztosítanának, akkor sem szabad a Néppártnak, mint a magyar katolikus politikum hordozójának a választási küzdelemben belebocsájtkoznia. Éspedig azért nem, mert a választási kampányban való részvétel lehetősége sem jelenti még azt, hogy a Néppárt a többi pártokhoz hasonló indulási lehetőséget élvez.

Tapasztalati tény, hogy a választás szabadsága nem a választási procedúra szabadságával egyenértékű, hanem a választási szabadság egyenlődéséhez tartozik a választást előkészítő agitációs időszakban, mely a hónapokig tartó szervezkedésre vonatkozik, a propaganda és szervezkedés egyenlő szabadsága és legalább a többi pártokéhoz hasonló eszközöknek biztosítása.

A Néppárt mindezekig egyáltalán nem rendelkezett a szervezkedés szabad lehetőségével, sem az agitáció eszközeivel. Mivel nem volt bevett párt, csak szűk téren szervezkedhetett, hiszen híveinek nem nyújthatta azokat az előnyöket és azt a védelmet, melyet a ma közjogi funkciókat betöltő pártokban az emberek – védtelenségük tudatában és elemi érdekeik biztosítása céljából – szereznek. Ennek következtében a Néppárthoz világnézetileg és politikailag legközelebb álló katolikus rétegek törzse is bevontult más polgári, bevett pártokban.

A Néppárt agitációs lehetőségeiről nem lehet jobbat mondani: egyetlen gyűlést sem tudott tartani, egyetlen demonstrációt sem rendezhetett. Sajtója nincs: néma párt lett, mivel tőle a tömegekkel való érintkezésnek legfontosabb lehetőségét is megtagadták.

Mindez azt jelenti, hogy a Néppárt, még ha a választások küszöbén meg is kapná ezeket az eszközöket mind, ami – kivált a sajtó engedélyezése, nagyon kicsiny valószínűséggel bír – körülbelül fél éves agitációs és szervezkedési hátránnyal indulna a választási küzdelemben, s még arra is aligha lehetne ideje, hogy legalább megismertesse programját. Egészen bizonyos tehát, hogy a választásban részvevő Néppárt igen csekély eredményt tudna elérni, ami semmiképpen se lehetne elegendő a Néppárt által képviselt eszmék megvédésére és kielégítően tekintélyes reprezentálására, hanem sokkal inkább arra, hogy e nagy eszmék és keresztény érdekek politikai tekintélyét kompromittálja, módot adván egy olyan nehezen cáfolható s mindenképpen elkerülendő látszatnak keltésére, hogy a magyar katolicizmus és általában a keresztény eszmények politikai ereje olyan kicsiny, mint a Néppárt választási eredménye.

Meggondolás tárgya kell legyen az általános politikai életnek az az utóbbi időben határozottabb tendenciája, mely arra vall, hogy egyre inkább a marxista és nem-marxista eszmevilág szerint válik ketté politikai életünk s jellegződnék meg a fórumon szereplő pártok. Ez a tendencia, ha még erősödni is fog, az okosság követelményévé teszi, hogy egyelőre igen nyomós, mondhatni kényszerítő ok nélkül ne osszuk meg még jobban a nem-marxista frontot, amelynek zárt sorokba fejlődő tömegei a győzelem biztosabb esélyeivel kecsegtetnek, mintha ez a front szétaprózza erejét, megosztja és egymás ellen sorakoztatja tömegeit.

A politikai élet legújabb fejleményei pedig határozottan – és nemcsak nálunk – arra vallanak, hogy ez a megosztás lett a döntő kérdés. Elviselhetetlen felelősséget venne vállára az a politikus, aki a nem-marxist fronton kényszerítő ok nélkül a tömegek megosztásával a másik front győzelmi esélyét elősegítené.

A Néppárt belső állapota is olyanná vált, hogy jelenleg ettől a párttól a rendelkezésre álló lehetőségek maximális kihasználását márcsak a belső egyenetlenség miatt sem szabad várni annak, aki hajlandó a tényeket reálisan s nem vágyainak szemüvegén át nézni. A Néppárt vezetői, tehát azok, akik ezt a pártot politikailag reprezentálják s akik a párt politikai programját elkészítették, nem voltak képesek a termékeny erőki-fejtés legelemibb gyakorlati előfeltételét: a belső bizalmas harmóniát egymás között megteremteni.

A fölmerült ellentétek nemcsak személyiek, hanem – mint a kétoldalú tájékozódás során kétségtelenül megállapítottam – az általános politikai szituáció megítélésének és a politikai erőviszonyok kiértékelésének alapvető különbségére és a pártprogram kiemelkedő pontjainak lényegesen különböző értelmezésére vezetendők vissza, éppen ezért az áthidalási kísérletek állandóan megoldással nem biztathatnak.

Mindezeket mérlegelve, a politikai okosság követelményének és a Néppárt által képviselni szándékolt keresztény eszmék kielégítő politikai képviselő érdekének tartom, hogy a Néppárt az első választásban ne vegyen részt, hanem a Néppárt programjának s általában a zászlajára írt eszméknek pártpolitikai utilizálása érintetlenül tartassék fenn a jobb jövőre, a szükségesség szerint.

A Néppárt tehát teljesen függessze fel működését, s vagy tartsa fenn pusztá keretét a mai vezetők nélkül a jövő eshetőségeire, vagy nyilvánosabb bejelentés nélkül szűnjék meg s eszméinek hitvallói egy azonos célú és programú párt megalakítását halasszák a jobb esélyekkel biztató időre.

Ezért döntésem, melyet mint kétoldalúan felkért döntőbíró hoztam, hogy Méltóságos Gróf Úr, valamint Ugrin József és Barankovics István a Néppárt vezetésétől és ügyeinek mindennemű intézésétől vonuljanak vissza a Méltóságod választása szerint haladéktalanul intézkedjenek vagy a Néppárt csendes megszüntetése, vagy működtetésének legalább a választások lezajlásáig való teljes felfüggesztése iránt.

Így mindhárom szabad kezét kapnak arra, hogy bármelyik polgári pártba lépjenek, s az ott már elhelyezkedett, a vallásos tömegek nagy részét alkotó rétegek politikai akaratát határozottabban kifformálják, eszméit pedig hangsúlyosabban képviseljék. Egyben mindhárman fönntartják maguknak azt a lehetőséget, hogy a választások után – lelkiismeretük szerint – a Néppárt keretét megelevenítsék, új, azonos célú pártot alapítsanak vagy választott pártjukban megmaradjanak.

De a Néppárt feloszlata esetén természetesen szabad kezük van abban a tekintetben is, hogy – lelkiismeretük szerint – más pártot alapítsanak, természetesen más névvel és más program-fogalmazással.

Ehhez a döntésemhez szeretném hozzáfűzni azt a reményemet, bizonyára Méltóságos Gróf Úr éppen úgy, mint Ugrin József és Barankovics István megértik a Néppárt által képviselni szándékolt eszméknek és céloknak abban rejlő érdekét, tehát azt a nagy katolikus érdeket, hogy esetleges önálló pártkísérletezésekkel ne akadályozzák azt, hogy a polgári pártokban már elhelyezkedett vallásos tömegek és általában a többi polgári pártok a maguk befolyását a legjobb esélyekkel fejthessék ki a katolicizmus és általában a kereszténység eszmei és gyakorlati érdekeinek megvédése és érvényesítése irányában.

Minthogy Méltóságod, valamint Ugrin József és Barankovics István döntésem kikérésekor eleve kötelezték magukat annak elfogadására, a lojalitás megköveteli tőlem, hogy döntésem el nem fogadása esetével, melyet egy, a magyar katolikus püspöki kar placetjét kérő párt ügyében hoztam, ne is foglalkozzam.”

1945 szeptemberének elején Mindszenty egy másik tervének megvalósítása érdekében is tevékenykedett. *Sulyok Dezsőt, a Kisgazdapárt egyik legtekintélyesebb katolikus vezető személyiségét igyekezett megnyerni: vállalja el a Demokrata Néppárt elnöki tisztét* (ez természetesen együtt járt volna Pálffy és Barankovics lemondásával). Közlemény a Kis Újság című napilag 1945. szeptember 15-i számában: *„Nem vállalta el Sulyok Dezső a Demokrata Néppárt elnökségét. Az interjú-alany nagyon nehezen szóal meg. Húzódozik a nyilatkozat elől és csak akkor mondja el a történeteket, amikor látja, hogy már úgyis tudjuk. A pontosság kedvéért ekkor valóban beszámol erről az érdekes és jelentős politikai eseményről.*

Mindszenty József veszprémi püspök – mondja Sulyok Dezső kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő – miután több ízben hiába próbált összeköttetést találni velem levélen keresztül, felkeresett és Grósz érsek megbízásából is tárgyalásokat kezdett velem az irányban, hogy vállaljam el a Demokrata Néppárt elnöki tisztét.

Kijelentettem, hogy nem tartom időszerűnek a Demokrata Néppárt mostani szervezkedését, mert jelenleg ez csak a polgári arcvonal egységét bontja meg. Sokkal nagyobb érdek jelenleg az ilyen pártszervezkedésnél az, hogy *az ország polgári életformát követő és valló népessége egységes arcvonalat képviseljen.* Tiszta demokratikus alapon állva a polgári egységet feltétlenül elé helyezem a gyors szervezkedésnek, mondtam [=Mindszentynek] és éppen ezért kértem a püspök urat, engedjen érvelésemnek és tekintse a kérést olyanak, mint ami most nem időszerű.

Mindszenty püspök arra kért, foglalkozzam még a dologgal. Tárgyalásokat folytattam az ország katolikus politikusával, közöttük elsősorban Varga Bélával és a tárgyalások alapján közöltem is vele [=Mindszentyvel], hogy elhatározásom végleges.

A püspök úr tudomásul vette ezt és egyszersmind azt is kijelentette, hogy nem tesz további lépéseket a Párt megalapítására. Teljes mértékben elismeri érvelésem helyességét és majd a választás után, az új helyzet mérlegelésével tér vissza erre a témára.”⁶

Hír a *Kossuth Népe* 1945. szeptember 18-i számából:

„Az Országos Nemzeti Bizottság Tildy Zoltán elnöklésével szeptember 17-én, hétfőn délután bírálta el a választáson résztvenni kívánó pártok kérelmét. A hétfői ülésen Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Szent-Györgyi Albert és mások vettek részt. *A bizottsághoz Demokratikus Néppárt névvel két kérelem érkezett. Ezek közül Barankovics István kérelmének helyt adott a bizottság, Pálffy József kérelmét pedig elutasította.*”⁷

6 A párt „megalapítására” kifejezés valószínűleg sajtóhiba.

7 Sajátos, hogy a sajtóközleményekben a „Demokratikus Néppárt” elnevezés szerepel (Kossuth Népe 1945. szept. 18., Szabad Szó 1945. szept. 9.), de így említi az 1945. május 24-i püspökkari értekezlet jegyzőkönyve is.

Ezzel a váratlan, furcsa fordulattal ért véget Mindszenty döntőbírói szerepe.

Maga a *situáció, amibe került, önmagában is furcsa* volt.

A nemrég keletkezett új párt – a Keresztény Demokrata Néppárt, majd 1945 áprilistól Demokrata Néppárt – még a belső-külső megszerveződés kezdeti állapotában volt 1945 nyarán. S ami új pártok alakulásakor nem ritkaság: vezetési válsággal küzdött. Két legális, szabályszerűen megválasztott vezetője – a párt elnöke és főtitkára – Pálffy József és Barankovics István összeütközésbe került egymással a párt vezetését illetően. Ez lehetetlenné tette a párt normális működését, ezért volt elodázhatatlanul szükséges a helyzet rendezése. Annál is inkább, mert 1945 őszén sor került a háború utáni első nemzetgyűlési és önkormányzati választásra. A Demokrata Néppárt vezetősége viszony 1945 nyarán lényegében kettészakadt.

Ebben a helyzetben merült fel a pártvezetőkben, hogy *kérjék fel Mindszentyt a döntésre: ki legyen a párt vezetője*. Ezt a javaslatot – a dokumentumok ezt mutatják – Pálffy is, Barankovics is elfogadta. Az vitathatatlan, hogy *nem* Mindszenty akarta magának ezt a furcsa pozíciót.

Az eleve nem vállalta, amire tulajdonképpen felkérték, hogy ugyanis nevezze meg azt a személyt a kettő közül, aki a párt tényleges vezetője legyen, ez a történekből világosan kitűnik. Viszont mint a püspöki kar társadalmi felelős referense, adott jóhi szemű tanácsokat.

Mindszenty első javaslata a párt megmentésére az volt, hogy a párt választmánya válasszon *három tagú intézőbizottságot a szembenálló felek képviselőiből*, s e kollektív vezetés ideiglenes időszaka alatt tisztázzák a vezeték konkrét személyi problémáit.

A javaslatot mindketten elfogadták, de sajátos módon valószínűsítették meg. Pálffy maga mellé vette két „szürke” párthívet, s így hozta létre saját intézőbizottságát. A Barankovics holdudvarába tartozó választmányi tagok viszont lovagiasan Pálffyt, illetve Barankovicsot és Ugrin Józsefet, a KALOT egyik vezetőjét választották a saját intézőbizottságukba. Pálffy azonban erről nem vett tudomást, s továbbra is „egyszemélyes” vezetéssel folytatott, a maga pártvezetését és intézőbizottságát tartva törvényesnek.

E javaslat kudarcra után vetődött fel Mindszentyben a gondolat: Pálffyt és Barankovicsot egyaránt „félretéve”, a Kisgazdapárt teljes katolikus vezető személyiségét, *Sulyok Dezsőt* kellene felkérni, hogy vállalja el a Demokrata Néppárt vezetését. Az ötlet eleve sikertelenséget ígért, nem is lett belőle semmi.

Ez érlelte meg véglegesen Mindszentyben a meggyőződést: *nem szabad kockáztatni a katolikus-keresztény tömegek szavazatainak elvesztését* a Demokrata Néppárt teljesen bizonytalan helyzete miatt. Ezért azt ajánlotta: *a Demokrata Néppárt ne induljon ezen a választáson önálló pártként, hanem vezetői, tagjai lépjenek be a Kisgazdapártba, amely ekkor még lényegében keresztény szellemiségű párt volt: s e párt képviselőire szavazzanak a választásokon. S majd a választások lezajlása után, 1945 végén kell ismét elkezdeni a Demokrata Néppárt véglegessé szervezését, stabil vezetéssel, szilárd programmal.* Ez volt Mindszenty záró javaslata.

Viszont a Pálffy-körűli pártcsoporthatás *a választásokon való feltétlen részvétel mellett* döntött, és széleskörű agitációt fejtett ki e hetekben ennek érdekében. Ebbe tartozott Barankovics és Ugrin kizárása szeptember elején, így próbálva megszabadulni riválisától, a törvényes intézőbizottság két tagjától

Ezután, szeptember 9-i levelében Barankovics biztosította Mindszentyt, hogy türelemmel várja döntését, s ígéretet tett, hogy aszerint fog cselekedni.

* * *

Az írásos dokumentumok tanulmányozása jól rávilágít *Mindszenty és Barankovics*, valamint *Mindszenty és Pálffy* ekkori kapcsolatára. Egyértelmű, hogy Mindszenty egyforma pártatlansággal tekintett a két politikusra, mindkettőjüktől azt várta el – a püspöki kar nevében –, hogy egy eredményes, erős, keresztény szellemiségű párt kialakítása érdekében tevékenykedjenek. Nem tett semmiben különbséget köztük, nem helyezte előnyösebb helyzetbe egyiket sem; nem becsülte többre egyiket sem a másoknál. Nem adott előnyt Pálffynak azért, mert a vértanú győri püspök, Apor Vilmos unokaöccse volt. Nincs semmi dokumentuma annak, hogy akár szóban, akár írásban dicsérte volna Pálffy; nincs bizonyíték, hogy közbenjárt volna érdekében.

Viszont Pálffy meglehetősen ridegséggel viszonyult Mindszentyhez, különösebb tisztelettel nem viseltetett irányában; érezhetően nyűgnek érezte Mindszenty tanácsait, azt magára nézve nem érezte kötelezőnek. Ezzel ellenkező volt Barankovics „viszonyulása” Mindszentyhez. Tisztelet érződik iránta leveleiben, bizalommal várta tőle a segítséget a párt érdekében; őt ez ügyben személyesen és levélben többször is felkereste. *Mindszenty és Barankovics viszonya ekkor teljesen felhőtlen volt*, semmi ellentét, semmi vita nem volt közöttük.

* * *

Meglepő, szokatlan és furcsa volt a *végkifejlet*. 1945 szeptember közepén – függetlenül az előző hetek eseményeitől – Pálffy is, Barankovics is az illetékes állami hatóságnál benyújtotta engedély-kérelmét saját pátrészlege számára a választásokon való indulásra. Az Országos Nemzeti Bizottság Barankovicsnak adta meg a lehetőséget, Pálffy kérelmét elutasítva, ezzel őt a választáson való részvételtől kizárta. Pálffy pártvezetői karrierje ezzel véglegesen kettétört.

Barankovics viszont, bár megszerezte pártjának a választáson való részvétel lehetőségét, de nem élt vele. Eleve az volt a szándéka – ezt már szeptember 5-i feljegyzésében is megemlítette –, hogy *pártja most nem vesz részt – éppen felkészületlensége, belső zavarái miatt – a megmérettetésen*, hanem így időt nyer a pártépítésre és sikerrel szerepelhetnek majd a legközelebbi választáson. Mindszenty jótanácsai között is szerepelt ilyen megoldás.

KIEGÉSZÍTÉS

1. Említett könyvemhez („*Mindszenty és Barankovics*”, Bp. 2005.), valamint jelen íráshoz tanulmányoztam a Demokrata Néppárt történetével foglalkozó legfőbb műveket, az alábbiakat:

IZSAK LAJOS: *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949*. Bp. 1985. (a továbbiakban: KDNP);

GERGELY JENŐ: *Barankovics István*. In: *Politikuspályák*. Szerk. SÁNTA ILONA. Bp. 1984, 291–303.

KOVÁCS K. ZOLTÁN: *A Demokrata Néppárt. In: Félbemaradt reformkor.* Róma 1990, 154–241.

VARGA LÁSZLÓ: *Kérem a vádlott felmentését! Youngstown (USA) 1979.*

Az idők élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949). SZERK. KOVÁCS K. ZOLTÁN, ROSDY PÁL. Bp. 1996. E kötetben ELMER ISTVÁN munkája: *A Keresztény Demokrata Néppárt, majd Demokrata Néppárt története 1944–1949.*

Sajnálatos, hogy ezekben – köztük az újabbakban is – nagy elfogultság érzékelhető Mindszentyvel szemben, Barankovics és pártja javára. A Demokrata Néppárt történetére specializálódott szakembereknek újra kellene gondolniuk a Mindszenty-Barankovics viszonyt, ez halaszthatatlan feladat. S ehhez nélkülözhetetlen jobban figyelembe venni a Mindszenty-kutatásokat, elkerülendő az egyoldalú értékeléseket.

2. A felsorolt művekben eléggé hiányos, helyenként zavaros a Demokrata Néppárt 1945-ben zajló eseménytörténete, kronológiája. Többek között *nem világos a pártelnök és a pártfőtitkár feladatköre.*

Az 1944 októberi kezdetekből a Demokrata Néppárt *elnökének* tartotta magát a pártalapító Pálffy József – egyidőben jogszerűen, máskor illetéktelenül – egészen 1945 szeptemberének közepéig. Értelmezése szerint az elnök a párt legfőbb irányítója, s a külvilág előtt ő képviseli a pártot.

A belső „elméleti-ideológiai” munkát a *főtitkár* végezte. A tanulmányunk élén között levélben Barankovics részletesen felsorolja ezirányú tevékenységét. Még a kormány debreceni tartózkodása idején – tehát 1945 áprilisa előtt – az Erdei Ferenc belügyminiszter által kért pártprogram-tervezetet, majd a végleges részletes pártprogramot ő készítette el; azután – már a fővárosból – küldte szét tájékoztató levél-tanulmányait a négy koalíciós párt vezetőjének, valamint a terjedelmes „Pro Memoria”-t a püspöki kar tagjainak, részletesen bemutatva benne a hazai politikai lehetőségek történetét az első világháború végétől kezdve a második világháború végéig, széleskörű nemzetközi kitekintéssel;⁸ s más hasonló elaborátumokat. E munkában Barankovics mögött állt *a két „politikuszjezsuita”*: *Kerkai Jenő és Jánosi József*, tanácsadóként, munkatársként, s a Pálffy elleni küzdelem inspirátoraiként. Feltűnő, hogy idézett levelében Barankovics – jóllehet éppen a pártban végzett munkáját részletezi – nem említette Mindszentynek saját főtitkári tisztségét.

Varga László 1979-ben megjelent önéletrajzi kötetében olvasható, hogy „közben a pártban egyre erősebb lett a Pálffy-ellenes hangulat és felvetődött, hogy a vezető helyről el kell mozdítani.” Ezért „pártvezetőségi ülésen” – amelyen Pálffy és öt tag vett részt – „Barankovics kért szót és felolvasta az előre elkészített bizalmatlansági indítványt... A bizalmatlansági indítványt megszavaztuk, Pálffyt leváltottuk elnöki tiszteből.” Új elnököt nem választottak. „A teendőket Barankovics István főtitkári minőségben végezte.”⁹

8 Ez a „Pro Memoria” megtalálható a Primási Levéltárban, jelzete: 712/1945. Drahos érseki helynök rájegyezte: „Budapesti szemináriumi lakásomon adta át egy klerikus minden megjegyzés nélkül. Azt hiszem, P. Jánosi munkája e pro memoria. 1945. V. 26.” 17 gépelt oldal.

9 Varga László i.m. 55–56.

Az 1996-i kötetben („Az idők élén”) ez található: a párt „intéző bizottsága Pálffy 1945 májusában leváltotta és Barankovics Istvánt kérte fel főtítkárnak.”¹⁰ De Varga László Mindszentyhez írt – idézett – 1945 szeptemberi levelében mégis „pártelnök”-nek nevezte Pálffy.

1945 májusa végén nyilván *nem sikerült az elnök leváltása*, viszont ekkor kezdődött el Pálffy és Barankovics egymás elleni nyílt küzdelme a tényleges pártvezetői funkcióért. Ezért kérték fel Mindszentyt döntőbírónak. S ennek következményeképpen jött létre *a három tagú intézőbizottság*, a korábbi elnöki és főtítkári tisztség helyébe. Ekkor tehát lényegében *megszűnt az elnök és a főtítkár pozíciója*; az új kollektív vezető testület irányította – legalábbis a „jámbor szándék” szerint – a pártot.

Barankovics ezalatt, tehát 1945 júliusában, augusztusában, teljesen passzív volt, amint idézett levelében írta: ekkor „én a pártnak se belső, se külső munkájában részt nem vettem, hogy újabb súrlódásokra a döntés véglegessége előtt okot semmiképpen ne adjak.”

Barankovics és Ugrin kizárásáról 1945 szeptembere elején a Demokrata Néppárt „vezetősége” – vagyis Pálffy (és intézőbizottsága) – döntött. De mint a Demokrata Néppárt vitatható jogosultságú elnökének ez volt az utolsó ténykedése.

3. Pontosan kellene értelmezni-érteni *a magyar katolikus püspöki kar 1945. május 24-i ülésén elhangzott beszámolót*, amelyet Mindszenty veszprémi püspök – mint illetékes szakreferens – tartott a Demokrata Néppárt helyzetéről.

A pártbeli elnökbuktatási kísérlet – fent említett – botránya nyilván *ez után*, május 24-e után történt, máskülönben szóba került volna a püspöki tanácskozáson. A két rivális, Pálffy és Barankovics küzdelme lényegében nem sok embert érintett: a Pálffy és Barankovics köré csoportosult, összesen 15–20-nál aligha több, a keresztény szellemiségű párt vezetésében részt venni akaró „választmányi” tagok rokonszenvét, szavazatát kellett megnyerniük maguknak. Éppen ezért volt olyan fontos mindkettőjük számára, hogy a püspöki kar valamelyikük mögé álljon.

Mindszenty József veszprémi püspök 1945. április 20-án térhetett vissza a náci-nyilasok öt hónapon át tartó soproni fogságából székhelyére, Veszprémbe. Lelkiismeretes buzgósággal fogott hozzá egyházmegyéje vallási-erkölcsi életének háború utáni újjászervezéséhez. De más feladata is volt: *a püspöki karon belül ő volt a társadalmi politikai vonatkozású ügyek intézője*. Eléggé tájékozott lehetett az új hazai körülményekről, pártokról, politikusokról, amikor *1945. május 7-én* ezt írta róla Mihalovics Zsigmond bizalmas közlésében Drahos János esztergomi érseki helynöknek:

„Grösz érsek úrtól tudom, hogy a politikai ügyet Mindszenty püspök úr intézi [=a püspöki karon belül]. Sokat tárgyal a Demokrata Néppárt vezetőivel. Azon az állásponton van a püspök úr, hogy engedni kell a párt futását, mert a Kisgazdapárt egészen elerőtlenedett a kommunistákkal szemben. A Demokrata Néppárt természetesen lapot kap »Idő« címmel. Úgy hírlik sajtóberkekben, hogy ez a napilap Szekfű Gyula, Barankovics István és Katona Jenő szerkesztésében nyerne engedélyezést.”¹¹ Mindszenty tehát *teljes erővel azon dolgozott, hogy a Demokrata Néppárt minél hamarabb üto-*

10 Az idők élén i.m. 12., 103.

11 Primási Levéltár, Esztergom; jelzete: 468/1945.

képes párt legyen, megkapja az állami működési engedélyt, s majd induljon a közeljövőben kiírandó önkormányzati és nemzetgyűlési képviselőválasztásokon.

Mintegy egy hónapon át tartó tapasztalatgyűjtése és tárgyalásai alapján – mint illetékes szakreferens – ezt jelentette Mindszenty 1945. május 24-ei ülésén a püspöki karnak:

„A Demokratikus Néppártot a belügyminiszter ellenzi. A Nemzeti Front tiltakozott engedélyezése ellen, mondván, a miniszterelnöknek nem is volt joga a Demokratikus Néppárt engedélyezésére, ez a belügyminiszter joga. A lapot – «Idő» címen – nem adták meg neki; sem autót, sem mozit. Külföldi vonalon azonban közbelépés történt ez irányban, és remélhető a kedvező fordulat. Pálffy József, amennyiben házasságának ügye nem rendeződne, nem lenne elnök, csak ügyvezető. Nem lesz nevében is katolikus a párt, [de] azért az indulást lehetnek és jó volna tudomásul venni. Olyan nyilatkozat kellene, amelyet őt kifelé, és a külföld felé is közölhetnénk.” Az elfogadott közös nyilatkozat:

„A Demokratikus Néppárt indulási szándékát, és azt, hogy keresztény elvek szerint kíván dolgozni, örömmel veszi tudomásul a nm. püspöki kar.”¹²

Jelentése első felében, tehát Mindszenty összefoglalta az 1945. május 24-ig a *Demokrata Néppárt életében történt eseményeket*. Reménykedik, hogy a pár rövidesen állami működési engedélyt kaphat.

Ezután *három értesülését* osztja meg püspöktársaival, ezeket nyilván a párt vezetőitől szerezte az előző hetekben. Az egyik: valamiféle külföldi közbenjárás várható a közeli időben a párt indulása érdekében, valószínűleg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság valamelyik nyugati tagja részéről. A másik: a pártvezetők véleménye szerint Pálffy elnöknek nincs rendben – a keresztény tanítás szerint – a házassága. Ha ezt rendezzi, akkor elnök marad; ha nem, akkor nem lesz elnök, akkor csupán „*ügyvezető*” lehet a tisztsége. Végül: a pártvezetők kivették a párt nevéből – a korábban benne levő – „keresztény” szót, ez ellen senkinek sincs kifogása. Az addigi szokásjog szerint a püspöki kar testületileg a nyilvánosság előtt csak azokat a pártokat „minősíti”, amelyek nevében a „keresztény” vagy a „katolikus” jelző szerepel. De e szokásjoggal szemben Mindszenty mégis azt javasolja, hogy tegyen a testület nyilatkozatot a pártról. Ezt tehát Mindszenty javasolta, ezt jelenti Barankovics idézett levelében, hogy Mindszenty szerezte meg a párt számára a püspöki kar „placet”-jét.

Tehát Mindszenty e püspökkari ülésen *a Demokrata Néppárt mellett állt ki*, nem Pálffy mellett, netán Barankovics ellenében. Vitájuk nem került szóba.

4. Rögzítésre érdemesek az *Országos Nemzeti Bizottság 1945. szeptember 17-i döntését kísérő-követő körülmények*. Kerkai Jenő tíz nap múlva, *szeptember 27-i* kelettel levelet írt Mindszentyhez, a már kinevezett új hercegprímáshoz. „Az előszóval megkezdett témákkal kapcsolatban” több témakörben adott tájékoztatást, az utolsó közlés tárgya a Barankovics pártindulását engedélyező döntés volt.

Kerkai kapta a feladatot, hogy az új helyzetben meggyőzze Pálffy vezetőségi csoportját, hogy csatlakozzanak Barankovics párthíveihez, együtt vigyék tovább a párt életét. „A kapott utasítás szerint a legőszintébb lélekkel készen álltam a két politikai fél

12 Ld. 4. sz. jegyzet

megbékélésének előmozdítására. R.P. Provinciális [=jezsuita tartományfőnök] ugyan-
ezt a feladatot adta.” – írta Kerkai a hercegprímásnak. De – folytatja később – „sem
Slachta Margit, sem Beresztóczy nem jött tudtommal ezideig senkihez tárgyalásra, jól-
lehet R.P. Provinciálisunk jelenlétében való megbeszélés volt előirányozva. Ellenben el-
hangzott sok-sok személyi vádaskodás és beható tárgyalásokat folytattak, talán meg is
egyeztek a Kisgazdapárttal és a Polgári Demokrata Párttal [=t.i. a Pálffy-csoport tag-
jai]. Barankovicsot és P. Jánosit mélységesen érintették a fenti körülmények. Az előbbi
magyarázatát igyekszik adni a személye körül felmerült indiszkréciós híresztelésnek,
az utóbbi pedig úgy érzi, hogy körütekintő és szinte kínos lelkiismeretessége ellenére
is súlyos dezavualás érte a közvélemény, különösen az angolszászok előtt...”

A pártindulási engedély megszervezésének sikere és öröme közegében vajon mi
döböntette meg Barankovicsot, Kerkait és Jánosit? Erre a levél utolsó bekezdése ad
halvány támpontot, valamiféle célzást: ennek ára az volt, hogy a szükségesnél nagyobb
lojalitást fejeztek ki a hatalomban levő baloldali rezsim iránt. E bekezdés szövege:

„Amennyire szükségesnek látszik annak leszögezése, hogy egyetlen politikai párt sem hi-
vatkozzék vitáiban a Hercegprímás tekintélyére, éppoly fontosságú az is, hogy a legfőbb
egyházi fórum látszólagos bizalmatlansága ne csökkentse a munka lendületét azokban,
akikkel a mostani rezsim ellenszenv nélkül hajlandó politikai tárgyalásba kezdeni” – írta
Kerkai.

1. A Pálffy–Barankovics küzdelem utóéletét is érdemes regisztrálni, ez is eléggé
zajos körülmények között zajlott le. Az izgalmat fokozta, hogy 1945. október 7-re kiírták
a budapesti önkormányzati („törvényhatósági”) képviseléválasztást.

A Világ című napilag a Polgári Demokrata Párt lapja volt, főszerkesztője Supka
Géza. Ennek 1945. szeptember 29-i számában jelent meg a következő cikk:

„Felkérték-e Sulyok Dezsőt a Demokrata Néppárt elnökségére?”

A Pálffy József elnöklete alatt működő Demokrata Néppárt a következő nyilatkozat
közöttételére kérte fel a Világ-ot:

A Kis Újság szeptember 15-i számában Sulyok Dezső nemzetgyűlési képviselőtől
nyilatkozat jelent meg «Nem vállalta el Sulyok Dezső a Demokrata Néppárt elnökségét»
címmel. A nyilatkozattal kapcsolatban leszögezzük:

Nem felel meg a tényeknek, hogy a veszprémi püspök úr lépéseket tett volna a párt
«megalakítására» vonatkozólag, minthogy a veszprémi püspök úr egyik koronatanúja
annak, hogy a pár 1944 augusztusában Pálffy József vezetésével, az ellenállás idejében
alakult meg. Ezt a tényt Pálffy József néhai Serédi Jusztinián bíboros hercegprí-
másnak annak idején bejelentette és a néhai hercegprímás ezt jóváhagyólag tudomásul
is vette.

2. Sulyok Dezsőt a Demokrata Néppárt hivatalosan sohasem kérte fel a párt elnök-
ségére.

3. Hivatalos tudomást szereztünk arról, hogy Sulyok Dezsőnek semmiféle felhatal-
mazása nem volt, hogy Mindszenty püspök úr személyével kapcsolatban bármiféle köz-
léseket tegyen.”

Mihalovics Zsigmond október 2-án ezeket közölte Drahos helynökkel:

„Kiragasztották már az utcákon a választási listákat. Látom, hogy Pálffyték a Polgári
Demokrata Párt listáján helyezkedtek el. Pálffy maga ugyan nem vállalt szerepet,
Kalmár nevezetű fiatal cisztercita egészen elől áll a listán, valamint Tobler János is. A

Pálffy mellett dolgozó emericanisták, mint Kalmár János tanár és Bácsalmási István, valamint a fiatal Pallvicini ugyancsak szerepelnek a listán.

*Barankovics és Katona Jenő a Kisgazda Párt listáján vannak, egészen elől. Úgy-szintén Slachta Alice és több szociális testvér, valamint Apor Gizella. A Kisgazda-listán a következő papokat látom: dr. Rajkay Sándor kőbányai plébános, Barkóczy Sándor prépost, esperesplébános, Hauser Ignác erzsébetvárosi plébános, Molnár Frigyes rókusi plébános és egy franciakánus barát.”*¹³

A *Világ* című napilag 1945. október 3-i számában olvasható „*a Pálffy-féle Demokrata Néppárt*” nyilatkozata:

„A Demokrata Néppárt az Országos Nemzeti Bizottság [szeptember 17-i] ezen döntése következtében az alábbiakat tartja szükségesnek megállapítani:

A Demokrata Néppártot Pálffy József a német megszállás idején alapította, néhai Serédi Jusztinián hercegprímás jóváhagyásával. A pár 1945 márciusában Pálffy Józsefet választotta elnökévé és a miniszterelnök úr által való elismertetése óta Pálffy József elnöklete alatt folytatja működését és szervezkedését. A pártnak tagja volt Barankovics István is, akit azonban a párt tagjai sorából törölt, tehát Barankovics Istvánnak nem volt joga az általa ismert tények következtében ilyen név alatt az Országos Nemzeti Bizottsághoz kérelmet benyújtani. Sajnálattal kell megállapítanunk azt a szomorú tény, hogy az uralmon levő pártok képviselői az Országos Nemzeti Bizottságban 1945 szeptember havában jobbnak látták, hogy pártuk ne indulhasson a választásokon.

Barankovics István nem alapított és nem képvisel semmi néven nevezendő pártot, sem párttagjai, sem pártszervezetei nincsenek és a választásokra előkészületeket sem tett, ellentétben a Pálffy József által képviselt Demokrata Néppárttal, amely a politikai párt minden lényeges kellékével rendelkezik és kellő súllyal jelentkezett a közvélemény előtt. Bizonyítja ezt az is, hogy Barankovics Istvánék a törvényhatósági választásokon való indulást meg sem kísérelték és ezáltal elérték azt, hogy a mögöttük álló tekintélyes tömegek ezen határozattal megfosztottak annak lehetőségétől, hogy a pártunk által képviselt és programunkban kifejezett örök tiszta eszmék mellett tehessünk hitet. A választásoktól elűhettek minket, de a Pálffy József vezetése alatt álló Néppárt áll és működik, amint áll és erősödik az a magyar eszme, amelyért küzdünk.

Felelőségünk tudatában azt kérjük híveinktől, hogy a választásokban vegyenek részt. A választó jog gyakorlása ma lét vagy nemlét kérdése. Ajánljuk párttagjainknak és híveinknek, hogy a törvényhatósági választásokon szavazatukat a Polgári Demokrata Pártja adják.”

A kortárs politikus, *Pfeiffer Zoltán* később ezt írta visszaemlékezéseiben:

„1945 nyarán a Kisgazdapárt ingadozott [=milyen legyen a viszonya a kommunistákkal]. Tildy Zoltán [=a Kisgazdapárt elnöke] a demokratikus közvélemény megrökönyödésére közös listáról tárgyalt a kommunistákkal. Olyan nagy méretű volt a riadalom, hogy Valentiny Ágoston, a vidéki szociáldemokrata szervezetek szegedi vezére egy vegyes politikai küldöttség élén jelentette be tiltakozását Tildynél. Mindszenty hatásosabban figyelmeztette Tildyt. Közvetlen hívei egy új keresztény párt engedélyéért folyamodtak [=a belügyminisztériumban]. Tildy ekkor észbekapott: jól látta, hogy egy, a koalíció terhétől mentes párt elhamvasztotta volna a Kisgazdapárt reményeit. Ezért

13 Ld. 5. sz. jegyzet

Rákosi tudtával ekkor lepaktált egy másik csoporttal. Két mandátum ellenében ez a csoport kapta meg – és nem Mindszenty hívei – a pártalapítási engedélyt, amelyet ezután a fiókba tettek.”¹⁴

A *Szabad Szó* a Nemzeti Parasztpárt lapja volt, szerkesztői Darvas József és Boldizsár Iván. Október 6-i számában – „*Mi a helyzet a Demokrata Néppárt körül?*” címmel – közölte Barankovics István október 2-i keltezésű válaszát:

„A Világ c. napilap október 3-i számában «A Pálffy-féle Demokrata Néppárt nyilatkozata» címmel egy cikk jelent meg, amely jogtalanul és megtévesztő módon a Demokrata Néppárt nevében közöl nyilatkozatot. A tárgyi igazság kedvéért egyszerűsmindenkorra megállapítjuk a következőket:

1. Csak egy Demokrata Néppárt van, amelynek az Országos Nemzeti Bizottság megadta a választásokon való részvétel jogát, s amely nem gróf Pálffy József, hanem Barankovics István dr. vezetése alatt működik.

2. Pálffy József gróf 1945. szeptember 26-án az Országos Nemzeti Bizottsághoz intézett második kérelmében Magyar Demokrata Néppárt néven kért és nem kapott indulási jogot. Ebből úgy látszik, hogy Pálffy gróf maga sem tudja, hogy mikor melyik párt elnökének tartsa magát.

3. A cikk többi valótlanágával nem foglalkozunk. Pálffy József gróf nyugodjék bele, hogy megakadályoztuk az álkeresztény politikának demokratikus gubóban való feltámadását. Nélkülük és ellenükre mi valóban a nép pártja maradunk és semmiféle meszterkedése sem hajlíthat el bennünket őszintén szociális és demokratikus felfogásunktól. Így Pálffy grófék számára nem marad más hátra, mint hogy «tisztán eszméiket» ott képviseljék, ahol pillanatnyilag vannak.”

A széles körben ismert elkötelezett katolikus politikus, *Slachta Margit* sem kapott indulási engedélyt *Keresztény Női Tábor* nevű pártja számára. A Világ 1945. október 31-i számában megjelent cikkében válaszol a kérdésre: képviselők miért éppen a Polgári Demokrata Párt listáján kaptak helyet? A cikk két részlete:

„Fájó hiánynak éreztem, hogy a választáson nem indulhatott olyan párt, amelynek célja megszólaltatni a parlamentben azon milliók hangját, akik tudják és vallják, hogy az újjáépítésnél a gazdasági és konkrét programokon túlmenően döntően fontos érvényre, vagy legalább kifejezésre juttatni az újjászületésnek azt a «sine qua non»-ját, hogy minden jogalkotás a természetjogban lefektetett isteni akaratnak feleljen meg. Ennek a nehéz feladatnak betöltésére vállalkozik a vezetésem alatt álló Női Tábor és a Pálffy József gróf ügyvezetése alatt álló párt akkor, amikor a Polgári Demokrata Párttal együtt indult a választási küzdelembe...”

„És még egyet azok felé, akik ilyen megoldásnál a keresztény gondolatot féltik. Miért volna a katolikus ügy nagyobb veszélyben, midőn a kifejezetten ennek az eszménynek képviselőre vállalkozók egy szabadelvű kisebb párttal fognak össze, mint ha az elsősorban nem világnézeti, hanem agrárérdekért dolgozó párt a marxi alapon álló nagyméretű pártokkal működik közös platformon...?”

Kétségtelen: *aligha volt könnyű eligazodni az egyszerű keresztény választópolgároknak az 1945 őszi lezajlott választások kampánya során.*

14 PFEIFFER ZOLTÁN: *Amikor Mindszenty primás lett.* Magyar Híradó (folyóirat, Bécs) 1969. március 1. 32.; újraközlése: *Ki volt Mindszenty?* Cikkgyűjtemény 1944–1998. Szerk. MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp. 1999, 9–11.

ISTVÁN MÉSZÁROS

MINDSZENTY AND BARANKOVICS. MINDSZENTY, THE ADJUDICATOR

In the summer of 1945 a unique event took place in Hungarian history of politics. A political party, namely the Democratic People's Party requested a member of the Hungarian Catholic Bishops' Conference to decide on a dispute among the leaders of the party.

Leading personalities of political parties often get into conflicts while trying to gain full control over the institutions.

Archival sources clearly highlight the relation of Mindszenty and István Barankovics, as well as the relation of Mindszenty and József Pálffy at the time. No doubt that Mindszenty was neutral in their dispute. On behalf of the bishops' conference, Mindszenty expected both of them to advance the formation of a strong Christian party. Mindszenty did not discriminate between the two rivals.

The dénouement was surprising and unusual. In spite of the happenings of the previous weeks in the middle of September 1945, both Barankovics and Pálffy applied for permission of their party branch to run on the elections. The Central National Committee authorized Barankovics' attempt and rejected Pálffy's claim. In this way Pálffy was excluded from running at the elections, and his career as a party leader was finished.

PÉTER MIKLÓS

THE CONNECTION BETWEEN CATHOLICISM AND POLITICS

Outline of the history of ideas: Europe and Hungary

The connection between the Catholic Church and the public administrative and political institutions giving its field of action has undergone a considerable change during the last two thousand years. At the birth of Christianity the first followers of intended to keep a distance from earthly life, and their moral and practical decisions were made in the light of – according to their hopes – the soon awaited Last Judgement, that is keeping the Master’s teachings in view. However, by the end of the first century a new situation emerged, and Christ’s followers came to face the fact that Apocalypse was a long way to come, thus they, their children and those joining them had to adopt to the circumstances of the sinful earthly life dominated by Satan, as well as to the local political power. Another influencing factor was the period following the events of the 70. year. This – after the actions of the later emperor Titus who suppressed the Jewish uprising and commanded the destruction of the temple of Jerusalem (the only offering place of Judaism) – was the beginning of the Jews’ Diaspora, which resulted in the spread of the Israelite religion, culture, education and art throughout the entire Mediterranean region. This facilitated the popularization of Christianity, a missionary religion from the beginning, since on the one hand among those leaving Palestine there certainly were some Christians, too, and on the other hand missionary work was easier on regions with a large number of powerful Jewish communities, as Christianity is based on the Israeli theology and the first Christians also came from among the Jews. Still, in many towns of the Roman Empire rivalry arose between the local Jewish and Christian communities, which was disliked by the Roman power. It was also disliked that they did not take part in the imperial cult that got on the state representation level by the third century, after the establishment of the principate governmental system. Christians were not willing to offer sacrifice to the emperor’s Genius, his godly spirit, therefore they were punished and persecuted.

From the fourth century, as the result of the quick religious propagation extending to the whole empire, and because of the centralising endeavours of the state power the emperors from Constantine the Great on considered the Church as one of their power’s supports and main allies. The eloquent manifestation of this nexus was that already in 325 in Nicea during the first ecumenical council summoned by the sovereign the later canonised emperor took part as “the bishop of foreign affairs” despite the fact that according to the legend he was converted to Christianity only on his deathbed.

Until its declaration as state religion at the end of the fourth century we can also observe the widening of the relationship between state and church (for example, bishops and priests functioned as state officials for state salary; the power wanted to intervene in the matter of fulfilling prelate seats; the income of church foundations and property donations was freely used). This way the imperial court in Constantinople always felt the need to ensure the universal Christian theology and – not the least – Christian church system. In this interest Aryanism, monophysitism, monotheletism, nestorianism and other divergent theological tendencies of the Christian antiquity were persecuted and qualified as heresy. The standardised religion and the uniform ecclesiastical hierarchy became one of the symbols of the empire's integrity. It is not a coincidence that the diocese regions complied with the boundaries of the public administrative units and the ecclesiastical leaders (metropolitans, bishops) were often active even in the administrative and juridical sphere.

Christianity's spiritualism, however, underwent a slightly contrary process. While hierarchy, the centralised secular church organization – both personally and structurally – was gradually incorporated into the imperial government, a great part of the believers chose to distance themselves from society, the sinful world (*fuga mundi*), the way to God being the detached contemplation and prayer. This led to the formation of monastic orders (separated from society and the secular church both locally and personally), the solitary version of which (anachoretism, seclusion) originated from the Coptic plains, while the social, communal version (coenobitism, monachism) rooted in Minor Asia, and the first followers emerged under the influence of Saint Pachom, Saint Anthony the Hermit, Saint Athanasius, Saint Basil the Great and Saint Gregory of Nazianz. However, seclusion and “angelic life” (*vita angelica*) became popular even in the West as the result of the theoretical, yet community organising activities of Saint Jerome, Saint Augustine, Saint Benedict and Saint Gregory the Great.

According to the above mentioned system in the early Middle Ages the Roman Bishop was also part of the Byzantine bureaucracy, and was the head of the municipal public administration and jurisdiction. His ecclesiastical authority and gradually developed primacy meant a particular weight to the Pope, who became the most influential prelate first of the Italian and Dalmatian regions, then that of the whole Christian – or at least Christianising – west. When by the seventh, eighth century the Eastern-Roman emperor gradually lost his dominance in the west the newly formed states did not regard the distant *basileios*, but the nearest Pope as the spiritual inheritor of Rome, the Roman empire and culture. Thanks to this and to the spread of Christianity among the Germans these western European states regarded the Roman bishop as the legitimate source. For the most part they asked for the apostolic blessing of the Pope to their rulers and expanding ecclesiastical organization and they depended on Rome even in providing the institutional and personal conditions of their developing state administration. Thus the Latin language, the catholic canon law based on the Roman legal system, the ecclesiastical literature and fine arts determined the mentality and lifestyle of the transforming European population of the ninth and tenth centuries. At the time of the formation of western feudalism Catholicism guaranteed financial funds to its own organisations and clergy in every state.

It is enough to consider that in the European monarchies the greatest landowner was traditionally – though in a corporative way – the Catholic Church. In return the

monarch could always count on the prelates' ideological and financial support. One of the most expressive manifestations of this was the king being ordained (in a ritual similar to the bishops' ordainment), and in some medieval theologian works monarchy was mentioned as one of the sacraments. Consequently the Church (from the Franks to Poland), from the states' formation onwards, provided them with the significant part of their political elite, this way it is no wonder that on the organisational level there was barely any friction between the secular and spiritual powers (apart from the personal conflicts and the actual interests of power).

Only one European ruler had both secular (*potestas temporalis*) and spiritual power (*potestas spiritualis*), the Roman bishop. The ecclesiastical state formed in the eighth century guaranteed the clergy on the one hand their institutions' financial funds, and on the other hand their influence over the conditions of the European great powers. The papal state – with varying state territories – existed until the September of 1870 when the Italian royal army marched into Rome, regarding the eternal city as part of Italy. From 1929 the temporary power of the Pope has been secured by the barely half a square kilometre state, Vatican. At the same time the power over secular ecclesiastical and monastic institutions – governmental system, economy and adjudication – was the sole privilege of the Pope in the middle ages. Certainly even in the course of the investiture battles the question of state administration – and of course the administration of the church wealth – intensified the tension between the state and the church in more waves.

Saint Augustine in his work written in the first third of the fifth century (*De civitate Dei*) described the conflict of double authority, in which the choice between God and the emperor appeared. According to him any secular power could be legitimised only by an ecclesiastical power, while at the same time he differentiated between the essential (spiritual) and organizational (material) questions, where he considered it more beneficial if the church engaged only in the former one. However, later on the followers of the reformation, the enlightenment and liberalism referred exactly to Saint Augustine claiming that the church was only destined for the fulfilment of clerical functions devoid of any material or economical problems. In his work he defined the main criteria of the ideal state the following way: it is governed on a moral basis; the fundamental goods are traded between its citizens at a reasonable price; the rich help the poor. Pope Gelasius in his letter written to the Byzantine emperor Anastasius in the seventh century stated that in his opinion two powers (*instantia*) govern the world, namely the pontifical authority and royal power. The fact that the former one is greater was proven by the Pope, claiming that even the monarchs had to be called to account for their decisions and actions before God, the teachings of whom are represented by the bishops, the successors of the apostles, on Christ's authorization.

Pope Gregory VII. in his bull beginning *Dictatus papae* published in March 1075 delineated his view on the relationship between the church and state in an undoubtedly plastic way. It was clear from the prelate's twenty-seven paragraph document that its author intended to secure royal recognition for the papal supremacy with the help of definite politics and every other possible means.

1. Quod Romana ecclesia a solo Domino sit fundata. 2. Quod solus Romanus pontifex iure dicatur universalis. 3. Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare. 4. Quod legatus eius omnibus episcopis presit in concilio etiam inferioris gradus et adversus eos sententiam depositionis possit dare. 5. Quod absentes papa possit deponere. [...] 8. Quod solus possit uti imperialibus insigniis. 9. Quod solius pape pedes omnes principes deosculentur. 10. Quod illius solius nomen in ecclesiis recitetur. 11. Quod hoc unicum est nomen in mundo. 12. Quod illi liceat imperatores deponere. [...] 18. Quod sententia illius a nullo debeat retractari et ipse omnium solus retractare possit. 19. Quod a nemine ipse iudicari debeat. 20. Quod nullus audeat condemnare apostolicam sedem appellantem. 21. Quod maiores cause cuiuscunque ecclesie ad eam referri debeant. 22. Quod Romana ecclesia nunquam erravit nec imperpetuum scriptura testante errabit. 23. Quod Romanus pontifex, si canonicè fuerit ordinatus, meritis beati Petri indubitanter efficitur sanctus, testante sancto Ennodio Papiensi episcopo ei multis sanctis patribus faventibus, sicut in decretis beati Symachi pape continetur. [...] 26. Quod catholicus non habeatur, qui non concordat Romane ecclesie. 27. Quod a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere.¹

1. That the Roman church was founded by God alone. 2. That the Roman pontiff alone can with right be called universal. 3. That he alone can depose or reinstate bishops. 4. That, in a council, his legate, even if a lower grade, is above all bishops, and can pass sentence of deposition against them. 5. That the pope may depose the absent. [...] 8. That he alone may use the imperial insignia. 9. That of the pope alone all princes shall kiss the feet. 10. That his name alone shall be spoken in the churches. 11. That this is the only name in the world. 12. That it may be permitted to him to depose emperors. [...] 18. That a sentence passed by him may be retracted by no one; and that he himself, alone of all, may retract it. 19. That he himself may be judged by no one. 20. That no one shall dare to condemn one who appeals to the apostolic chair. 21. That to the latter should be referred the more important cases of every church. 22. That the Roman church has never erred, nor will it err to all eternity, the Scripture bearing witness. 23. That the Roman pontiff, if he have been canonically ordained, is undoubtedly made a saint by the merits of St. Peter, St. Ennodius, bishop of Pavia, bearing witness, and many holy fathers agreeing with him. As is contained in the decrees of St. Symmachus the pope. [...] 26. That he who is not at peace with the Roman church shall not be considered catholic. 27. That he may absolve subjects from their fealty to wicked men.

Practise, however, proved it otherwise for Gregory VII. Emperor Henry IV., who had walked to Canossa, marched into Rome with his troops expelling the Pope, and replacing him by one of his own followers with the name of Clement III. In a situation like this it no longer had any significance whether the Pope, the emperor or the ecumenical council maintained the spiritual power.

¹ Das *Register Gregors VII. Monumenta Germaniae Historica. Epistolae selectae*, 2. München, 1990 (Reprint of Berlin, 1920.) Vol. 2/1. pp. 202-208.

The Englishman John of Salisbury in his work written in 1159 included political life in the cosmic order created by God. In his organic metaphor the state is the body, the parts of which are made to serve specific functions: clergy is the spirit, the king is the head, the senate is the heart, the judges and the counts being the ear and the eyes, the chamber stands for the abdomen and the groins, soldiers are the hands, while the peasants and the artisans symbolize the legs. He further argues that royal power is merely conditional, only the sacral power of the church originates from God. The king can even be expelled in case he violates the natural law of God, since according to John of Salisbury's system the monarch is not bound by any positive law.

In the opus entitled *Summa theologiae* written in the thirteenth century by Saint Thomas of Aquinas, probably the most influential theologian of the middle ages, the principles of government and reigning were dealt with in a separate chapter (*De regimine principum*). The Dominican teacher states that public welfare (*bonum communa*) has to control the functioning of the state above any personal interests. He regarded the state as the community of free citizens, the government of which also needed independent institutions. After Aristotle he differentiated six forms of power, placing them in three contrasting groups: 1. monarchy (one-man reign) versus tyranny (one-man dictatorship); 2. aristocracy (the rule of the elite) versus oligarchy (the rule of the few); 3. *politeia* (the rule of the many) versus democracy (the rule of the masses, the people). Furthermore, he speaks about three law forms: eternal, natural, human and divine law. Saint Thomas of Aquinas regarded the church as only one – though the most important – of the state institutions. According to him the main duty of the state is to satisfy the bodily and natural demands, while the church has to meet demands of spiritual and supernatural nature. The mission of the church is exceedingly important, since earthly life is only temporary, it is nothing else but the preparation for eternal life. The church, in the view of the scholastic thinker, has to stand on the top of the state's value hierarchy. This way his influence on the formation of the official ecclesiastical point of view was outstanding, since in times of modernity, the age when civil states were born and consolidated Pope Leo XIII. in his bull beginning *Aeterni patris* (1879) declared neotomism as one of the bases of catholic teachings.

Pope Boniface VIII. already in the mature middle ages – on the eve of the Avignon captivity – in November 1302 published his bull beginning *Unam sanctam*, in which he declared the possession of the dual power – spiritual and earthly – with the metaphor of the “two swords”.

[...] In hac eiusque potestate duos esse gladios, spirituales videlicet et temporales, evangelicis dictis instruemur. Nam dicentibus Apostolis: 'Ecce gladii duo hic' [Lc 22,38], in ecclesia scilicet, quum apostoli loquerentur, non respondit Dominus, nimis esse, sed satis. Certe qui in potestate Petri temporalem gladium esse negat, male verbum attendit Domini proferentis. 'Converte gladium tuum in vaginam' [Mt 26,52]. Uterque ergo est in potestate ecclesiae, spiritualis scilicet gladius et materialis. Sed is quidem pro ecclesia, ille vero ab ecclesia exercendus. Ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis. Oportet autem gladium esse sub gladio, et temporalem auctoritatem spirituali subiici potestati. Nam quum dicat Apostolus: 'Non est potestas nisi a Deo; quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt' [Rom 13, 1-2], non

autem ordinata essent, nisi gladius esset sub gladio, et tanquam inferior reduceretur per alium in suprema. Nam secundum B. Dionysium lex divinitatis est infima per media in suprema reduci. Non ergo secundum ordinem universi omnia aequae ac immediate, sed infima per media et inferiora per superiora ad ordinem reducuntur. Spiritualem autem et dignitate et nobilitate terrenam quamlibet praecellere potestatem, oportet tanto clarius nos fateri, quanto spiritualia temporalia antecellunt. Quod etiam ex decimarum datione, et benedictione, et sanctificatione, ex ipsius potestatis acceptione, ex ipsarum rerum gubernatione claris oculis intuemur. Nam, veritate testante, spiritualis potestas terrenam potestatem instituere habet, et iudicare, si bona non fuerit.² [...]

[...] We are informed by the texts of the gospels that in this Church and in its power are two swords; namely, the spiritual and the temporal. For when the Apostles say: 'Behold, here are two swords' [Lk 22,38] that is to say, in the Church, since the Apostles were speaking, the Lord did not reply that there were too many, but sufficient. Certainly the one who denies that the temporal sword is in the power of Peter has not listened well to the word of the Lord commanding: 'Put up thy sword into thy scabbard' [Mt 26,52]. Both, therefore, are in the power of the Church, that is to say, the spiritual and the material sword, but the former is to be administered for the Church but the latter by the Church; the former in the hands of the priest; the latter by the hands of kings and soldiers, but at the will and sufferance of the priest. However, one sword ought to be subordinated to the other and temporal authority, subjected to spiritual power. For since the Apostle said: 'There is no power except from God and the things that are, are ordained of God' [Rom 13,1-2], but they would not be ordained if one sword were not subordinated to the other and if the inferior one, as it were, were not led upwards by the other. For, according to the Blessed Dionysius, it is a law of the divinity that the lowest things reach the highest place by intermediaries. Then, according to the order of the universe, all things are not led back to order equally and immediately, but the lowest by the intermediary, and the inferior by the superior. Hence we must recognize the more clearly that spiritual power surpasses in dignity and in nobility any temporal power whatever, as spiritual things surpass the temporal. This we see very clearly also by the payment, benediction, and consecration of the tithes, but the acceptance of power itself and by the government even of things. For with truth as our witness, it belongs to spiritual power to establish the terrestrial power and to pass judgement if it has not been good. [...]

In the time of the reformation, and later on during the enlightenment, the church received criticism both from inside and outside (gallicanism, Jansenism, Febronianism, etc.). This criticism was against the papal supremacy of power, but in several cases even the demand for reconsidering the close connection to the state became apparent, in the first place in terms of church properties, occupying prelate posts, and the political role of the clergy. In the first part of the ninth century in Belgium, where

² *Corpus Iuris Canonici*. Ed. E. L. RICHTER, E. FRIEDBERG. Graz, 1959. pp. 1245-1246.

the majority of the population was Protestant, the liberal form of Catholicism appeared, which pictured a free church totally independent of the state. This liberal form later on spread to France and Germany, too, but Rome soon denounced it as a dangerous theory. Its most noted representative was abbot Lamennais, who deduced liberal principles from the natural law originating from God. In his paper entitled *The Future (L'Avenir)* started in 1830 the abbot took a stand on the freedom of religion, education, speech and association, at the same time demanding universal suffrage and administrative decentralization. The liberal catholic idea was condemned by the era's popes (Gregory XVI. and Pius IX.), in which the anticlericalism of the revolutions of 1848 had quite a significant role. The harmonisation of the modern world's requirements with the catholic theology was recognized and undertaken only by the second council of Vatican (1962-65) in the middle of the twentieth century.

The outlines of political Catholicism in Hungary were recognizable as early as the last period of the reform era. Between 1844 and 1848 the clergy strived for the unification of catholic political manifestations. The engine of the catholic political movement was the ecclesiastical middle class (canons, abbots, preposts, etc), the same as the lower nobility in the national politics. The government was supported by the prelacy, while the lower clergy (especially in rural areas) was less informed about public affairs. During the parliament of 1843/44 Károly Wurda, the canon of Győr delineated the principle of the "free church in the free state". Between the autumn of 1845 and the year of 1848 the church people involved in politics held several meetings chaired by Mihály Fogarassy, the honorary bishop of Skodar and the canon of Nagyvárad. Their views were formed by closely cooperating with the Conservative Party (Emil Dessewffy, György Apponyi, Antal Szécsen). It is clear from the minutes of the meeting held in Pécs in November 1846 that the clergy very well comprehended the importance of its political role.

The political Catholicism appeared in Europe during the second part of the nineteenth century. Its reason in the first place was the appearance of the secularised and congregationally neutral public administration, i.e. jurisdiction, enforcement and the offices functioned in a neutral way, only in accordance with the state law, not giving preference to any church or religious communities. In my point of view the formation of political Catholicism had two conditions: 1. Catholicism lost its state religion characteristics, its influence on social networks (education, culture, press, marital law, etc.) diminished. 2. The representational parliamentary system – based by no means on the equal and universal suffrage – was formed. The Catholic Church took advantage of the elements pertaining to these resources (organizing parties, winning supporters, media work, running for elections, etc.) and organized a political movement on behalf of its representation of interests. The catholic parties' authorization to representation did not originate from the traditional personal connection, nor from the system based on the identity of interests (as in the time of feudal structures), but from the voters' will. This was given grounds for even by the fact that the government was no longer the self-evident support of Catholicism (just as neither the state demanded church support). This way the Catholic Church had to establish its own social and personal (in many countries material) basis. It is no accident that the political scientific and political historical literature regards the appearance of the Christian Party on the political palette of the given country as one of the measures of social development.

In Hungary one of the manifestations of basis construction is also the autonomy movement. In 1848/49, in the decades of dualism, then again in 1918/19 the demand for a catholic autonomy came to the surface, the church aimed at having its own self-government both in external (material and personal) and internal (theological and personal) matters, with an elected corporation system – organized on parish, diocese and national levels – consisting of one-third part church people, two-third part laymen. This was also necessary given the fact that until 1918 the bishop's post had been occupied by the monarch via nomination, the Pope was granted only the right of confirmation (preconisation), catholic funds (eg Educational Funds, National Religious Funds) were also administered by the state. In 1848/49 the majority of liberal politicians – such as József Eötvös, Károly Szász, or Mihály Horváth, the nominated bishop of Csanád – delineated the secularization of the state: the Catholic Church would have been self-governing and independent both materially and personally of the civil state. Debates between the church people and the government's representatives evolved in the first place over the issue of maintaining educational institutions, the clergy's allowances and the future of church owned estates. In 1919 the political leadership of the Hungarian Soviet Republic was openly anticlerical, this way the cooperation between the Catholic Church and the government was unthinkable. The governing council declared the separation of church and state, together with the public ownership of educational institutions. A Religious Liquidation Board was organized, which was meant to nationalize the total church wealth (landed properties, real estates, valuables, bonds, cash, etc.), except for the buildings and devices needed for religious ceremonies. As soon as the catholic elite was convinced of the government's cordiality and loyalty (the conservatism of the courses following 1848/49 or 1918/19) towards the church autonomy was no longer required, namely the initiation of laymen into church government, and church administration based on democracy.

The most significant difference between the Hungarian Catholic Church and other historic Christian churches (besides the theological-dogmatic tenets, church-disciplinary rules, specific rituals, etc.) lay in the fact that the centre of the Hungarian Church fell beyond the country's frontiers. While the national councils and meetings of the Reformed and Lutheran churches form a denominational top organization the Hungarian Catholic Church receives guidance from Rome, and every official statement of the catholic clergy is in accord with the Vatican principles, which also determines the church's relationship with the state and the political institutional system. Furthermore, while the Reformed and Lutheran denominations can (also) function as a certain national or ethnic church Catholicism finds the idea of being restricted and attached to the borders or the language unnatural. A good example for this can be when in 1848 the Pope was offered to head the Italian national unification movement Pius IX. refused it claiming that the Pope's person and the clerical institution could not belong to a nation or country, and that it was not owned only by the Italians but by all catholic people.

To sum up it can be concluded – my argumentation so far might support it – that Catholicism in every historic era, in every country has had a close connection and strong attachment to the political world, sometimes as its support, sometimes as its critic and opponent. Moreover, papal power, in order to represent its temporary nature, operates an own independent political structure and carries on diplomatic

activities. However, this has not always helped the apostolic mission and religious work of the church. Let us be reminded that after Trianon (1920) the Apostolic Holy See removed the Czechoslovakian Hungarian-speaking bishops, the posts of whom were filled by Slavic high priests, and John Paul II. in the course of his visit to Romania in 1999 did not go to the Hungarian people living in Eastern Transylvania. The activity of the priests who – under whatever kinds of circumstances – became the servants of the two dictatorship forms (Hungarian Nazi and Communist) of the twentieth century Hungary did not necessarily serve the spread of the evangelical message (and neither did it any good to the judgement of Catholicism as such).

It is widely known that the secular power, the political state has always tried to put pressure on the Catholic Church, and most times this governmental attempt has been successful. The last time the developing oppressive communist regime proved its dominance over the state church was the 40's, 50's of the twentieth century, and all this was carried out by a series of political screening and people's tribunal proceedings, show trials and press attacks. Catholicism was in the centre of the communist anticlerical and anti-religious propaganda, as well as that of political and public life related attacks, both on international and national levels. In the period between 1945 and 1949, however, the state authority was – seemingly – able to bring the historic churches and their representatives into its service, most often by force. During this process (the culmination of which was the arrest and subsequent show trial of cardinal József Mindszenty, the archbishop of Esztergom on 26 December 1948) the most difficult task was to crush the Catholic Church, the hierarchical centralization and international connections of which ensured a stable, moral, material and political background. Catholicism's field of action in Hungary was completely narrowed down by 1950 becoming confined to the church walls – far from political life and social debates.

MIKLÓS PÉTER

A KATOLICIZMUS ÉS A POLITIKUM KAPCSOLATA
ESZMETÖRTÉNETI VÁZLAT: EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

A katolicizmus minden történelmi korszakban, minden állam területén szoros kapcsolatban állt és ezer szállal kötődött a politikum világához hol annak támogatójaként, hol annak bírálójaként és kritikusaként. Sőt, a pápai hatalom temporális jellegének reprezentációjaként saját önálló politikai struktúrát működtet és diplomáciai tevékenységet folytat. A tanulmányban ezt a kapcsolatrendszert mutatja be a szerző – eszmetörténeti, teológiai és politikatörténeti szempontból vizsgálva az eseményeket – köztudott vagy alig ismert európai és magyarországi történelmi példákkal alátámasztva gondolatmenetét, amelynek lényege, hogy a világi hatalom, a politikai állam mindig megkísérelt nyomást gyakorolni a katolikus egyházra, s ezt a kormányzati erőpróbát a legtöbbször siker koronázta. Legutóbb a huszadik század negyvenes-ötvenes éveiben bizonyította a kiépülő, elnyomó magyar kommunista rezsim az állam egyház fölötti dominanciáját: igazoló és népbírói eljárások, koncepciók perek és sajtótámadások sorozatával. A kommunisták antiklerikális és vallásellenes propagandájának és politikai-közéleti támadássorozatának centrumában a katolicizmus állt (úgy nemzetközi, mint hazai szinten). Kemény feladatnak bizonyult a katolikus egyház megtörése, amelynek hierarchikus centralizáltsága és nemzetközi kapcsolatrendszere stabil erkölcsi, anyagi és politikai hátteret biztosított. A katolicizmus mozgásteret azonban Magyarországon 1950-re végleg beszűkült, s működési terepe a templom falai közé szorult – távol a politikai élettől, a társadalmi diskurzustól.

GLESZER NORBERT

ZSIDÓ-BÚCSÚK MA

A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok
átstrukturálódása az ezredfordulón.¹

„A kállói magyar atyafiak »zsidó-bucusu«-nak nevezik ezt az alkalmat, amikor zsidó emberek kegyeletes aktusra gyülekeznek.”
(*Orthodox Zsidó Újság* 1941. március 10./ 5.)

A 19–20. század folyamán a történeti Magyarország területén számos jelentős zarándokhely alakult ki, mely a *zsidó népi jámborsághoz* kötődött. Elsősorban a vidéki zsidóság körében jellemző zarándokgyakorlat változatos képet mutatott. Ezen intenzív zarándokgyakorlatnak 1944-ben a *vészkorszak* vetett véget. A háborút követően ismét megelevenedő zarándoklatoknak az 1950-es évek közepére az újtársadalmi berendezkedés, valamint a hagyományos közösségek, *vészkorszakot* túl élő tagjainak elvándorlása vetett véget.

Az 1990-es évek vallási újjáéledése által biztosított keretek között e zarándokgyakorlat megelevenedése, a benne résztvevő csoportok megváltozása, különböző párhuzamos gyakorlatok és értelmezések megjelenése volt tapasztalható. A *csodarabbikhoz*² kötődő magyarországi hagyományok a zsidóságban átalakulóban vannak, mert átalakult a zsidóság szerkezete, társadalmi struktúrája is.

Írásomban e változó hagyománnyal foglalkozom. E zarándoklatoknak az ezredforduló Magyarországon milyen formái lehettek fel? Ezekben milyen csoportok vesznek részt? A különböző csoportok milyen értelmezéseket alakítanak ki?

Ezek értelmezéséhez azonban elengedhetetlen a korábbi zarándokgyakorlat felvázolása és néhány fontos fogalom változásának bemutatása.

1 A Kutatást a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Diákok a tudományért” szakalapítvány támogatta, amely egyben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén dr. Barna Gábor vezetésével valamint az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem liturgiátörténet előadó szakán Oláh János konzulenssége mellett végzett szakdolgozati kutatásom egyik részterülete volt. Ezúton szeretnék köszönetet mondani szakdolgozati konzulenseimnek, valamint mindazoknak, akik bármi módon segítettek a kutatásomat.

2 19. század végi, 20. század eleji keresztény megnevezése e zsidó népi jámborság kiemelkedő, karizmatikus személyiségeinek, ahogyan a zsidó-búcsú is a keresztény környezet által használt fogalom.

A vizsgált zarándoklatok megértéséhez két *T'nách*-i (bibliai)³ fogalom változását kell röviden áttekinteni: a *jámbor* (חַסִּיד / *chászid*) és az *igaz* (קָדִיק / *cádik*) emberét.

Az első *jámborokat* (הַרְאִשׁוֹנִים הַחַסִּידִים / *chászidim hárisonim*), akik pár generáció kevés számú kiválasztottai voltak, a Talmud említi.⁴ Vallásosságuk fokozottabb megélése mellett, szociális érzékenységük vált hangsúlyossá,⁵ de embertársaik érdekében végzett imájuk is fellelhető a *Szóbeli Tanban* (*Torá se-beál pe*). A *Jeruzsálemi Talmud* szerint maga az *Örökkévaló* óhajtja a *jámbor* emberek imáját,⁶ amelyre szárazság idején az eső is megeredhet.⁷

A *jámborokról* alkotott vallási képzetek között a vizsgált jelenség egyik előzményének tekinthető a 12–13. századi németországi zsidó vallásosság. A *chászid* itt ugyanis a „népi vallásosság” értékeinek és ideáljainak továbbvivője, akivel szemben a közösség olyan magas erkölcsi elvárásokat támasztott – a vallástörvények betartása mellett –, mint a világtól elforduló aszkézis, az istenfélelem és a szeretet gyakorlása.⁸ A *chászid* fogalom alakulásának másik fontos állomása a 17–18. század Lengyelországa, ahol a 17. század közepétől a lengyel társadalom feszültségeit a zsidó közösségeken vezették le, melynek eredményeként megsemmisült a vallásgyakorlás alapját képező intézményrendszer és a korábbi közösségi struktúra.⁹ Az új közösségi és vallási igényekre a *chászidizmus* adott sikeres választ, amikor *Báál Sém Tov / Best / Jisráél* ben Eliezer (1698–1760)¹⁰ a *kabbala*¹¹ tanításait a „népi vallásosságba” ültette át. A középkori *talmudi* műveltség és szigorú háláchikus (vallástörvényi) előírások kívánalmaira épülő vallásosságnak – életkörülményeiből fakadóan – eleget tenni nem tudó szegény zsidó rétegek számára Isten – akiben a világ létezik – az extatikus öröm és az egyszerű dolgok révén is elérhetővé vált.

A *T'nách*-ban megjelenő fogalmak új értelmet nyertek: a *chászid*, a *jámbor* még korábban a „kivétel ideálja” volt, az *igaz*, a *cádik* pedig a „norma ideálja”, a *chászidizmussal* a *cádik* egy „tökéletesebb” *chásziddá* vált.¹² Ez a rabbihoz fűződő közösségi igények és funkciók átalakulásával állt összefüggésben. E *népi jámborság* tanításának

3 A תַּנְּחִיךְ Tóra (תורה) Próféták (נביאים) és egyéb Szent iratok (כתובים) nevéből eredő mozaikszó.

4 Táánit 8a

5 Misna, Ávot V. 13., Talmud, Bába Kámá 30a

6 Jeruzsálemi Talmud, Bráchet 8a

7 Talmud, Táánit 8a, 23b, 24a, 25a, Jevámot 64a, Chulin 60b; Jeruzsálemi Talmud, Bráchet 9b, Táánit 64a, Toszefta 218b, Mechilta 45b

8 HAUMANN 2002, 50–54.

9 HAUMANN 2002, 45–50., BUBER – PFEIFFER 1943, 113–114.

10 A Jó Név Ismerője, a korabeli kabbalisták titkos társaságának vezetője, melynek létét a *chászidizmus* kialakulásának kezdetén az ő tevékenysége fedte fel. Báál Sémről lásd még: BORSÁNYI-SCHMIDT 2003: 34–35., DEUTSCH 2002: 158–159., RAJ 1999: 181., ÜNTERMAN 1999: 92–93.

11 Kabbala jelentése „hagyomány” – filozófiai eszmerendszer, amit tévesen gyakran pusztán misztikus jelzővel illetnek. Különböző szentföldi, német- és spanyolországi hagyományokból alakult ki, s csak részben jelent meg írott formában, többnyire közvetett kérdések révén csak beavatottaknak, tehetséges tanítványoknak adták tovább. Legátfogóbb gyűjteménye Mose de Leon műve *Széfer hazóhár /A ragyogás könyve/*.

12 A *cádikok* sorában megjelentek a nők is, többnyire özvegyekként vagy *cádikok* leányaiként. HAUMANN 2002, 58–62.

lényegét ugyanis, amely a „mit” fölé a „hogyan” helyezi, nem lehet írásba foglalni, lényegi valóságában csupán a „megteljesítés” tudja bemutatni. Akiben megtestesül a tanítás, a „Tórává-levés”, azaz életével képviseli a Tóra¹³ tanítását, az a *cádik*, aki maga a Tan.¹⁴ Így a *rebbe* (רַבִּי / rabbi, rebi)¹⁵ a Tóra előírásai szerint élő igaz ember, aki útmutatással szolgálhat a hozzá forduló hívek életében. A *rebbe* szava az, amit a Tóra várna el az embertől az adott élethelyzetben.¹⁶

A *cádik*-képzetek azonban számos változáson mentek keresztül a mozgalom története során. BESTnél a *cádik*ban az Istenhez tapadás *chászid* vágya valósult meg. Tanítványánál és a mozgalom továbbvivőjénél, *Dov Beernél* a *cádik* már kapocs, közvetítő ég és föld között. Ez elméletét *Jákov Joszéf Hákohénnél* vált 1780 körül a *chászidizmus* első irodalmi műveiben. Eszerint a *cádik* „Jákov lajtorjája”, összeköti a földet az éggel, közvetítőként felvisz minden földit, és lehoz minden égit, s ezért cserébe a *chászid*jai gondoskodnak róla. Ezt ültette át a gyakorlatba a *lizszenszki Elimelech* (1717–1787), aki *chászid udvart* hozott létre akkor, amikor már a *chászidizmus*nak nem volt elismert vezére. Őt egymással rivalizáló *chászid udvarok* és a *cádik* szerepéről vallott eltérő nézetek követték. Időközben pedig a *sztrelinszki Uri* (?–1826), a *szeraf*, tanításaival a *cádik*hoz való zarándoklat „elmélete” is kialakult: a *chászid* fő feladatává vált, hogy a *cádikot*, akinek közvetlen szava több üdvösséget ad, mint a *Tan* vagy az ima, felkeresse.¹⁷

A *chászidizmus* a *rabbini*kus zsidósággal folytatott harc közepette alakult, a 19. század második felére mégis a *rabbinizmus*hoz közeledett, a *cádikok* rabbikká, a rabbik *cádikokká* váltak, míg története *cádik*-dinasztiák, családok története lett.¹⁸

A folyamat eredményeként a *chászidizmus* egyre közelebb került az intézményes *ortodoxiához*, melyben ma a legfőbb konzervatív erőt képezi.¹⁹ A vallási hagyományait tekintve egymástól nagyon eltérő *chászid* irányzatok esetében pedig ennek hatására a *cádikok* korábbi mediatori értelmezése mindinkább háttérbe szorul, s érdemeikre helyeződik a hangsúly, amelyek védelmezik az őket felkeresők közösségét, s hivatkozási alapot képeznek azok számára az *Örökkévaló* előtt.

13 Mózes öt könyve.

14 BUBER – PFEIFFER 1943, 39–41.

15 A *rebbe* a rabbi *jiddis* megfelelője, itt azonban a *chászid* csoportok szellemi vezetőjét jelenti, amivel gyakran azonos jelentésben tűnik fel a *cádik*, azaz a megalapozó emlékezet vallási normái szerint élő igaz ember ideáljának megtestesítője. A vészkorszakot megelőző keresztény szóhasználatban e fogalmak módosult tartalmú szinonimája a mondákban megjelenő „csodarabbi”.

16 POSNER 1994, 80–81.

17 BUBER – PFEIFFER 1943, 116–131.

18 Vö.: OBERLANDER BÁRUCH: *A chászid dinasztiák családfái. A Zsidó ismeretek tára XI. kötet melléklete.* Chabad Lubavics Egyesület, 2005, <http://www.zsido.com/zstsz/chaszid%20csaladfa.pdf> /letöltés ideje: 2006. 01. 17./

19 UNTERMAN 1999, 92–93.

A *Szóbeli Tanban*,²⁰ a kanonizált megalapozó emlékezet folyamatos egymásra épülő újraértelmezésében a sírlátogatás és a sírnál krízishelyzet idején mondott ima, fohász, mint cselekedet két kiemelkedő nyughely esetében válik hangsúlyossá. Az egyik a hevroni *Machpéla* barlang, amely a zsidó hagyomány szerint Ádám, Éva, Ábrahám, Sára, Izsák, Rebeka, Jákob és Lea nyughelye.²¹ A másik pedig *Ráchel* sírja, akit Jákob *Bét-Léchem* mellett az *Efrát* felé vezető úton temetett el, előre látva, hogy a babiloni fogságba vonuló zsidók e sírnál fognak imádkozni.²² A *Zohár* megjegyzi, hogy az a mező, amelyet Izsák imahelyül választott, a *Machpéla* barlang mellett volt, s a *Sechina*²³ jelen volt e helyen.²⁴ *Józsva* és *Kálev*, akik a Kánaán földjére küldött kémek véleményében nem osztoztak, s később az Egyiptomot elhagyók közül egyedül léptek az Ígéret Földjére, a hagyomány szerint *Hevronban* az ősatyák sírjánál imádkoztak.²⁵ *Kálev*ről a *Zohár* elmondja, hogy leborult az ősatyák sírjánál.²⁶ *Ráchel*nek pedig a *midrás*²⁷ szerint, aki a sírja mellett elhaladó, babilóniai száműzetésbe vonuló gyermekeit siratta, az *Örökkévaló* a zsidóság babiloni száműzetéséből való visszatérésére tett ígéretet.²⁸

A *jámborok* sírjainak látogatása a Szentföldön már a középkortól elterjedt szokás volt. A 10. században a Rabbi Jozsé Hág'lili sírjánál gyógyulást vagy gyermekáldást kértek, más síroknál gyertyákat gyújtottak. Babilóniában Ezékiel és Báruch sírja volt ismert zarándokhely.²⁹

E zarándokgyakorlat egyik formájáról RÁSI³⁰ (1040–1105) is említést tesz. A Talmud-kommentátor szerint a nagy emberek halálzási évfordulóján a környék zsidósága össze szokott jönni, és tudósaival az elhunyt sírjához vonult.³¹ A *Talmudban* a krízis idején történő sírlátogatás kétféle magyarázattal jelenik meg. Az egyik szerint a látogató az *Örökkévaló* előtt olyan akar lenni, mint a halottak, amely által lealázottságát szeretné kifejezni. A másik nézet szerint azért látogatnak ki a hívek az elhunytak nyughelyére, hogy az elhunytak könnyörögjenek érettük.³²

20 -Tóra se-beal pe: Tóra /Mózes öt könyve/ értelmezései, mely a Talmud könyveiben és a további vallási irodalomban ölt testet, amelynek célja, hogy az értelmezéseket a kor emberéhez közel hozza, az írott megalapozó emlékezet kiüresedését, értelemvesztését megakadályozza – ez gyakran az értelmezések további értelmezéseit jelenti.

21 I. Mózes 23, 1–20.; Talmud, Szota 13a.

22 Midrás rábbá, I. Mózes 82, 10.; Midrás rábbá, I. Mózes 97.

23 Buber értelmezésében az isteni „Bennelét”, a világban szétszóródott, az anyag fogságába került isteni szikrák.

24 I. Mózes 24, 63.; II. Zohár Smot 39b.

25 Midrás rábbá II. Mózes 5, 17.

26 II. Zohár Smot 39b

27 Tanulmányozás, nyomozás: a Talmudban és azon kívül található ágadá-irodalom vagy annak egyes részei, zsidó exegézis. Olyan tórai helyek magyarázatai, amelyeknél a Tóra szűkszavúsága a későbbi vallási igények, folyamatos értelmezések hatására kifejtést igényelt.

28 Jirmeja 31, 14–16.; Midrás rábbá Siralmak 24.

29 FÉNER – SCHEIBER 1984, 144.

30 Betűszó Rabbi Slomo ben Jichák nevéből, aki francia területen tevékenykedő tudós volt. Számos mérvadó szövegmagyarázatot írt.

31 Talmudi kommentár a Jevámot 122b oldalához.

32 Talmud, Táánit 16a

Joszeff ben Efraim Káró (1488–1575) törvénygyűjteményének, a Sulchán áruchnak kivonatolt változata, a Kicur sulchán áruch is említést tesz a sírlátogatásokról. Az ilyen jellegű sírlátogatás a zsidó liturgikus újév (*ros hasana*) s egyben a bűnbánati időszak kezdetének „vigíliáját” megelőző délelőttön tűnik fel. A „sachrisz (reggeli) ima után ki szokás menni a temetőbe leborulni az igaz jámborok sírjára,³³ alamizsnát³⁴ is adnak ott a szegényeknek, hogy serkentsék azokat a szent jámborokat, akik már a földben vannak, hogy szóljanak jó szót érettünk az ítélet napján³⁵ – és azért is, mert az igaz jámborok sírhelye szent és tiszta hely, az onnan felhangzó ima inkább meghallgatásra lel, (...) a Szent³⁶ – dicsértessék! – az ottan nyugvó igazak érdemében kegyelmet gyakorol.”³⁷

A szentföldi zarándokhelyek közül több sír később is megtartotta a jelentőségét. A 20. század elejének *neológ* periodikáiban és az *ortodox* sajtó hasábjain egyaránt feltűnt a Szentföldön tett – viszonylag szűk rétegre kiterjedő – zarándoklatok, társas utazások híre.³⁸ Ezen utak kiemelt helye, a *Siratófal* (*Kotel máárávi*),³⁹ amelyet a szentföldi sírok követnek.

„Ráchel sírja. Kis ház emelkedik föléje, Efros és Bethlehem városok között húzódó országúton áll. A kis épület közepén van a sír. Montefiore Mózes⁴⁰ palesztinai utazása alkalmával gondoskodott kellő karban tartásáról.” – írja dr. Kelemen Adolf (1861–1918) aradi *neológ* rabbi 1906-ban, 150 fős, a *neológia* kiemelkedő személyiségeiből toborzott zarándokcsoporttal megtett jeruzsálemi útjáról.⁴¹ A sír kifosztására tett kísérlet, majd a renoválás szükségessége kapcsán az *ortodox* zsidó sajtó is megemlékezik a helyről.⁴² A *Machpéla* barlang zsidók előtti megnyitásáról szintén beszámol: „A Machpéla barlangban, ahol a bibliai patriarchák pihennek, évszázadokon át nem engedték be a zsidót, a barlangot birtokló arabok. Miután most az arab papság engedélyére nyitva van a barlang azok számára, akik belépti díjat fizetnek, a múltkor két zsidó turista belépett arra a helyre, ahol oly soká előttük zsidó nem járt.”⁴³ Ezt 1906-ban a ma-

33 A héber szövegben: kivréj hácadikim = a cádikok sírjai.

34 A héber szövegben: cedáká = jótétemény, amelynek különböző formái, fokozatai lehetnek.

35 A héber szövegben: jom hádin = jom kipur, az engesztelőnap, más nevén hosszúnapp, amikor mindenkinek érdemei és bűnbánata szerint megpecsételtetik a sorsa a következő esztendőre.

36 Értsd: az Örökkévaló.

37 Kicur sulchán áruch CXXIX; 13. – lásd: GANZFRIED 1934–1937, 728–729.

38 Orthodox rabbik útleírásai: *Zsidó Újság* 1927. szept. 26./ 9. *Zsidó Újság* 1931. jan. 2./ 2. *Zsidó Újság* 1931. jan. 9./ 5. *Zsidó Újság* 1931. jan. 16./ 7. *Zsidó Újság* 1931. jan. 23./ 5. *Zsidó Újság* 1931. jan. 30./ 6. Neológ rabbi útleírása: KELEMEN 1906.

39 A sajtó e szent hellyel igen részletesen foglalkozik, amint a körülötte megjelenő incidensekkel és politikai eseményekkel is. *Zsidó Újság* 1928. júl. 6./ 8. *Zsidó Újság* 1928. okt. 12./ 6, 10. *Zsidó Újság* 1928. okt. 19./ 1, 10, 11. *Zsidó Újság* 1928. nov. 2./ 7. *Zsidó Újság* 1928. nov. 9./ 13. *Zsidó Újság* 1928. nov. 16./ 10. *Zsidó Újság* 1928. nov. 23./ 5. *Zsidó Újság* 1928. nov. 30./ 6, 11. *Zsidó Újság* 1929. márc. 8./ 11. *Zsidó Újság* 1929. márc. 15./ 8. *Zsidó Újság* 1929. aug. 16./ 9. *Zsidó Újság* 1929. aug. 23./ 1. *Zsidó Újság* 1929. aug. 30./ 1, 9. *Zsidó Újság* 1929. szept. 13./ 2. *Zsidó Újság* 1929. szept. 20./ 13. *Orthodox Zsidó Újság* 1931. ápr. 24./ 7. *Orthodox Zsidó Újság* 1931. jún. 12./ 1. *Orthodox Zsidó Újság* 1942. okt. 23./ 4. *Orthodox Zsidó Újság* 1942. nov. 1./ 2. Általában a Jeruzsálembé érkező zsidó zarándokok első állomása.

40 Sir Moshe Montefiore (1784–1885) angliai zsidó filantróp.

41 KELEMEN 1906, 198.

42 *Zsidó Újság* 1928. nov. 30./ 11. *Zsidó Újság* 1929. márc. 29./ 12.

43 *Zsidó Újság* 1928. ápr. 27./ 10.

gyarországi zarándokcsoport is felkereste, melyről dr. Kelemen Adolf így tudósít. „A Machpéla kettős barlangját, a mohamedánok úgy tisztelik, mint akár a templomteret Jeruzsálemben; hitetlen ide be nem jut. Lépcsők vezetnek a sírhoz, az ötödiknél megállunk, mert tovább mennünk nem szabad. Itt egy lyukat mutatott vezetőnk, mely a barlangig ér, hol az ősapák és az ősanák pihennek. E nyíláson át dobják papírszeletekre írott óhajukat, imájukat a zarándokok.⁴⁴ Három mecset épült a Machpéla fölött. A mohamedánok sem lépnek a barlang belsejébe és beérik azzal, hogy égő lámpákat bocsátanak le a mecset nyílásain.”⁴⁵ 1943-ban pedig a heti szakasz (*szidra*)⁴⁶ kapcsán oldalas cikkben foglalkozik az Orthodox Zsidó Újság a barlang és a mező tulajdonjogával, mint az „egyetemes zsidóság egyetlen földbirtokával”.⁴⁷ RAMBAM⁴⁸ (1138–1204) sírja hasonló jelentőségű zarándokhely. A síremlék renoválásáról külön tudósít az *ortodox* sajtó: „Jeruzsálemből jelentik: Tiberiás (Tevajro) mellett fekszik Maimonides, a zsidó törvények nagy kodifikátora, Rabbi Jochanan ben Zakaj sírja közelében. A sírokat évről-évre zarándokoló tömegek látogatják. A sírok azonban annyira el vannak hanyagolva, hogy most elhatározták az emlékek restaurálását. Bauer Ignác filantróp egy hatalmas márványemlékművet fog Rambam sírja fölé felállítani.”⁴⁹

Dr. Kelemen Adolf útleírásában feltűnik még az Olajfák hegye *Chaggái* és *Maleachi* próféták sírjával, valamint *Simon hácadik* nyughelye. „Az igazságos Simon barlangja két sziklába vájt barlang hatalmas kőpaddal. Ijár 18-án (Lag-beomer)⁵⁰ a szent város lakói kora reggel, késő estig ide sereglenek, és itt imádkoznak; aranyhímzésű drága kendőket és finom olajat égetnek el. Jeruzsálem zsidó lakóinak valóságos ünnepnapja ez. A telek és a rajta lévő barlang mohamedánoké volt. Vagy 30 évvel ezelőtt a szefárd és askenáz közösségek megvették és azóta minden zsidó látogatja.”⁵¹ A magyarországi *neológ* kirándulócsoporthoz iszlám zarándokhellyé vált emlékhelyeket is meglátogatott. Sámuel próféta sírjához a „mecsetben a sechnek adott baksisok árán juthattunk be. A sírt egyszerű gyapotszőnyeg fedi.” – írja dr. Kelemen Adolf.⁵²

Az említett, forrásokban megjelenő zarándokhelyek korántsem ölelik föl a szentföldi zsidó vonatkozású zarándokhelyek és jelentős sírok egészét. Ezek jelentősége ma is szembetűnő, sőt internetes honlapok tárgyává is válhatnak. Egyik legismertebb ilyen jellegű sírhely, *Ráchel*, Jákob feleségének nyughelye, amelyet a remény és a gyógyulás helyeként⁵³ aposztrofálnak, halálzásának évfordulója: *cheshván 11-e*, pedig megjelenik

44 Erről a szokásról Krausz Sámuel is beszámol. KRAUSZ 1902, 146.

45 KELEMEN 1906, 199.

46 A Tóra 54 részre való osztásával keletkezett egység, ami által egy év alatt – szimchát Tórától szimchát Tóráig – átolvassák a zsinagógákban Mózes öt könyvét.

47 *Orthodox Zsidó Újság* 1943. jan. 1./ 4.

48 Rabbi Mose ben Maimon, Maimonides, vallásbölcselet, aki mindhárom monoteista vallásra hatott.

49 *Zsidó Újság* 1928. márc. 9./ 10.

50 Sz'firát háomer (omerszámlálás), az aratás ideje, ami korábban örömteli időszak volt, az évszázadok során gyászidőszakká vált a hozzá kapcsolódó történeti események miatt. Az omerszámlálás 33. napja viszont általános örömnapp, ugyanis a hagyomány szerint ekkor szűnt meg rabbi Ákivá tanítványait sújtó járvány (Talmud, Jevámot 62b). Másik hagyomány szerint e napon halt meg rabbi Simon bár Joháj, aki ezt megelőzően felfedte a kabbala titkait (Talmud, Sábát 33b). Lásd: OLÁH 1999, 102–104.

51 KELEMEN 1906, 197.

52 KELEMEN 1906, 200.

53 „A Place of Hope and Healing.” http://www.judaism.com/redstring/rachels_tomb.asp /letöltés ideje: 2005. 05. 03./

a „csodarabbik” évfordulóit összegző honlapokon is.⁵⁴ Sőt egyes *cádikok* sírhelyei fontos közösségformáló tényezővé válhatnak az Európán kívüli, Izraelben új otthonot találó közösségek beilleszkedésében is.⁵⁵

ZARÁNDOKLATOK ÉS ZARÁNDOKCSOPORTOK A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉIG

A *rebbe*khez való zarándoklat, a náluk tett személyes látogatás, amely kiemelkedő szerepet töltött be a zsidó népi jámborságban, Magyarországon viszonylag korán kialakult. A magyarországi zsidóság intenzív kapcsolatot tartott fenn *cádik*jainak családi kötelei és a hívek zarándoklatai révén Kelet-Európa *chászid udvaraival*, *rebbeivel*. A *chászidizmus* már a *rabbinikus* zsidósághoz közelítő formájában jutott el ide, annak ellenére, hogy a magyarországi *rebbe*k⁵⁶ gyógyítottak, s némelyikük *kámeákat* is osztogatott.⁵⁷

A 20. század első felében intenzív zarándoklat folyt az alkalmanként Magyarországra látogató *rebbe*khez. A budapesti szálláshely címét és a fogadóóra idejét rendszeresen közölte a magyar nyelvű *ortodox* sajtó, a vidéki városokban tett látogatásokról pedig hosszabb leírásokat adott.⁵⁸ A *vészkorszak* előtti időszak egyéni zarándoklatairól is szólnak visszaemlékezések, amikor egyéntől függően jelentősebb ünnepek idején kelet-európai *rebbe*khez zarándokoltak el.⁵⁹

E látogatásoknak különböző vonatkozásaik voltak. Egyrészt a *rebbe* egy fokozottabb szociális érzékenységet képviselt egy olyan időszakban, amikor a karitatív tevékenység felekezeti keretek között zajlott. Egyes *cádikok* ezt – az őket felkereső keresztényekre is kiterjesztve – felekezettől függetlenné tették. „Minden látogató pénz ad neki, de Reb Chezkele mindent, amit kap továbbadja a szegényeknek – olvasható 1926-ban a *gyertyánligeti giter jidró*l, Reb Chezkele Mordche Wieselről, a későbbi *poljanai rebbér*ől az *ortodox* zsidó sajtó hasábjain – és felfogására jellemző, hogy amit keresztényektől kap,

54 www.yarzeit.com /letöltés ideje: 2005. 05. 03./

55 Rabbi David u-Mose sírhelye és a fölé emelt szentély a marokkói zsidóságnál tölt be ilyen szerepet. Építését Avraham ben Haim álmlátása előzte meg. BILU 2001, 195–212.

56 Ma széles körben ismert magyarországi *rebbe*k: Nagykálló: Eizik Taub (1751–1821), Sátoraljaújhely: Mose Teitelbaum (1759–1841), Munkács: Spira Elimelech (1785–1841), Spira Cvi Hirsch (1850–1913), Olaszliszka: Friedmann Cvi Hersele (1808–1874), Bodrogkeresztúr: Sáje Steiner (1851–1926). Vö. UJVÁRI 2000,

57 BUBER – PFEIFFER 1943, 137.

58 Budapest: *Zsidó Újság* 1926. nov. 19./ 6., *Zsidó Újság* 1927. jan. 7./ 9., *Zsidó Újság* 1927. május 27./ 10., *Zsidó Újság* 1927. aug. 19./ 9., *Zsidó Újság* 1927. szept. 2./ 3., *Zsidó Újság* 1927. szept. 16./ 12., *Zsidó Újság* 1927. nov. 4./ 10., *Zsidó Újság* 1931. aug. 4./ 12., *Zsidó Újság* 1927. nov. 11./ 12., *Zsidó Újság* 1928. jun. 29./ 10., *Zsidó Újság* 1928. jul. 13./ 12., *Zsidó Újság* 1929. jan. 25./ 11., *Zsidó Újság* 1929. márc. 8./ 12., *Zsidó Újság* 1929. jun. 21./ 12., *Zsidó Újság* 1931. aug. 4./ 12.; Bécs: *Zsidó Újság* 1927. jul. 8./ 10.; Beregszász: *Zsidó Újság* 1931. jan. 23./ 8.; Debrecen: *Zsidó Újság* 1927. máj. 27./ 12., *Zsidó Újság* 1929. jan. 18./ 10.; Homonna: *Zsidó Újság* 1931. jul. 3./ 4.; Királyháza: *Zsidó Újság* 1931. aug. 14./ 9.; Kisvárdra: *Zsidó Újság* 1931. jan. 9./ 9.; Makó: *Zsidó Újság* 1928. aug. 10./ 11.; Máramarosziget: *Zsidó Újság* 1927. szept. 26./ 10., *Zsidó Újság* 1930. jan. 3./ 11.; Nagymegyer: *Zsidó Újság* 1931. aug. 4./ 12.; Nyírbátor: *Zsidó Újság* 1928. aug. 24./ 4–5.; Tatzmannsdorf (Tarcsafürdő): *Zsidó Újság* 1928. jul. 27./ 9.

59 BACSKAI 2004, 54., KRAUSZ 1930, 79–81.

azt csakis keresztény szegényeknek juttatja, de amit zsidóktól kap, azt valláskülönbségre való tekintet nélkül osztja szét.”⁶⁰

Másrészt a *cádik* tanácsot adott a hozzá fordulóknak fontosabb döntéseiket megelőzően vagy egyéni krízishelyzetük idején. Gyerekkori emlékként egy idős budapesti ortodox férfi arról számolt be, hogy szülei nyékládházi szatócsboltjuk építése előtt 1925-ben a bolt helyét illetően a *keresztúri rebbe*, Reb Sájele⁶¹ (1851–1926) véleményét kérték ki. „Vallásos katolikus asszonyok is jöttek hozzá, régi keresztények. – mesélte a Bordogkeresztúron maradt utolsó *ortodox* zsidó idős hölgy – Itt vasárnap autókaraván volt.”⁶²

Harmadrészt lelki vigaszt nyújtott az arra szorulóknak, s imájával segítette azok főhászait. „Keresztény volt, – mesélték egy székesfehérvári asszonyról, aki mozgássérült lánya miatt kereste fel *Reb Sájelét* – és ajánlották neki, hogy már mindent elkövettek a kórházban, semmi nem segített, hogy próbáljon meg eljönni, mert hát így nevezték, a távoliak is, hogy csodarabbi. És akkor ő eljött... Jóval biztatta a rebbe bácsi, hogy csak menjen haza és nyugodjon meg, és imádkozzon. Kérje a Jóistenet, és jobban lesz a lánya... (...) Az biztos, hogy ő csak mindenkiért imádkozott.”⁶³ „Én csak arra tudok úgy emlékezni, az az ő beszélgetése... az olyan vót, mintha az Isten adta vóna”⁶⁴ – emlékezett vissza említett nyékládházi ortodox adatközlőm a *rebbe* szavaira a gyermekparalízises öccse kapcsán.

E látogatásokra nem csak a *rebbek* otthonában kerülhetett sor, hanem a településre érkező, hívei meghívására ott időző vagy átutazóban lévő *cádikok* hírére is zárandokok tömege érkezett. Azok, akik nem jutottak a *rebbek* elé, sokszor elkísérték őket útjuk egy szakaszán. Reb Jajlis, Joél Teitelbaum (1888–1979) nagykarolyi főrabbi 1928-ban Nyírbátorban tett látogatása így vált a hívek zárandoklatává. „Már a határon, Nagyecsedén, várták a hívek és tanítványok százai. Nyírbátori bevonulása valóban »üszrüajsz melech baj«, fejedelmi volt. A széles bátori utcákon sűrű rajokban jöttek az autó-buszok, hozzák a híveket Nyíregyházáról, Vásárosnaményból, Kisvárdáról, Fehérgyarmatról, Büdszentmihályról, Tiszapolgárról és a távoleső Kovácsházáról. A vonatok csehszlovákiai és jugoszláv vendégeket is hoztak. (...) eljöttek önzetlenül, szívvel, lelkesedéssel, áhítatot szomjúhozó lélekkel, hogy a több ezer éves kinyilatkoztatás 43 éves (sic! – G.N.) papját⁶⁵ láthassák, üdvözöljék és jelenlétéből erőt merítsenek az élet küzdelmeihez. 1500 vendég jött Nyírbátorba.”⁶⁶

Jámbor zárandokaik a *rebbek* halálos ágyát is körülvették, és ezek kísérték őket utolsó útjukra. Chájim Cvi Teitelbaum (1880–1926), máramarosszigeti főrabbi állapotának híre például, „mint futó tűz terjedt el a városban és százával állták körül a rabbi életéért aggódók a házat; minden templomban thillim-t”⁶⁷ mondtak felépüléséért, de saj-

60 *Zsidó Újság* 1926. jan. 22./ 11.

61 Sájé Steiner – Sájéle a Sájé becézett alakja.

62 Winkler Frida, 56 éves, Bodrogkeresztúr, in: DOBOS 1970, 212.

63 Elmondta: Hárfás Ferencné Gonda Ilona – illusztráció az MTA Néprajzi Kutatócsoport felhívásából. In: *Bodrogparti Hírek*, Különszám 1995. máj./ 7.

64 Anonimus (1913–2004), Nyékládháza, ortodox családból, Budapesten az egyik „status quo” közösség tagja volt, kereskedő, Budapest, 2003.

65 A rabbi, rebbe, *cádik* nem pap. A papok a kohaniták. Itt a korabeli nemzeti nyelv átvételének sajátos esetét látjuk.

66 *Zsidó Újság* 1928. aug. 24./ 4–5.

67 Zsoltárokat.

nos, hiába.⁶⁸ A *szatmári gáon* (גאון),⁶⁹ Reb Eliezer Dávid Grünwald (1867–1928) temetésére a *leváján* (לוייה / לוייה leváje, elkísérés) való részvételre a határt is megnyitották.⁷⁰ „Hétfőn már kora reggel sokezerre menő tömeg hullámmozott Szatmár uccáin, amelyek feketéllettek a hömpölygő emberáradattól. A temetés 10 órakor kezdődött, amikor a kereskedők (sok nem-zsidó is) bezárták üzleteiket. (...) A városi és megyei hatóságok is képviselve voltak.”⁷¹ A *dési rebbe*, Paneth Jehezkél (1870–1930) utolsó útján „szerdán délelőtt, körülbelül tízezer főnyi tömeg jelenlétében folyt le az impozáns temetési szertartás.”⁷² Reb Sájele, a *Keresztirer* temetésén „voltak keresztények is. Mindenki akarta egy kicsit vinni [a koporsóját].” – mesélték Bodrogkeresztúron.⁷³

Gyakran zsidó-búcsúkként emlegetett zárán אהלהk ezt követően a *rebbe*k sírjánál folytatódottak, amתבראבות, sátrat, *ohelt* () emeltek. Ezek a sírlátogatások -ארצייםזעק () יומא דהילולא *cádik* halálzási évfordulóján, a *jahrzeiton* (/jorcájt, jurcájt, / *jomá dihilulá*) váltak. „Kora hajnaltól késő estig jöttek az ezrekre menő hívők az ország minden részéből és a megszállt területekről is, de különösen Szabolcs és a szomszédos megyékből, *cádik*jaikkal és rabbijaikkal.”⁷⁴ – tudósítanak a kállói évfordulóról. „Megható látvány, mint az emberek lent az ajhél-ban – a sírhoz vezető lépcsőkön – ülnek órák hosszat s elkeszergi ki-ki búját-bánátát; közben elmondják az egész Tehillimet.”⁷⁵ „A szent *cádik* sírján közelebb érzi magát a hívő a Sors Intézőjéhez és elsírhatja Teremtő I’tenének⁷⁶ bánatát, elimádkozhatja legszentebb fohászatát, kibeszélheti magát a Mindenhatóval...”⁷⁷

A korábbi személyes tanácskérések folytatásaként és a *rebbe* elvesztésének kompenzációja קוויילתkorábban a *samesz* közvetítésével neki adott kérés-cédulákat, *kvitliket* (kvitl/) a síron helyezték el, miközben a *cádik* közbenjárását kérték vagy érdekre hivatkoztak a Jóteremtő előtt.⁷⁸

Búcsús jellegüket a keresztény környezet számára az igénybevett infrastruktúrájuk, a tömeges részvétel és a kegyes kirakodóvásárok adták, amelyek számos hasonlóságot mutattak más korabeli zárandoklatokkal. A szekereken érkezők mellett vonatok, autóbuszok hozták a zárandokokat a nagykállói, sátoraljaújrhelyi, olaszliszkaik és

68 *Zsidó Újság* 1926. jan. 29./ 1–3.

69 Itt: kivételes, páratlan szellemi képességű, kiváló talmudi tudású rabbi, lángelme.

70 *Zsidó Újság* 1928. máj. 24./ 4.

71 *Zsidó Újság* 1928. jún. 1./ 6.

72 *Zsidó Újság* 1930. jan. 3./ 5.

73 Szepesi István 60 éves gazda – Négyessiné 65 éves, volt háztartási alkalmazott, Bodrogkeresztúr, in: DOBOS 1970, 216.; vö.: a belzi *rebbe*, Reb Jiszráel Dov Rokeach temetésén 1926-ban egy keresztény földbirtokosról írt varsói *Moment* című lap, aki a temetésen be kívánta mutatni egészséges fiát, akiről az orvosok már lemondtak, mielőtt a *rebbe*hez fordult volna. A *rebbe* ugyanis azt tanácsolta neki, hogy utazzon át Bécsbe, és az Isten majd megsegíti. *Zsidó Újság* 1926. nov. 19. 5.

74 *Zsidó Újság* 1926. március 5., 3.–4.

75 *Zsidó Újság* 1931. márc. 3./ 1. – Tehillim = zsolttár, értsd: végig a 150 zsolttárt, azaz a Zsolttárok könyvét.

76 Az ortodox sajtó a vallási hagyományokat követve magyarul sem írta ki az Örökkévaló nevét.

77 *Orthodox Zsidó Újság* 1941. márc. 10./ 5.

78 E nehezen modellálható egyéni, kisközösségi rítusok bizonyos számú rítuselemből épülnek fel, melyek egyrészt az Örökkévalót dicsőítik, másrészt az egyéni krízist értelmezik át a kanonizált szövegek tükrében, harmadrészt az elhunytakra emlékeznek, miközben környezetük és saját életútjuk kríziseinek ködolt, tömörített tárgyi lenyomatát hagyják hátra. GLESZER 2006.

bodrogkeresztúri *rebbek*, *cádikok* *jahrzeitjaira*, valamint az *askenáz hunfalvi rabbi* halál-
 lozási évfordulójára.⁷⁹ Ezeken a környéken élő *rebbek*, *cádikok* szintén megjelentek,
 akiket tömegesen kerestek fel, többek között keresztény tisztelőik is.⁸⁰ A magyarorszá-
 gi *ortodoxia e „zsidó-búcsú”*-kon hivatalos szinten képviseltette magát. Így vált a leglátog-
 gatottabbnak számító *kállói jahrzeit* országos közgyűlések meghirdetett időpontjává.⁸¹
 Az első világháború után pedig a jelentősebb zarándoklatokhoz a határország is igazod-
 dott ideiglenes vízumok és átkelőhelyek megnyitásával.⁸² Ezek a »búcsújárók« lehető-
 leg minden akadályt leküzdöttek, hogy megjelenhessenek *rebbeik* halál-
 lozási évforduló-
 ján.⁸³ A távozó zarándokok pedig a *cádikok* fényképészek által készített, s a temetők
 mellett megjelenő kegyszerekek által árusított képeit vihették magukkal, amelyeket ezt
 követően őrző-védő funkcióban használtak.⁸⁴

A jámbor hívek tömege mellett a jelentősebb Talmud-iskolák, *jesivák* is sokszor a
cádikként tisztelt mesterük halál-
 lozási évfordulóin tartották megemlékezéseiket, ország-
 gos egyesületeik találkozóit, amikor az egykori növendékek elzarándokoltak mesterük
 sírjához.⁸⁵ E zarándoklat intenzitásában változást csak a *vészkorszak* idején az
 1943–44-es év hozott.⁸⁶

ZARÁNDOKLAT A MAGYARORSZÁGI VALLÁSI ÚJJÁÉLEDEST KÖVETŐEN

A *vészkorszakot* kis számban túlélő vidéki *ortodox* és *chászid* közösségek elvándorlásá-
 ra részben a második világháború végén, részben pedig 1952-ig került sor, melyet végér-
 vényesen egy újabb, 1956-ban bekövetkező kivándorlási hullám zárt le.⁸⁷ Az elvándorolt
 és külföldön újjászerveződött közösségek esetében a *cádik*-sírok látogatása az 1980-as
 évek második feléig kisebb intenzitású volt.⁸⁸ Szervezett formát pedig az 1990-es évek
 vallási újjáéledése által nyújtott keretek közt öltött.⁸⁹ Ebben az időszakban a
cádik-sírlátogatások (*kéveróveszek*) átstrukturálódása mind a látogatók különböző cso-

79 *Zsidó Újság* 1927. jún. 17./ 5.; *Zsidó Újság* 1928. jún. 1./ 5.; *Zsidó Újság* 1928. jún. 8./ 14.; *Zsidó Újság*
 1928. aug. 17./ 6.; *Zsidó Újság* 1928. aug. 24./ 2–3.; *Zsidó Újság* 1929. márc. 29./ 4.; *Zsidó Újság* 1929.
 jún. 21./ 5.; *Zsidó Újság* 1929. jún. 28./ 8–9.; *Zsidó Újság* 1929. aug. 23./ 1.; *Orthodox Zsidó Újság* 1939.
 jún. 1./ 5., 7.; *Orthodox Zsidó Újság* 1941. márc. 10./ 5.; *Orthodox Zsidó Újság* 1943. jún. 17./ 7.

80 *Orthodox Zsidó Újság* 1939. márc. 1./ 5. Keresztények élő *rebbek*hez is zarándokoltak egyéni krízishely-
 zetük idején. Vö.: *Bodrog-parti Hírek* 1995 május, különszám, 3, 7.

81 *Zsidó Újság* 1926. márc. 5./ 3–4., *Zsidó Újság* 1928. febr. 24., 10., *Zsidó Újság* 1928. márc. 9./ 2–3., 4.,
Zsidó Újság 1928. márc. 16./ 10., *Zsidó Újság* 1932. márc. 22./ 12.

82 Liszka: *Zsidó Újság* 1926. ápr. 16./ 8., *Zsidó Újság* 1926. aug. 20./ 6., *Zsidó Újság* 1926. szept. 8./ 4., Új-
 hely: *Zsidó Újság* 1929. aug. 2./ 11.

83 GOLDBERGER 1908, 256.

84 BACSKAI 2004, 92.

85 GLESZER 2005, 84–88.

86 *Orthodox Zsidó Újság* 1942. ápr. 24./ 7.; *Orthodox Zsidó Újság* 1943. május 10./ 7.; *Orthodox Zsidó Új-
 ság* 1943. aug. 10./ 6.; *Orthodox Zsidó Újság* 1944. márc. 10./ 7.

87 BACSKAI 2004, 167–211.

88 A már említett bodrogkeresztúri és munkácsi példához hasonlóan Makó esetében szintén volt elszórtan
 sírlátogatás. A külföldről érkezők a Makón maradt utolsó chászid kocsmárossal vették fel a kapcsola-
 tot, majd az 1980-as évek végétől egy keresztény könyvelővel, akit New Yorkból gyerekkori játszótársai
 kértek fel a helyi szervezés lebonyolítására.

89 A magyarországi zsidóság vallási újjáéledéséről lásd: PAPP 1999; PAPP 2003, 59–92.

portjainak megjelenésében, mind pedig egyazon tér eltérő módon történő használatában tetten érhetővé vált. A látogatók ma már nem minden esetben zarándokok.⁹⁰ A korábbiaktól részben eltérően, különböző alkalmak, csoportok határolhatók el: egyéni/családi sírlátogatások; virtuális közösségek zarándoklatai, kirándulások – örökségturizmus; keresztény zarándokok; honismereti kirándulások gyakorlatban sokszor keveredő, szerepváltásokat feltételező kategóriáiként. Ezek során a látogatások is eltérően szerveződnek.

A VALLÁSI MOTIVÁCIÓJÚ CÁDIK-SÍRLÁTOGATÁSOK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG KÖRÉBEN

A magyarországi zsidóság a közösségi zarándoklatokon kisebb mértékben vesz részt. Többnyire aktuális krízishelyzethez, ritkábban *jahrzeithoz* kapcsolódóan egyénileg egy adott zarándokhelyet keresnek fel, valamint nagyon kis számban e külföldi csoportok útjaihoz csatlakoznak. Ezek során elsősorban a vallási újjáéledés által megérintetteknél a *cádik*-sírlátogatások egyéni értelmezései tűnnek fel. „Ez családi dolog. – meséli egy 1955-ben született budapesti *neológ* orvos, aki a felsőoktatásban tanít, a *salgótarjáni gáonnál*, Deutsch Mózesnél (1844–1931) tett sírlátogatásairól – Kimegyünk. Lemegyünk Salgótarjánba bármilyen okból. Beteglátogatás, vagy csak úgy, vagy évfordulók. Akkor lemegyünk, kimegyünk a temetőbe. És a temetőbe való járásnak egy része, hogy felkeressük a rokonok sírjait, és a pap bácsi sírját. (...) Nem is tudom, hogy mikor van a pap bácsi jorcájtja.” Más látogatások krízishelyzetekhez kötődnek, amelyeknél az elhunyt *cádik* segítőként jelenik meg. „Egy barátom beteg gyermekére gondoltam. Kisfiam szavaival élve sokszor. Most is nehéz leírni, hisz nem kértem az engedélyüket. – írja egy 1950-ben Erdélyben született, a miskolci *ortodox* hitközséghez tartozó festőművész, aki keresztény ismerőseit vitte el a *Keresztirer* sírjához – Azt gondoltam, hogy talán a rabbi segíthet, ha hiszünk benne. A huszadik éves leányka évekké ezelőtt lett beteg, de az okát nem találják, hogy miért. Kicsi gyermekkorától ismerem, és igen megható, amint egy nagyon szép és kedves fiatal lány, aki az életet igényli és szereti, napi gyógyszerkúrára szorul. Szinte havonta kórházba kerül. Úgy gondoltam, hogy elhívom őt szüleivel együtt Bodrogkeresztúrra.”⁹¹

A közbenjárás kérése az egyén számára fontos események kapcsán is feltűnhet. „Amikor ugye egyetemre jártam, akkor gyakorlatilag nem mentem mindig ki, de üzenetem. (...) Szóban! Sőt a mai napig. Példa! Mondok egy konkrét példát, a mai példát. Mer ugye úgy az igazi. Holnap OKTV-zik⁹² a kisfiam. Bejutott a döntőbe. Húsz ember

90 Az itt tárgyalt chászid zarándoklat jellegű sírlátogatások mellett megjelentek az egyéni/családi geneológiai kutatásokat célzó utazások is, melyek később nem a chászid, ortodox irányzathoz tartozó egyének családi geneológiai honlapján kerültek bemutatásra. Bár ezek az igények tekintetében számos hasonlóságot mutatnak az ortodox, chászid, illetve sváb virtuális közösségekkel, ismertetésüktől a következőkben eltekintek.

Lásd: <http://www.loebtree.com/deutscha.html> http://members.aol.com/_ht_a/plinhardt/BREUER.htm; http://members.aol.com/_ht_a/Ujfeherto/index.htm http://www.geocities.com/winter_peter_4/cemeteries.html /letöltés ideje: 2005. 02. 28./, ill. magyarországi családfakutatásról: Gut Sábész 2005. febr. 25./ 1.

91 BORGÓ 2003, 106–107.

92 Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny.

OKTV-zik, övé volt a legjobb eredmény az előfutamok során. Az országban az egyes számú. Szóltam a nővéremnek, ugyan szóljon a nagynénémnek, hogy menjem ki a pap bácsihoz Salgótarjánba, és mondja el, hogy hát figyeljünk már egy picit oda, mert hogy hát a Marci holnap megy. Ez olyan viccesen komolyan megy, ez a dolog.” – meséli a fent említett budapesti *neológ* orvos a *salgótarjáni gáon*, Deutsch Mózes kapcsán.

A magyarországi *cádik*oknak, a *chászid* „gyökereknek” az újraértelmezése az alakuló – új alternatívát kereső, külföldi eredetű irányzat, a pesti *Chábád Lubávic*s esetében is jelentőssé válik.⁹³ A Magyarországra látogató, külföldön újjáalakult *ortodox* közösségek zárandokútjainak példájára e közösség kezdeményezéseként is megjelenik a *cádik*-sírok felkeresése. Ennek során az örökségturizmus kap hangsúlyos szerepet. A *Pesti Jesiva* a Kárpátokba vezetett zárandokútja kapcsán, a készülő útról szóló hirdetésben a felkeresendő régió egykori *chászid* jelentőségét hangsúlyozta, valamint azt, hogy az út során lehetőség nyílik „felkutatni a kárpátaljai chászidizmus és zsidó élet múltját és jelenét”.⁹⁴ Egy évvel korábban, 2003-ban Tokajon töltött hétvégéjük programjában szintén ilyen jellegű körút szerepelt: a hét első napján, vasárnap a Tokaj-hegylajki *rebbe*-sírokat látogatták végig.⁹⁵

A *cádik*-sírok látogatásának a vallási újjáéledésben ugyanakkor megjelenhetnek a teljesen alternatív, egyéni értelmezései is. „Van egy hölgy, aki évente többször jön le [Pestről]. Az becsomagolja magát plédbe, és 8–10 órát ott fekszik a szarkofág... úgymond előtte.” – meséli egy 1949-ben *ortodox* családban született, Nagykállón élő hölgy az *Alter Kalever* (1751–1821) egyik sírlátogatójáról.

A KÜLFÖLDRE KERÜLT MAGYARORSZÁGI ORTODOX KÖZÖSSÉGEK TAGJAINAK VISSZALÁTOGATÁSAI

A külföldre elszármazott *ortodox*, *chászid* zárandokok sírlátogatásai egy választott útvonal mentén szerveződnek, s egyszerre több sírt látogatnak meg, többnyire egy adott *jahrzeithoz* kötődően. A virtuális közösségek⁹⁶ identitásához kapcsolódó záran-

93 A mozgalom helyi képviselőinél hangsúlyosan jelennek meg a magyarországi rebbék, akikkel múltbéli kapcsolatokat keresnek, családfák <http://www.zsido.com/zsts/chaszid%20csaladfa.pdf> /letöltés ideje: 2006. 01. 17./, egykori Talmud-iskolákban megjelenő, e diskurzusban felértékelődő, a mozgalomhoz köthető hagyomány ismeretére való hivatkozás, VINCZE 2005, 88–90, 94–95., de zárandoklatokon való részvétel által is. <http://www.zsido.com/tokaj/tokaj.htm> Esetükben hasonló szerepet tölt be a Williamsburg-i kállói rebbével tartott kapcsolat is. Gut Sabesz 2004. március 5., 1–2.

94 Gut Sabesz 2004. április 23., 3.; Gut Sabesz 2004. május 14., 2.

95 <http://www.zsido.com/tokaj/tokaj.htm> /letöltés ideje: 2006. 01. 17./

96 A vészkorszakot túlélő, otthont máshol kereső egykori magyarországi közösségek tudati tényezőkre alapozva sok esetben újból létrehozták „egykori” közösségeiket, amelyeket az egykori település vagy irányzat nevével jeleztek. Ilyen például Montreal mellett Nyírtass, amely lélekszámát tekintve összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a kis nyírségi falu, vagy a pápai közösség, amelynek több intézménye van New Yorkban: Williamsburgban és a Boro Parkban, jesivája pedig a Westchester megyebeli Kirjat Papán található. E pápai jesiva a vészkorszakot követően Szombathelyen nyílt meg, ahonnan Antwerpenbe, majd 1951-ben New Yorkba költözött. Hasonlóan Debrecen, Szarvas, Nagykálló, Makó, Munkács, Kraszna, Huszt, Sopron, (Máramaros)Sziget, Szatmár(németi) emléke is fellelhető, mely utóbbi jelentős konzervatív chászid irányzat nevévé is vált. Ezek olykor együtt élő, vagy csupán jahrzeitok alkalmával találkozó, kapcsolatot levelezőlistákon tartó közösségek, olykor pedig csak tanházak, titulu-

dokumentok során elsősorban neves *rebbek/cádikok* sírjait keresik fel. Ezek átnyúlnak a határokon, miközben a határon túli területek, valamint az ukrainai, szlovákiai és lengyelországi egykori *chászid rebbe*k sírjai szintén az útvonal részét képezhetik. Ezek a vallási és örökségturizmus gyakran összemósuló formáit mutatják.⁹⁷ Történetnek erre a célra kialakult izraeli vagy amerikai utazási irodák⁹⁸ vagy a virtuális közösség⁹⁹ szervezésében,¹⁰⁰ kisebb csoportok vagy néhány ember útjaként. A nevesebb kelet-közép-európai *rebbe*k halálzási évfordulóinak köré tehető, irodai szervezésben történő utak – több lehetséges útvonalat felkínálva – megjelennek a New York-i és izraeli *ortodox, chászid* sajtó hasábjain. Közülük Magyarországot is érintő egyik legjelentősebb út a *lizsentszki* (Lezajsk-Lengyelország) *rebbe: Reb Elimelech* (1717–1787), *ádár* 21-ére eső *jahezitjához* kapcsolódik. Ennek keretében a lengyelországi Belz, Kern útirány mellett másik lehetséges, s egyben rugalmasan változó alternatívaként jelenik meg Huszt, Máramarosziget, Szatmárnémeti, újabban pedig Dés. Ez az útirány magyarországi zarándokhelyek felé halad tovább.¹⁰¹ Ugyanakkor a Budapestről induló útvonalak is igen gyakoriak, melyeknél a repülővel, kisebb részt vasúton érkezők bérelt kocsikkal, fogadott autóbusszokkal folytatják útjukat. Az alkalmi fuvarozók mellett a fővárosban kisebb csoportok zarándoklataira specializálódott vállalkozások is kialakultak, melyek szintén a zarándokok igényeihez igazodva, előre megbeszélte útvonal mentén keresik fel a magyarországi *cádik-sírokat, ortodox* temetőket.¹⁰² „Magyarországon is van egy úgynevezett kiskör és egy úgynevezett nagykör. – meséli egy 1957-ben született vidéki *ortodox* temetőgondnok – (...) kiskör, az Budapestről jön lefelé, Mád, Bodrogkeresztúr, Liszke és Sátoraljaújhel. A nagykör, az tartalmazza a kiskört, ezen kívül Újfehértó, Racfert, úgy szokták emlegetni, akkor Kálló, Nagykálló, Balmazújváros, oda is sokan mennek, Nyíregyháza... (...) Kálló környékén van egy pár település. Akkor itt nem messze Kisvárda, s... /Nyírtass, ami... – szól közbe egy budapesti sofőr – Hajdúnánás, Hajdúdorog, [ahol felkeresnek] néhány családot./” A határokon átívelő zarándokútjairól a fuvarozást vállalkozásszerűen folytató egyik pesti sofőr a 2003-as *újhelyi jaheziton* a következőket meséli: „Szlovákiában szoktam [zarándokokat vinni] Pozsonyba. (...) Azt külön szokták. Az egy fél napos Pestről. És itt ezen a részen Kassára. Lengyelországban pedig Lizsentszki, Rimanov, Lancut, Dinov, Szánsz, az most Novi Szánsz, és Krakkó. Innen Budapestről. A többit, azt szokták inkább onnan intézni. (...) Makó, az egy külön fuvar, mert az úgy egy kicsit kiesik.”

sok formájában megőrzött emlékek. BACSKAI 1997, 172. DEUTSCH 2002, 125–128, 161–162. GREEN 1995, 212. MOSKOVITS 1999, 35–36. ORBÁN 2004, 46.

97 Vö.: ILYÉS 2003, 51–56. ORBÁN 2004, és PUSZTAI 1998, 13–23.

98 Vö.: BACSKAI 1995, 18.

99 Tudati közösségek, amelyek esetében a virtuális ellentétpárját nem a „valós” képezi, inkább arra utal, hogy a fő közösségszervező erő nem a közös lakóhely. A közösségszerveződést sokkal inkább tudati tényezők határozzák meg, ez esetben az elszármazás tudata, valamint a Magyarországon nyugvó rebbe hagyományaihoz és sírjához való kötődés. Így e közösségek nem jelentenek lakóhely szerinti közösségeket, a kapcsolattartás pedig a távközlés, a közösségi kiadványok és találkozók által valósul meg.

100 Vö.: BACSKAI 1997, 149–181.

101 Bacskai Sándor szíves közlése.

102 Ez alapítványi keretek között (pl. /Ávoténu/ אבותינו – Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries) és helyi kezdeményezésként is megjelenhet (pl. Jewish Visitor Service www.jewishvisitorservice.com)

E látogatások időzítése a zarándokok részéről, a *vészkorszak* előtti zarándokgyakorlathoz hasonlóan, a neves *rebbek* várható érkezéséhez is igazodhat.¹⁰³ „Hát előző estétől már szoktak. Van, aki eleve minden évben úgy szokott jönni, hogy már előző este jön. – meséli az 5763. liturgikus évi *újhelyi jahrzeit*on egy *ortodox levita* családból származó temetőgondnok – Hát, ő nem akar itt lenni, mikor a tömeg van. Na most, ez mindig attól függ, hogy érkezik meg a rabbi.¹⁰⁴ A repülőgép a nagy csoporttal. (...) már mint mondtam, most nem jön a nagy rabbi, és olyankor kevesebben, sokkal kevesebben jönnek. (...) beteg, öregember már, és mos már beteg, és így... A fia, az biztos jön, a legidősebb fia. Már vele is elég sokan szoktak jönni, csak ő... koránt sincs még akkora tekintélye, mint a papának.”

A virtuális közösség útja esetenként a *rebbe* honlapján is megjelenhet, mint a Williamsburg-i *nagykállói rebbének* a *kállói cádik* 2004-es *jahrzeitjára* tett látogatásának esetében, ahol a *rebbe* részletes útitervét követően a csatlakozni szándékozók számára az utazás szervezőinek elérhetőségét is megadták.¹⁰⁵ E *rebbe*, az általános tendenciától eltérően a vallási újjáéledés által megérintettek számára, az 5764. és 5765. liturgikus évben a temetőlátogatásait megelőző budapesti tartózkodása során nyilvános fogadóórákat is tartott, ahol áldásért, tanácsadásért lehetett felkeresni. Ennek keretében olyan helyeket is felkeresett, ahol zsidó fiatalok szoktak összejönni, valamint mindhárom zsidó iskolát meglátogatta. Az időpontokról legutóbbi látogatása során plakátok adtak hírt a fővárosi hitközségek egy részében.

A neves *cádikok* sírjait felkereső külföldi zarándokok látogatásai során az emlékezés mellett hangsúlyosan jelennek meg az egyéni krízishelyzetek, mint motiváló tényezők. „Elmondok neked egy történetet itt a kéréssel kapcsolatban, amiről... ami egy kicsit meglepő, de igaz. Én éltem végig, én láttam végig. – meséli az egyik temetőgondnok *Jismách Mose*¹⁰⁶ (1759–1841) *jahrzeitjén* az 5763. liturgiai évben Újhelyen – És... Nem tudom, te emlékszel arra a fiatal házaspárra? /a barátjához, aki zarándokokat fuvaroz/ Fiatal házaspár? Elég fiatalok voltak. Kijelentették az orvosok ott Amerikába, hogy a hölgynek nem lehet gyermeke, kész, passz! Nem lehet gyereke, mert mindkét petevezeték elzáródva. Nyolc évig jártak ide, kilencedik évbe megjelentek egy csecsemővel. Tizedik évre egy másikkal. /nevetve/ Szóval... (...) Minden évben jönnek azóta is. Amerikából. Azóta már a harmadik gyerek is meglett.” Az aggregénység ugyanúgy krízishelyzetként jelenhet meg hagyományos közösségekben, mivel emiatt nem teljesíthetik a családalapítás és a hagyomány továbbadásának parancsát. „Egy kővér embernek az anyja, az járt több helyre, mert nem tudta megnősíteni, mert hát olyan alkata volt, hogy hát nem biztos, hogy valaki hozzámegy feleségül. – meséli egy tokaji *ortodox* férfi – És ő járt, és akkor gyártotta a kvitliket, és akkor tett mindenüve, ahogy imádkozott, hogy meg tudja házasítani a fiát. És akkor ment Lizsenszkbe, ment Szenbe, ment Liskára, ment Újhelbe, ment... (...) A végén sikerült.”

103 A *rebbek* leszármazottai és a Magyarországon nyugvó *cádikok* sírjai fontos szerepet játszanak a külföldön továbbélő, gyakran szétszórtnak, több helyütt lakó tudati közösségek szerveződésében. GLESZER 2005, 77–104. Vö: <http://www.mzsh.hu/ortlap.html> /letöltés ideje: 2006. 01. 19./

104 A szatmári *rebbe*.

105 <http://www.kaalov.com/schedule.html> /letöltés ideje: 2004. 11. 18/ (Kalever Rebbe shlita Traveling to Hungary with Hundreds of Chassidim, for the Yahrtzeit of Rebbe Eizikel Kalever zatzal by: F. Blum)

106 Mose Teitelbaum, akit a fő művének címe után neveznek így.

A külföldről érkezők családi sírlátogatásainak útvonalát a felmenők nyughelye rajzolja meg, amelybe jelentősebb *rebbe*k sírjait is beilleszthetik. Egy New York-ból érkező idős *szatmári chászid* hölgy a 2004-es *újhelyi jahrzeit*on ekképp mesél a férjével megtett útvonalukról: „A sárrétudvariba [voltunk], az én apukám ott fekszik. A rabbi volt ottan. Tehát ide [Újhelyre Jiszmách Mose jahrzeitjára] jöttünk. Most megyünk Keresztúrbá.¹⁰⁷ És van Hajdúdorogon nagyapánk, és Újfehértón szintén nagyapánk. (...) Néha megyünk Kállóba. (...) Újhelyből szoktunk átmenni (...) a szlovák határon a Mihaiba,¹⁰⁸ és aztán a Csecsovec,¹⁰⁹ mindenütt nagyapáim fekszenek. (...) ezek mind cádikok, mind rabbik, mind nagy rabbik voltak.” Ezek a nyughelyek egyben a hátrahagyott vidékhez való kötődés helyei s terei is, amint ez egy Boro Park-ból (USA) visszalátogató zarándok esetében is hangsúlyossá vált: „...édesapám a fején kapott lövést (...) de életben maradt 1954-ig. A budapesti Gránátos utcai temetőben van eltemetve, az anyai nagyapám mellett, és velük egy vonalban, a temető közepe táján, ott fekszik az anyai nagyanyám. Más is, de ez is köt az anyaföldhöz. Nekem is az a véleményem, mint a néhai dr. Scheiber Sándornak,¹¹⁰ hogy minket nem a föld űzött el.”¹¹¹

Ezek az utazások változatos formákat öltenek a bérelt személyautóval, kisbusszal megtett temetőlátogatásoktól, a nyugat-európai családi, vagy egyéni gépkocsis utazásokon keresztül, a repülővel érkező családok, férőhelyeket csak töredékében kihasználó, nap 24 óráját a buszon töltő útjaikig, amelyek során többnyire tartós élelmet hoznak magukkal, vagy néhány budapesti kóser étterem szolgáltatásait veszik igénybe. Az első nyíregyházi *ortodox* rabbi, Friedmann Ignác Izraelben élő leszármazottainak hitközségi keretek közt lezajló *jahrzeit*ja ugyanakkor e családi zarándoklatok egyedi esetének számít, amelyhez a *minjánt* (מניין)¹¹² és a *sz'e'udát micvá* (סעודת-מצוה)¹¹³ közösségét a nyíregyházi „*status quo*” hitközség férfi tagjai nyújtják.¹¹⁴

„A RABBI BÁCSI” – KERESZTÉNY ZARÁNDOKOK A CÁDIKOK SÍRJAINÁL

E látogatócsoportok mellett feltűnnek a *cádik* sírját egyéni krízishelyzet idején felkereső környékbéli keresztény zarándokok is – akikről a *vészakorszak* előtti és utáni időszakra vonatkozóan szintén található irodalmi utalások.¹¹⁵ Keresztúri látogatók között „magyarok vannak olyanok, akik kérték, hogy menjek már el velük, és leírták a kérést, oda bedobták. És akkor megsegítette őket a rabbi.” – meséli a temetőgondnok. „Mai napig [nem zsidók] is eljönnek. (...) – meséli egy *ortodox* idős hölgy az újhelyi te-

107 Mivel a férje a keresztúri rabbi leszármazottja. (Bacsikai Sándor utólagosan hozzáfűzött szíves közlése)

108 Legenyemihályi.

109 Gálszécs.

110 Dr. Scheiber Sándor professzor (1913–1985), a budapesti Rabbiképző igazgatója.

111 Dr. Farkas Ervin, Boro Park, Budapest. In: BACSKAI 2004: 106.

112 Az ilyenkor mondandó Kádis és Kél mólé ráchámim ugyanis csak 10 zsidó férfi által alkotott közösségekben hangozhat el.

113 – a rituális étkezés

114 Lásd: www.nyirzsido.fw.hu/letöltés_ideje:2005_02_28/

115 DOBOS 1970, 211–212, 218; DOBOS 1990, 31–32, 36.; vö.: *Bodrog-parti Hírek* 1995 május, különszám, 3, 7.

metőben Mose Teitelbaum sírjánál, akihez a *chászid történetek* is kötnek keresztény látogatókat, többek között Kossuth Lajost is – Most is, hogy takarítottuk itten a dolgot, és nagyon szépen megkértek, hogy... három hölgy is, hogy... nem akárcik, tanárnők. Úgyhogy engedjem meg. Mondtam: »Kendőt legyen szíves tenni a fejére, mert különben nem lehet beengedni magukat, mert asszonyok.« Mert ha lányok, bejöhettek. (...) Hát, csak annyit kértek, hogy bemehessenek, hogy megnézzék, a csodarabbi hol fekszik. Mert ők hallottak annyi sok jót erről, hogy gyógyított. Az orvos lemondott a betegről, és elvitték hozzá, és meggyógyította. (...) Hát, eljönnek. És olyan boldogok, ha beengedem őket ide. Hát, imádkoznak. Hát az ő vallásuk szerint. Ugye, én nem szólhatok nekik, hát ők azt tudják, ők azt imádkozzák. Én másat imádkozok, amit én ismerek. Én az Örökkévalót kérem, ők meg az Istenkét, meg mit tudom én, Máriát.” E látogatósok többnyire a környékben élő keresztények egyéni krízishelyzeteihez kötődnek. „Vannak, akik telefonálnak, hogy J., had menjünk be, mert problémáink vannak. Beengedem. – meséli Nagyállón egy helyi *ortodox* családból származó hölgy – »Semmi gond, tedd föl a sapkát, kösd be a fejed. Jöhetsz, nemzetközi.« (...) Amikor lemegy egy református, meg egy katolikus, vagy egy jehova, hát, amit ő akar, azt mondja.”

Ennek során a csodarabbikat többnyire a közvetítők sorába illesztik be. Egyik református adatközlőmnél *Reb Sájele* a katolikus páduai Szent Antal mellett tűnt fel. Az idős hölgy Miatyánkot és Hiszekegyet mondott, mielőtt unokájának a „*rabbi bácsi*” segítségét kérte volna. Katolikus ismerőse viszont csak saját szavaival mondta el kérését a *keresztúri rebbe* sírjánál. Itt időnként kerítésen bedobott magyar nyelvű cédulákra is akadnak a gondnokok.

„CSODARABBIK NYOMÁBAN” – ÖRÖKSÉGTURIZMUS ÉS HONISMERETI LÁTOGATÁSOK A CÁDIK-SÍROKNÁL

Az örökségturizmushoz köthető, magyarországi zsidó vagy keresztény, illetve nem vallási alapon szerveződő honismereti kiránduló csoportok, amelyek megjelenése már teljes egészében a vallási újjáéledéshez kapcsolódik, szintén e sírok látogatói közé sorolhatók. „Iskolai látogatások vannak, tehát osztályok jönnek. – meséli a fent említett kállói hölgy – A környékről, a megyéből, volt hogy Budapestről is. Teljes osztályok jönnek, mert ugye most nagyon az Ótestamentumról... vagy nagyon népszerűek... (...) Mikor látják, hogy kvitlik vannak ottan, kérdezik, hogy azok mik. És akkor elmondom, hogy... hogy nézzék, hát ha van valami kívánságuk, olyan (...) akkor írják le, és akkó tegyék le oda.” „Őt pedig... ez a Káin Józsefet pedig a vasutasok látogatják állandóan. Itt van az eredeti sírköve. Most állították neki. (...) Mert vasútépítő mérnök volt, és ő csinálta meg a vasutat Szabolcs-Szatmár megyében.” Némely kirándulás esetében a vallási újjáéledés új értelmezéseinek keretében az örökségturizmus és a honismereti látogatás motivációi együtt tűnnek fel. „Voltunk az iskolával. – meséli egy budapesti zsidó iskola *neológ* tanárnője – A Sch.-ben tanítok óraadóként, és a Sch.-es tanárokkal voltunk tavaly *csodarabbi nyomában* így azon a részen, Sátoraljaújhely, Olaszliszka, Tokaj, ott végiglátogattunk egy csomó csodarabbi-sírt. /G.N.: Kirándulás volt?/ Tanári kirándulás. (...) Voltak, akik tettek le kvitlitket.”

Hasonló kirándulásokat a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület is szervezett Tokaj-hegyalján, utóbb pedig Makón, ahol a várost a tudósítás „*csodarabbik földjeként*” aposztrofálta.¹¹⁶

Ezek közé illeszthető az a látogatás is, amelyről a makói *rebbe* kapcsán számolt be az egyik temetőgondnok 2004-ben. Itt ugyanis egy szegedi katolikus kirándulócsoporthoz tett látogatást a város csodarabbijához, *Ohel Mose*hoz, Vorhand Mózeshez (1880–1944) és egykori *ortodox* zsidósághoz kötődő helyeken.

E zarándokhelyek a népszerűsítő turisztikai kiadványokban és a települések honlapjain is megjelennek.¹¹⁷

VÁLTOZÁSOK – ÉRTELMEZÉSEK

A zsidó népi jámborsággal megjelenő új zarándokgyakorlat Magyarországon a 19. század közepére vált intenzívvé. Ez a 20. század első felében mind kiterjedtebb, s változatosabb formát öltött. Az igénybevett infrastruktúra, a megmozgatott tömegek nagysága, az egyes helyek vonzaskörzete, valamint néhány külsőség folytán a keresztény környezet szemében a búcsújárások párhuzamaként jelent meg.

E zarándokgyakorlat, melynek a *vészorkorszak*, majd az új társadalmi berendezkedés vetett véget – az 1990-es évek vallási újjáéledésének keretében ismét megújult, s különböző csoportokra terjedt ki. Szerkezetében, funkciójában azonban jelentős változások következtek be, mint ahogyan a benne résztvevő csoportok is jelentős változásokon mentek keresztül. Még korábban e látogatások vallási értelmezése szinte kizárólagos volt, addig az ezredfordulóra e zarándokhelyek eltérő használata, a látogatások eltérő jellege figyelhető meg. A zarándoklatok egyéni vallásosság által meghatározott módja mellett szembeűnő e helyek profán értelmezése. E sírokat – kisebb mértékben – a korábbi társadalmi berendezkedés alatt is látogató, külföldre vándorolt vidéki *ortodoxia* hagyományos zarándoklatkonceptiója mellett feltűnnek e síroknál a honismerethez vagy az örökségturizmushoz sorolható látogatások is. Ugyanakkor e zarándokgyakorlat a vallási újjáéledésben egy lehetséges alternatívát is képez a felmenők vallásához való visszatalálás, s az egyén vallásosságának kialakítása során, a külföldön élő hagyományos közösségek fennmaradásában pedig meghatározó szerepet kap.

Sajátos jelenségnek, a fentiekől eltérő értelmezésnek tekintendő a kereszténység különböző irányzataihoz tartozó személyek vallási motivációjú látogatása, *rebbe*khez való viszonya. Ehhez alapot a *csodarabbik* mediátori szerepköre nyújthatott. A *cádikok* felekezettől független segítsége a falusi zsidó közösségek környezetükkel való együttélését is megkönnyíthette egykor,¹¹⁸ ma pedig a keresztény látogatásokat többnyire az egyéni krízishelyzet és egy korábbi gyakorlat helyi emléke motiválhatja, mely során a *csodarabbi* az égbéli közbenjárók körébe illeszkedik be.

116 Mazsike Hírlevél 2005. november, 8–9., ill.: www.mzsh.hu/hirek.html /letöltés ideje: 2006. 01. 18./

117 Lásd ORBÁN 1991, 74–88; ORBÁN 2003, 76–82. ORBÁN 2004., és www.netelek.hu/midi4you/liszka/liszst.html; www.satoraljauhely.hu/turizmus/latnivalok/zsido_temeto.htm; www.interdnet.hu/Zsido/UJELET/archiv/u980603.html; http://www.zsido.hu/guide/guide_has.htm

118 Vö.: SZARVAS 2000, 641.

BACSKAI SÁNDOR

1997 *Egy lépés Jeruzsálem felé.* New York – Budapest – Jeruzsálem, Múlt és Jövő (149–181.)

2004 *Az első nap.* Emlékképek az ortodox zsidóságról. Budapest: Múlt és Jövő.

BILU, Yoram

2001 A Moroccan Jewish Shine in Israel. In: *The Life of Judaism.* Edited by Harvey E. Goldberg. Berkeley, University of California Press. (195–212.)

BORGÓ

2003 Újabb levél Kőbányai Jánosnak, *Múlt és Jövő* 2003/ 3. (106–107.)

BORSÁNYI-SCHMIDT FERENC

2003 Chaszidizmus – a zsidó misztika újkori virágzása, *Remény* 2003/ 3. (32–36.)

BUBER, MARTIN – PFEIFFER, IZSÁK

1943 *Száz chaszid történet.* Budapest: Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége.

DEUTSCH GÁBOR

2002 *Ajtónytás.* Deutsch Gábor válogatott írásai. Budapest: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem.

DOBOS ILONA

1970 A „csodarabbi” a magyar népmondában. *MIOK Évkönyv 1970.* (211–221.)

1990 A csodarabbi alakja a néphagyományban, in: KRÍZA ILDIKÓ (szerk.): *A hagyomány kötelékében.* Budapest: Akadémiai. (31–37.)

FÉNER TAMÁS – SCHEIBER SÁNDOR

1984 „...és beszélj el fiadnak...” Zsidó hagyományok Magyarországon. Budapest, Corvina.

GANZFRIED, SLOMO

1934–1937 *Kicur sulchán áruch* (קצויר שלחן ערוך) A Sulchán aruch kivonata a szöveg mellett közölt magyar fordítással. II. kötet, A sabbosz és ünnepek szabályai (דיני שבת ויום טוב) Várpalota, Ford. és kiad. Dr. Singer Leó főrabbi.

GLESZER NORBERT

2005 „Zsidó búcsú” – *jahrzeit* – „világtalálkozó” Egy rítus szerepe a Magyarországról elszármazott zsidó virtuális közösségek életében. In: *Néprajzi Látóhatár, XIV.* 1–2. (77–104.)

2006 *Üzenetek e világból. A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál.* In: Barna Gábor (szerk.): *Rítus és ünnep.* Szegedi Vallástudományi Könyvtár 15. Szeged: Kairosz. (in print)

GOLDBERGER IZIDOR

1908 *Zsidó búcsú Ujhelyen.* IMIT Évkönyv 1908. (251–256.)

GREEN, ARTHUR

1995 *Satmar Hasidism.* In: Eliade, Mircea (Editor in CHIEF): *The Encyclopedia of Religion.* Volume 5. New York: Simon & Schuster Meccmillan. (212.)

HAUMANN, HEIKO

2002 *A keleti zsidóság története.* (Das Geschichte der Ostjüden) Budapest: Osiris.

ILYÉS ZOLTÁN

2003 *Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honvagyturizmus” mint tér- és identitás-szervezés.* In: FEJŐS ZOLTÁN – SZIJÁRTÓ ZSOLT (szerk.): *Helye(in)k, tár-*

gya(in)k, képe(in)k. *A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Budapest, Néprajzi Múzeum (51–56.) (http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/ilyes_zoltan/)

KELEMEN ADOLF

1906 *Jeruzsálemi utam*. IMIT Évkönyv 1906. (176–204.)

KRAUSZ SÁMUEL

1902 *Átoktáblák*. Ethnographia 1902. (145–156.)

1930: *Magyarországi úti kép a múlt századból*. IMIT Évkönyv 1930. (79–89.)

MOSKOVITS, CVI

1999 *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez*. Hungaria Judaica 15. Szerk.: KOMORÓCZY GÉZA Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport.

OLÁH JÁNOS

1999 *Judaisztika I. Ünnepek, emléknapok, gyász- és böjtnapok, nevezetes napok*. Budapest, Filum.

ORBÁN Ferenc

1991 *Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei*. Budapest, Panoráma.

2003 *Magyar zsidó útikönyv*. Budapest, Makkabi.

2004 *Magyar zsidó zarándokkönyv*. Budapest: Chábád Lubávics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület.

PAPP RICHÁRD

1999 *Magyar–zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. (www.mtaki.hu/tanulmanyok/papp_richard/) (2005. 03. 08.)

2003 *Vallási tradíciók és kisebbségi kultúra a Kárpát-medencében*. In: Tabula 2003 6(1) (59–92.) (http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/papp_richard/)

POSNER, ZALMAN I.

1994 *A zsidó gondolkodásmód. (Think Jewish) Hogyan látja a chaszidizmus a ma világát?* Budapest: Chabad Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület.

PUSZTAI BERTALAN

1998 *Vallás és turizmus*. In: FEJŐS ZOLTÁN (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest, Néprajzi Múzeum (13–23.)

RAJ TAMÁS

1999 *100+1 jiddis szó*. Budapest: Makkabi.

SZARVAS ZSUZSA

2000 *Hagyományos közösség – modernizációs foglalkozás. A bodrogkeresztúri zsidóság szerepe a borkereskedelemben*. In: CSERI MIKLÓS – KÓSA LÁSZLÓ – T. BERCZKI IBOLYA (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. (637–643.)

UJVÁRI PÉTER (szerk.)

2000 *Magyar zsidó lexikon*. Budapest: Makkabi.

UNTERMAN, ALAN

1999 *Zsidó hagyományok lexikona*. (Dictionary of Jewish Lore and Legend) Budapest: Helikon.

VINCZE KATA ZSÓFIA

2005 *A zsidó valláshoz való visszatérők Budapesten. A hagyománytól való elszakadás és a báál tsuvá jelenség kérdései. Doktori disszertáció – Néprajzi Doktori Iskola – Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Iskola. (kézirat a ELTE-BTK Néprajzi Tanszéki Könyvtárában)*

NORBERT GLESZER

JEWISH PILGRIMAGES TODAY
RESTRUCTURING OF PILGRIMAGES TO MIRACLE-WORKING RABBIS
AT THE TURN OF THE CENTURY

During the 19th-20th centuries several significant pilgrimage sites related to *Jewish folk piety* developed in the territory of historical Hungary. Mainly the pilgrimage traditions of Jewish communities living in the countryside were active and diversified. In 1944 the Holocaust put an end to this intensive practice of pilgrimage. After World War II pilgrimage traditions were revived. However, by the middle of the 1950s the pilgrimage practice came to a complete end, due to the new social structure, as well as to the emigration of traditional Jewish communities surviving the Holocaust.

Then in the 1990s, due to the religious revival characteristic of the age, Jewish pilgrimage practice of the kind also came to life again, nonetheless, by this time participating communities had changed, as well as parallel practices and new interpretations had appeared within the tradition. Traditions related to miracle-working rabbis are just about to change in Jewish communities in Hungary, since the social structure of Jewish communities has also altered.

Present paper discusses this presently changing tradition.

1. kép: A közösségi hagyományokat az USA-ban továbbvivő szatmári és a munkácsi rebbe Budapesten, 1982-ben. (fotó: Lackó András, www.sofar.hu)

3. kép: Imádkozó fiatal chászid férfi Ohel Mose (Mose Vorhand) makói cádik sírkövénél a halálózási évfordulón, az 5764. liturgikus évben Makón (2004)

4. kép: Az Izraelben élő makói rebbe és kísérete, a dédapja: Ohel Mose sírjánál Makón, az 5764. liturgikus évben, a halálozási évfordulón. (2004)

5. kép: Sírlátogató család Ausztriából a makói cádik nyughelyénél az 5764. liturgikus évben, a 60. halálozási évfordulón. (2004)

6. kép: Imádkozók Nyíregyházán Friedmann Ignác, első helyi ortodox rabbi Jahrzeitjén az 5764. liturgikus évben. (2004) (fotó: Tóth-Ábri Péter (www.nyirzsido.fw.hu))

2. kép: A Szmári rebbe, Mose Teitelbaum, a dinasztiaalapító sátorlajaujhelyi cádik halálózási évfordulóján Újhelyen, 1984-ben. Kezében kérőcédulákat tart, amelyeket a sírra szokás helyezni. (fotó: Lackó András, www.sofar.hu)

8. kép: 5764. elul hava – a bűnbánati időszakra való készülés és a cádik-sírlátogatások ideje – budapesti sírlátogató Simon Oppenheimer rabbi sírjánál. (2004)

7. kép: Kiránduló magyarországi vidéki zsidó házaspár és szatmári chászidok: Teitelbaum-leszármazottak Mose Teitelbaum Jahrzeitjén az 5764. liturgikus évben Sátoraljújhelyen. (2004)

9. kép: Vidéki neológ hitközségi kirándulás a kállói cádik: Eizik Taub sírjánál, 5763. elul havában. (2003)

10. kép: „Rebi Jesájele Keresztírer – Zhutot jehi álenu.” (Bodrogkeresztúri Steiner Saje rabbi – az érdemei legyenek rajtunk.) A keresztúri csodarabbit: Reb Sájelét ábrázoló kép napjainkból. (Tokaj-Hegyaljai Zsidó Hagományőrző Egyesület, www.zsidohagyomany.fw.hu)

11. kép: Jovél hasisim – 60. évforduló. Kép az ivrit nyelvű chászid sajtóban a makói világtalálkozóról és zarándokltról. A közösségi szimbólumként megjelenő helyek: balról Mose Vorhand sírköve és kvitli-ládája (A sírkő), jobbról a felújított makói orthodox zsinagóga, a 2002-es avató résztvevőivel (A makói bét-din feje a makói bét-hamidrás avatóján Makón), középpűt az aktuális évfordulót jelölő felirattal és a felújított zsinagóga stilizált rajzával. (The Whol Word 2004. jún. 4., 25.)

A kállói Rebbe Budapesten!

Bárkit szivesen fogad

- Tanácsadásra
- Beszélgetésre
- Áldásadásra

Soha vissza nem térő alkalom!

A Rabbi Úr fogadóórái:

- 16-án hétfőn, 17 - 22 óráig a Kazinczy utcai Zsinagógában (Dob u. 35)
- 17-én kedden, 17 - 20 óráig a Szóda kávézóban (Wesselényi utca 18.)
- 18-án szerdán, 17 - 22 óráig a Micve klubban, Budán (Frankel Leó u. 49.)

További információ: R P 06/20-

12. kép: Plakát a Williamsburgban élő kállói rebbe 2005. évi budapesti látogatásáról.

13. kép: Cikkillustráció a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Hírlevelének 2005. novemberi számából. (XVII. évf. 9. szám 8–9.)

NAGY MÁRTA

A MAGYARORSZÁGI MACEDOVLAHOK REGIONÁLIS TUDATA
A MŰALKOTÁSOK TÜKRÉBEN¹

A macedovlachok (köznyelvi szóhasználatnál cincárok), a 4. századtól Macedóniában letelepült vlach népelemek, nyelv és kultúra tekintetében jórészt hellenizálódott lezármazottai. Magyarországi megjelenésük a 16. századra tehető, amikor a török hódítók nyomában, majd a későbbi évszázadokban folyamatosan érkeztek a törökök balkáni mozgásának függvényében. Főképpen kereskedelemmel, átmenő-, tranzitkereskedelemmel foglalkoztak. Kezdetben nem telepedtek le állandó jelleggel az ország területén, ez csak a Húségeskü (1774) után következett be.² Egyházközségeket a magyarországi ortodox diaszpóra más tagjaival, főképpen a görögökkel (Pest, Gyöngyös stb.) együtt alkottak, de románokkal (Békés) és szerbekkel (Ráckeve, Hódmezővásárhely stb.) is. Legközelebb a görögökhöz állottak, hiszen az évszázadok alatt nyelv és kultúra tekintetében elgörögösödtek.

Görög műveltségükre utal például, hogy az 1783-tól, a szerbekétől külön működő pesti görög iskola első tanítója Anasztásziosz Kapitanovics személyében vlach származású volt.³ Vlach identitásukat azonban a görögökkel szemben is őrizték, aminek bizonyítéka, hogy a pesti vlachok 1795-ben megállapodtak az egyházközség másik csoportját alkotó görögökkel abban, hogy a görög pap mellett románul is tudó macedovlach papot is alkalmaznak.⁴ A pesti vlachok elérték azt is, hogy a Helytartó Tanács 1808. július 25-én 16194. számú rendeletével engedélyezte külön vlach iskola föllállítását, továbbá a román nyelv liturgikus használatát is minden második vasárnapon.⁵

1 Az írás a jelenlegi Magyarországon fellelhető anyagot vizsgálja.

2 1774-ben Mária Terézia királynő a további görög tőkeiáramlást megakadályozandóan húségeskü letételére kötelezte a birodalomban élő görögöket és macedovlachokat. A török illetőségről való lemondás egyet jelentett a kedvező vámtarifák elvesztésével, ezért a görögök egy része visszaköltözött az óhazába, míg azok, akiket családi kapcsolataik, gazdasági vállalkozásaik Magyarországhoz kötöttek, letették a húségesküt és a birodalom alattvalóivá váltak. NAGY M.: *Căi de asimilare în arta bisericească a diasporei grecești din Ungaria*. In: *Dilema Europei Centrale: Conviețuire sau coexistență*. Collecția Minorități 6, red. resp. E. R. Colta, Arad, 2004, 319.

3 FÜVES Ö.: *A pesti görög-román iskolák*. In: *Magyar Pedagógia*, 1971/ 1-2, 135.

4 FÜVES Ö.: *A pesti görög kommunitas 1802. évi alapító szerződése*. In: *Antik Tanulmányok*, 1973, XX/2, 197.

5 FÜVES 1971, 136.

Szülőföldjükhöz, Macedóniához való kötődésük a nyelv és a liturgikus gyakorlat mellett az egyházművészet területén is kifejezésre jutott, tudatuk meghatározó eleme volt. Ennek megnyilatkozásai többfélék.

- Templomaik díszítéséhez az óhazából, Macedóniából hívtak ikonfestő mestereket, akik természetesen macedovlach származásúak: Mitrofan zografot,⁶ Dojranból Hrisztoforosz Zefart,⁷ Grabovából Joann Grabovant,⁸ Janko Halkozovićot,⁹ Moszchopoliszból a Magyarországon ráckevei festőknek nevezett festőcsoportot.¹⁰
- A ráckeveiek alkalmazásában más tekintetben is kifejezésre jut a macedóniai kötődés: azokban az 1760-as 70-es években, amelyekben a ráckeveiek Magyarországon működtek, az erős nyugati hatás alatt álló ortodox barokk festészet volt divatos. A ráckevei festők nem ezt a barokkos irányt követték, hanem a magyarországi macedovlach megrendelők konzervatív ízlését kielégítve az óhaza hagyományos későbizánci stílusát művelték itt is.
- Kifejeződik a kötődés a tematikában is: a vlachok által megrendelt képzőművészeti alkotásokon például előszeretettel jelenítettek meg olyan szenteket, akik főképpen Macedóniában voltak kedveltek, mint például: Nagy Szent Konsztantinosz, Szent Heléna, Szent Naum, Szent Marina.
- A hazánkba került vlachok származásukra egyenesen büszkék voltak, erre utal, hogy a mecénási tevékenységüket megörökítő feliratokon, például a miskolci templom Mária trónján, az aranyoztatást támogató Jorgosz Koisszióriu a feliraton fontosnak tartotta megemlíteni szülővárosát: „*A jelen trónt készíttette és aranyoztatta a moszchopoliszi Koisszióriu úr, felesége Eszter és szülei örök emlékére. Miskolc, 1807. április*”.¹¹

A Macedóniához, mint szülőföldhöz való ragaszkodáson belül igen jól lokalizálható annak egy bizonyos régiójához, az ohridi térséghez fűződő különleges kötődés. Ez a kötődés különösen az észak-magyarországi egyházközségek részéről nyilvánult meg, és kulminált Szent Naum kultuszában. Szent Naumot a magyarországi macedovlachok földijüknek tekintették azért, mert Macedóniának éppen azon a táján tevékenykedett, ahonnan ők is származtak.

Szent Naum Kirill és Metód tanítványaként tanítói, térítő tevékenységet fejtett ki Macedóniában. Élete vége felé monostort alapított az Ohridi-tó partján és itt is halt meg 900. december 23-án. Ereklýéinek ez a monostor az őrzési helye.¹² Tisztelete a kö-

6 NAGY M.: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok*, Debrecen, 1998, 67–69.

7 СТОЈАНОВИЋ, Д.: *Хронолошки преглед Жефарови евог живота и рада*. In: Дело Христофора Жехарови а. Галерија Матице Српске, Нови Сад, МСМЛХІ (1961), 76.

8 МИКИЋ, О.: *Јован Четиреви -Грабован*. In: *Мајстори прелазно периода српског сликарства 18 века*. Нови Сад, 1981, 24–31.

9 МИКИЋ, О.: *Јанко Халкозови*. In: *Мајстори прелазно гпериода српског сликарства 18 века*. Нови Сад, 1981, 79–87.

10 ПЕТКОВИЋ, С.: *Живопис цркве Успења у Српском Ковину (Рачкве-у)*. In: *Зборник за друштвене науке Матице Српске* 23, Нови Сад, 1959, 46–73.

11 A feliratot közli: KÁRPÁTI L.: *Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai*. In: *A miskolci orthodox templom és sírkertje*. Szerk. DOBROSSY I., Miskolc, 2002, 69.

12 NAGY M.: *The iconography of Saint Nahum in the icons of the workshop of Ráckeve*. In: *Niš and Byzantium*. Ed. M., РАКОСИЈА, Niš, 2006, 325–326.

zépkorban elsősorban itt terjedt el, de a 18. században kultusza Magyarországra tevődött át.¹³ Lássuk ennek a tiszteletnek a formáit.

A Karlócai Metropóliában egyedül Miskolcon működött 1754-től olyan kápolna, amelyet Szent Naum tiszteletére szenteltek föl,¹⁴ de a korabeli iratok már korábról, 1726-ban megemlékeznek a miskolci Szent Naum egyházzól.¹⁵ A gyöngyösi macedovlach közösség is Szent Naumnak ajánlotta 1809-ben fölépített templomát (és feltehetőleg az előtte 1784-től működő kápolnáját is). A miskolci egyházközség és a Szent Naum-monostor közötti kapcsolatot tette „élővé” a miskolci Szent Naum-kápolnában 1754-től szolgáló Bendella Mihalisz kalugyer személye, aki az ohridi Szent Naum-monostorból érkezett.¹⁶

Szent Naum más tekintetben is népszerű volt az észak-magyarországi macedovlachok körében. Az anyakönyvek tanúsága szerint az 1760–1800-ig tartó időszakban a miskolci macedovlach-görög közösségben a Naum volt a második leggyakrabban használatos név.¹⁷

Szent Naum tiszteletéről tanúskodnak az öt ábrázoló képzőművészeti alkotások is.

A miskolci egyházközségben két 1743-ból való Szent Naumot megjelenítő metszet őrződött meg. A nagyobb méretű, ez ideig publikálatlan metszet (1. kép) görög nyelvű felirata¹⁸ magyarul:

Szent Atyánk, csodatévő Naum ezen jelenetekkel körülvevett ikonja, mely a legszentebb Konsztantinosz archimandrita úr támogatásával és igen nemes és derék, Moszchopoliszból való Bikerasz Saul fiának –, Naum úrnak a költségén készült, felajánlotta ugyanő Szent Naum monostorában. 1743. Hrisztofor Zefar felügyelete alatt.

A metszet megrendelője a Naum monostortól nem távoli Moszchopoliszból való Naum, Bikerasz Saul fia. Bikerasz Naum védőszentjének, a monostor alapítójának, Szent Naumnak a nevét viseli. A metszet készítését a Szent Naum-monostor archimandritája, Konsztantinosz támogatta. A metszet készítője a macedóniai származású művész, a macedovlach Hrisztoforosz Zefar volt. A metszet nyomódúcat is Miskolcon őrzik,¹⁹ ami arra utal, hogy itt készítették a levonatokat.

A téma, a megrendelő, a támogató, és a készítő mester személyén keresztül az észak-magyarországi régió és az ohridi térség szoros kapcsolata mutatkozik tehát meg. De a kötődés nem egyirányú, nemcsak Miskolcra vezet az ohridi térségbe, hiszen a mecénás, Bikerasz Naum úr a metszetet a Szent Naum-monostorban ajánlotta föl, ami által a kör bezárult, az idegenbe szakadt vlahok szimbolikusan hazatértek.

13 ДАВИДОВ, Д.: *Культ светог Наума у Будимској Епархији*. In: ДАВИДОВ, Д.: *Споменици Будимске Епархије*. Београд, 1990, 167–168.

14 DOBROSSY I.: *Lelkészek és tisztségviselők az ortodox egyházközségben a XVIII. század elejétől a XX. század közepéig*. In: DOBROSSY szerk., Miskolc, 2002, 93.

15 A korabeli dokumentumok szerint a miskolci görög közösségben 1726. május 16-án történt az első temetés és a szertartást a Szent Naum egyházközség szerzetes papja, Theodóziosz végezte: B-A-Z m. Lt. IX. 3. Nr. 2.. 380. In: DOBROSSY I., *A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja*. In: DOBROSSY szerk., Miskolc, 2002, 18.

16 DOBROSSY I.: *A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja*. In: DOBROSSY szerk., Miskolc, 2002, 18.

17 KECSKÉS J.: *Naum, egy patrocíniumi név szerepe a miskolci görög keleti kolónia névadásában*. In: *Névtani Értesítő* 21, 1999, 249.

18 A görög nyelvű feliratozás a macedovlahok görög kultúrájáról tanúskodik.

19 KÁRPÁTI L.: *Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai*. In: DOBROSSY szerk., Miskolc, 2002. 64.

Lássuk a képi ábrázolást. A kompozíció horizontálisan két egységre tagolódik. A felső kétharmados egység képvisel egy tárgytypust, a tulajdonképpeni szelképes papírikont. A 16 szelképen Szent Naum csodatettei elevenednek meg főképpen macedóniai tájakon. A bal alsó szelképen nagyobb léptékben ábrázolva megjelenik a Macedóniában népszerű Szent, Marina is. A középképen maga Naum látható, amint szerzetesi öltözkében, jobb kezét az imádkozás ősi orans mozdulatába emeli, baljával pedig a mellette kisebb léptékben ábrázolt monostorának a kathedonjára mutat.

A kompozíció alsó, egyharmados egységének középpontjában, kiemelten, egy hegycsúcsra helyezve már nem csupán a katedon, hanem az egész monostor jelenik meg az Ohridi-tó előtt. A monostoregyüttes körül hegyvonulatok lábánál, kisebb léptékben a környező települések (Pestani, Pogradets, Ohrid stb.) távlati képe rajzolódik ki.

A megrendelő számára igen fontos lehetett a monostor megjelenítése. Ennek hangsúlyos földézése érdekében fölládoztatta a művésszel a hagiografikus ikon típus hagyományos kompozicionális elrendezését is, mely a szelképeket körbefuttatja a keret vonalán, és a Szent attribútumait mellette-alatta, de mindenképpen a középképbe építetten helyezi el.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a metszet motívumai Naum személyén keresztül az óhazai tájakat idézik föl, azok múltját (Naum csodatettei által), a hangsúlyozott topografikus elem (a monostor által pedig) jelenét is és ezek össze is kapcsolódnak.

A szentek emléknapijának megünneplése „megállítja az időt. Jelenvalóvá teszi a múltat, hiszen az ünnepben összekapcsolódik a tegnap és a ma, s az ünnep egyúttal előrevetíti a jövő egységét is”.²⁰ Az ünnep elengedhetetlen tartozéka a Szent képi megjelenítése, mely által szintén megvalósul az idő három pillanatának az összekapcsolódása. Ez azonban esetünkben motiváltabb egy szent emléknapijának általános megünneplésénél. Szent Naum tisztelete ugyanis nemcsak Naum, hanem a miskolci vlachok múltját és természetesen a jelenét is, sőt ezen idők helyszíneit, az óhazát és az újhazát is magába foglalja. A Szent ünnepe tehát ebben az esetben sokkal személyre, közösségre szabottabb.

A metszet művészileg tökéletesebb változatát is elkészítette Hrisztoforosz Zefar még ugyanabban az 1743-as esztendőben. Ennek a kisebb méretű nyomatnak (2. kép) a görög nyelvű felirata magyarul:

Szent Naum atyánk ezen ikonja, mely Istentől áldott és sok csodával ékeskedik, rézbe metszetett Konsztantinosz archimandrita úr költségén, és kinyomatott Mihail Gotounisz úr kegyessége folytán, mely ikon adatik a Szent Naum monostornak, saját szülei emlékére. 1743. június 29. napján. Hrisztofor Zefar, illír zográf felügyelete alatt – Toma Messmer által Bécsben.

Az előző metszet készítőinek szereplői közül megjelenik Konsztantinosz archimandrita, itt már mecénásként. A másik mecénás Mihail Gotounisz, a miskolci közösség tagja. Az előrajzoló H. Zefar személye is ugyanaz.²¹ Megjelenik még a metsző, Toma Messmer, aki később Zefar állandó társa lesz. A metszet az előzőhöz hasonlóan a Naum-monostornak adatik.

A megrendelő, Mihail Gotounisz, neve szerint nem kötődik Naum monostorához, mint az előző metszet mecénása Bikerasz Naum. Illetősége révén azonban Mihail

20 BARNÁ G.: *Szenttisztelet. Bevezető gondolatok.* In: *Szenttisztelet.* Szerk.: BARNÁ G., Szeged, 2001, 14.

21 Itt saját magát „illír zográf”-ként említi, aminek a tárgyalása kívül esik értekezésünk tárgykörén.

Gotinisz kötődik Miskolchoz. Származása és jelenlegi lakóhelye okán Bikerasz Naumhoz hasonlóan személye szintén a két régiót kapcsolja össze.

A képi megformálás apróbb változtatásokról eltekintve (mint idősebb korú Naum-ábrázolás, az alsó sorban a szélképek sorrendjének a megváltoztatása, és a képmezőt körbeölelő barokkos ornamentika alkalmazása²² – fönt Deészisz-jelenettel dúsitottan), azonos az előzővel.

Szent Naumnak számos ikonja lelhető föl különböző görög-macedovlach egyházközségekben (hódmezővásárhelyi, pesti, gyöngyösi, székesfehérvári, egri), a legtöbb azonban a gyöngyösi és a miskolci egyházközség megrendelésére készült. Miskolcon az ikonfalban és a karzat mellvédjén is megfestették Szent Naumot. Ábrázolásain – a metszetekhez hasonlóan – monostorával együtt jelenik meg.

A legnagyobb számú Szent Naumot ábrázoló ikon a ráckevei festőcsoport mestereinek a keze alól került ki. Az ohridi térségből származó ráckeveiek által festett Szent Naum-ikonokon tehát – a metszetekhez hasonlóan – egybekapcsolódik a téma (Szent Naum személye), hagyományos késő bizánci óhazai festői stílusuk, a megrendelő vlach közösség, és a térségből származó festők alakja.

Az ikonokon, mint például a *gyöngyösin* (3. kép), Szent Naum szerzetesi öltözékben, bal kezében pásztorbottal és missziós munkájára utaló nyitott tekerccsel²³ jelenik meg, amint kitárt jobbával áldást oszt. Kitárt jobbjá alatt ohridi temploma látható. A kitárt karral történő áldás osztó mozdulat a pártfogás és a közbenjárás gondolatával kapcsolható össze, ennek a gondolatnak a külsődleges és közvetlen megnyilatkozása,²⁴ mely ez esetben templomának szól.²⁵

A *Székesfehérvárról* kikerült Naumot ábrázoló nagy hagiografikus ikonon a templom a kitár kar alól átkerült Naum másik oldalára. „A templom ezáltal a bal kézben tartott tekerccs alatt, a pásztorbot mellett, mintegy Naum attribútumaként jelenik meg.” Ezen az ikonon az áldás, a pártfogás, a közbenjárás, a védelem nem templomának, hanem egyértelműen a megrendelő személyének, a megrendelő közösségnek szól. Legtisztábban ez a gondolat a *hódmezővásárhelyi* táblán (4. kép) jelenik meg, amelyen a templomot már nem is festették meg. Az áldás, a pártfogás által mintegy a szülőföld, az óhaza védelme valósul meg az idegenbe szakadt macedovlachok számára. Szent Naum közbenjáró szerepe által pedig a keresztényi lét céljának lehetősége, az örök létbe vezető út csillan föl.

Bármely szent „ereklyéinek felkeresése a közösségi összetartás szimbóluma is, ahol a szent és amikor a szent közvetítő hatalma is megnyilvánul”.²⁶ A szent hatalma és közvetítő szerepe ikonja által is megvalósul, hiszen az ikonban a hívő számára az ábrázolt Szent jelenvalóvá válik. Tisztelete, imádata előhívja tehát a közösségi összetartás érzését is, ami ez esetben motiválódik az egyazon helyről való származásnak, és ebből következően az együvé tartozásnak az érzésével.

22 Érezhető ezen a metszeten a bécsi művészeti környezet hatása. Az előző metszet jóval hagyományörzőbb, nem tartalmaz barokkos motívumokat.

23 Ennek görög nyelvű szövege magyarul: Mt 16,24: *Ekkor monda Jézus az ő tanítványainak: Ha valaki jönni akar én utánam, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztjét és kövesen engem.*

24 NAGY 2006, 337.

25 NAGY 2006, 337–338.

26 BARNA G., *Szenttisztelet. Bevezető gondolatok*. In: BARNA szerk., Szeged, 2001, 3.

Ohridi Szent Naum magyarországi képzőművészeti tiszteletében tehát „többletként”, csak a magyarországi macedovlachok Naum tiszteletére jellemző sajátosságként jelentkezik a szülőföldre kötődés motívuma, másrészt, a magyarországi macedovlachok szülőföldre kötődésének kifejeződésében „többletként”, sajátosságként nyilvánul meg, hogy egy Szent, ohridi Naum képzőművészeti tisztelete által is megnyilatkozik.

Összességképpen megállapíthatjuk, hogy Szent Naum magyarországi ikontisztelete magába foglalja az óhaza-újhaza közötti kapcsolat kifejeződését a múlt-jelen-jövő egyidejű megélése által, továbbá a közösségként együvé tartozás érzését, és mindez összegződik az áldás, a pártfogás és a szülőhaza védelmének megnyilatkozásában.

MÁRTA NAGY

REGIONAL IDENTITY OF MACEDOVLACHS IN HUNGARY AS REFLECTED IN WORKS OF ART

Macedovlachs (Cincars in vernacular) are linguistically and culturally Hellenized Vlachs settled in Macedonia from the 4th century. Following the Turks they appeared in Hungary in the 16th century. In the following centuries they migrated to Hungary continuously depending on the Turkish movements in the Balkan. Their main occupation was transit trade. They settled permanently after 1774, the year of the so called Loyalty Vow. They formed parishes with members of other Orthodox nationalities in Hungary, mainly with Greeks (Pest, Gyöngyös, etc.), or Romanians (Békés) and Serbs (Ráckeve, Hódmezővásárhely, etc.).

Saint Naum being a student of Sts. Cyril and Methodius acted as a teacher and a missionary in Macedonia. At the end of his life he founded a monastery at the shore of Lake Ohrid and died there on 23rd December 900.

The veneration of Saint Naum through his icons in Hungary reflects the relation between the old and new homeland, furthermore, it stresses the feeling of community identity.

1. kép: Hrisztofor Zefar: Szent Naum életének jeleneteivel.
1743, Magyar Ortodox Múzeum, Miskolc

2. kép: Hrisztofor Zefar-Toma Messmer: Szent Naum életének jeleneteivel.
1743. június 29., Magyar Ortodox Múzeum, Miskolc

3. kép: Ráckevei festő: Szent Naum.
A gyöngösi templomból. 1760-as évek második fele, Magyar Ortodox Múzeum, Miskolc

4. kép: Ráckevei festő: Szent Naum életének jeleneteivel.
A hódmezővásárhelyi templomból. 1770 körül, Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény, Szentendre.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

ADALÉKOK KELEMEN KRIZOSZTOM PANNONHALMI FŐAPÁT
KINEVEZÉSÉHEZ ÉS LEMONDÁSAIHOZ

Várszegi Imre Asztrik Püspök,
Pannonhalmi Főapát Úrnak,
Kelemen Krizosztom monográfusának
ajánlom

Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950) két kinevezésének és négy lemondásának története máig le nem zárt kérdésként maradt meg a Magyar Bencés Kongregáció tagjainak emlékezetében csakúgy, mint a róla szóló monográfiában.¹

Újabb adatokat eddig a S. Anselmo Bencés Prímásapátság² (APr) és a Szerzetesi Kongregáció (CIVCSVA)³ levéltárában találtam. Utóbbi a kutatók előtt a minket illető periódusra vonatkozóan 2006 szeptemberében nyílt meg. Ez a beszámoló az első ered-

- 1 VÁRSZEGI IMRE ASZTRIK OSB: *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)*, in: *Pannonhalmi Főapátok I.* (METEM Könyvek 2.) Budapest, 1990. 229–361. A rendi megújulás munkása (1928–1929–1933) c. fejezet, i. m., 256–261.
- 2 A S. Anselmo Prímásapátság XIII. Leó pápa határozott szándékából és – nagyrészt – bőkezűségéből, mint a Boldog XI. Ince által 1687-ben alapított Szent Anzelm Főiskola jogutódja –, 1892–1900 között épült a római Aventinus dombon, két korábbi bencés apátság: a Szent Adalbert kapcsán a magyar szakirodalomban is fellelhető Szent Elek és Bonifác apátság, valamint a magyar szakirodalomban kevésbé ismert, S. Maria del Priorato perjelség közvetlen közelében. (Utóbbi egykor Cluny római rendháza volt, jelenleg a Szuverén Máltai Lovagrend egyik fontos intézménye.) 1893-tól a XIII. Leó által felállított Bencés Konföderáció prímás apátjának rezidenciája. L. ENGELBERT, PIUS OSB: *A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium. Az első száz év rövid története (1888–1988)*, (Rendtörténeti Füzetek 8) Pannonhalma 2004. 276 l. – A két másik bencés apátság történetéhez: *Monasticon Italiae. Repertorio topo-bibliografico dei monasteri italiani, I. Roma e Lazio*, Szerk. F. CARAFFA, Centro Storico Benedettino Italiano, Cesena 1981. Nr. 47: SS. Bonifacio e Alessio all’Aventino, 46–47. l. Nr. 111: S. Maria in Aventino, 63. l.
- 3 „Congregazione per gli Istituti di Vita Consacrata e le Società di Vita Apostolica”. Alapította V. Szixtusz pápa 1586-ban: „S. Congregatio super consultationibus regularium”. 1601-ben egyesítve a Püspöki Kongregációval: „Congregatio pro consultationibus episcoporum et aliorum praelatorum”. 1908-ban X. Szent Piusz pápa különválasztotta: Congregazione dei Religiosi (Szerzetesi Kongregáció). 1967-ben VI. Pál pápa (*Regimine Ecclesiae Universae* konstitúció) a világi intézmények ügyeinek intézését is rábízta: „Congregazione per i Religiosi e gli Istituti Secolari” (rövidítve: CRIS). 1988-ban II. János Pál Pápa (*Pastor Bonus* konstitúció) a nevét hivatalosan Megszentelt Élet Intézményei és az Apostoli Élet Társaságai Kongregációjára változtatta. L. *Annuario Pontificio*, 2006. 1873–1874; L. még: ERDŐ P.: *Egyházjog*, Budapest 1991. 233. – A hétköznapi használatban továbbra is: Szerzetesi Kongregáció. Levéltári anyaga 1908-ig a Vatikáni Titkos Levéltárban, 1908-tól a Kongregáció székhelyén (Róma, Piazza Pio XII, 3.) található. A kutatás jelenleg XI. Piusz pápaságának végéig, tehát 1939-ig kérhető.

mények fölfedezésének jegyében született. Reményeink szerint további adatokat találhatunk a Vatikáni Titkos Levéltárban (ASV – Archivio Segreto Vaticano), részben az államtitkársági *fondo* vonatkozó éveiben (Fondo Segreteria di Stato), részben a budapesti Apostoli Nunciatura *fondójában*. A Püspöki Kongregáció levéltárának tanulmányozásához nem kaptam kutatási engedélyt, de Francesco Monterisi érsek, a Püspöki Kongregáció titkára 2006 februárjában telefonon arról értesített, hogy nincs ott más, csak a kinevezési okirat.

Kelemen Krizosztomot 1929-ben főapáti koadjutornak nevezték ki, majd a szívbeteg Bárdos Remig főapát 1932. május 12-én bekövetkezett halálát követően, 1933-ban, főapátnak.

Első lemondása koadjutorrá való kinevezése előtt menekülés formájában történik: jelentkezik a karmelita rendbe.⁴ Ettől Orsenigo nuncius 1929. június 29-én eltiltja.⁵ 1929 nyár végén már koadjutor.

Második lemondását írásban 1932. november 10-én fektette le⁶ és küldte meg az apostoli nuncius útján a Szentatyának, másolatban (alighanem postai úton) Fidelis von Stotzingen⁷ primás apátnak. Mivel késett az utód kinevezése, gyenge egészségi állapotára hivatkozva így próbálta siettetni a maga részéről a folyamatot.

Harmadik lemondása 1939-ben,⁸ negyedik lemondása 1944⁹-ben kelt.

Mint ismeretes, mindegyik lemondási kísérlete sikertelen maradt, előbb XI. Piusz, majd XII. Piusz pápa bizalma töretlen maradt iránta.

Bizonytalanságához – egészségi állapotán túl – hozzájárult az a körülmény, hogy – bár, mint írja, Rotta nuncius efelől biztosította¹⁰ – a rendtársak ugyan őt választották meg, de ez sem az ő számára, sem a rendtársak számára nem volt magától értetődő, hiszen az első skrutinium után az összes szavazatot megküldték Budapestre, az Apostoli Nunciaturára. Csak most, sok évtizedes bizonytalanság után, a Szerzetesi Kongregáció

4 Az 1855-ben tartott apostoli vizitációt követően több rendtárs szigorúbb monostort választott, így Jób Tóbiás a karmelita rendbe ment át. L. SÓLYMOS Sz.: *Adalékok a Magyar Bencés Kongregáció 19. századi belső életéhez*, in: Uő, *Pannonhalma élete a XIX. században*. Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok (Rendtörténeti Füzetek 3). Pannonhalma 1999. 144–224. – Kelemen Krizosztom döntésének tehát volt egyfajta előzménye, amely szintén egy korábbi apostoli vizitáció után következett be. – A karmeliták maradtak alternatívának Mázy Engelbert nemzedéke számára is, l. 1932. nov. 7-én kelt levelét a primás apáthoz (alább, Adattár, I. B 1.).

5 “Quid vis, desertor esse vis? Tu debes primus esse, qui aedificat Ordinem. Monachus es, Beatissimus Pater mandatum dat, tu obedire debes.” *Pro memoria*, idézi: VÁRSZEGI *i. m.*, 259. A nuncius e szavai után csak egy válasza lehetett: “Fiat voluntas Dei” – I. h. – L. még Orsenigo nuncius ezt követő napon kelt jelentését, amelyben diplomatikusan fogalmaz: Adattár, II. 1929. 2.

6 L. Adattár, II. C 1.

7 Fidelis von Stotzingen sz. 1871. 1890-től bencés Beuronban. 1892–1898 között a S. Anselmo első hallgatói között szerepel. 1901-től a Beuron által alapított, Maria Laach apátság második apátjának választják. 1913. május 13-tól koadjutor primás apát, Hildebrand de Hemptinne első primás apát 1913. aug. 13-án bekövetkezett halálától 33 esztendőn át primás apát egészen halála napjáig: 1947. jan. 9-ig, sírja a római Campo Veranóban, a Szent Anzelm Kollégium sírjainál. ENGELBERT: *i. m.*, 66 skk.

8 1939. okt. 23-i dátummal, 5933 jelzet alatt. Iratgyűjtő ikt.sz.: 7446/39, felirata: Congregazione Ungherese. Arciab. Crisostomo Kelemen, circa sua rinuncia.

9 1944. jan. 12-i dátummal, Szentatyához címzett levele, Szerzetesi Kongregáció levéltára (Archivio CIVCSVA), SR 5933. jelzet alatt, ikt. sz. 1656/1939. Iratgyűjtő ikt.sz.: 7446/39, felirata: Congregazione Ungherese. Arciab. Crisostomo Kelemen, circa sua rinuncia.

10 L. Adattár, I. A 7.

levéltárában őrzött szavazócédulák és azok összesítése ismeretében jutunk egzakt bizonyosságra: 193 szavazatból Kelemen Krizosztom Koadjutor kapta a legtöbbet, már az első skrutiniumban: 113 szavazatot első helyen.¹¹

A S. Anselmo levéltárában Kelemen Krizosztom koadjutor, majd főapát és Fidelis von Stotzingen primás apát közti levelezés anyagát találjuk meg. Ezt egészíti ki Mázy Engelbert tihanyi apát több levele a primás apáthoz és egy válasz-, ill. kéréselevél, amelyben Von Stotzingen primás apát információt kér a koadjutorról. Van dokumentáció a kinevezéssel kapcsolatosan is, de ezek – Pizzardo érsek közleménye kivételével – másodpéldányok. (L. Adattár, I. C 3.)

A Szerzetesi Kongregáció levéltára Serédi Jusztinián OSB bíboros, hercegprimás, esztergomi érsek, Cesare Orsenigo, majd főleg Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius, a Szerzetesi Kongregáció bíboros prefektusa, ill. érsek titkára, a Vatikáni Államtitkárság, valamint Fidelis von Stotzingen primás apát hivatali levelezését őrzi. Itt található Janota Cirill OSB generális prokurátor kézjegye is. Ezt az anyagot kronológiai rendbe tettük és a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az egyes tárgyévek sorrendjében hozzuk.¹²

A tárgyalat témák: a választókáptalan részéről fölmerül az igény, hogy a megszokott módon, a statútumok szerint, három jelöltet állíthassanak, akik közül egyet nevez ki az Apostoli Szentszék. Mind Serédi bíboros hercegprimás, mind Rotta nuncius számára fontos a kormányhivatalok konszenzusának biztosítása, különösen is a bíróságoké, tekintettel az éveken át tartó perekre és arra, hogy a Rendet a törvény előtt szabályosan

11 L. Adattár, II. 1933. 4. – A Szerzetesi Kongregáció levéltára (Archivio CIVCSVA), SR 5933. jelzet alatt, ikt. sz. 5008/30 a vizitációs anyag részeként megtalálható az összes szavazócédula. Az ezeket kísérő olasz nyelvű elsárgult kéziratot feljegyzés magyar fordítása:

1. R. P. Kelemen Krizosztom (Koadjutor), 1. helyen: 113 szavazat, 2. helyen: 21 szavazat, 3. helyen: 17 szavazat;

2. R. P. Mattyasóczy Kasszián, 1. helyen: 32, 2. helyen: 36, 3. helyen: 22;

3. R. P. Sárközy Pál (Perjel), 1. helyen: 13, 2. helyen: 37, 3. helyen: 33 szavazat.

Ezenkívül: Jándi Bernardin 6; Gácsér J. Kalazant 4; Horváth Ádám 4; Kühár Flóris 4; Nizler Teodóz 3; Mázy Engelbert Apát 2 (1, 1); Balogh Albin 2; Janota Cirill 2 (2, 5); Erdélyi László 1; Szilágyi Oszkár 1; Strommer Viktorin 1; Boros Alán 1; (Lap hátulján folytatódik) Horváth Károly 1; Blazovich Jákó 1; Várkonyi Hildebrand 1; Kálovics Adorján 1.

Figyelmet érdemel a záróértékelés:

A Főapát-választáshoz a Konstitúciók a szavazatok abszolút többségét írják elő. 193 szavazatból az abszolút többség 97 szavazat. D. Kelemen Krizosztom Koadjutor Úr 113 szavazatot kapott első helyen, ennek következtében a Konstitúciók szerint meg van választva.

12 A generális prokurátor a szerzetesjogban és a gyakorlatban megfelel az ügyvivő, az ágens tisztének, jelen esetben a Pannonhalmi Szent Benedek-rend, azaz a Magyar Bencés Kongregáció hivatalos ügyeinek intézője az egyes vatikáni hivataloknál. "Stellvertreter einer geschäftsfähigen Person, der zu rechtsgeschäftlichem Handeln (CIC 124) im fremden Namen befähigt und berechtigt ist.", HÜLSKAMP, M.: *Prokurator*, in: Lexikon für Theologie und Kirche, 3. kiadás, 8 (1999) 622; L. még: BROECK G. VAN DEN: *Procuratore Generale*, in: Dizionario degli Istituti di Perfezione, VII (1973) 879–880; 881–882; RINCÓN T.: *Procuratore Generale: Il CIC²*, in: Dizionario degli Istituti di Perfezione, VII (1973) 882–883; DE PAOLIS V.: *Il procuratore generale*, in: *Informationes SCRIS* 11 (1985/1) 108–125. – Jelesebb prokurátorok: Haudek Ágoston OSB 1888–1891; Serédi Jusztinián OSB 1920–1927; Janota Cirill OSB 1928–1942; Békés Gellért OSB (1946–1966); Büki Gábor OSB (1966–1997). Vö. *A Magyar Bencés Kongregáció tagjai a római Szent Anzelm kollégiumban, 1888–1998*, in: SÓLYMOS i. m., 306–307. L. még, Uő: *A Magyar Bencés Kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a Bencés Konföderáció létrejöttében*, in: MEV-REGNUM 7 (1996/1–2), 134–135.

megválasztott és megerősített főapátnak, ill. főapáti koadjutornak kell képviselnie. Ugyanakkor mind a nuncius, mind a Szerzetesi Kongregáció abban volt érdekelt, hogy a Magyar Bencés Kongregációban biztos kezekben folytatódjék a nemrég megkezdett szerzetesi reform. 1927–1929-ban ugyanis az összes magyarországi szerzetesrendre kiterjedt az apostoli vizitáció, amellyel P. Hubert Hansen verbita tartományfőnököt bízta meg,¹³ majd a Magyar Bencés Kongregáció házaiban következett apostoli vizitáció, amelyet Strohsacker göttweigi apát, apostoli delegátus végzett. Az Apostoli Szentszék a szerzetesi reform biztosítása érdekében, a főapátválasztó káptalan első fordulójának szavazatait figyelembe véve, élt a kinevezés jogával.

E levelezés ismertetése hozzájárul az ún. kánoni processzus folyamatának megismeréséhez, értékes adalék a főpapkinevezések körüli információs folyamat lefolytatásához. Bár a témát még nem merítettük ki teljesen, ezek alapján már bizonyossággal vonhatunk le megfelelő következtetéseket.

Az Apostoli Szentszék alaposan tájékozódott (figyelembe vette a Magyar Bencés Kongregáció főapátválasztó káptalanjának szavazatait, informálódott az esztergomi Bíboros Érsek, Prímás, a budapesti Apostoli Nuncius, a római Prímás Apát véleménye felől), ezt követően megkérdezte a Magyar Kir. Kormányt, amely nem támasztott nehézségeket, s csak ezután nevezte ki Kelemen Krizosztomot 1929-ben főapáti koadjutorrá, majd pedig, 1933-ban, főapáttá.

Sem a kinevezett főapát, sem a rendtársak nem ismerhették a választókáptalan eredményét, amely szerint az abszolút többség, 193 szavazóból 113, tehát a szavazók 58,5%-a szavazott rá mindjárt az első skrutiniumban. Labilis egészségi állapotán túl ennek az ismeretnek a hiánya is hozzájárult ahhoz, hogy 21 éves főpásztori működése alatt többször is lemondott hivataláról, amit azonban az egyházi előljárók, adott esetben maga a Szentatya, nem fogadott el, hanem töretlen bizalmukról biztosították.

A budapesti apostoli nuncius eljárását az indokolja, hogy az Apostoli Szentszék szándéka szerint alkalmas embert kellett találnia, aki a szerzetesi reformot tovább folytatja Pannonhalmán, az apostoli vizitáció és az apostoli delegátus jelentéseinek értelmében.¹⁴

Az utókor csak hálás lehet az Apostoli Szentszéknek, nevezetesen Cesare Orsenigo, majd kiváltképpen Angelo Rotta nunciussnak és a mindenkori nagyobb előljáróknak, akik akár az Államtitkárság, akár a Szerzetesi Kongregáció élén segítették a Szentatyát legfőbb pásztori munkájában. A szerzetesi reform elindult és meggyökerezett Pannonhalmán csakúgy, mint a Magyar Bencés Kongregáció más házaiban.

A II. világháború és az azt követő politikai helyzet mind Kelemen Krizosztom, mind a Magyar Bencés Kongregáció életében új kihívásokat hozott, amelyek tárgyalása már meghaladja dolgozatunk célkitűzését, csakúgy, mint az apostoli vizitációkra vonatkozó és a jelzett két levéltárban is fellelhető adalékok ismertetése.

13 Archivio CIVCSVA, SR 5933. N. Rel. 1567/21, 5008/30 Regolari Austria-Ungheria-Czecho-Slovacchia-VISITA APOSTOLICA, N. 4696/27.

14 Amikor kutatásaimat elkezdtem a Szerzetesi Kongregációban, előbb a Magyar Kongregáció levéltári pozícióját kértem, arra gondolván, hogy egy főapát kinevezésére nyilvánvaló módon ott lehet rátalálni. Ott azonban nem találtam. Végig kellett nézni a tárgyévek abc-rendes névjegyzékét ahhoz, hogy megtaláljam a ikt. számot, kérhessem az apostoli vizitáció aktáit. A keresett anyagot, nagy meglepetésemre, itt találtam meg. – A kor levéltárosa magától értetődő módon helyezte el itt, a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjának részeként a pannonthalmi főapát kinevezésének aktáit.

ADATTÁR

A felsorolásban figyelembe vettük az őrzés helyén található teljes anyagot. A közlés dolgozatunk címadásának megfelelően válogatott és nem terjed ki az 1939. és 1944. évi lemondás dokumentálására, valamint a szerzetesi reform kérdéskörére. A levelek számozása tölem. A kurzivált szövegek közlés kézírás jelez. Az anyag általában gépelt, de van kézzel írt dokumentum is.

TARTALOM

I. Szent Anzelm Prímás Apátság, Prímás apáti Levéltár

Jelzet: Congregatio Hungarica pozíció.

- A. Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát és Fidelis von Stotzingen prímás apát levelezése, 15 levél, német nyelven, 1932–1942.
- B. Mázy Engelbert tihanyi apát és Fidelis von Stotzingen prímás apát levelezése, 4 levél, német nyelven, 1932–1933.
- C. Levelezés Kelemen Krizosztom főapáti kinevezése kapcsán: **1.** Kelemen Krizosztom koadjutor 1932. nov. 10-én kelt lemondása, másodpéldány; – **2.** Fidelis von Stotzingen prímás apát 5008/30 sz., 1932. nov. 28-án kelt *votum*ának másodpéldánya; – **3.** Giuseppe Pizzardo c. niceai érsek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkára 1933. március 15-én kelt 653/33 sz. levele Fidelis von Stotzingen prímás apáthoz; – **4.** Kézírásos feljegyzés (von Stotzingen?): az események kronológiája 1928–1933.

Jelzet: APr, Congregatio Hungarica, IV. Varie. Fasc. Nominatio Archiabbatis D. Chrysostomo Kelemen, 1932.

II. Szerzetesi Kongregáció Levéltára

Jelzet: Archivio CIVCSVA, SR 5933.

- 1929:** **1.** Gasparri bíboros államtitkár átírata Lépicier bíboroshoz, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, 1929. ápr. 16., ikt. sz. 719/29; – **2.** Orsenigo nuncius jelentése Lépicier bíboroshoz, 1929. jún. 30., ikt. sz. 2534; – **3.** Serédi a Szerzetesi Kongregáció titkárához, 1929. júl. 27.; – **4.** Gasparri bíboros államtitkár átírata La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció Titkárához, 1929. aug. 12., ikt. sz. 1654/29.
- 1930:** Kelemen Krizosztom 1932. nov. 10-én kelt felmentési kérelmében említést tesz a reguláris fegyelem restaurációjáról, amelyet a Szerzetesi Kongregáció 1930. dec. 18-án írt elő.
- 1932:** **1.** Kelemen Krizosztom koadjutor 1932. nov. 10-én kelt latin nyelvű kérelme a Szentatyához, amelyben fölmentését kéri koadjutori feladatai alól. Janota Cirill prokurátor ellenjegyzése; – **2.** Serédi bíboros hercegprímás, esztergomi érsek levele Vincenzo La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció titkárához, 1932. nov. 20.; – **3.** Fidelis von Stotzingen prímás apát 5008/30 sz., 1932. nov. 28-án kelt *votum*ának eredeti példánya; – **4.** Szerzetesi Kongregáció dekrétuma, előírja a választást és meghatározza annak módját. 1932. dec. 19., ikt. sz. 5008/30;

– **5.** Szerzetesi Kongregáció 1932. dec. 19-én kelt 5008/30. sz. kísérőlevele Rotta nunciushoz, mellyel megküldi a fenti dekrétumot.

1933: **1.** Rotta nuncius jelentése Lépicier bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának, 1933. jan. 19., ikt. sz.: 6732/1933, két melléklettel; – **2.** 1. sz. Melléklet: A Pannonhalmi Szent Márton Főapátság 1933. jan. 15-én tartott konventgyűlése jegyzőkönyvéből; – **3.** 2. sz. Melléklet: Serédi 1933. jan. 17-én kelt levele a Nunciushoz; **4.** Szavazócédulák, összesítés, ill. a szavazati joggal rendelkező rendtársak névsora, Jelzet: SR 5933., ikt. sz. 5008/30 a vizitációs anyag része; – **5.** Rotta nuncius jelentése Lépicier bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának: 1933. márc. 4., ikt. sz. 6882/33; – **6.** Melléklet, a Bíboros Államtitkárnak küldött jelentés másolata. – **7.** Pizzardo érsek, az AA.EE.SS. titkárának átíratva a Szerzetesi Kongregáció titkárához: La Puma érsekhez, 1933. márc. 15., ikt.sz. 725/33. – **8.** Rotta nuncius jelentése Lépicier bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának, 1933. ápr. 7., ikt. sz.: 6979/33.

* * *

FORRÁSOK ISMERTETÉSE

I. Szent Anzelm Prímás Apátság, Prímás apáti Levéltár

A. Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát és Fidelis von Stotzingen prímás apát levelezése, 15 levél, német nyelven, 1932–1942: APr, Congregatio Hungarica pozíció.

1. 1932. febr. 4.

Megköszöni a jan. 30-án kelt levelet, beszámol a budapesti gimnázium telkének hivatalos bejegyzéséről, Balatonfüred helyzetéről, említést tesz az Anzelmianum három magyar lakójáról: Janota Cirillről és két studensről.

2. 1932. máj. 18.

Beszámol Bárdos Remig főapátnak Balatonfüreden, 1932. május 12-én bekövetkezett haláláról.

3. 1932. nov. 15. 1005/1932. sz.

Mellékletben küldi nov. 10-én kelt, a Szerzetesi Kongregációhoz benyújtott lemondását (l. a Szerzetesi Kongregáció anyagánál: 1932.), kánoni választást kér. Indokolja lemondását.

Szövegét itt közöljük:

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

1005/1932. sz.

Hochwürdigster Herr Abt Primas!
Euer Gnaden!

Wollen Sie gütigst gestatten, das ich mein untertäniges Gesuch an die Sacra Congr. Religiosorum vom 10. Nov. ehrfurchtsvollst hier beilege. In diesem Gesuche bitte ich, dass der Apost. Stuhl die nun schon acht Jahre andauernde Verweisung der ungar. Kongregation aufheben und den erzäbtl. Stuhl per electionem canonicam gütigst besetzen wolle. Die Begründung meiner Bitte ist unbedingt richtig. Aber trotzdem muss ich Eurer Gnaden mitteilen, dass mein wichtigster Grund der Mangel meiner Bildung und Sprachenkenntnis zur Erfüllung dieses wichtigen Amtes und das Gefühl meiner Unwürdigkeit, ferner meine aus Magenschwäche und Angegriffenheit der Lungen folgende oftmalige Kränklichkeit und Nervenschwäche ist. Wollen Sie gütigst gestatten, dass ich auf Grund dieser wichtigen Ursachen Euer Gnaden ersuchen dürfe, die Wahl des Erzabtes und zugleich meine Befreiung gnädig und energisch betreiben und befördern zu wollen.

Aus der zeitwiligen Lösung der Frage des erzäbtl. Arbeitsfeldes sind zweifellos Schwierigkeiten entstanden. Aber trotzdem haben mich nicht diese Schwierigkeiten, sondern meine persönlichen Ursachen dem strengen Befehle meines Gewissens entsprechend bewogen, meine Befreiung von diesem Amte beim Apost. Stuhle wiederholt zu erbitten.

Ohne meine persönlichen Gründe würde ich mich glücklich schätzen und wäre stolz darauf, dass ich der Führer der ungar. Kongreg. des Benediktiner-Ordnes sein kann, denn unsere Kongregation hat ja auch Anteil daran, dass unser Land auch während tausendjähriger Stürme grossenteils katholisch blieb und seinen Glauben auch heute stolz zu bekennen wagt

./.

vor der grossen Welt. Unsere 7 Gymnasien entwickeln auch heute eine gesegnete Arbeit in der Erziehung der ungarischen Intelligenz und unsere Ordensprofessoren erfreuen sich einer aufrichtigen Popularität. Wir haben nicht nur vorzügliche Professoren in grosser Anzahl, sondern auch begeisterte Erzieher nach dem Herzen Gottes. Die Mitbrüder nehmen neben ihrer Professoren-Arbeit auch an der apostolischen Arbeit der freiwilligen Pastoration regen Anteil. Unsere gelehrten Mitbrüder arbeiten recht anerkennenswert auf dem Gebiete der Wissenschaften. Unlängst wurde aus unserer Kongregation der dritte Universitätsprofessor ernannt. Ich kann nur bedauern, dass ich Eurer Gnaden nicht die einzelnen Hefte der Rundschau von Pannonhalma in Übersetzung überreichen kann, welche voll sind von Wissen, Gediegenheit und Schönheit. Auch muss ich erwähnen, dass aus unserer Kongregation namhafte Redner öfters durch Radio vor dem ganzen Lande predigen. Aber mit dankbarer Anerkennung muss ich auch unserer Pfarrer gedenken, die in der kulturellen Betreuung des Dorfes eine führende Stellung im Lande einnehmen. Auch kann ich nicht verschweigen, dass ich in mehreren unserer Pfarreien vierstimmige Lieder von der ganzen Kirchenversammlung vorgetragen hörte und ebenso die erhabenen Melodien des gregor. Chorals. Die liturgische Bewegung und die Bewegung der Volkshochschule haben ungarische Benediktiner in unserem Vaterlande angeregt. Auch meiner Mitbrüder, die auf dem

Wirtschaftsfelde tätig sind muss ich mit höchstem Lobe gedenken. Nach Gott ist es zunächst ihnen zu verdanken, dass die wirtschaftliche Lage unserer Kongregation aus den durch den Weltkrieg uns getroffenen schweren Schicksalschlägen trotz der wirtschaftlichen Weltkrise schön langsam und sicher sich erholt.

Alles dieses erwähnte ich, Hochwürdigster Herr Abt-Primas, um zu zeigen, dass die Ursachen für meine Amtsenthebung – Gott sei Dank – nicht in meiner ungarischen Kongregation, sondern in mir liegen. Wenn ich unsere Kongregation nicht so sehr liebte, würde ich sagen: ich freue mich über die äusseren Ursachen meiner Bitte, denn durch ihre Aufzählung erreiche ich, dass Pannonhalma ein geeigneteres und würdigeres Oberhaupt bekommt.

Indem ich auf die Stimme meines Gewissens hörend Obriges Eurer

./.

Gnaden mitteile, ersuche ich Eurer Gnaden nochmals ehrfurchtsvollst, durch Ihre kräftige Vermittlung zur Besetzung des erledigten erbächtlichen Stuhles gütigst beitragen zu wollen und mich wohlwollend bei der gebetenen Amtsenthebung zu unterstützen.

Zugleich ersuche ich Euer Gnaden, die väterliche Güte gegen unsere Kongregation auch fernerhin bewahren zu wollen, aber hauptsächlich bitte ich darum für den neuen Erzabt. Meinerseits aber danke ich aus tiefstem Herzen für all die Güte und Aufmerksamkeit, deren ich von seiten Eurer Gnaden ohne Verdienst teilhaftig geworden bin.

Mit dem Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht und meine dankbaren anhänglichen Liebe verbleibe ich mit Handkuss

Pannonhalma, am 15. Nov. 1932.

Eurer Gnaden ergebenster

Chrysostomus Kelemen O.S.B. m.p.

4. 1932. dec. 22. kézírásos.

Megköszöni a nov. 30-án kelt levelet. Karácsonyi jókívánságok.

5. 1933. február 5.

Megköszöni a jan. 25-én kelt levelet, névnapj jókívánságokat. Beszámol gyengélkedéseiről.

6. 1933. március 10.

Megköszöni a kondoleáló levelet Mázy Engelbert apát halála kapcsán. Leírja a halál bekövetkeztének körülményeit.

7. 1933. március 11.

Megköszöni a márc. 17-én kelt gratulációt kinevezéséhez. Kinevezését a Szentatya parancsaként fogadja. Utal a nunciusra, Angelo Rottára, aki szerint a rendtársak többsége rá adta le szavazatát. Benedikálása ápr. 17-én lesz. A levél szövegét itt közöljük:

PANNONHALMI FŐAPÁT

Hochwürdigster Herr Abt Primas!
Euer Gnaden !

Grossen Dank schulde ich Euer Gnaden für Ihren werten Brief vom 17. März. Ihre lieben Zeilen trösten mich und geben mir Kraft. Ja, ich nehme die Ernennung zum Erzabte als einen Befehl des Heiligen Vaters an. Und ich betrachte den Willen Seiner Heiligkeit als den Willen Gottes selber. Zum grössten Troste ist mir das Bewusstsein, dass die grössere Majorität der Mitbrüder ihr Stimme für mich abgab, wie ich es von Sr. Excellenz, dem Apostolischen Nuntius, Angelo Rotta, erfahren habe. Das gibt mir neue Kräfte um für das Wohl unserer Kongregation mit Gottes Hilfe weiter zu arbeiten. Die Zeiten, die wir heutzutage leben, sind ohne Zweifel schwierig und unsicher. Man weiss nicht, was die Zukunft in sich verbirgt. Man muss auf alles gefasst sein. Meine Hoffnung ist die Gnade Gottes und ich vertraue mich ganz der göttlichen Vorsehung. Mit der Menge der auf mich harrenden schweren Problemen beginne ich den Kampf wie David mit Goliath: in nomine Domini exercituum.

Ich bin für die Gebet Euer Gnaden von Herzen dankbar. Und weil ich die Hilfe Gottes so nötig habe, bitte ich Euer Gnaden, auch weiterhin mich in Ihr Gebet gütigst einschliessen zu wollen.

Ich ersuche Euer Gnaden, wollen Sie mir in der Erfüllung

./.

meines Amtes zur Seite stehen, um dass ich je vollkommener meine Pflicht erfüllen kann.

Die Abtweihe wird sich am 17. April, am Ostermontag vollziehen. Seine Eminenz, der Fürstprimas Kardinal Serédi wird mir die Abtweihe in der Kathedralkirche von Pannonhalma erteilen. Ihr Erscheinen haben schon vor der Einladung angemeldet: Erzherzoge Joseph und Joseph Franz, dann Ministerpräsident Julius Gömbös, der Minister für Religion und Unterricht Valentin Hóman, der Unterpräsident des höchstens Gerichtshofes. Ausserdem viele andere Notabilitäten werden der Feierlichkeit beiwohnen.

Nach Veröffentlichung meiner Ernennung zum Erzabte sind die Gratulationen scharenweise in Pannonhalma eingelaufen. Bis jetzt sind ungefähr achthundert Telegramme und Briefe gekommen.

Meine Danksagung wiederholend verbleibe ich Euer Gnaden in aller Hochachtung in unserem hl. Vater Benediktus

ergebenster Mitbruder:

Pannonhalma, den 31. März 1933.

Chrysostomus Kelemen m.p.
Erzabt

8. 1935. márc. 13.

Megköszöni a jan. 25-én kelt névnapi jókívánságokat. Beszámol egészségi állapotáról, jelzi szándékát, húsvét után Rómába készül, tájékozódna a státúumokkal kapcsolatosan, sajnos nem tud részt venni a lourdes-i zarándoklaton, az ötéves balatonfüredi

per igen sokba került, a győri gimnázium tornatermet kell építsen, jelzi a készüléteket a Szent István-év ünepségeire, az Eucharisztikus Világkongresszus keretében, 1938-ban.

9. Fidelis von Stotzingen levelének hivatali másolata Kelemen Krizosztom főapáthoz, 1935. márc. 23.

Megköszöni a márc. 13-án kelt levelet, sajnálatát fejezi ki Kelemen Krizosztom gyengélkedései miatt. Jelzi, hogy Róma nem szándékozik változtatni a statútumokon, de ajánl egy beszélgetést Bastien atyával. Örömmel nyugtázza a lelki előrehaladást a magyar bencések körében. Megérti, hogy nem tud ott lenni Lourdes-ban, amúgy is kevés bencés apát lesz jelen. Reméli, hogy a világ helyzete lehetővé teszi az 1938-ra tervezett jubileumi ünnepek megtartását.

10. 1940. jan. 31.

Megköszöni a névnapi jókívánságokat. Jelzi indokát, amiért benyújtotta lemondását a Szentatyának. Megköszöni a jóindulatot, amelynek megnyilvánulása megkönnyíti további főapáti szolgálatát. A levél szövegét itt közöljük:

PANNONHALMI FŐAPÁT

Euer Gnaden !
Hochwürdigster Herr Abt-Primas !

Mit tiefstem Danke habe ich Euer Gnaden gütige, väterliche Zeilen zu meinem Namenstag erhalten. Zu besonderem Danke verpflichtet mich der Umstand, dass Euer Gnaden inmitten so vieler Sorgen und so vieler Arbeiten viel und so wertvoll Sich beschäftigen mit der ungarischen Kongregation des Benediktinerordens und mit meiner bescheidenen Person. Tiefsten Dank schulde ich für die für mich und für die mir anvertrauten Anliegen dargebrachte heilige Messe. Mit dankbarem Herzen will ich dieselbe erwidern durch die Darbringung des allerheiligsten Opfers für Euer Gnaden.

Die Mühsale von zehn Jahren und meine eigene Nervosität waren der Grund, und nicht weniger die wirklich schweren Verhältnisse, dass ich den Heiligen Vater in tiefer Demut um die Entbindung von meinem Amte bat. Mit dem gleichen kindlichen Vertrauen, mit dem ich mein Schicksal unserem Heiligen Vater in die Hände gelegt habe, kehrte ich auch zurück um meine Mission zu vollbringen, solange es mir die Gnade Gottes und meine Kräfte gestatten. Eine grosse Kraft und einen grossen Trost bietet mir das wohlthuende Bewusstsein, dass die hohe Gunst unseres Heiligen Vaters, das Wohlwollen des Herrn Kardinalpräfekten und die väterliche Fürsorge Euer Gnaden mir auch in der Zukunft beistehen werden. Und den gütigen Brief, in welchem mich Euer Gnaden von all dem versichern, werde ich unter meinen liebsten Lebensandenken aufbewahren.

So bitte ich auch in tiefer Ehrfurcht Euer Gnaden, um uns Ihr aufklärendes, beschirmendes Wort zu erheben, sooft in der Führung der Anliegen unserer Kongregation Schwierigkeiten auftauchen sollten.

Mögen Euer Gnaden mich entschuldigen wegen der späten Antwort: ich habe auf die ruhigere und geeignetere Zeit gewartet, um nach dem Bedürfnis meiner Seele antworten zu können.

Den Segen des lieben Gottes erflehend auf Euer Gnaden und auf alle die Ihnen anvertrauten Angelegenheiten unseres heiligen Ordens, verbleibe ich Euer Gnaden in Christo dankbar ergebener
Pannonhalma, den 31. Januar 1940.

Chrysostomus Kelemen m.p.
Erzabt.

11. 1940. febr. 22.

Megköszöni levelét, amelyet február 13-án kapott meg. Kifejezi reményét, hogy az Anselmiánum megtalálja P. Josef Gredt méltó utódát. Kifejezi háláját a jóindulatért, amely megkönnyítette visszatérését Pannonhalmára. További jóindulatot kér. A levél szövegét itt közöljük:

PANNONHALMI FŐAPÁT

Euer Gnaden, Hochwürdigster Herr Abt-Primas!

Mit aufrichtigstem Dank habe ich Euer Gnaden gütige Zeilen vom 13. Februar erhalten. Wir beten zum lieben Gott, dass das auch uns so liebe Anselmianum den würdigen Nachfolger des hervorragenden P. Josef Gredt finde.

Mit dem Gefühle inniger Dankbarkeit erfüllt mich das herzliche Wohlwollen, mit welchem Euer Gnaden meine Rückkehr nach Pannonhalma und die Wiederaufnahme meines Amtes verfolgt haben. Ich hange nicht an Macht und würde, ich habe dieselben mit reiner Hand übernommen und bin jederzeit bereit sie mit reiner Hand weiterzugeben. Ich bin aber von der Richtigkeit meiner Prinzipien und von der Reinheit meiner Ideen überzeugt und werde bei ihnen ausharren bis zu meinem Tode. Dieselben beziehen sich aber in erster Linie auf die innere Reifung meines Ordens, auf seine immer vollkommenere Erfüllung durch den Geist unseres heiligen Vaters Benediktus. Es ist meine Überzeugung: je bessere Ordensleute wir sein werden, umso mehr können wir der Ehre Gottes und dem Heil der Seelen dienen; umso wertvollere Arbeiter gewinnt in uns die heilige Kirche und unser vielgelittenes Vaterland.

Euer Gnaden haben Ihre gütige Absicht gnädigst wiederholt, uns in unseren Schwierigkeiten gerne beizustehen. Bezüglich meiner Person bitte ich nicht mehr, als dass, wenn Euer Gnaden über mich eine Klage hören, audiatur et altera pars. Ich weiss es sehr wohl, dass ich eine schwere Sache unternommen habe, als ich mir vornahm, dem alten Stamm ein neues Reis einzupfropfen. Und ich weiss auch sehr gut, dass die Vorgesetzten unter den heutigen Umständen auch ohne die obige Unternehmung schwerlich allen zulieb tun können. Ich hoffe auf den lieben Gott, dass Er die Reinheit meiner Absichten und meine im Interesse der auf mich genommenen Aufgabe jederzeit erwiesene und zu erweisende Opferwilligkeit in väterlicher Güte entgegennimmt und sie mit dem Verdienste Seines geliebten Sohnes ergänzend, meine Schwächen gnädigst verzeiht.

Für mich, unsere Kongregation und für meine Mitbrüder in Rom nochmals um Euer Gnaden gürtige Liebe bittend, verbleibe ich, mit dem Ausdruck tiefster Dankbarkeit,

Ihr in unserem hl. Vater Benediktus ergebenster Mitbruder
Pannonhalma, den 22. Februar 1940.

Chrysostomus Kelemen m.p.

Erzabt.

12. 1942. január 22., távirat, latin.

Gratulál von Stotzingen fogadalomtételének 50. évfordulója alkalmából (Beuron, 1892. jan. 25.)

13. 1942. máj. 24.

Bruno és Remig rendtársak ügyében.

14. 1942. aug. 24.

Köszöni az aug. 3-án kelt levelet. Sajnálátát fejezi ki, hogy e tanévre nem tud rendtársat küldeni. Szilveszter testvért sem tudja visszaküldeni, mert egészségi állapota még nem teszi lehetővé.

15. 1942. okt. 3.

Janota Cirill ügyében, aki az új tanévben is folytatja előadásait az Anzelmiánumban.

B. Mázy Engelbert tihanyi apát és Fidelis von Stotzingen primás apát levelezése, 4 levél, német nyelven, 1932. nov. 7. – 1933. jan. 11.: APr, Congregatio Hungarica pozíció.

1. 1932. november 7. Kézírás.

Legnagyobb bizalommal fordul a primás apáthoz, 50 éve hordja Szent Benedek rendjének ruháját, leírja nehézségeit, egy karmelita visszatérítette, hogy jó bencés legyen, írt több könyvet (Maurus Wolter, a beuroni alapítás egyik atyjának műve: *Elementa Vitae Monasticae* alapján), hogy a fiatalabb nemzedékben ébresztgesse ezt a szellemet. 1907–1924 között tanulmányi főtanácsosként monostoron kívül élt, behatóbban foglalkozott a Regulával és 1922-ben írt egy könyvet Szent Benedeknek az alázatról szóló tanításáról. 1924-ben visszatért Pannonhalmára, írt egy újabb könyvet az iskoláinkban folyó erkölcsi nevelésről. Tanúja volt a hivatali tekintély és az engedelmesség körüli felfogás lazulásának, a gazdasági összeomlásnak, az egyes rendtársak gazdagságának. Reménye a vizitátor, később a delegátus lett, valamint a szerzetesi reform.

A levél szövegét itt közöljük:

Ew. Gnaden, Hochwürdigster Herr Abbas Primas!

Mit grösstem Vertrauen sende ich Ihnen, Hochwürdigster Herr, mein Schreiben über die Reform unserer Congregation. 50 Jahre trage ich das Kleid unseres hl. Vaters und noch als Gymnasialschüler sah ich an meinen Benediktiner-Professoren so Manches, das mich anwiderte: Sünden gegen die hl. Gelübde und viele Apostasien. War selbst ein irreführender Student und konnte von meinen Lehrern und Erziehern keine Hilfe bekommen. Von einem Karmeliter auf rechten Weg zurückgeführt, nahm ich mir vor: ein guter Benediktiner zu werden. Seitdem trage ich die Sehnsucht im Herzen: möchte doch der Geist des hl. Benedikt's im Orden aufblühen. Als junger Mönch und Priester schrieb ich ein Büchlein auf Grund Wolter's Elementa Vitae Monasticae, um besonders in der jüngeren Generation diesen Geist zu wecken. Vom Jahre 1907 bis 1924 als Ober-Studiendirector extra monasterium lebend, befasste ich mich eindringlicher mit der hl. Regel und schrieb 1922 ein Buch über die Lehre unserer Vater's über die Demuth. Im Jahre 1924 nach Pannonhalma zurückgekommen, trachtete ich als Ober-Studiendirektor unseren Gymnasien den Geist unserer hl. Regel zu wecken und stärken, schrieb auch ein Buch in diesem Geiste über sittliche Erziehung in unseren Schulen. War aber zugleich Augenzeuge: wie die Autorität und mit ihr der hl. Gehorsam ganz und gar zugrunde gieng, wie die wirtschaftliche Ruin über uns gekommen, weil die einzelnen fratres allzu reich sind. Ich konnte mich überzeugen, dass der wirtschaftliche Zusammenbruch eine

./.

Folge der zerfallenen Disciplin ist, und dass die endgültige Ursache des Verfalls in unserer Verfassung wurzelt. Hatte aber noch immer Hoffnung: der Visitor und später der Delegat wird uns Heil bringen. Jetzt, nachdem ich die Propositiones des Herrn Delegat gelesen habe?, ist meine einzige und letzte Hoffnung Ew. Gnaden und den hl. Stuhl. Mögen mein Schreiben, Hochwürdigster Herr und Vater als Hilferuf in der Noth betrachten und mir verzeihen, dass ich zur Last fallen muss. Ich bin jetzt 67 Jahre alt. Habe, nachdem ich von den Instructiones der hl. Congreg. Religios. Kunde bekam, Exercitien gemacht, um Gottes hl'gsten Willen zu erkennen. Habe dann meine Gedanken über die Reform niedergeschrieben und dem Herrn Coadiutor mitgetheilt, doch ohne Erfolg.

Nun bitte ich Ew. Gnaden, mir, wenn es überhaupt möglich ist, baldigst mitzuthemen, ob ich mit meinem Gesuch einen Erfolg erwecken kann, oder nicht. Ich fürchte mich, dass die hl. Congreg. Religios. in dem Sinn informiert werde: unser Orden sei auf rechtem Weg, sich langsam von selbst zu reformieren, und somit keiner strengeren Anordnungen bedürfe. Und weit höchststehende, und einflussreiche Personen leider diese Auffassung haben, ist meine Furcht nicht unbegründet. Möchte also wissen, ob ich Hoffnung habe. Wenn nicht, so glaube ich, dass ich nicht gegen Gottes heiligsten Willen handle, indem ich meine Abtswürde wiederlege und mich zurückziehe, um auch dadurch für die Wahrheit Zeugnis abzulegen. Auch wäre es nicht unmöglich, obwohl die grössten Hindernisse bevorstehen, auf anderem Wege dem Geist unseres hl. Vater's näher zu kennen.

Indem ich meinen Hilferuf Ihrem gnädigen Wohlwollen empfehle, zeichne ich mich in Demuth Ew. Gnaden

Tihany, den 7. November 1932.

*ergebenster Bruder in S. Benedicto,
Engelbert Mázy, O.S.B.
Abt de Tihany.*

2. 1932. december 30. Kézírás.

Megköszöni a nov. 19-én kelt levelet.

Euer Gnaden!

Hochwürdigster Herr Abbas Primas!

Die Jahreswende bietet mir eine erwünschte Gelegenheit, Ew. Gnaden schreiben zu dürfen. Indem ich für den trostvollen Brief vom 19. November meinen innigsten Dank ausspreche, erlaube ich mir, Ew. Gnaden ein im Namen Jesu recht gnadenvolles Neujahr zu wünschen. Das liebe Jesulein im Herzen, möge das Streben und Wirken Ew. Gnaden für unseren hl. Orden erlösend sein. Ad multos annos!

Ämtlich vom Hochwürdigsten Koadjutor benachrichtigt, dass wir nächstens einen Erzabt – vielleicht – wählen dürfen, hatte mit andern auch ich, den Erzabten als Weihnachtsgeschenk vom hl. Stuhl zu bekommen. Doch unsere Sache scheint noch nicht genügend geprüft zu sein. Gottes heiligster Wille geschehe!

Wir sind dieses Schuljahr unserer sechs: ein 83jähriger Mitbruder, zwei jüngere, die Krankheitswegen hier weilen. Diese drei sind für das Opus Dei unbrauchbar. Einer von ihnen darum, weil er seinem Abte eben zeigen will, dass er sich nur dazu verpflichtet fühlt, was von Pannonhalma aus verordnet ist. So beten wir also zu dreien im Chor das Officium divinum und führen, soweit es möglich, ein reformgemäßes Leben. Es sind nicht viele in der Kongregation, die die Reform vom Herzen wünschen und ihrem Wunsch öffent-

./.

lich bekennen, einige sind aber dennoch da. Einer hat schon voriges Jahr in Seckau um Aufnahme bitten wollen, verschob aber sein Vorhaben auf ein Jahr, weil ich ihm versprach, dass sein Wunsch, im Geiste der hl. Regel leben zu können, auch in Tihany sich erfüllen könnte. Ein anderer fand im Karmeliten-Orden Aufnahme. Wenn ich nur einstweilen, bis die Reform kommt, die so wenigen nach Tihany bekommen könnte! Mein Gott! Was könnte man aus Tihany machen, wenn wir wenige leben dürften!

Ich empfehle die Angelegenheit unserer Kongregation, Ew. Gnaden, Ihrer väterlichen Fürsorge und zeichne mich in aller Demut und tiefster Verehrung als Ihr, Hochwürdigster Herr Abt-Primas, treu ergebener Mitbruder:

Abtei Tihany, 30. December 1932.

Engelbert Mázy s.k.

Abt von Tihany.

3. Fidelis von Stotzingen primás apát válasza Mázy Engelberthez, gépírás, indigós másolat, s.k. szignálva, 1933. jan. 5.

Bizalmasan információt kér a pannonthalmi koadjutorról és perjelről. Utóbbi alkalmas személy-e arra, hogy a szerzetesi reform folytatódjék? Kéri, hogy levelét, elolvasást követően, semmisítse meg. A levél szövegét itt közöljük:

+

Collegio S. Anselmo, Roma, 5. Jan. 1933.

Euer Gnaden,

Hochwürdigster sehr verehrter Herr Abt! (*Engelbert Mazy m.p.*)

Mit herzlichem Dank erwidere ich die so freundlichen Wünsche, die mir Ihr gütiger Brief vom 30. Dez. gebracht. Ich bitte den lieben Gott innig, er möge Ihnen ein recht

gutes gnadenreiches Jahr geben. Der Heilige Vater hat dasselbe in besonderer Weise dem göttlichen Erlöser und seinem Erlösungswerke geweiht und so 1933 zu einem wahren Gnaden- und Jubiläumsjahre gemacht. Möge an diesem Gnadensegen die mir so teure ungarische Kongregation ganz besonders reichen Anteil haben. Es ist ja das neue Jahr von der allerhöchsten Bedeutung für die Zukunft unseres Ordens in Ungarn.

Euer Gnaden haben, wenn dieser Brief ankommt, schon erfahren, in welcher Weise der Heilige Stuhl in der Sache der Ernennung eines neuen Erzabtes vorzugehen beschlossen hat und wahrscheinlich schon selbst Ihr Votum abgegeben. Nun eine streng vertrauliche Frage, die ich niemanden mitzuteilen bitte. Vielleicht wird mich der Heilige Stuhl über die Frage kommenden Kandidaten für den erzächtlichen Stuhl von Pannonhalma befragen. Da ich nun die einzelnen Patres zu wenig kenne, andererseits aber das grösste Vertrauen auf Ihr Urteil habe, wäre ich Ihnen sehr dankbar, wenn Sie mir möglichst bald mitteilen würden, wen Sie ausser dem Hochwürdigsten Herrn Coadjutor als Erzabt für geeignet halten. Es ist

./.

für mich von grösster Bedeutung über die einzelnen Kandidaten orientiert zu sein. Wie denken Euer Gnaden z. B. über den Hochw. Herrn P. Prior von Pannonhalma, der, wie ich höre, von manchen gewünscht wird? Würde er entschieden für die Reform eintreten? Euer Gnaden können meiner absoluten Diskretion versichert sein; wie ich bitte nach Beantwortung diesen Brief vernichten zu wollen, damit er nicht in andere Hände kommt und etwas missdeutet wird.

Wir wollen jetzt innig zu Gott flehen, dass dieser erste wichtige Schritt zu einer wirklich glücklichen Ernennung führt. Was Euer Gnaden sonst schreiben, ist ja sehr traurig; wir wollen aber doch unbegrenztes Vertrauen auf die Barmherzigkeit Gottes und auf die Fürsprache unseres hl. Vaters Benediktus haben. Ich hoffe bestimmt noch die Erneuerung des benediktinischen Lebens in Ungarn im alten guten Geiste zu sehen.

Mit erneuen herzlichen Segenswünschen bleibe ich,
Hochwürdigster Herr Abt
Euer Gnaden
in aufrichtiger Verehrung
treu ergebener Mitbruder
+F m.p.

4. 1933. január 11. Kézírás.

Megköszöni a jan. 5-én kelt levelet, siet válaszolni. Kifejti véleményét, hogy egyik jelölt sem igazán határozott a reformok bevezetése ügyében, az Apostoli Szentszék kifejezett utasítására (*Mandat*) van szükség. Majd részletes jellemzést ad: a pannonhalmi perjelről, a koadjutorról, Jándi Bernardin dömölki apátról, Gácsér Kalazant főjósággormányzóról. Röviden jellemez még néhány rendtársat, akik szavazatot kaphatnak. A levél szövegét itt közöljük:

*Euer Gnaden!
Hochwürdigster Herr Abt-Primas!*

Recht dankbar für das gütige Schreiben vom 5. Jan. beeile ich mich auf die streng vertrauliche Frage gehorsamst zu antworten. An den lieben Heiland im Sakramente denkend, will ich meine Pflicht möglichst ganz objectiv nachkommen. Somit muss ich sagen, dass keiner von denen, die mehr oder weniger Vota bekommen haben, entschieden für die Reform eintreten wird. Einmal ist es ihnen nicht möglich, weil der Geist und Sinn unserer hl. Regel nur ganz verschwommen in ihrem Denken lebt, und die hl. Regel schon lange nicht mehr die Richtschnur ihres, und überhaupt unseres Handelns und Lebens ist. Das Wirr-Warr in unserer congregation, die vielen latenten Sünden und Fehler entstammen, glaube ich, grösstenteils daraus, dass man die hl. Regel und auch die Statuten nicht kennt. Den guten Willen so Mancher zu reformieren kann und will ich Ihnen nicht absprechen, aber man strebt das Gute, die mönchlichen Lebenswerte eben soweit an, als man sie kennt. Auch muss ich glauben, dass man nicht so sehr darauf achtet, was uns fehlt und was zu ersetzen, sondern vielmehr darauf, wie es bei den anderen „Lehrorden“ steht. Wie könnte ein Benediktiner dem peculium entsagen, da es doch der Piarist und Cistercienser auch hat. Es scheint unter den „Lehrorden“ ein Übereinkommen festgestellt zu sein, ja möglichst wenigstens an den bestehenden Verhältnissen zu ändern. Ohne directe und bestimmte Mandate des hl. Stuhls wird keiner von ihnen mehr reformieren, als was in den Propositionen des Herrn Delegaten enthalten ist. Doch an die Sache!

Der Hochw. Herr P. Prior von Pannonhalma wird nach meiner Ansicht die meisten Vota bekommen haben. Er ist aufgewachsen, während ich ausser dem Orden

./.

leben musste. Somit konnte ich seine Entwicklung nicht beobachten. Habe dennoch in den Jahren 1924–1927 unter einem Dache mit ihm gelebt. Er ist ein zugeknöpfter Herr, nicht mittheilsam, man kann nicht wissen, welche latente Energien in ihm wohnen. Was sich offenbart, ist Folgendes: er ist nach unserem Massstab ein korrekter Priester und Mönch, der seine Pflichten gewissenhaft erfüllt. Nicht grossstielig, mit Ausnahme der mathematischen Wissenschaft, hierzu geniesst er Autorität auch in Universitätskreisen. In allem übrigen scheint er einseitig zu sein, wenig Sprachkenntnisse, kein Redner, kein Repraesentant, kein Prediger. Ad Opus Dei: es ist Sitte und Gebrauch in Pannonhalma, dass die P. Prior, Subprior und Magister noviciorum im Chor anwesend seien; p. Prior erfüllt diese seine Pflicht pünktlich. Ob er aber das off. div. als unser officium palmare anerkennt, weiss ich nicht. Quod ad morum conversionem et stabilitatem ist er für seine Person nach unserem Massstab untadelbar. Ob er aber die ruina in spiritualibus für gefährlicher hält, als die in temporalibus, kann man wieder nicht wissen. Kann auch kein Urteil abgeben, ob er pater monasterii sein würde, qui ad normam Cap. II. S. Reg. filios etiam docere et educare poterit. Er scheint etwas personarum acceptor zu sein: habe erfahren, dass er einem seiner Connovien (? – Connovizen? – S.Á.) obwohl dieses es nicht verdient, günstig ist. Videtur plus gerere sollicitudinem de rebus transitoriis et terrenis atque caducis... Reg. cap. II. Est vir oboediens, sed utique non secundum Regulam, vel magis: non omnino secundum Reg. Das ist aber bei Allen eine Folge unserer Erziehung. Kurz gesagt: er war Mitarbeiter an der Vorbereitung der Reform und scheint mit den Propositiones ganz einverstanden zu sein. Weil er wahrscheinlich die Mehrheit der Stimmen bekommen hat, kann man schliessen, dass er

für die Reform nicht eintreten wird, denn wenn er als Reformers bekannt wäre, hätte er ganz wenig Vota bekommen. Wenig Stimmen sprechen für ihn, viele Stimmen gegen ihn.

Der Hochw. H. P. Coadjutor: quem visum mitiss. et humiliss. corde, S. Sedi subiectissimum et etiam fratribus acceptum et gratum iam dixi, wird wahrscheinlich weniger Vota bekommen, als der P. Prior. Primum: quia Superior erat, qui non potuit

./.

omnibus secundum voluntatem carnis et cogitationum eorum satisfacere. Ich muss ihn beurteilen, wie folgt. Er ist ein Mann, der für seine Person reformmässig leben will; der als Erzabt für die Reform arbeiten würde: ist aber für die grosse Aufgabe nicht gewachsen. Körperlich schwach und kränklich, dem Geiste nach nicht tief und scharf. Man wächst ihm über den Kopf; nicht immer Herr über die Situation, ein Mann der Stimmung, vergesslich, man sagt: es habe immer der Recht, der das letztemahl mit ihm sprach. Allen gutherzig, und wenn zu zeigen will, dass er Energie hat, ist er nicht immer klug, besonnen und könnte auch lächerlich werden, wenn man ihn ob seinem guten Willen nicht entschuldigen würde. Habe das an mir selbst erfahren: er kann und getraut sich nicht seine Mitarbeiter und Rät- he wählen, weil er die Mehrheit fürchtet, weil die Umstände ihn regieren, und nicht er die Umstände. Aber opferwillig ist er bis zum letzten Atemzug, kann auch repraesentieren, ist guter Redner und Prediger, vom hl. Stuhl mit entsprechenden, strengen, detaillierten Vorschriften und Mandaten versehen, könnte er vor andern das Meiste für die Reform leisten. Er lebt für seine Person reformgemäss, et si fracta illabatur Congreg. Hungarica. Er hat sich übereilt, als er abdankte, und es scheint, dass Gottes Geist seitdem vom Saul gewichen ist. Ich habe ihn wiederholt stützen wollen, auch in diesem Fall, er hält mich aber von sich fern, als einen Reformers, mit dem man der Menge (Pöbel will ich nicht sagen) wegen nicht intim sein darf, oder weil er, da er nicht tief sieht, mich nicht versteht. Er tut mir leid, habe dennoch mein Votum ihm gegeben.

Der Hochw. Abt von Celldömölk, Bernardin Jándi, könnte auch Stimmen haben. Man sagt: P. Fl. Kühár werbe (sic!) für ihn, um sich den Stuhl des Erzabten zu sichern. Er ist noch jung, und der Herr Abt 70 Jahre alt. Der Herr Abt ist ein nobler Repraesentant, von Brüdern und Weltleuten beliebt, nicht streng, nach unserem Massstab ein treuer Diener des Herrn als Mönch und Priester. Aber sein ganzes Leben hindurch bequem; gut talentiert, aber nicht tief; er spricht gut, aber mehr mit Floskeln, als mit Gedanken. Er sieht die Ruine in spiritualibus, passt sich aber leicht

./.

den Verhältnissen an. Der P. Kühár! ja der wäre ein Mann von Fähigkeiten, in Litteratur und wissenschaft grosszügig, aber – nicht heilig, weil nicht demütig.

P. Jos. Kal. Gacser, der bonorum director supremus, kann auch Stimmen haben, und vielleicht nicht wenige. Er ist der beste Kenner unserer wirtschaftlichen Sachen, nach unserem Messen ein guter Priester und Mönch, aber mehr Ich-diener, als Gottesdiener, er kann keine 5 Sätze sagen, ohne hervorzuheben, was sein Ich beitrug. In seinen Erörterungen entweder Konfus, oder verwickelt die Sache mit Absicht, dass man ihn nicht verstehe. Was seitdem er an der Spitze steht, viele Schäden verursacht in der Wirtschaft. Gottes Gnade scheint nicht mit ihm zu sein, weil er unter Allen die grösste sollicitudo in terrenis et caducis hat, so dass er aus lauter Sparsamkeit so manche Werte abbaut und vernichtet – in spiritualibus et in munere docendi. Ein Umsturzgeist – sine pace.

P. Albinus Balogh wird, glaube ich, auch einige Stimmen haben. Ein ungarisches Sprichwort übersetzend, sage ich: klein ist der Pfeffer, aber stark. Mit entsprechenden Instruktionen versehen, könnte man von ihm etwas erwarten. Wie er über die Reform denkt, weiss ich nicht, aber Ordnung will er und kann halten.

P. Cyrillus Janota kann auch einige Stimmen haben. Ihn kennen Ew. Gnaden, darum enthalte ich mich der Charakterisierung.

Vota können noch haben: *P. Adam Horváth*, ein Mann, der nicht Subprior sein sollte, weil er Reisen und Ausflüge mehr liebt, als seine Pflichten und seinen Orden. *P. Viktorin Strommer*, ein tüchtiger Redner – und ein Grossmaul und Faullenzer. *P. Iac. Blazovich* – ist nicht ganz so viel, als *P. Kűhár*. *P. Cass. Mattyasovszky*, ein tüchtiger Mann, aber naiv, wie ein Kind. *P. Hildebrand Várkonyi*, Universitätsprofessor – von ihm könnte man auch etwas erwarten.

Und nun bitte ich um Verzeihung der Fehler und Verbesserung wegen in meinem Schreiben, wollte aber eiligst antworten.

Ich zeichne mich mit tiefster Hochachtung und Verehrung und verbleibe, Hochwürdigster Herr Abt-primas, Euer Gnaden aufrichtig treuer Mitbruder,
Tihany, den 11. Jan. 1933. Engelbert Mázy, O.S.B. Abt

C. Levelezés Kelemen Krizosztom főapáti kinevezése kapcsán

Jelzet: APr, Congregatio Hungarica, IV. Varie. Fasc. Nominatio Archiabbatis D. Chrysostomo Kelemen, 1932.

1. Kelemen Krizosztom koadjutor 1932. nov. 10-én kelt lemondása, másodpéldány, I. alább, Adattár, II. 1932. 1.

2. Fidelis von Stotzingen primás apát 5008/30 sz., 1932. nov. 28-án kelt *votumának* másodpéldánya, I. Adattár, II. 1932. 3.

3. Giuseppe Pizzardo c. niceai érsek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának (Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari – AA.EE.SS.), 1933. március 15-én kelt 653/33 sz. levelében arról értesíti Fidelis von Stotzingen primás apátot, hogy a magyarországi Apostoli Nuncius közölte az Apostoli Szentszékkal, miszerint Kelemen Krizosztom elfogadta pannonhalmi főapáttá való kinevezését, ezért hivatalból értesíti a Konzisztoriális Kongregációt is, hogy elkészítse a megfelelő dokumentumokat.

4. Kézírásos feljegyzés (Von Stotzingen?): az események kronológiája 1928–1933.

II. Szerzetesi Kongregáció Levéltára

Jelzet: Archivio CIVCSVA, SR 5933, ikt. sz. 5008/30. (és más jkv. számok.) Visita Apostolica per tutti gli Istituti in Ungheria.

1929

1. Gasparri bíboros államtitkár átírata Lépicier bíboroshoz, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, 1929. ápr. 16., ikt. sz. 719/29.

A magyarországi Apostoli Nuncius közlése szerint a Szerzetesi Kongregáció „ad nutum S. Sedis” apostoli kormányzót óhajt kinevezni a Pannonhalmi Bencés Főapátság élére. Kérdezi, hogy informálisan nem kellene-e megkérdezni a magyar kormányt, mert az apostoli kormányzónak gyakorta kell érintkeznie kormánytényezőkkel, részben a pannonhalmi gazdaság ügyei, részben a Bencés Rend iskolái által kibocsátott „akadémiai grádusok” kapcsán. Ezért kéri, hogy még ne közöljék a kinevezést, hanem előbb közöljék a jelölt nevét, hogy erről értesíthesse a magyar kormányt.

2. Orsenigo nuncius jelentése Lépicier bíboroshoz, 1929. jún. 30. ikt. sz. 2534.

Hivatkozással a jún. 20-án kelt mandátumra, jelzi, hogy teljes jogú főapáti koadjutornak, egyetértésben Serédi bíborossal, Kelemen Krizosztomot ajánlja, akit röviden jellemez. Át akart lépni a karmelitákhoz, s attól a félelemtől vezérelve, nehogy befejezett tény elé kerüljön, *sub secreto* megkérdezte, hogy elfogadja-e a kinevezést. Válasza pozitív. A vagyon igazgatására, hivatkozva az 516. kánon 2. §-ára, Gácsér Kalazant főjósággkormányzót javasolja, röviden jellemzi. A kormányzat részéről nem vár ellenkezést, hiszen a kinevezés ideiglenes: *ad nutum*. A főapátnak el kellene hagynia a főmonostort, és egy másik házban kellene lakkia, pl. Tihanyban.

Szövegét itt közöljük:

CÍMER

Nunciature Apostolique

En Hongrie

O G G E T T O

Congregazione benedettina ungherese

Risposta al No. 4696/27

N. 2534

BUDAPEST, 30 Giugno 1929

Eminenza Reverendissima,

In esecuzione al mandato affidatomi da Vostra Eminenza Reverendissima, con venerato Foglio No. 4696/27 del 20 corr. mese, ho l'onore di riferire, di pieno accordo con l'Emo Cardinal Serédi, quanto segue:

1) — Per l'ufficio di Coadiutore dell'Arciabate ad nutum Sanctae Sedis “con completa giurisdizione e pieni poteri” si propone il rev. Dom Crisostomo Kelemen, uomo di soda pietà e buon spirito religioso, desideroso di una riforma nella sua Congregazione, tanto che — disgustato dal disordine che vi regna — si era deciso a

entrare nell'Ordine dei Carmelitani. Nel timore appunto che questa sua uscita dalla Congregazione fosse irrevocabile, prima di proporlo a Vostra Eminenza si è creduto opportuno interrogarlo sotto segreto: ha risposto che se può esser utile alla sua Congregazione volontieri accetta di dare l'opera sua secondo i desideri della S. Sede. — È uomo di buona cultura: attualmente è Rettore del fiorentissimo ginnasio di Giavarino e Superiore del convento: conta 45 anni di età.

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Alessio Enrico Lépissier (sic!)
Prefetto della Sacra Congregazione dei Religiosi
Palazzo della Cancelleria

R O M A

2) — Per l'amministrazione dei beni si nominerebbe, in conformità al can. 516. § 2. del C.J.C., un Amministratore Generale, che debitamente coadiuvato e, subordinatamente al Coadiutore dell'Arciabate, possa attendere con competenza al disbrigo di questa mansione sempre difficilissima e oggi per di più intricatissima per un cumulo di errori commessi in questi ultimi anni e di cui ora si scontano le gravose conseguenze economiche. A questo ufficio si nominerebbe, o meglio si farebbe nominare dal Coadiutore, il rev. Dom Giuseppe Gácsér, attualmente priore dell'Arciabazia di Pannonhalma. È persona energica, di criteri amministrativi opposti a quelli che dominarono finora, animato da buon zelo e circondato di fiducia in questo ramo economico. ./.

3) — Per quanto riguarda il Governo, si spera non farà obiezioni a questa nomina del Coadiutore, sia perché persona superiore ad ogni critica, sia perché trattasi dopo tutto di semplice Coadiutore "ad nutum", cioè temporaneo. Mi riservo di fare i passi opportuni in proposito, quando la nomina sarà decisa.

4) — Per quanto riguarda l'Arciabate è opinione dell'Emo e mia che venga allontanato da Pannonhalma il più possibile, ossia — se non si riesce a indurlo di recarsi all'estero, anche perché non conosce lingue —, almeno lo si obblighi a ritirarsi in un altro Convento, per es. a Tihany, che è luogo salubre e decoroso. L'allontanamento verrebbe motivato dal bisogno — purtroppo non fittizio — di riposo e di cura: se però non accede a questa soluzione gentile, occorrerà imporgli l'allontanamento in virtù

./.
di obbedienza, e in un termine di tempo non lungo. Attendo su questo punto precise istruzioni.

Credo opportuno far presente rispettosamente a Vostra Eminenza, che quanto più rapidamente si potrà procedere, tanto meno saranno le difficoltà.

Chino al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione godo di raffermarmi

di Vostra Eminenza Reverendissima
umilissimo — dev.mo — obb.mo servo

(firmato) + Cesare Orsenigo
Arciv. — Nunzio Apostolico

3. Serédi a Szerzetesi Kongregáció titkárához, 1929. júl. 27. Végig kézírás.

Felhívja a figyelmet a pannonhalmi helyzet rendezésének szükségességére, apostoli kormányzó, ill. koadjutor kinevezésével. Első helyen Gácsér J. Kalazantot, főmonostori perjelt ajánlja. Második helyen Kelemen Krizosztomot, akit kötelezni kellene Gácsér J. Kalazant kinevezésére főjószaágkormányzónak, tekintettel a jelenlegi rendkívüli helyzetre, amikor vagyonkezelői bizottság igazgat.

Szövegét itt közöljük:

CÍMER

Non recuso laborem

Strigonia, 27 Luglio 1929

Ill.mo e R.mo Monsignor Segretario!

Mi permetta, Monsignore di richiamare la Sua attenzione alla nomina d'un Amministratore Apostolico (ossia coadiutore) per la congregazione Benedettina Ungherese (Pannonhalma). Tale nomina mi sembra tanto più urgente, inquanto che la disposizione delle persone e delle materie nelle scuole non si può fare senza la nomina del Coadiutore.

Riguardo alla persona del Coadiutore ripeto quello, che ho avuto l'onore di suggerire a V.S. Ill.ma: per aver una mano forte tanto nel governo, quanto nell'economia, sarebbe da preferire il P. Giuseppe Calasantio Gácsér, ora Priore di Pannonhalma, il quale nello stesso tempo e un buon Sacerdote e Religioso. Se però la S.C. per

./.
la ragione, che lo stesso P. Gácsér è il capo del partito opposto all'Arciabate, non la volesse nominare, allora secondo il parere di S. E. il Nunzio Ap. di Budapest si potrebbe nominare il P. Crisostomo Kelemen, ora Superiore e Direttore di Győr con l'obbligo però, che egli nomini poi Economo centrale il P. Gácsér, il quale conosce meglio lo stato economico della Congregazione Benedettina Ungherese. Seguita la nomina, l'Amministratore Ap. (ossia Coadiutore) governerebbe la Congregazione in spiritualibus et temporalibus secondo le costituzioni. Quindi dovrebbero cessare le misure straordinarie, come la Commissione, che finora governava la Congregazione.

./.
Mi scuserà, Monsignore del mio ardire, ma vedo, che senza un provvedimento rapido le cose andranno peggio.

Con i sensi di vera stima e venerazione godo di raffermarmi di V.E. Ill.ma e R.ma

dev.mo

Giustiniano Card. Serédi m.p.

Principe Primate d'Ungheria,

Arcivescovo di Strigonia.

4. Gasparri bíboros államtitkár átíratata La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció Titkárához, 1929. aug. 12., ikt. sz. 1654/29.

Hivatkozással folyó év aug. 10-én kelt 4696/27 sz. átíratára, értesíti, hogy tájékoztatta a magyarországi nunciust Kelemen Krizosztom „ad nutum S. Sedis“ koadjutori kinevezéséről.

1930

Kelemen Krizosztom 1932. nov. 10-én kelt felmentési kérelmében említést tesz a reguláris fegyelem restaurációjáról, amelyet a Szerzetesi Kongregáció 1930. dec. 18-án ír elő: *Restauratio quoque disciplinae regularis in Congregatione Hungarica O.S.B., quae ex praescripto Sacrae Congregationis Religiosorum die 18. Decembris 1930 sub numero 4696/27.*

1932

1. Kelemen Krizosztom koadjutor 1932. nov. 10-én kelt latin nyelvű kérelme a Szent-atyához, amelyben fölmentését kéri koadjutori feladatai alól. Janota Cirill prokurátor ellenjegyzése.

Indoka: Bárdos Remig főapát halála óta eltelt hat hónap és a Magyar Bencés Kongregációnak még nincs törvényes képviselője. Lemondását azzal indokolja, hogy meggyorsítaná az új főapát választását, akire annál is nagyobb szükség van, mert Bárdos főapát hét éven át tartó szívbetege miatt nagy szükség van új főapátra. Sajat egészségi alkalmatlanságát is indokul hozza.

Szövegét itt közöljük:

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

Nr. 924/1932.

Beatissime Pater!

Chrysostomus Kelemen, Coadjutor Archiabbatis nullius Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae (Pannonhalma), ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus, humillime petit relevationem a munere suo et gratiam, ut orbitas Congregationis Hungaricae O.S.B. et dioecesis clementer tollatur. Liceat mihi rationes huius petitionis exponere.

Sex iam menses elapsi sunt ab obitu Revmi Domini Archiabbatis, Remigii Bárdos in domino defuncti et Congregatio nostra adhuc suo Archiabbate caret, quae congregatio iam a tempore aegrotationis Archiabbatis beatae memoriae, abhinc fere septem annis, patre et cura paterna privatam se sentit. Perinde opinio petitioque mea et confratrum meorum, quam summa cum reverentia ac omni cum sinceritate propono, est: relevatio Coadjutoris a munere suo et mandatum quo citius implendi sedem archiabbatiale per electionem canonicam.

Coadjutor, propter munus suum ex natura sua ad tempus durans, neque ad extra neque ad intra, cum competenti dignitate, gravitate et auctoritate procedere potest. Praeterea praxis iuris civilis Hungarici Archiabbate defuncto Coadjutorem non agnoscit tamquam legitimum repraesentantem beneficii et subiectum aptum iuris ad processus in foro civili inducendos et gerendos.

./.

Exinde vero spectatis processibus nostris maximi momenti iam currentibus, graves difficultates damnaque nobis enasci possunt. (Hanc informationem a Doctore Ferdinando Bernolák, viro catholico ac praeclarissimo Budapestinensi avvocato recepi.)

Insuper etiam inter membra senatus desideratur repraesentans Congregationis nostrae, quo iure solus Archiabbas uti potest.

Sed respectu etiam pacis et quietis in ipsa Congregatione nostra statu praesentem gubernii interimalis ulterius sustinere haud optandum videtur. In omnibus communitatibus nocens solet esse spatium Capitis electionem antecedens longius proferre, quod ideo neque in Congregatione nostra desiderabile constat. De mea humillima sententia quietum et fructuosum laborem difficilem reddit hoc spatium diutius protractum propter incertitudinem, quae electionem Archiabbatis seu Capitis Congregationis ad vitam munere fungentis praecedere solet. Quae praecise in hodiernis extraordinariis difficultatibus oeconomicis et socialibus considerata sunt.

Restauratio quoque disciplinae regularis in Congregatione Hungarica O.S.B., quae ex praescripto Sacrae Congregationis Religiosorum die 18. Decembris 1930 sub numero 4696/27 dato nunc agitur, meliorem successum habitura esse videtur, si Congregatio nostra Archiabbatem recipiet, qui operi restorationis disciplinae regularis ab initio usque ad finem incumbere potest.

Rationibus allatis adiungo infirmam valetudinem meam, de qua iam anno praeterito, Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Angelo Rotta Nuntio Apostolico interprete, Sacrae Congregationi Religiosorum retuli.

Cum ea, quae humillime exposui, sedem plenam Archiabbatis suadeant, ad pedes Sanctiatis Vestrae provolutus, omni

./.

cum humilitate et reverentia rogo Sanctitatem Vestram, ut petitioni meae et confratrum meorum benignissime annuere dignetur.

Et Deus...

In Sacro Monte Pannoniae, die 10. Novembris a. D. 1932.

Chrysostomus Kelemen m.p.

Bélyegző

Coadjutor.

Quas quidem supplices preces pro munere meo S. Sedi humillime transmitto.

P. Cyrillus Janota O.S.B. m.p.

Bélyegző

Procurator generalis.

2. Serédi bíboros hercegprímás, esztergomi érsek levele Vincenzo La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció titkárához, 1932. nov. 20., ikt. sz. nélkül, végig kézírás, olasz nyelven.

Nemrég Kelemen Krizosztom, főapáti koadjutor beadta a Szerzetesi Kongregációhoz lemondását. Amennyiben azt a Kongregáció elfogadná – elsősorban egészségügyi okok miatt –, fölmerül az utódlás kérdése. Az elmúlt esztendőben, amikor a Főtisztelendő Koadjutor első alkalommal adta be lemondását, a bíboros a budapesti apostoli nunciaturán keresztül elküldte az Apostoli Szentseknek aláztos véleményét, amelyben azt javasolta, hogy még ne fogadják el. Ha pedig mégis elfogadnák, szükségesnek tartotta, hogy a főapátkérdés végleges megoldást nyerjen, azaz, ha Bárdos Remig főapát lemondana, akkor új főapáttal, ha nem, akkor utódlási jogú koadjutorral. Ez esetre úgy vélte alkalmasnak, ha az új főapát, ill. utódlási jogú koadjutor ez esetben (*illa vice*) ne kánoni választással, hanem kinevezéssel kerüljön hatalomra, figyelembe véve a rendtársak

óhaját a titkos szavazásra. 1931. november 9-én alkalma volt felhívni a Szent Kongregáció figyelmét néhány személyre, akik véleménye szerint a rendtársak bizalmát is elnyerhetik.

Bárdos Remig főapát halála után a kérdés megoldása könnyebb, mert nincs akadálya annak, hogy az új főapáttal végleges megoldás szülessék. Így nem talál tovább okot arra, hogy ellenezze az új kánoni választás gondolatát. Ezért megismétli azt, amit az apostoli nunciának már alkalma nyílt elmondani, nevezetesen hogy azt javasolja a Kongregációnak: fogadja el P. Koadjutor lemondását, értesítve őt, hogy a főapáti szék megüresedése attól kezdődik, hogy a P. Koadjutor kézhez kapta a lemondás elfogadásáról szóló okiratot. Ennek következtében a főapáti jurisdikció azokra a személyekre száll át, akikre a statútumok szerint széküresedés esetén kell átszálljanak, különös tekintettel a kánoni választás lefolytatására, a M. Kir. Kormány *nihil obstat*-jának és az Apostoli Szentszék megerősítésének beszerzésére.

Szövegét itt közöljük:

CÍMER

Non recuso laborem

Strigonia, 20 Novembre 1932

Eccellenza Reverendissima!

Poco tempo fa il R.mo P. Crisostomo Kelemen, Coadjutore dell'Arciabbate dei Benedettini Ungheresi, presentò alla S. C. dei Religiosi un'altra volta le sue dimissioni. Qualora — soprattutto per ragioni di salute — la S.C. giudicasse di accettarle, tosto si presenterà la questione del Successore.

L'anno scorso, quando il R.mo P. Coadiutore presentò per la prima volta le sue dimissioni, io per tramite della Nunziatura Ap. di Budapest comunicai alla S. Sede un mio umilissimo voto, in cui per paura di molti inconvenienti suggerivo di non accettarle ancora; e per il caso che pur nondimeno venissero accettate, esponevo la necessità d'una soluzione definitiva della questione dell'Arciabbate, nominando cioè un nuovo Arciabbate (se il R.mo P. Arciabbate Remigio Bárdos rinunciasse), oppure, in caso contrario, creando un Coadiutore cum futura successione. Allora credevo più opportuno che la determinazione della persona del nuovo Arciabbate e del Coadiutore cum futura successione illa vice venisse fatta non già per elezione canonica, ma

Eccell.mo e Rev.mo

Mons. Vincenzo La Puma

Segretario della S. C. dei Religiosi — Roma.

./.
per nomina, prendendo però in considerazione il desiderio dei confratelli da manifestarsi per segreti suffragi. Ai 9 Novembre 1931 ebbi pure la fortuna di richiamare l'altissima attenzione della S.C. a certe persone che al mio parere probabilissimamente verrebbero desiderate anche secondo i voti dei confratelli.

Ora dopo la morte del R.mo P. Arciabbate Bárdos la questione diventa più facile, poiché nulla impedisce la soluzione definitiva con la creazione d'un nuovo Arciabbate; sembra pure che i confratelli si siano calmati. Laonde non veggo più alcun

pericolo di dissensi straordinari in caso d'un'elezione canonica. Perciò mi prendo la libertà di ripetere anche in iscritto ciò che testè ebbi l'onore di spiegare all'Eccl.mo Nunzio Ap. di Budapest, vale a dire di suggerire alla S.C. di degnarsi accettare le dimissioni del R.mo P. Coadiutore, avvisandolo che la vacanza della sede Arciabbaziale correrà dal momento, in cui lo stesso P. Coadiutore avrà in mano il rescritto dell'accettazione delle sue dimissioni. Per

./.

conseguenza in istesso momento tutta la giurisdizione arciabbaziale passerà a quelle persone, alle quali secondo gli Statuti deve passare in caso di vacanza, con i relativi diritti e doveri, specie con quello di preparare ed effettuare l'elezione canonica del futuro Arciabbate, domandare il Nulla osta del Reg. Governo Ungherese, nonché la conferma della S. Sede.

Speriamo che così finalmente ritornerà la calma alla Congregazione Ungherese dei Benedettini, e ci si riuscirà d'introdurre nella vita dei confratelli quella riforma che la S.C. giudicò necessario di prescrivere agli stessi.

Ben lieto dell'incontro, La prego di voler gradire i sensi di profondissima stima e venerazione, con i quali mi pregio di confermarmi

Dell'Eccellenza Vostra Reverendissima

Dev.mo

*Giustiniano Card. Serédi
Principe Primate dell'Ungheria,
Arcivescovo di Strigonia.*

3. Fidelis von Stotzingen primás apát 5008/30 sz., 1932. nov. 28-án kelt *votumának* eredeti példánya, latin nyelvű, gépelt.

A szavazás részletes szabályozásáról.

Szövegét itt közöljük. (*A kézírásos javítások a Szerzetesi Kongregációban történtek*):

(N.) 5008/30

V o t u m .

Diligenter examinavimus quaestionem de instituendo novo Archiabbate S. Martini de Pannonhalma.

Rationibus eb Excellentissimo Nuntio Apostolico adductis, juxta quas quam primum procedendum esset ad instituendum novum Archiabbatem S. Martini de Pannonhalma, omni ex parte accedimus, immo argumentis propositis, cum sint potius exterioris naturae, addi debent adhuc graviore rationes, quae ipsam vitam internam Archicoenobii tangunt, nempe vitam monasticam, disciplinam regularem et regimen stabile ac firmum Congregationis Hungaricae. Quibus omnibus perpensis vehementissime desiderandum esset ut cito citius provideatur institutioni novi Archiabbatis.

Consideratis ergo omnibus censemus propter peculiare praesentis momenti difficultates procedendum esse ea via, quae ab Excellentissimo Nuntio proponitur, scilicet S. Sedes exoptulet, ut vocales Capituli S. Martini de Pannonhalma, qui ad normam Statutorum jure eligendi Archiabbatem gaudent, schedis scriptis et obsignatis proponant tres monachos, quos (graviter onerata eorum conscientia) coram Deo existimant digniores pro munere Archiabbatis (clare denotantes, quem ex candidatis

proponunt primo, quem secundo vel tertio loco – addentes nomen et cognomen singulorum) et schedas sic obsignatas mittant ad S. Sedem, quae tunc pro hac vice procedat ad nominationem novi Archiabbe.

./.

~~Quoad modum procedendi praescribendum esse putamus:~~

1° Omnia suffragia (clausa et obsignata) a Reverendissimo Coadjutore intra 10 dies ab accepto praesenti mandato Romam mittantur, ita ut decima dies, sit dies, qua vota ex Hungaria ad S. Sedem mittantur.

Javított szöveg:

1° Omnia suffragia (clausa et obsignata) a Reverendissimo Coadjutore intra dies ... ab Ecc. Nuntio, ... S. Congr. Religiosi mittantur.

2° Suffragia dentur sequenti modo:

a) in Archicoenobio, necnon in ceteris Abbatibus et Residentiis vocales praesentes in unum convocentur eisque a Superiore praesens mandatum communicetur. Postero die (monachi, iterum in unum congregati), suffragia secreta in schedis scriptis et obsignatis Superiori tradant, qui ea, si agatur de communitatibus extra Archicoenobium, R. mo D. Coadjutori transmittant.

Legitime eo die absentes subito certiores reddantur et, sicut ceteri, infra 24 horas vota secreta obsignata tradant respectivo Superiori.

b) Parochi tamen omnes, sive eorum paroeciae sint sub jure patronatus Archicoenobii sive sub jure patronatus Abbatiae S. Mauritii de Bakonybel vel Abbatiae S. Aniani de Tihany vel Abbatiae S. Hadriani de Zalavar, exceptis iis parochis, qui resident in Archicoenobio et in quattuor Abbatibus et residentiis, vota sua transmittant reverendissimo D. Coadjutori.

c) Alii vero vocales, qui forte extra claustra legitime versantur, de mittendo voto certiores reddantur, quod votum infra hebdomadam directe per Ex. Nuntium mittant ad s. Congregationem Religiosorum.

./.

~~3° Declaretur expresse suffragium ferri posse etiam in Reverendissimum D. Coadjutorem, secus enim plures opinarentur ipsum non esse elegibilem.~~

4° Declaretur denique Reverendissimum D. Coadjutorem, eum regimen congregationis ad nutum Sanctae Sedis teneat, permansurum esse in officio commissio usque dum a Sancta Sede novus Archiabbe nominatus et institutus fuerit.

Javított szöveg:

4° ... autem Reverendissimus D. Coadjutor qui quoque jure gaudeat activo et passivo quoad electionem archiabbe regimen congregationis teneat, permansus in officio commissio usque dum a Sancta Sede novus Archiabbe nominatus et institutus fuerit.

Ex aedibus S. Anselmi de Urbe,

+ Fidelis de Stotzingen m.p.

Die 28 Novembris 1932.

Abbas Primas

Bélyegző

4. Szerzetesi Kongregáció dekrétuma, előírja a választást és meghatározza annak módját. 1932. dec. 19., ikt. sz. 5008/30. Hivatalban maradó példány, kézírásos és gépelt egyaránt.

5008/30

DECRETUM

Cum jam plures menses elapsi sint ab obitu Rev.mi Archiabbatis Remigii Bardos, gravissima adsunt argumenta, quae necessitatem manifestant cessationis regiminis interinalis Rev.mi Coadiutoris et electionis novi Archiabbatis, ut provideatur vitae monasticae, disciplinae regulari et regimini stabili ac firmo Congregationis Hungaricae O.S.B.

Haec vero S. Congregatio de Religiosis, perpensis peculiaribus momenti difficultatibus ad electionem Archiabbatis, vigore huius Decreti, sequenti modo, pro hac vice, procedendum mandat. Vocales omnes Capituli Archiabb. S. Martini de Pannonhalma, qui ad normam Statutorum jure eligendi Archiabbatem gaudent, schedis scriptis et obsignatis proponant tres monachos, quos coram Deo inter eos, qui vi Constitutionum voce passiva praediti sint digniores existimant. In schedis, ut supra, clare notare debent electores quem ex candidatis proponunt primo, quem secundo vel tertio loco, addentes nomen et cognomen singulorum.

Omnia suffragia, clausa et obsignata, a Rev.mo Coadiutore, intra dies determinandos ab Exc.mo Nuntio Ap., mittantur, per ipsum Exc.mum Nuntium, ad S. Congregationem

./.

de Religiosis, quae ad nominationem procedet novi Archiabbatis.

Suffragia dentur hoc modo: in Archicoenobio, necnon in ceteris Abbatiis et Residentiis vocales praesentes in unum convocentur, eisque a Superiore praesens mandatum communicetur. Postero die, monachi, iterum in unum congregati, suffragia secreta in schedis scriptis et obsignatis Superiori tradant, qui ea, si agatur de Communitatibus extra Archicoenobium, Rev.mo D. Coadjutori transmittant. Legitime eo die absentes subito certiores reddantur et, sicut ceteri, infra 24 horas, vota secreta obsignata tradant respectivo Superiori. b) Parochi tamen omnes, sive eorum paroeciae sint sub jure patronatus Archicoenobii, sive sub jure patronatus Abbatiae S. Mauritii de Bakonybel vel abbatiae S. Aniani de Tihany vel Abbatiae S. Hadriani de Zalavar, exceptis iis parochis, qui resident in Archicoenobio et in quatuor Abbatiis et Residentiis, vota sua transmittant Rev.mo D. Coadjutori. c) Alii vero vocales, qui forte extra claustra legitime versantur, de mittendo voto certiores reddantur, quod votum infra hebdomadam per Exc.mum Nuntium mittant ad S. Congregationem de Religiosis.

Interea autem Rev.mus Coadjutor, qui quoque jure gau-

./.

deat activo et passivo, quoad electionem Archiabbatis, regimen Congregationis permanens in officio commissio usque dum a S. Sede novus Archiabbas nominatus et institutus fuerit.

Contrariis quibuscemque non obstantibus.

Datum Romae ex Secretaria S. Congregationis de Religiosis die

19 decembris 1932.

5. Szerzetesi Kongregáció 1932. dec. 19-én kelt 5008/30. sz. kísérőlevele Rotta nunciushoz, mellyel megküldi a fenti dekrétumot. Hivatalban maradó példány.

1933

1. Rotta nuncius jelentése Lépiciér bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának, 1933. jan. 19., ikt. sz.: 6732/1933, két melléklettel.

Hivatkozással az 1932. dec. 19-én kelt 5008/30 ikt. sz. instrukcióra, megküldi a Magyar Bencés Kongregáció tagjainak a leendő Pannonhalmi Főapátra leadott szavazatait. Majd részletezi, hogy Kelemen Krizosztom koadjutor javaslatára törölte a szavazók jegyzékéből: Radványi Rainert, Tihanyi-Tiefenthaler (Márk Istvánt?), Pados Raimundot. Hiányzik Szelec Arnold szavazata, aki a brazíliai Sao Paulóban tartózkodik, Kelemen kérdésére, hogy elküldje-e neki a szavazócédulát, a távolság miatt, azt válaszolta, hogy igen, de közvetlenül neki, a nunciushoz küldje meg. Szerette volna, hogy a szavazatokat házak szerint csoportosították volna, de mire erről írt Kelemen koadjutornak, már összekeverték a szavazatokat. Blaskovich Placid szavazatát piros kereszttel jegeztette, mivel szekularizációs kérvénye már az Apostoli Szentszéknél van. Hogy szavazatát figyelembe vegyék-e, ezt a Szerzetesi Kongregáció ítéletére bízta. Küldi külön lapon a Magyar Bencés Kongregáció tagjainak névsorát. Egyben jelzi, hogy Kelemen koadjutor hozzá intézett jan. 11-i levelének értelmében, szükséges lesz eljárni a magyar kir. kormánynál és a magyar törvényhozási hatóságoknál is, lévén, hogy nem kánoni választással történik a kinevezés, a (magyar törvényhozásnál is bejegyzett) konstitúciók szerint. Az 1. sz. melléklet szerint is, eme félelméből kifolyólag, a Pannonhalmi Közösség (választókáptalan) alázatosan kérelmezi a Kongregációnál, hogy szíveskedjék engedélyezni a kánoni választást a konstitúciók szerint, hogy a jelöltek számát háromra korlátozza, figyelembe véve eme választócédulák (szavazatok) eredményét. A Bíboros Primás, akihez két káptalani tag is fordult a Közösség nevében, nem volt ellene ennek a kérésnek, ha megfelelő módon tárják elő, ezért e két páter eljött hozzá is, hogy meghallgassák véleményét. Válaszában elmondta, hogy mint nunciushoz, nem volt felhatalmazása, hogy ezt jóváhagyja vagy megtiltsa, de az mindig engedélyezett, hogy az alárendeltek az engedelmség jegyében az előljárók elé tárják kérésüket. Egy nappal később azonban azt írta a koadjutornak, hogy inkább továbbküldene mindent az Apostoli Szentszéknél. Másik indoka, hogy a döntést a Szerzetesi Kongregációra hagyja – amit a két páter előtt nem tárt fel –, az volt, hogy mindezt tudomására hozhassa az Apostoli Szentszéknél. Ezt követően kérte a Bíboros Primás véleményét, akinek a mellékletben (átiratban) megküldi válaszát. Természetesen, ha lenne három olyan személy, akit javasolhatnának a választókáptalannak, akik komolyan és megbízhatóan a reform végrehajtását szorgalmaznák, eleget lehetne tenni e kérésnek is. (Itt hivatkozik P. Hansen apostoli vizitátornak a Szerzetesi Kongregációhoz betérjesztett 1929. március 28-án kelt 2292. ikt. sz., továbbá 1931. nov. 18-án kelt 5691. ikt. sz. jelentésére.) Majd kifejti a kormány jóváhagyásának szükségességét és jelzi, hogy az Államtitkárság már megkapta a kormány jóváhagyását, 1929. aug. 23-i keletű leirata (*dispaccio*) szerint, és csak a pozitív választ követően történt meg a Szerzetesi Kongregáció részéről a kinevezési dekrétum kiállítása. Mivel most nem „egyszerű“ koadjutorról, hanem főapátról van szó, szükséges újra tanulmányozni az eljárás módját az Államtitkársággal

egyértésben. Új helyzetről van szó, mert a Magyarországgal kötött *modus vivendi* szerint, a püspökkinevezések esetében ugyan ez az eljárás módja (l. az Államtitkárságnak a Magyarországi Szentszéki Nagykövethez intézett 1927. május 10-én kelt 1467/27 ikt. sz. jegyzékét), de ez nem vonatkozik a tábori püspökségre, és Pannonhalmáról sem tesz említést, mert a főpát kinevezése közvetlenül a választókáptalan illetékessége, és nem az Apostoli Szentszéké.

Szövegét itt közöljük:

CÍMER	N. 6732/33
Nunciature Apostolique	BUDAPEST, 19 Gennaio 1933.
En Hongrie	DISZ.TÉR 5.
(con 2 Allegati)	

Eminenza Reverendissima,

In conformità alle istruzioni datemi dall'Eminenza Vostra Reverendissima col Suo venerato ufficio N. 5008/30 in data 19 dicembre 1932, mi faccio un dovere d'inviare a vostra Eminenza qui raccolti i voti dei Membri della Congregazione Benedettina Ungherese per la nomina del Reverendissimo Archiabbate (sic!) di Pannonhalma.

Furono fedelmente osservate le norme date da codesta s. Congregazione, e tutto procedette col massimo ordine.

Dietro domanda del Reverendo P. Kelemen — usando io delle facoltà concessemi dall'eminenza Vostra — dichiarai, per questa volta almeno, esclusi dal diritto di voto tre Padri: cioè: il P. Rainero Radványi, che è un pazzoide, il Rev. P. Tihanyi-Tiefenthaler, che illegalmente vive fuori dalla Congregazione da anni, il P. Raimondo Pados, che è pure uno squilibrato, che vive fuori del monastero e diede tante noie alla Congregazione ed alla Nunziatura con cer-

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale ENRICO ALESSIO M. LÉPICIER
Prefetto della Sacra Congregazione dei Religiosi
CITTÀ del VATICANO

./.

vellotiche denunce ed anche con qualche processo intentato ai Superiori.

Manca il voto del P. Arnoldo Szelezcz che abita ora a S. Paolo del Brasile. Il P. Kelemen mi domandò se dovesse o meno inviargli la scheda, stante l'allontananza; io risposi che si poteva e si doveva inviargliela, ma che io, per non differir troppo la nomina — la risposta, se viene, richiederà circa due mesi — avrei mandato subito a Roma tutto l'incarto con il resto dei voti, riservandomi poi d'inviare anche la scheda del Padre Szelezcz, se fosse arrivata a cose non ancora compiute. Stante la necessità di addivenir presto alla nomina, non so se codesta Sacra Congregazione vorrà tanto differirla per aspettare un voto solo, che avrà un'importanza molto relativa, dato che il Padre suddetto vivendo lontano dall'Ungheria da parecchi anni, è meno in caso di rendersi conto esatto delle qualità e doti richieste dall'eligendo, attese le speciali circostanze dell'ora attuale.

Io avrei desiderato che i voti dei Padri fossero inviati separatamente in gruppi distinti secondo le Case diverse. Ciò avrebbe potuto servire a codesta Sacra Congregazione per meglio conoscere gli umori dei diversi ambienti; ma quando io ne scrissi al Padre Kelemen già la confusione dei voti si era fatta per le principali Case: si tennero distinti i voti giunti dopo, come dall'acclusa distinta.

Vi è separato, segnato con una crocetta rossa, il voto del Rev. Padre Placido Blaskovich. Il Rev. Padre Kelemen mi

./.

chiese se fosse o no il caso di tenerne conto, stante che il detto Padre vive fuori dell'Abbazia, per quanto con regolare licenza, ma ha già inoltrata domanda alla Santa Sede per la secolarizzazione. Io giro la questione a codesta Sacra Congregazione, che nel suo illuminato giudizio deciderà ciò che nel caso converrà fare.

Invio insieme in fogli separati i nomi dei membri della Congregazione Ungherese Benedettina.

Mi faccio un dovere di richiamare l'attenzione dell'Eminenza Vostra sopra le parole che si leggono in una lettera direttami dal Reverendo Padre Kelemen in data 11 Gennaio 1933. "Dignetur Excellentia tua permittere ut attentionem suam excitent ad eam circumstantiam quod Gubernium Regium Hungaricum et tribunalia Hungarica (sic!) — cum negotia nostra summi momenti apud unum ex superioribus tribunalibus nunc tractetur — quasdam difficultates movere possunt relate ad sedis archiabbatialis impletionem non per accuratam canonicam electionem ad tramitem Constitutionum nostrarum. Ideo humillime rogo Excellentiam Tuam dignetur difficultatem apud Gubernium Regium Hungaricum et per Gubernium apud summum Tribunal Hungaricum eliminare."

Le preoccupazioni del Reverendo Padre coadiutore non sono infondate; specialmente avuto riguardo ad un processo di grande importanza che ora è in corso. Gli Statuti della Congregazione sono a cognizione e del tribunale e degli avversari: quaesti non mancherano di dare noie — già lo hanno tentato per infirmare la capacità giuridica del Coadiutore

./.

col pretesto dell'elezione non avvenuta secondo le Costituzioni.

In proposito, come dall'allegato 1 si rileva, per il timore di complicazioni, la Comunità di Pannonhalma aveva deciso di pregare umilmente codesta Sacra Congregazione di voler permettere l'elezione dell'Arciabbate secondo le norme delle Costituzioni, pure limitando la scelta degli elettori a tre nomi proposti da codesta Sacra Congregazione, dietro l'indicazione della votazione fatta. Il Cardinal Primate, a cui si rivolsero i due Padri incaricati dalla Comunità, non si mostrò contrario ad un tal passo, purché fatto in forma rispettosa: vennero pure i suddetti Padri da me, per sentire il mio parere: io risposi che come Nunzio non ero autorizzato ad approvare, ma nemmeno a proibire una cosa simile, perché é sempre lecito agli inferiori esporre con sentimento di ubbidienza e sottomissione un proprio desiderio al Superiore. Però privatamente il giorno dopo scrissi al Coadiutore, che mi sembrava più conveniente rimettersi in tutto e pienamente alla sapienza e prudenza della Santa Sede. Non so quindi se la cosa abbia avuto seguito. Io così scrissi anche per un altro motivo, che naturalmente non manifestai agli interessati: volevo cioè portar io la cosa a cognizione della Santa Sede; perché qualora codesta Sacra Congregazione

trovasse conveniente la misura proposta, nella relativa concessione non sembrasse rimorchiata dagli interessati; ma la disposizione apparisse come dettata esclusivamente dall'oggettiva e benevola considerazione dell'affare e di tutte le circostanze.

Domandai anche in proposito il parere di Sua Emi-

./.

nenza il Cardinal Primate: invio copia della sua risposta (allegato 2). Egli é favorevole alla proposta oltrechè per ragioni di ordine giuridico anche per quelle di ordine morale, stante la diminuzione nella stima pubblica che ne proverrebbe alla Congregazione Benedettina in Ungheria dalla negata nomina secondo le Costituzioni. Egli accenna ad un suo parere favorevole a nomina siffatta dato a codesta Sacra Congregazione: quanto a me, non me ne ricordo, solo io so che egli era del parere che si seguisse la via ora scelta dalla Sacra Congregazione (Vedi lettera del Cardinal Serédi allegata al mio Rapporto Nr. 5678 in data 11 Novembre 1931 diretto a codesta Sacra Congregazione). Certo che se fosse possibile trovare tre nomi da proporsi al Capitolo di persone che diano affidamento serio per l'attuazione della riforma l'idea non sarebbe da scartarsi. In tal caso codesta Sacra Congregazione, senza dubbio, terrebbe calcolo delle informazioni del Rev. Padre Hansen, già Visitatore Apostolico, contenute negli allegati ai Rapporti diretti a codesta Sacra Congregazione Nr. 2292, in data 28 Marzo 1929, e 5691 in data 18 Novembre 1931. Questa forma, benchè temperata, di nomina fatta capitolarmente toglierebbe molte difficoltà, ed anche il nuovo Abbate si sentirebbe in tal modo più sicuro dell'appoggio dei suoi Confratelli.

Che se codesta Sacra Congregazione non credesse opportuno di procedere in tal guisa alla nomina, non si dovrebbe, a mio avviso, emettere un Decreto di nomina se prima non è assicurato il nihil obstat di questo Governo.

L'Arciabbate di Pannonhalma é di fatto anche Ordinario, perché parecchie parrocchie ne dipendono e prende parte con

./.

i Vescovi alle conferenze Episcopali: quando si trattò della nomina del coadiutore la Segreteria di Stato di SUA SANTITÀ domandò il benestare di questo Governo con suo Dispaccio in data 23 Agosto 1929, e solo dopo la risposta affermativa ottenuta per il tramite di questa Nunziatura, codesta Sacra Congregazione procedette al Decreto di nomina. Ora che non si tratta di un semplice coadiutore ma dello stesso Arciabbate, bisognerà, a quanto mi pare, eventualmente studiare con la Segreteria di Stato la formula della Nota con cui proporre la cosa al Governo, avuto riguardo anche alla circostanza che bisognerà pure in qualche modo accennare alla causa per cui si fece una deroga alle norme stabilite dalle Costituzioni per la nomina dell'Arciabbate. Si tratta di un caso nuovo, perché la specie di modus vivendi stabilita con l'Ungheria per la nomina dei Vescovi (Vedi Nota della Segreteria di Stato al Ministro di Ungheria presso la Santa Sede in data 10 Maggio 1927, Nr. 1467/27) mentre contempla il caso della nomina del Vescovo Castrense e degli altri Vescovi, non fa alcun accenno, naturalmente, a Pannonhalma, perché la nomina dell'Arciabbate é per sé di spettanza diretta del Capitolo Generale e non della Santa Sede.

Tanto mi son creduto in dovere riferire all'Eminenza Vostra per soddisfare al mio compito.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione mi onoro raffermarmi

Dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo e devotissimo in J.C.
+Angelo Rotta
Nunzio Ap.lico

2. 1. sz. *Melléklet*: ikt. sz. 6732/33. A Pannonhalmi Szent Márton Főapátság 1933. jan. 15-én tartott konventgyűlés jegyzőkönyvéből:

Allegato 1 al Rapporto 6732/33. Nunziatura di Ungheria. Copia.

Allegato

Extractum ex protocollo sessionis Conventus Archicoenobii S.
Martini de S. Monte Pannoniae die 15. Januarii 1933
celebratae.

Conventus secretis suffragii sequentia decrevit:

„Conventus ad eliminandas – quantum potest – omnes difficultates juridicas et personales, quae propter suffragia mere informativa et non ad tramitem Statutorum Congregationis lata occurrunt sunt, humillime et devotissime rogat S. Sedem Apostolicam, ut ratione votorum transmissorum habita tres confratres designare dignetur, ex quibus Congregatio Hungarica O.S.B. juxta Statutorum normas in Capitulo Congregationis Generali ad eligendum Archiabbatem convocando in praesentia Delegati S. Sedis Apostolicae Archiabbatem eligere possit. Delegatus S. Sedis nomina trium designatorum confratrum in ipso Capitulo Congregationis Generali communicet.”

Conventus Archicoenobii hanc petitionem humillimam per Procuratorem Generalem S. Sedi Apostolicae aperiet, si Procurator post antecedentem interrogationem et convenientem circumspectionem ita viderit ex hac petitione Conventus pro Congregatione Hungarica O.S.B. nullum incomodum vel damnum exoriturum esse. Et simul communicat Conventus cum Domino Procuratore simul cum hac petitione a Conventu Josephum Calasancium Gácsér et Polycarpum Radó Dr. pro accuratione propositione negotii hujus ad Eminentissimum ac Reverendissimum Dominum Cardinalem Serédi principem primatem et Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Nuntium Apostolicum in Budapest missos esse. Quasi horum legatorum confratrum ad Dominum Procuratorem telegramma mittendum formalem propositionem petitionis non commendaverit, Dominus Procurator Decretum Conventus pro non facto spectet,

Datum in S. Monte Pannoniae, die 15 Januarii 1933.

Subscriptus: P. Paulus Sárközy
Prior Archicoenobii

Subscriptus: P. Marcellinus Faludi
Notarius conventus.

L.S.

3. 2. sz. *Melléklet*: Serédi 1933. jan. 17-én kelt levele a Nunciushoz:

(Copia della lettera inviata dall'E.mo Cardinale Serédi, Primate di Ungheria in data 17 Gennaio 1933 al Nunzio Apostolico, S. E. Monsignore Angelo Rotta)

Strigonia, 17 Gennaio 1933

Allegato 2 al Nr. 6732/33.

Eccellenza Reverendissima,

Facendo richiamo alla sua pregiatissima lettera N. 6728, ho l'onore di comunicarLe che io dissi ai due Padri benedettini di poter presentare la loro domanda alla S. Congregazione dei Religiosi, però, in forma conveniente, poichè la preghiera per se non è una offesa, specie se vi sono dei motivi attendibili. Non sapendo però in che punto stia l'affare della nomina dell'Archiabate, mi sono permesso di suggerire ai medesimi di rivolgersi anche a Vostra Eccellenza e di prendere la decisione soltanto in caso, che l'Eccellenza Vostra non avrà nulla in contrario.

Riguardo ai timori delle difficoltà che potrebbero sorgere davanti ai tribunali, se l'Archiabate non venisse eletto a norma degli statuti, risposi ai Padre e rispondo anche a Vostra Eccellenza con distinzione: a) se l'Archiabate venisse nominato dal S. Padre prendendo in considerazione il desiderio dei Benedettini espresso per segreti suffragi relativamente a tre Candidati, ed il Regio Governo Ungherese non facesse alcuna obiezione contro tale forma di nomina, allora nessuna autorità subalterna e nessun tribunale ungherese metterebbe in dubbio la validità (in senso civile?) dell'atto di nomina e la legittimità del nominato. E se stuzzicato dagli avvocati facesse il contrario, il governo facilmente potrebbe far valere il suo atteggiamento. Ma in questo caso — escluse le difficoltà giuridiche — sarebbe ancora assai grave la difficoltà morale tanto al nuovo archiabate, quanto all'Ordine benedettino, poichè questo pubblicamente dovrebbe confessare che i Confratelli *hac vice* non potevano fare l'elezione canonica; b) più grave sarebbe la questione e nascerebbe una difficoltà giuridica (in senso civile), se il Governo stesso si opponesse alla semplice nomina ed insistesse all'elezione canonica secondo gli Statuti, perchè allora nemmeno le Autorità subalterne riconoscerebbero la legittimità (in senso civile) del nuovo Archiabate nominato, laonde quat'ultimo in rappresentanza dell'Ordine non potrebbe fare atti validi dinanzi alle Autorità civili. Già all'occasione della nomina *del Coadiutore* dell'Archiabate avevo da lottare col Governo, affinchè non facesse delle difficoltà al Coadiutore nei rapporti civili, per esempio scuole, contratti ecc.

Per tali ragioni e perchè dopo la morte dell'Archiabate Bárdos non mi pareva più necessaria alcuna misura straordinaria, io stesso suggerivo a Vostra Eccellenza e alla S. Congregazione l'elezione canonica, la quale aspetta pure l'opinione pubblica dinanzi a cui non può simulare l'elezione canonica, poichè i confratelli questa volta non si sono recati a Pannonhalma, come si fa in caso di elezione. Se in queste date circostanze improvvisamente verrà nominato L'Archiabate, tutti sospetteranno che i Benedettini abbiano commesso qualche cosa grossa, giacchè furono privati persino del diritto dell'elezione accordato loro nei proprii Statuti e nel Codice. Perciò crederei che la S. Congregazione farebbe cosa opportuna accordando ai Padri Benedettini almeno quella forma di elezione che domandano e propongono, cioè che possano eleggere una delle tre persone determinate dalla S. Congregazione e comunicare loro nella seduta stessa del Capitolo Generale dal Delegato della Santa Sede. Così

sarebbe esclusa anche la possibilità di qualunque agitazione. Del resto poi si potrebbe imporre a tutti i Confratelli il segreto relativamente alla circostanza che il loro diritto di elezione hac vice fu ristretto a tre persone. Gradisca ecc.

Firmato: Giustiniano Card. Serédi
Principe Primate d'Ungheria

4. Szavazatok cédulái. Az összesítés magyar fordítását l. a 11. jegyzetben.

Jelzet: SR 5933, ikt. sz. 5008/30 a vizitációs anyag része. Az ezeket kísérő és a budapesti nunciaturán készült? olasz nyelvű elsárgult kéziratos feljegyzés szövege:

*Risultati principali della votazione segreta fatta dalla
Comunita di Pannonhalma per la nomina di un Arciabbate Gennaio 1933*

8 voti furono dati in bianco, tra i quali due esigendo una votazione conforme agli statuti. Dei 193 voti validi erano in favore di:

1. R. P. Chrysostomus Kelemen (Coadjutor), 1° luogo: 113, 2° luogo: 21, 3° luogo: 17

2. R. P. Cassianus Mattyasóczy, 1° luogo: 32, 2° luogo: 36, 3° luogo: 22;

3. R. P. Paulus Sárközy (Priore), 1° luogo: 13, 2° luogo: 37, 3° luogo: 33.

R. mus Abbas Bernardinus Jándi 6; R. P. Josephus Calas. Gácser 4; R. P. Adamus Horváth 4; R. P. Florianus Kűhár 4; R. P. Theodosius Niszler 3; R. mus Abbas Engelbertus Mázy 2 (1, 1); R. P. Albinus Balogh 2; R. P. Cyrillus Janota 2 (2, 5); R. P. Ladislaus Erdélyi 1; R. P. Ansharius Szilágyi 1; R. P. Victorinus Strommer 1; R. P. Alanus Boros 1; (Lap hátulján folytatódik) R. P. Carolus Horváth 1; R. P. Jacobus Blazovich; R. P. Hildebrandus Várkonyi 1; R. P. Hadrianus Kálovics 1.

Per l'elezione dell'Arciabbate le Costituzioni richiedono la maggioranza assoluta dei voti. Di 193 voti la maggioranza assoluta sono 97 voti. Il R. mo Coadiutore D. Crisostomo Kelemen, avendo ricevuto 113 voti in primo luogo, e per conseguenza eletto conformemente alle Costituzioni.

Itt hozzuk még a szavazati joggal rendelkező rendtársak névsorát:

Pannonhalma	33 vota.
Erminus Molnár (Zalaapáti)	1
Ludovicus Csóka (Celldömölk)	1
Pius Koller (Edinburgh)	1
Budapest	15
Gasparus Komonczy (Pannonhalma)	1
Esztergom	16
Győr	25
Kőszeg	15
Pápa	12
Sopron	15
Celldömölk	7
Parochi	12
Summatim:	<hr/> 154 vota.

Komárom	10
Parochi	10
Bakonybél	4
Tihany	5
Zalaapáti	8
Ambrosius Németh (ex residentia Kőszeg)	1
Antonius Klemm (Pécs)	
Ladislaus Erdélyi (Szeged)	
Cyryllus Janota (Roma)	
Hyacinthus Weber (Steenockerzeel)	8
Arnoldus Szelecz (Sao Paulo, in Brasilia)	
Cassianus Mattyasovszky (Budapest)	
Marius Boldoghy (Pápa)	
Valentinus Fehér (Tihany)	

5. Rotta nuncius jelentése Lépiciér bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának: 1933. márc. 4., ikt. sz. 6882/33.

Megküldi a Bíboros Államtitkárnak küldött jelentés másolatát P. Kelemen pannonhalmi főapáti kinevezését illetően.

6. Melléklet, a Bíboros Államtitkárnak küldött jelentés másolata, 1933. márc. 4., ikt. sz. 6882/33.

Végre meg tudta küldeni távirati úton a magyar kormány *nihil obstat*-ját P. Kelemen pannonhalmi főapáti kinevezését illetően. Leírja a késedelem okát. Serédi bíboros primás, bár nincs megelégedve a választás eredményével (P. Kelemen neve nem szerepelt az általa a Szerzetesi Kongregációhoz benyújtott ternában), de az Apostoli Szentszék iránti engedelmességből vállalta, hogy kedvezően informálja a kultuszminisztert, akihez, véleményt kérve, a külügyminiszter fordult. *Sub secreto* informálta P. Hansent, aki az apostoli vizitátor volt, és aki nagyon meg volt elégedve (*soddifattissimo*), és a kinevezést mint igazi gondviselést (*vera provvidenza*) fogta fel. A maga részéről reméli, hogy P. Kelemen beválik (*farà bene*), és egészségi állapota is javulni fog, így bölcsességgel és energiával tud hozzáfogni súlyos hivatali teendőihez, amiben a kinevezés is megerősíti őt. Végül sürgeti, hogy minél hamarabb jöjjön ki a kinevezés, lévén, hogy már túl sokan tudnak róla a minisztériumokban, és hogy húsvétkor már az új főapát pontifikálhasson Pannonhalmán. A benedikálást, véleménye szerint, a Bíboros Primás végezne. Beszámol Máty Engelbert tihanyi apát néhány nappal korábban bekövetkezett haláláról. (1933. febr. 28. – S.Á.)

7. Pizzardo érsek, az AA.EE.SS. titkárnak átíratva a Szerzetesi Kongregáció titkárnak: La Puma érseknek, 1933. márc. 15., ikt. sz. 725/33.

Hivatalosan értesíti, hogy a Szentatya kinevezte Kelemen Krizosztomot Pannonhalmi Főapátnak. Az érintett, a nuncius kérdésére válaszolva, elfogadta a kinevezést.

8. Rotta nuncius jelentése Lépiciér bíborosnak, a Szerzetesi Kongregáció prefektusának, 1933. ápr. 7., ikt. sz.: 6979/33.

Megkapta Kelemen főapáti kinevezését (*bolla di nomina*), továbbküldte az érintettnek. Jelzi, hogy a benedikálást Serédi bíboros végzi húsvéthétfőn. A dátumot azért választották, hogy lehetőséget nyújtsanak az előkelő személyiségeknek, hogy részt vehessenek. Köztük: József és József Ferenc főhercegek, a miniszterelnök és a kultuszminiszter. A kinevezés, Istennek hála, a legjobb benyomást keltette és szívesen fogadták nemcsak a Bencés Rendben, hanem azon kívül is.

ÁDÁM SOMORJAI OSB

FURTHER DATA ON THE NOMINATIONS AND RESIGNATIONS OF KRIZOSZTOM KELEMEN, ARCHABBOT OF PANNONHALMA

The history of the two nominations and four assignments of Kelemen Krizosztom, Archabbot of Pannonhalma (1929-1950) has so far remained an open question both in the community of the Hungarian Benedictine Congregation, and in the monographs discussing his life.

Author of present study found further data on the topic in the archives of the S. Anselmo Benedictine Abbey (Apr) and that of the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life (CIVCSVA). The latter was opened in September 2006, regarding the studied period.

The sources published here provide valuable data on the 20th century history of the Benedictine Order.

Resultate principali della votazione segreta fatta dalla
Comunità di Pannonhalma per la nomina di un Arciabate Gennaio 1983.

I Voti furono dati in bianco, tra i quali due esigendo una votazione
conforme agli statuti. Dei 193 voti validi erano in favore di

	1 ^o luogo	2 ^o luogo.	3 ^o luogo
R. P. Theysatomus Kelemen (Coadjutor)	113	- 21	- 17
R. P. Cassianus Matyasóssy	32	- 36	- 22
R. P. Paulus Sárközy (Prior)	13	- 37	- 33
Mons Abbas Bernardinus Jándi	6		
R. P. Szymon Lász. Jászai	4		
R. P. Adamus Horváth	4		
R. P. Florianus Kúhar	4		
R. P. Theodosius Nizler	3		
Mons Abbas Engelbertus Nagy	2	- 1	- 1
R. P. Albinus Balogh	2		
R. P. Cyrillus Janota	2.	- 2.	- 5
R. P. Ladislaus Erdélyi	1		
R. P. Anthonius Szilágyi	1		
R. P. Victorinus Stromer	1		
R. P. Ladislaus Erdélyi	1		
R. P. Alanus Doros	1		

voti:

Szavazatok cédulái. Az összesítés magyar fordítását lásd a 11. jegyzetben
Jelzet: SR 5933, ikt. sz. 5008/30 a vizitációs anyag része. Az ezeket kísérő és a budapesti
nunciaturán készült olasz nyelvű elsárgult kéziratos feljegyzés szövege.

	1 ^o luogo
N. P. Carolus Horváth	1
N. P. Carolus Blagovich	1
L. P. Hildebrandus Várkonyi	1
N. P. Hadrianus Kálavics	1

Per l'elezione dell'Arciabate le Costituzioni richiedono la maggioranza assoluta dei voti. Di 193 voti la maggioranza assoluta sono 97 voti. Il Tiro Gadiatore S. Krisostomo Kaboran, avendo ricevuto 113 voti in primo luogo è per conseguenza eletto conformemente alle Costituzioni.

Szavazatok cédulái. Az összesítés 2. oldala, az elsőgult lap hátoldala.

KOSZTOLNYIK J. ZOLTÁN
(1930–2006)

Megdöbbenő hírt kaptam 2006. május elején. Angol nyelvű email érkezett címemre Kosztolnyik Zoltán feleségétől, Penelope South Kosztolnyiktól. Rosszat sejtve kezdtem el olvasni, hiszen karácsonyi és születésnap üdvözetektől eltekintve magyarul leveleztünk Kosztolnyik professzorral. Balsejtelmem beigazolódott, hiszen felesége arról értesített, hogy férje tragikus balesetet szenvedett, amikor vele együtt lakhelyéről, Bryan-College Station-ból tartott Austinba, hogy készül legújabb könyvéhez anyagot gyűjtsön az ottani egyetemi könyvtárban. A balesetet egy mexikói teherautó-sofőr okozta, aki behajtott oldalról a professzor kocsijába. Helikopterrel Austinbe szállították, ahol két órát át küzdöttek életéért az orvosok, de hiába, április 28-a délutánján elhunyt életének 76-ik évében.

Kosztolnyik J. Zoltán 1930. december 15-én született Heves városában felső-középosztálybeli családban. Édesapja, Kosztolnyik Zoltán és édesanyja, König Irén három gyermeket neveltek. A legidősebb Zoltán volt, öccse Edvárd (postatisztviselő lett, néhány éve hunyt el), húga Mónika (apácarendfőnöknő, USA-ban él). Kosztolnyik Zoltán visszaemlékezésében így jellemezte gyermekkorát: „boldog gyermekkorom volt, szerető, de gyermekeiket el nem kényeztető szülőkkel”.¹ Kosztolnyik Zoltán rokonságában volt járásbírói elnök, táblabíró és premontrei szerzetes. E családi háttér voltaképpen arra predesztinálta, hogy ő is a jogi, közigazgatási pályát válassza. E családi indítatás annyiban hatott is, hogy jogász akart kezdetben lenni, illetőleg későbbi történeti

1 „Lélekben, szellemileg megmaradtam magyar származású európainak”. Beszélgetés Kosztolnyik Zoltánnal. *Aetas* 1997. 2–3. sz. (továbbiakban: *Aetas* 1997/2–3) 198.

kutatásai kiterjedtek a középkori jog- és egyháztörténetre is. Édesapja könyvtárában történelmi tárgyú könyvek is voltak (például Hóman Bálint és Marczali Henrik világtörténeti szintézisei), ezek korán felkeltették érdeklődését a középkori és kora újkor történelem iránt. Szerető, gondoskodó családi légkörben nevelkedett, s a későbbiekben ezt a hagyományos, keresztény értékrendszert képviselte új hazájában is, s adta át saját gyermekeinek és tanítványainak. Tizenötödik évében járt, amikor 1945 márciusában sok más magyar családhoz hasonlóan elhagyta a Kosztolnyik család is Magyarországot. Először Ausztriába mentek, ahol néhány évet töltöttek el egy kis faluban. Zoltán itt folytatta megkezdett, de kényszerűen megszakadt gimnáziumi tanulmányait a passzau magyar gimnáziumban, amelyet 1949-ben fejezett be. Itt, Ausztriában érte a Kosztolnyik családot az első nagy családi tragédia, Zoltán szeretett édesanyja meghalt, „szíve nem bírta a hazátlan sorsot.”² 1949 szeptemberében a Kosztolnyik család Ausztriából az Amerikai Egyesült Államokba telepedett át, először Minnesota államba költöztek. Itt csak rövid időt töltöttek, Zoltán a Nazareth Hall Seminary főiskolára (college) járt (1949–1950). A teljesen idegen környezetben nem érezték jól magukat, ezért átköltöztek Ohio államba, Cleveland városába, ahol talán a legtöbb magyar élt az USA-ban. Szinte teljesen magyar környezetbe kerültek, ahol sok olyan magyar is volt, akik hozzájuk hasonlóan 1945 után jöttek az „ígéret földjére”, Amerikába. Zoltán folytatta főiskolai tanulmányait a St. Mary's Major Seminary intézményében (1950–1951). Nem volt könnyű helyzetben, hiszen korábbi magyarországi iskoláiban és ausztriai tartózkodása során ugyan jól megtanult németül, de az angol nyelvet itt kellett anyanyelvi szinten elsajátítani, ráadásul e számára új nyelven kellett folytatnia főiskolai tanulmányait, miközben Amerikában is alapvetően magyar nyelvű környezetben élt. Apja újra megnősült, de hamarosan megbetegedett, így fel kellett függesztenie tanulmányait, hogy eltarthassa családját. Négy évig dolgozott munkásként egy clevelandi szerszámgyárban, amely szinte kizárólag magyar emigráns dolgozókat (köztük egykori katonatiszteket és tanárokat) foglalkoztatott. Amerikai nyelvi és kulturális beilleszkedését kissé akadályozta az anyanyelvi környezet, miközben segítette abban, hogy megőrizze nyelvét, magyarságtudatát, identitását. Úgy vélem, hogy ez a magyar közeg közvetve hozzájárult ahhoz, hogy fokozatosan illeszkedjen be új, amerikai hazájába, miközben magában végig megőrizhesse kötődését szeretett magyar hazájához. A fizikai munka és a korai kényszerű családfenntartó szerep erősítette benne azokat a feltehetően örökölt lelki tulajdonságokat, amelyek később is jellemezték. Ilyen a munka szeretete, a kitartás, a lelkierő. Hamarosan elvesztette édesapját, s így ténylegesen is az elárvult család feje lett, gondoskodván testvéreiről is. Megkapta az amerikai állampolgárságot, s 1955-ben behívták katonának. Kiképzése után Németországba vezényelték, ahol 18 hónapot töltött Stuttgartban, a VII. hadtest parancsnokságán. Saját elbeszélése szerint jó beosztást kapott, sok szabadidővel, amelynek során sokat olvashatott, művelődhetett. Leszerelése után, Amerikába visszatérve folytatta megszakított felsőoktatási tanulmányait a new yorki St. Bonaventura Egyetemen (1956–1959). Itt elsősorban történelmi, német irodalomtörténeti és általános bölcsészeti kurzusokat vett fel, s egyetemi alapidomát (B.A.) szerzett 1959-ben. Ezután a szintén new yorki Fordham Egyetemre ment át (1959–1961), ahol középkori történelmet tanult, s mester, magiszteri (M.A.) fokozatot szerzett. Témavezető professzora Jeremiah O'Sullivan volt. Már ekkor

2 *Aetas* 1997/2–3. 199.

vonzotta a középkori magyar történelem, de amerikai professzorai próbálták lebeszélni erről. Ezért doktori tanulmányait a New York University-n kezdte meg (1963–1968), amely ekkor a legnagyobb magánegyetem volt az USA-ban. Itt kiváló professzorok tanították, akiktől valóban sokat tanult, s akikről később is nagy elismeréssel nyilatkozott. Elsősorban az ismert medievalistát, a kiváló tanítványok sorát felnevelő M. W. Baldwint tekintette mesterének, aki korábbi tanáraitól eltérően a magyar középkori történelem tanulmányozására buzdította. Baldwin professzor hívta arra fel figyelmét, hogy például VIII. Bonifác pápa is a Nyugat, azaz a keresztény Európa teljes jogú tagjának tekintette Magyarországot, azaz a középkori magyar történelem az európai középkor szerves és fontos része. Tőle vette át Kosztolnyik Zoltán azt a később konzekvensen alkalmazott alapelvét, hogy a magyar középkori történelmet mindig az európai háttér keretében, azzal összefüggésben kell vizsgálni. Baldwin és Minna Falk professzorok javaslatára és támogatásával kapott Fulbright-ösztöndíjat a bécsi egyetemre, ahol két, valóban hasznos évet töltött (1963–1965). Olyan kiváló professzoroktól tanulhatott, mint Heinrich Fichteneau, Friedrich Heer vagy Alphons Lhotsky. Kutatási módszereik pragmatikusnak nevezhetők, hiszen a primer források elsődlegességét és fontosságát hangsúlyozták. A bécsi évek alatt érlelődött meg PhD dolgozata, amelyen tovább dolgozott ösztöndíja letelte után Baldwin professzor irányításával a New York University-n. Itt nyerte el 1968-ban középkori európai történelemből a PhD fokozatot. Érdekes talán megjegyezni, hogy a disszertáció nyilvános védésén túlmenően a kései középkor, az ókor és az újkori német történelem voltak a tárgyak, amelyekből vizsgáznia kellett. Első tudományos elismerését is ekkortájt kapta, ami nyilvánvalóan kapcsolódott a doktori fokozat megszerzéséhez; 1969-ben a New York University Founders Day Award elismerésében részesült. Talán ennél is fontosabb, s meghatározó jelentőségű volt későbbi pályafutása szempontjából, hogy még a PhD védeke előtti évben, 1967-ben elnyert egy megüresedett állást a Texas A & M University Történelem Tanszékén, a texasi College Station-ban. Mestere, Baldwin professzor hívta fel figyelmét az állásra. Neves történész helyére került, John Hill a kereszties háborúk szakértője volt. Azt mondhatjuk, hogy bár ekkor még csak a legalacsonyabb beosztást jelentő, nagyjából a magyar tanársegédi vagy inkább a korábbi gyakornoki státusnak megfelelő „instructor” beosztást nyerte el, lényegében révbe ért 37–38 évesen. College Station, a Texas A&M University állandó letelepülést hozott számára, egész életében itt tanított. A másik fontos, ehhez kapcsolódó változás életében nősülése volt. Még Bécsben, ösztöndíja alatt ismerkedett meg egy csinos texasi lánnyal, Penelope South-tal, aki zenei ösztöndíjasként tartózkodott a „császárvárosban”, a klasszikus zene egyik fellegvárában. Összeházasodtak, s College Station ikervárosában, Bryan-ben telepedtek le. Boldog házaseletet éltek, a feleség örült férje szakmai sikereinek, ő pedig hűségesen kísérte őt koncertjeire, hangversenyekre. Penelope Kosztolnyik fontos szerepet játszott a helyi zenei életben, kiváló csembalójátékosként, tanárként és a zenei élet szervezőjeként. Két lányuk született, Karen és Elisabeth; ma az előbbi neves irodalmi szerkesztőként, az utóbbi színésznőként New Yorkban tevékenykedik.

Visszatérve Kosztolnyik Zoltán pályafutására, PhD fokozatának megszerzése után gyorsan haladt előre. Előbb Assistant Professor (kb. tanársegéd/adjunktus) lett (1968–1972), majd Associate Professor (adjunktus/docens), végül 1981-ben több tanulmány és könyv megjelenése után elnyerte a Full Professor, azaz egyetemi tanári státust. Hosszú, 36 esztendő tanári tevékenység után 2003-ban ment nyugdíjba 73 éve-

sen, s megkapta szeretett egyetemétől a Professor Emeritus címet. Továbbra is tanított még, aktív kutatómunkát végzett, konferenciákon előadásokat tartott és tanulmányokat, könyveket írt. Mint jó tanár és vérbeli tudós, soha sem tudta abbahagyni a munkát. Tervei voltak, kutatási témái, amelyeket szeretett volna megírni, megjelentetni. Még meg sem jelent utolsó könyve, amelynek korrektúráját még javította, de megjelenését nem érte meg, de már a következő monográfiáján dolgozott. Szomorú tény, hogy akkor is kutatni ment Austinba, amikor útközben a tragikus baleset érte. Amerikai egyetemi kollégái, akik közül sok nyugdíjasként már nem foglalkozik kutatással, tudománnyal, bizonyosan csodálkoztak fáradhatatlannak tűnő energiáján és szorgalmán.

Kiváló tanár volt, aki valóban sokat törődött diákjaival. Számos hallgatója volt 36 év alatt az amerikai típusú, most már nálunk Magyarországon is bevezetett háromszintes oktatási rendszerben (BA, MA, PhD). Az amerikai felsőoktatási rendszer sajátosságai-ból fakadóan nem oktathatott kizárólag középkori történelmet, amely szűkebb szakterülete volt. Emellett tanított ókori történelmet, Bizánc történetét, a reneszánsz és reformáció korát (kora újkort), felvilágosodást, tehát igen tág intervallumban kellett oktatnia, amelyre képes is volt. A hallgatók szerették, sokan felvették kurzusait, mert érdekes órákat tartott, toleráns és segítőkész volt, biztatta diákjait, ha írásbeli dolgozataik gyengébben sikerültek. Bár az osztályzást illetően nem volt enyhe, mégis rokonszenves, diákokkal együtt érző egyénisége, zárkózott és mégis humánumot sugárzó személyisége, humora vonzotta a hallgatókat. Mindezeket magam is tapasztalhattam, amikor 1989–1990-ben Fulbright-ösztöndíjasként, Kosztolnyik professzor jóvoltából előadásait látogattam. Az általam hallgatott középkoros előadások során, ahol módja volt, a középkori magyar történelemről is beszélt. Természetesen az amerikai hallgatók számára az európai történelem is elég távolinak tűnt, így nem volt könnyű feladat érdeklődésüket felkelteni és fenntartani, de órai népszerűek voltak. Különösen örömmel segítette tehetségesebb hallgatóit kutatómunkájukban témavezetőként. Fiatalabb kollégái sikereinek örült, biztatta, bátorította őket. Ezt magam is tapasztalhattam, hiszen említett ösztöndíjam elnyerésétől kezdve ottani hét hónapos tartózkodásom során minden lehetséges támogatást megkaptam tőle. A kialakuló szoros, szakmai-emberi kapcsolat a későbbiekben is megmaradt köztünk, gyakran leveleztünk, majd emailleztünk. Jóvoltából többször is részt vehettem amerikai (Kalamazoo, 1993) és angliai (Leeds 2000) konferenciák szekcióján, amelyet ő szervezett. Szakmai eredményeimnek, megjelent könyveimnek szinte úgy örült, mint sajátjainak, ismertetésekért írt róluk. Itt azt is meg kell jegyeznem, hogy más magyar kutatókat is felkarolt, segített, amerikai konferenciákra hívott. Elsősorban a szegedi egyetem középkorásaival alakult ki szoros kapcsolata az 1980-as évek második felétől, amikor – tudtommal először – járt Szegeden. E látogatását háromszor is megismételte (1991, 1996, 1998), ezen alkalmakkor előadást is tartott különböző témákról. A szegedi egyetem mellett a pécsi egyetem középkorásaival is jó kapcsolatot ápolt; 1998-ban hosszabb ösztöndíjjal a pécsi egyetemen oktatott és kutatómunkát végzett.

Kosztolnyik Zoltán nemcsak kiváló professzora volt egyetemének, hanem kiemelkedő középkorkutató, medievalista is. A kutatómunka számára nemcsak kötelesség volt, hanem és elsősorban öröm és szenvedély. A múlt megismerésének vágya, a kíváncsiság hajtotta. Publikációi elsősorban a középkori Magyarország történetével foglalkoztak. Ezek közül főművekként az életében megjelent 5 monográfiát kell megemlítenünk, amelyekre ő is méltán lehetett büszke. Ezek a középkori, közelebbiről az Árpád-kori Ma-

gyarország történetét foglalták össze szintézisként. Ezenkívül 14 könyvfejezetet, illetve szócikkeket írt lexikonokban, enciklopédiákban. Összesen 42 tanulmánya látott napvilágot különböző folyóiratokban. Ezek közül kiemelhetjük a *Catholic Historical Review*-ban és a *Church History*-ban közölt, illetőleg a *Századokban*, a *Történelmi Szemlében* és az *Aetas*-ban megjelent tanulmányait.³ Ezekhez még hozzátehetjük a szegedi egyetem Történelmi Intézete által kiadott idegen nyelvű *Chronica* folyóiratban napvilágot látott két tanulmányát is, amelyek közül az utóbbit már sajnos nem láthatta nyomtatásban. A fentiekén kívül 55 könyvismertetés fűződik nevéhez. Arra is kell utalnunk, hogy számos előadást tartott amerikai és európai konferenciákon (pl. Kalamazoo, Leeds stb.), szekciókat szervezett és vezetett ezeken. Történelmi kutatásait Szent Gellért tevékenységével kezdte. Az egyháztörténet a későbbiekben is egyik kedvelt témája maradt, több publikációt szentelt e témakörnek. A másik kedvelt részterület a középkori jogtörténet volt, amelyben szintén több tanulmányt adott közre. A talán legkedvesebb és fő kutatási területe az Árpád-kori politikatörténet volt. Könyveiben és számos tanulmányában az Árpád-kor kül- és belpolitikai kérdéseivel foglalkozott, ezeket elemezte. Szemmel láthatóan maga is élvezte a korabeli politika szövevényes problémáinak elemzését, igyekezett a korszak királyairól és politikai szereplőiről plasztikus képet adni. Lényegében nem csatlakozott egyetlen divatos történetírói irányzathoz sem, a mestereitől tanult/ellesett pragmatikus módszert követte, amikor elsősorban a primér forrásokra támaszkodva vizsgálta az adott kérdést, történelmi korszakot vagy eseményt. Emellett bőséges szakirodalmat is felhasznált tanulmányaiban, könyveiben. Könyveinek jellegzetes vonása a sok végjegyzet, s rendkívül alapos bibliográfia. Szívesen alkalmazott latin forrásokból vett mottókat könyveiben a fejezetek elején, illetve tanulmányai elején. Stílusa csiszolt és kimunkált volt, feltehetően tudatosan törekedett arra, hogy olvasói megértsék a vázolt történelmi eseményeket, illetve folyamatokat. Legfőbb tudományos eredményének azt tartom, hogy a középkori magyar történelmet az európai történelem keretein belül vizsgálta, összefüggéseket, párhuzamokat mutatott ki intézmények, eszmék stb. vonatkozásában. Ezek közül utalhatok például a III. András korabeli gyűlések és az aragóniai cortes közötti, általa feltárt lehetséges párhuzamra. Ez az összehasonlító, komparatív szemlélet mindenképpen erénye történelmi kutatásainak. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy főleg monográfiáival úttörő szerepe van a nyugati történelmi kutatásban, amely éppen az ő munkáiból ismerheti meg elsősorban az Árpád-kori magyar történelmet, műveinek bibliográfiájából pedig a magyar nyelvű tanulmányokat és könyveket. Ezáltal Kosztolnyik Zoltán egyfajta missziót is teljesített, amikor szeretett hazája középkori történetét tanulmányaiban és főleg könyveiben közlé tette, s új hazája számára is ismertté tette.

Kosztolnyik Zoltán hűségese ember volt egész életében; hű volt családjához, barátaihoz, egyeteméhez, régi és új hazájához. Saját szavait idézve: „tekintve, hogy hosszú hónapokig, sőt évekig meg sem mukkanok anyanyelvemen, a szám nem jár rá anyanyelvemre, de lélekben, szellemileg megmaradtam magyar származású európainak”. Erőfeszítéseire utalva azt írta, hogy „naponta igyekszem, ha csak egy órára is, magyarul gondolkodni.”⁴ Utólag, feleségétől tudom, hogy tanulmányait, könyveit először magyarul fogalmazta meg, s utána tette át, fordította le angolra. Úgy gondolom, hogy szá-

3 Könyvei mellett ezeket emelte ki ő is a vele készített beszélgetésben, *Aetas*, 1997/2–3. 201.

4 *Aetas*, 1997/2–3. 203.

mára a magyar történelem erős kötődést is jelentett hazájához, elmúlt gyermekkorához. Adósságát úgy róttá le hazája iránt, hogy ismertebbé tette a távoli Amerikában is történelmünket, amelyről helyesen azt vélte – s itt távolról Zrínyi Miklós szavai visszhangozhatnak – hogy „hibái dacára a magyar történelem egy nemzet történeténél sem alábbvaló!”⁵ Emlékét és munkásságát megőrizzük.

Tóth Sándor László

PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK⁶

Könyvek (Books)

Dynastic policy of the Árpáds, from Géza I to Emery (1074–1204). EEM – Columbia UP (New York 2006), pp. 365.

Hungary under the early Árpáds, 890s to 1063. EEM – Columbia UP (New York, 2002), pp. xiv + 461.

Hungary in the Thirteenth Century. EEM – Columbia UP (New York, 1996), pp. xi + 510.

From Coloman the Learned to Béla III (1095–1196): Hungarian Domestic Policies and Their Impact upon Foreign Affairs. EEM – Columbia UP (New York, 1987), pp. viii + 356.

Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations With Rome. EEM-Columbia UP (New York, 1981), pp. xv + 237.

*Tervezett könyv (Current research: a book project)*⁷

The impact of dynastic relations on the Hungarian domestic-social structure and the economy during the reign of the last five kings of the House of Árpád.

Könyvfejezetek (Chapters in Books)

Hungary, a 12,000 word entry for the *Encyclopaedia of World Empires*, ed. Cynthia Northrup, UT/Arlington – in press;

5 Uo. 205.

6 Köszönettel tartozom Penelopé Kosztolnyiknak és a Texas A&M University-nek az Interneten is közzétett bibliográfiái adatokért. A Kosztolnyik professzor által még életében frissített publikációs lista szerkesztésén csak annyit változtattam, hogy az egyes bibliográfiai tételek magyar főcímeit is megadtam, s zárójelben feltüntettem az angol eredetét. A főcímeken, amelyek alá besorolta műveit, nem változtattam. Emellett értelemszerűen elhagytam a nekrológban részletesen felhasznált életrajzot (vita), s a publikációs jegyzékben feltüntetett egyetemi előadásai címeit, s az általa vezetett MA és PhD dolgozatok címeit és szerzőit. Ugyanakkor meghagytam az általa tartott konferencia előadásokkal kapcsolatos részt, a megjelent írásbeli publikációk mellett tehát előadásai is szerepelnek e jegyzékben.

7 Kosztolnyik professzor e könyvéhez megkezdte kutatásait, ez volt következő tervezett könyve, ezért hagytam meg jelen publikációs jegyzékben.

- Hussite wars (1419–1434), Kosovo (1389, 1448), Kubilai Khan (1260–1294), Roses, Wars of (1455–485), Sayo river (1241) Timur or Tamerlane (c. 1335–1405)* entries in *International Military Encyclopaedia*, Cynthia Parzych Publishers, (New York, 2006) pp. 733–734, 1113, 1130, 1132–1133, 1265–1266.
- Western influence upon Hungarian legislative acts of the early twelfth century.* Studies in Medieval History, ed. Cornelius Szovák *et al* (Budapest: Pázmány Catholic University Press, 2004), pp. 5–19.
- The early Magyars, and their political and religious relations with Byzantium and Kiev during the ninth and tenth centuries in the record of the chronicles.* Congressus IX internationalis Fenno-Ugristarum, Tartu, Estonia, 2000, vol. III: Summaria acroasium (Tartu, 2000), 338–39; and, vol. VIII: Dissertationes (Tartu, 2001), 323–30; Entries on “Avars,” “Hungary,” and “Poland,” in Trade, travel, exploration in the Middle Ages, eds. J. B. Friedman – Kristen M. Figg (New York – London, 2000), 38–39, 264–266, and 495–496, respectively;
- Similarities between, and status of, King St. Stephen of Hungary’s law code and the laws of Jaroslav the Wise of Kiev.* Studies in Honor of S. B. Várdy, ed. D. P. Hupchick – R. W. Weisberger (New York, 2000), 45–54.
- Western Chronicles on Life, Towns and Economy in 12th Century Hungary.* Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum, pars II, Congressus VIII Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä, 1995 (Jyväskylä, 1995), pars I, 301–03; pars VII, 324–328.
- Some Remarks on Andrew III of Hungary.* Between East and West: Studies in Honor of Gyula Kristó, ed. László Koszta (Szeged, 1995), 273–290.
- Did the Curia Intervene in the Struggle for the Hungarian Throne During the 1290’s? Régi és új peregrináció:* Proceedings of the Third International Congress on Hungarian Studies, Szeged, 1991 (Budapest – Szeged, 1993), 145–158.
- Importance of the 1292 Synod of Esztergom – an opinion.* Congressus VII internationalis Finno-Ugristarum apud Universitatem Debreciensem de Ludovico Kossuth nominatam, anno D. MCMXC habitus, vol. Iia: Dissertationes (Debrecen, 1990), 172.
- Triumphs of Ecclesiastical Politics in the 1231 Decretum of Andrew II of Hungary.* In Studiosorum speculum: Studies in Honor of Louis J. Lekai O. Cist., ed. F. R. Swietek – J. R. Sommerfeldt (Kalamazoo, MI, 1993), 155–172.
- A View of History in the Writings of Gerhoch of Reichersberg and in the Medieval Hungarian Chronicles.* In Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum: Vorlesungen des Zweiten Internationalen Kongresses, Wien, 1986. (Vienna-Budapest, 1989), 513–521.
- Saint Elizabeth of Hungary.* In Great Lives from History, Ancient and Medieval series, ed. F. N. Magill. (Pasadena, Calif., 1988), 655–659.
- Early Twelfth Century German Politics in the Background of Hungarian History.* In Triumph in Adversity: Studies in Hungarian Civilization in Honor of Professor Ferenc Somogyi, ed. S. B. and A. H. Vardy (New York, 1988), 61–76.

Tanulmányok (Articles)

- The influence of Canon Law on royal legislation and the education of churchmen in Hungary in the XII-XIII centuries.* International Congress of Medieval Canon Law, Catania, 2000 (Catania, 2006)-in press;
- The influence of Latin Canon law on the Golden Bulls issued by Andrew II of Hungary.* Chronica: Annual of the History Institute of the University of Szeged, 5 (2005) pp. 44–61.
- The attitude of the papal curia toward the question of succession to the Árpád throne.* METEM: Essays in Church History, 17-II (Toronto-Budapest, 2005), 51–70.
- Western, mainly Aragonese, influence upon the decreta issued by the Árpád Kings during the thirteenth century.* Proceedings of the Second International Conference on the Humanities, Prato, Italy, 2003 (2005);
- Ivo of Chartres' discernible influence upon the enactments of the Synod of Tarcal, 1106, and of the First and Second Synods of Esztergom, 1104 and 1112.* Medievalia et humanistica, n.s. 30 (2004), 85–106.
- The Monomachos Crown, domestic intrigue and diplomatic reality prevalent at the Hungarian court during the mid-eleventh century.* Chronica. Annual of the History Institute of the University of Szeged, 1 (2001), 29–42.
- Dynastic intrigues and domestic realities during the reigns of Andrew I and Béla I.* Hungarian Studies Review, 28 (2001), 93–108.
- The influence of Latin Canon law upon, and the political background of the legislative acts attributed to King Ladislas I of Hungary, (1077–95).* METEM: Essays in Church History, 13-I (Toronto – Budapest, 2001), 25–36.
- Német politikai fejlemények a magyar történet háttérében a X. – kora XI. század folyamán* [German political events serving as background of Hungarian history in the tenth and early eleventh centuries], Acta Historica Szegediensis, 109 (1999), 3–12.
- Byzantine Christianity and the Early Magyars in the Record of the Byzantine Chroniclers.* Specimina nova Universitatis de Iano Pannonio nominatae (Pécs, 2001), 71–85.
- The Question of Belonging: Religious Politics Over Pannonia at the Time of the Magyars' Arrival in the 890s.* Cithara: Essays in Judaeo-Christian Tradition, 37–2 (1998), 22–40.
- Róma és a területi egyház küzdelme a közép-Duna medencében a 9 század folyamán.* [Struggle between Rome and the territorial Church in the mid-Danubian basin during the ninth century], Aetas, 1997–2/3, 212–221.
- Early Hungarian Towns and Town Life in the Record of Western Chronicles.* Specimina nova dissertationum Universitatis de Iano Pannonio nominatae, 11 (1995 [1996]). 251–260.
- The Alleged Political and Religious Impact on the Aragonese Cortes on the Hungarian Diets of the Late Thirteenth century.* Cithara: Essays in Judaeo-Christian Tradition, 35-I (1995), 39–53.
- Esetleges spanyol, valamint nyugati behatás a magyar országgyűlés összetételében* [Probable western influence on the composition of the Hungarian law-days of the 1200's]. Aetas, 1994-I, 49–57.

- The Idea of the 'Body of the State' in John of Salisbury's Policraticus.* Specimina nova dissertationum Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominate, 9 (1994), 229–234.
- III. *András és a pápai udvar [Andrew III of Hungary and the papal court].* Századok, 126 (1992; published in 1993), 646–659.
- In the European Mainstream: Hungarian Churchmen and Thirteenth Century Synods.* Catholic Historical Review, 79 (1993), 413–433.
- Rome and the Church in Hungary in 1279: the Synod of Buda.* Annuario historiae conciliorum, 22 (1990), 68–85.
- Some Hungarian Theologians of the Late Renaissance.* Church History, 57 (1988), 5–18.
- II. *Géza és a páviai zsinat [Geza II of Hungary and the Council of Pavia].* Történelmi Szemle, 29 (Budapest, 1986), 237–242.
- Religious Writers of the Quattrocento in Hungary.* Proceedings of the XXVth Meeting of the Arpad Academy and the Cleveland Hungarian Association, 1985 (Cleveland, Ohio, 1986), 121–132.
- Did Geza II of Hungary (1141–62) Send Delegates to the 'Synod' of Pavia, 1160?* Annuario Historiae Conciliorum, 16 (Augsburg, 1984), 40–48.
- The Survival of a Blind Monarch of the Throne.* Proceedings of the 23rd Hungarian Convention, 1983 (Cleveland, Ohio, 1984), 222–230.
- The Relationship of Coloman the Learned of Hungary With the Holy See.* East European Quarterly, 18 (1984), 129–141.
- Investiture and the German Outlook at History in the Background of Twelfth Century Hungarian Politics.* Proceedings of the 21st Hungarian Convention, 1981 (Cleveland, Ohio, 1982), 158–170.
- The Unforeseen Consequences of Charlemagne Ecclesiastical Politics in the Mid-Danubian Region.* Proceedings of the 20th Hungarian Convention, 1980 (Cleveland, Ohio, 1981), 175–186.
- The Church and Bela III of Hungary (1172–96): The Role of Archbishop Lukacs of Esztergom.* Church History, 49 (1980), 375–386.
- Were There Rumanians Living in Hungary and in Transylvania During the Middle Ages?* Proceedings of the 19th Annual Congress of the Hungarian Association, 1979 (Cleveland, Ohio, 1980), 219–229.
- Magyar Beginnings in the Reports of Hungarian and Byzantine Chronicles.* Cithara: Essays in Judaeo-Christian Tradition, 19-I (1979), 40–49.
- The Political Activities of Lukács of Esztergom.* Proceedings of the 18th Hungarian Convention, 1979 (Cleveland, Ohio, 1978), 178–186.
- The Appearance of the Term 'Magyar' and Christian Beginnings in Hungarian History.* Proceedings of the 17th Annual Congress of the Hungarian Association and Árpád Academy, 1977 (Cleveland, Ohio, 1978), 211–221.
- The Foreign Policy of Bela III of Hungary in the Light of Papal Letters.* Ungarn Jahrbuch, 9 (1978), 1–14.
- The Relations of Four Eleventh Century Hungarian Kings With Rome in the Light of Papal Letters.* Church History, 46 (1977), 33–47.
- The Church and the Hungarian Court Toward the End of the Eleventh Century.* Proceedings of the 1976 Meeting of the Arpad Academy (Cleveland, Ohio, 1977), 226–236.

- The Role of Gerard of Csanád in Preserving the Church in Hungary.* Cithara: Essays in Judaeo-Christian Tradition, 15-II (1976), 20–32.
- Hungaro-German Relations During the Mid-Eleventh Century as Background of the 1054 Rome-Byzantine Schism.* Proceedings of the 1975 Meeting of the Árpád Academy (Cleveland, Ohio, 1976), 229–239.
- De facultate resistendi: Two Essential Characteristics of the Hungarian Golden Bull of 1222.* Studies in Medieval Culture, 5 (1975), 97–104.
- The 1046 Csanád Assembly and the Unexpected Results of the Assassination of Gerard of Csanád.* Proceedings of the Árpád Academy and of the 14th Hungarian Convention, 1974 (Cleveland, Ohio, 1975), 150–162.
- The Negative Results of the Enforced Missionary Policy of King St. Stephen of Hungary: The Uprising of 1046.* Catholic Historical Review, 59 (1973), 569–586.
- The Importance of Gerard of Csanád as the First Author in Hungary.* Traditio, 25 (1969), 376–386.
- Pelbartus of Temesvár: A Franciscan preacher and Writer of the Late Middle Ages in Hungary.* Vivarium, 5 (1967), 100–110.

Könyvismertetések (Review essays and book reviews)

- Review of István Zombori (ed.), *Közép-Európa harca a török ellen a 16 század első felében* [The Central Europeans' struggle with the Turks in the former half of the sixteenth century] (Budapest: METEM, 2004), in *Medievalia et humanistica* – in press;
- Review of *Közép-Európa harca a török ellen a 16 század első felében* [The Central-Europeans' struggle with the Turks during the former half of the sixteenth century], ed. István Zombori (Budapest: METEM, 2004), in *Catholic Historical Review*, 91 (2005), 526–528.
- Review of Mary C. Erler and Maryanne Kowaleski, eds., *Gendering the Master Narrative: Women and Power in the Middle Ages* (Ithaca, NY, and London: Cornell UP, 2003), in *Medievalia et humanistica*, n.s. 31 (2005), 154–155.
- Review of *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, ed. Kaspar Elm. Berliner Historische Studien, vol. 33 (Berlin, 2000), *Catholic Historical Review*, 90 (2004), 296–298.
- Review of P. M. Barford, *The early Slavs: culture and society in early medieval eastern Europe* (Ithaca, NY, 2001), *Medievalia et humanistica*, ns. 30 (2004), 137–139.
- Review of Nora Berend, *At the gate of Christendom: Jews, Muslims, and 'Pagans' in medieval Hungary, c. 1000-c. 1300* (Cambridge, 2001), *Medievalia et humanistica*, ns. 30 (2004), 139–141.
- Review of Florin Curta, *The making of the Slavs: history and archaeology of the lower Danube region c. 500 – 700* (Cambridge, 2001), in *Medievalia et humanistica*, n.s. 30 (2004), 145–146.
- Review of Ágnes T. Horváth, *A római birodalom latin nyelvű levelezésének három évszázada* [Three centuries of Latin-language correspondence in the Roman empire] (Szeged, 2002), in *Medievalia et humanistica*, n.s. 30 (2004), 148–149.

- Review of *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania, 1572–1717*, vol. I, ed. I. György Tóth. Bibliotheca Academiae Hungariae, Roma, Fontes 4 (Rome-Budapest, 2002), *Catholic Historical Review*, 89(2003), 557–558.
- Review of *History of Transylvania*, ed. Béla Köpeczy, vol. I: *From the Beginnings to 1606*, ed. L. Makkay – A. Mócsy, tr. by Bennett Kovrig et al (EEM-Columbia UP, NY, 2001), *Canadian-American Slavic Studies*, 38 (2004), 341–344.
- Review of Gábor Klaniczay, *Holy rulers and blessed princesses: dynastic cultures in medieval central Europe* (Cambridge, 2002), *Catholic Historical Review*, 89 (2003), 754–756.
- Review of Christopher Dyer, *Everyday Life in Medieval England* (London–New York, 2000). *The Historian*, 65 (2002), 756–757.
- Review of András Gerő, *Emperor Francis Joseph, King of the Hungarians* (New York, 2001), *American Historical Review* – (2002), 305.
- Review of Marta Fata, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Multiethnizität, Land und Konfessionalisierung 1500 bis 1700* (Münster, 2000), *Catholic Historical Review*, 87 (2001), 506–507.
- Review of Erik Fügedy, *The Elephánthys; Hungarian noble families in the XIVth century* (Budapest, 2000), *Slavic Review*, 60 (2001), 407–408.
- Review of Heinrich Kunstmann, *Die Slaven. Ihr Name, ihre Wanderung nach Europa, und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht* (Stuttgart, 1996), *Canadian-American Slavic Studies*, 35 (2001), 89–90.
- Review of Mártha Font, *A német lovagrend alkonya* [Twilight of the Order of the German Knights] (Pécs, 1997), *Catholic Historical Review*, 85 (1999), 679–680.
- Review of S. L. Tóth, *Levediatól a Kárpát medencéig* [From Levedia to the Carpathian basin], vol. 14 of Szeged Medieval Library ser. (Szeged, 1998), in *Canadian-American Slavic Studies*, 34 (2000), 233–234.
- Review of Theodora Antonopoulou, *The Homilies of the Emperor Leo VI* (Leiden–New York–Cologne, 1997), in *Church History*, 68 (1999), 154–156.
- Review of Stjepan Pantelić, *Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien*, vol. 26 of *Symbolae Slavicae* (Frankfurt am Main–Berlin–Vienna, 1997), in *Canadian-American Slavic Studies*, 33 (1999), 460–462.
- Review of Klaus Schatz, *Papal Primacy, from its origins to the present* (Collegeville, Minn., (1996), in *Church History* 67 (1998), 215–216.
- Review of István Bóna, *A húnok és nagykirályaik* [The Huns and their great kings] (Budapest, 1993), in *East European Quarterly*, 30 (1997), 529–530.
- Review of Piotr Górecki, *In Earlier Medieval Poland: Parishes, Tithes and Society*. American Philosophical Society. (Philadelphia, PA, 1993), in *Church History*, 65 (1996), 260–262.
- Review of *Die Kartäuser und ihre Welt: Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, vol. II. *Analecta Cartusiana*, ed. James Hogg. Edwin Mellen Press (Lewiston, NY, 1993), in *Church History*, 66 (1997), 189.
- Review of *King Saint Stephen of Hungary* by György Györffy [Atlantic Studies on society in change, # 71] (Highland Lakes, N.J., 1994), in *Catholic Historical Review*, 81 (1995), 646–647.

- Review of *The Árpáds and the Comneni: Political Relations Between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, by Ferenc Makk (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), in *East European Quarterly*, 27 (1994), 553–554.
- Review of *Medieval and Renaissance Letter Treatises and Form Letters: A Census of Manuscripts Found in Eastern Europe and the Former U.S.S.R.*, by Emil Polak. (Leiden: E.J. Brill, 1993), in *Catholic Historical Review*, 80 (1994), 139–141.
- Gábor Klaniczay, *The Uses of Supernatural Power: The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early – Modern Europe*, tr. S. Singermann, ed. Karen Margolis (Princeton, 1990), in *Catholic Historical Review*, 77 (1991), 293–294.
- Béla Köpeczi (ed), *Erdély története [History of Transylvania]*, vol. I: A kezdetektől 1606-ig [From the Beginnings to 1606], ed. László Makkai and András Mócsy; vol. II: 1606-től 1830-ig [From 1606 to 1830], ed. László Makkai and Zoltán Szász; vol. III: 1830-től napjainkig [Since 1830 to the present], ed. Zoltán Szász. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), in *Austrian History Yearbook*, 22 (1991), 170–172.
- Ferenc Makk, *Magyarország a 12. században [Hungary in the twelfth century]* (Budapest, 1986), in *East European Quarterly*, 25 (1991), 255–257.
- Gyula Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon [Development of the county system in medieval Hungary]* (Budapest, 1988), in *Austrian History Yearbook*, 22 (1991), 178–80.
- Vitae fratrum Eremitarum Ordinis sancti Pauli Primi Eremitae*, by Gregorius Gyongyosi; ed. F. L. Hervay. [Bibliotheca scriptorum recentisque aevorum, series nova, tom. XI] (Budapest, 1988), in *Catholic Historical Review*, 75 (1989), 125–126.
- Gyula Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon [Development of the county system in medieval Hungary]* (Budapest, 1988), in *East European Quarterly*, 33 (1989), 254–255.
- Lothar Waldmüller, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn, von der Völkerwanderung bis zum Ende der Árpáden*, in *Konziliengeschichte series*, ed. Walter Brandmüller (Paderborn-Zurich, 1987), in *Catholic Historical Review*, 75 (1989), 139–140.
- László Lukács – Ferenc Szabó, eds., *Pázmány Péter emlékezete [Memorial volume in Honor of Peter Cardinal Pázmány on the 350th Anniversary of his Death]* (Rome, 1987), in *East European Quarterly* 22 (1988), 375–377.
- György Székely et al, eds., *Magyarország története: előzmények és magyar történet 1242-ig [History of Hungary; prehistory and Hungarian history to 1242]*, in two half-volumes (Budapest, 1984), in *East European Quarterly*.
- Mária Puskely, *Árpádházi Boldog Erzsébet: a tössi domonkos nővérek és a 14 századi misztika [Elizabeth the Blessed of the House of Arpad; the Dominican sisters of Töss and 14th century mysticism]* (Rome, 1981), *East European Quarterly*, 21 (1987), 135–136.
- Karl Nehring, *Comitatus Gemerensis*, in *Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München*, ser. A, vol 12 (Munich, 1981) in *Austrian History Yearbook*, 19–20 (1983–84), 304; Georg Heller, *Comitatus Zempliniensis*, in *Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München*, ser. A., vol. 13 (Munich, 1981), and George Heller, *Comitatus Szathmariensis*, in *Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen*

- Seminars an der Universität München, ser. A. vol. 14 (Munich, 1981), in *Austrian History Yearbook*, 19–20 (1983–84), 304–306.
- Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, vol. 187 of the *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae* series (Budapest, 1986), in *East European Quarterly*, 22 (1988), 370–372.
- J.M. Bak et al, eds., *From Hunyadi to Rakoczi: War and society in late medieval and early Modern Hungary*, vol. III of *War and Society in Eastern Europe* series (New York, 1982), in *Nationalities Papers* (Ithaca College, Fall, 1983).
- Ferenc Somogyi, *Küldetés: a magyarság története* [Destiny: History of the Hungarians], 2nd rev. ed. (Cleveland, Ohio, 1978), in *Austrian History Yearbook*, 17–18 (1981–82), 349–350.
- Heinrich Fichtenau, *Beiträge zur Mediävistik: Ausgewählte Aufsätze*, vol. II: *Urkundenforschung* (Stuttgart, 1977), *ibid.*, 17–18 (1981–82), 354–356.
- György Györffy, *István király és műve* [King Stephen I of Hungary and his Work] (Budapest, 1977), *ibid.*, 17–18 (1981–82), 356–359.
- Petrus Ransanus, Epithoma rerum Hungarorum: id est, Annualium omnium temporum, liber primus et sexagesimus*, ed. Peter Kulcsar, vol. II of *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, series nova* (Budapest, 1977), *ibid.*, 17–18 (1981–82), 361–362.
- László Mezey (ed), *Athleta patriae: Tanulmányok Szent László történetéhez* [Athleta patriae: studies in the history of King St. Ladislav I of Hungary] (Budapest, 1980), in *Catholic Historical Review*, 68 (1982), 130–31.
- Elemér Mályusz, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* [Ecclesiastical social structure in medieval Hungary] (Budapest, 1971), in *Austrian History Yearbook*, 14 (1978), 288–90.
- Thomas von Bogay, *Stephanus rex: Versuch einer Biographie* (Vienna, 1975), in *Austrian History Yearbook*, 14 (1978), 290–92.
- A. Bartha, *Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries*, vol. 85 of *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest, 1975), in *American Historical Review*, 83 (1978), 1243–1244.
- János Horváth – György Székely (eds), *Memoria historiae Hungaricae*, vol. *Középkori kútfőink kritikus kérdései* [Critical questions concerning medieval historical sources] (Budapest, 1974), in *Austrian History Yearbook*, 12–13 (1976–77), 494–496.
- P. Feldbauer, *Herrschaftsstruktur und Ständebildung*, vol I: *Herren und Ritter* (Vienna, 1973), and H. Knittler, *Städte und Märkte*, vol. II: *Sozial- und wirtschaftshistorische Studien* (Vienna, 1973), *Austrian History Yearbook*, 12–13 (1976–77), 496–499.
- Janos Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14–16 Jahrhundert* (Wiesbaden, 1973), in *L'Europe de centre est*, 1976, 265.
- Alphons Lhotsky, *Historiographie, Quellenkunde, Wissenschaftsgeschichte*, vol III of his *Aufsätze und Vorträge*, eds. H. Wagner – H. Koller (Vienna, 1972), in *Austrian History Yearbook*, 11 (1975), 259–262.
- Othmar Hageneder, *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich von den Anfängen bis zum Beginn des 15 Jahrhunderts* (Graz, 1967), *Austrian History Yearbook*, 11 (1975), 262–264.

Heinrich Fichtenau, *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8 bis zum frühen 13 Jahrhundert*, vol. XXIII of *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung* (Vienna, 1971), *Austrian History Yearbook*, 9–10 (1973–74), 393–394.

Alphons Lhotsky, *Das Haus Habsburg, vol. II of his Aufsätze und Vorträge*, eds. H. Wagner – H. Koller (Vienna, 1971), *ibid.*, 8 (1972), 276–278.

Konferencia-előadások (Presentations at Scholarly Meetings)

“The education of religious women in Hungary during the reign of the Árpáds, eleventh through the thirteenth centuries,” *International Medieval Congress, 2006, Leeds, UK*, July, 2006;

“Western, most Aragonese, influence on the *decreta* issued by the Hungarian court in the 13th century,” *Second international Conference on the Humanities, Prato, Italy, 2004*, July, 2004;

“The impact Roman Canon law may have had on the Golden Bulls of 1222 and of 1231 issued by Andrew II of Hungary,” *International Medieval Congress, Leeds, 2004*, July, 2004;

“The influence of Ivo of Chartres’ *Pannormia* on the enactments of the Synods of Tarcal, 1106, and of the First and Second Synods of Esztergom, 1104 and 1112, at the International Medieval Congress, Leeds, 2003, July, 2003;

“The dynastic plans and policies of Coloman the Learned of Hungary, (1095–1116),” *Medieval Forum*, Plymouth State College (NH), April, 2002;

“The influence Ivo of Chartres’ *Decretum* and *Panormia* may have had upon the canonical enactments attributed to Coloman the Learned of Hungary (1095–1116),” at the session on

“The impact of Canon law upon secular laws” of the *International Medieval Congress*, University of Leeds, July, 2002;

“The influence of Latin western laws upon the secular legislative attributed to Ladislas I of Hungary (1077–95),” at a session on “Politics, literature and law in Hungary of the Árpáds, the 11–13 centuries,” organized and chaired at the *International medieval Congress*, University of Leeds, Great Britain, July, 2001;

“The laws of King St. Ladislas I of Hungary,” invited address given at Regis College, University of Toronto, March, 2001;

Organized session and gave paper, “The medieval Hungarian chronicles,” at the *30th Medieval Forum*, Plymouth State College, New Hampshire, April, 2001;

“Dynastic diplomacy of the Hungarian court toward the West and the Southeast,” *Thousand Years of the Hungarian Kingdom, 1000–2000*, The University of Toronto, October, 2000;

“Hungary and Kiev: family ties, or a political axis?” IXth international congress of Finno-Ugrian Studies, University of Tartu, 2000 (Estonia), August, 2000;

“The impact of Latin Canon law upon Hungarian laws, and the education of churchmen in Hungary during the XIIth – XIIIth centuries,” at the XIth Congress of medieval Canon law, University of Catania, 2000, August, 2000;

Organized two sessions, (1) *“Those who Fight:” weapons as tools of the intellect* and (2) *Religion in the world of thought and in everyday society* at the *International Medieval Congress*, University of Leeds, UK, July, 2000;

Lectured [invited lecture] on “The Hebrew roots of early Christian thought,” at the University of Szeged, Hungary, in October, 1999;

Gave a paper, “Byzantine Christianity and the early Magyars: Magyar and Kievan-Byzantine relations in the record of the chronicles,” at *Congressus II historiae Fenno-Ugricae*, Tallinn, Estonia, October, 1998;

Organized and chaired three sessions – (1) *Literature, science and town life in Spain and eastern Europe during the middle ages*, (2) *Politics, religious doctrine and beliefs in medieval eastern Europe*, and (3) *Text and society in late medieval eastern Europe* at the International Medieval Congress, University of Leeds, UK, July, 1998;

Organized and chaired a session, “Primary Sources and Monographs on Religious Folktales Witchcraft and the Military in Medieval Central and Eastern Europe,” at the annual meeting of the Mid-America Medieval Association University of Kansas at Lawrence, February, 1998;

Lectured on “Anglo-Saxon England,” and on “The Development and study of medieval law,” and conducted a round table discussion on the formation of the medieval universities at Janus Pannonius University, Pécs, Hungary, in March, 1997.

Organized and chaired a session: “The Middle Ages,” at the History Forum of Duquesne University, Pittsburgh, PA, October, 1996;

“The Influence of Latin Canon Law upon Hungarian Laws of the Eleventh Century,” Tenth International Congress of Canon Law, Syracuse University, August, 1996.

Organized and chaired a session, “Medieval Hungary,” and gave a paper, “The Admont MS 712,119–26, of the Two Lawbooks of King St. Stephen of Hungary,” at the 3rd international Congress of Medieval Studies, University of Leeds, England, July, 1996.

“Western chronicles on 12th Century Life, Towns, and the Economy in Hungary,” at the Eight International Congress on Finno-Ugrian Studies, University of Jyväskylä, Finland, in August, 1995.

Organized and chaired session “Medieval Hungary” and gave a paper, “Alleged Political Impact of the Aragonese cortes on Hungarian Diets,” at the IInd International Congress on Medieval Studies, University of Leeds, England, in July, 1995.

Organized and chaired session: “Medieval Hungary,” at the 30th International Congress on Medieval Studies, Kalamazoo, MI, 1995.

Chaired one session on “Medieval Hungary”, and one on “Eastern Europe in the Middle Ages,” at the 29th International Congress on Medieval Studies, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, in May, 1994.

Organized and chaired two sessions on Medieval Hungary at the 28th International Congress On Medieval Studies, Medieval Institute, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, May, 1993;

Organized and chaired the first session (ever) held on medieval Hungarian history at the 27th International Congress on Medieval Studies, Medieval Institute, Western Michigan University, Kalamazoo, MI, May, 1992;

- “Did the papal Curia intervene in the succession struggle for the Hungarian Crown in the 1290's?” Third International Congress On Hungarian Studies, University of Szeged (Hungary), August 1991;
- “Hungarian Churchmen and Ecclesiastical Synods Held in Hungary in 1252, 1263, 1286, 1292 and in 1294,” at the Seventh International Convention On Finno-Ugrian Studies, University of Debrecen (Hungary), August, 1990.
- “Rome and the Church in Hungary in 1279: the Synod of Buda,” Annual spring meeting of the American Catholic Historical Association, Loyola College, Baltimore, MD, April, 1990.
- “King Andrew II of Hungary and the ‘Fifth’ Crusade,” Annual Spring Meeting of the American Catholic Historical Association held at Providence College (R.I.), April, 1987;
- “A View of Secular Politics in the Church According to the Writings of Gerhoch of Reichersberg and the Medieval Hungarian Chroniclers,” Second International Congress On Hungarian Studies held at the University of Vienna, Austria, September, 1986.
- “Hungarian Religious Writers in the Quattrocento,” The 25th Meeting of the Arpad Academy and the Cleveland Hungarian Association, Cleveland, Ohio, November, 1985.
- “Otto of Freising and Gerhoch of Reichersberg: Their Views of History,” Spring Conference of the American Catholic Historical Association, Xavier University, April, 1985.
- “Lothair III and the Papal Election of 1130 as Background for Hungarian History,” Patristic, Medieval and Renaissance Conference [PMRC], Villanova University, September, 1984
- “The Struggle of Bela II the Blind for the Throne, 1131-41,” Annual Meeting of the Arpad Academy and the Hungarian Association, Cleveland, Ohio, November, 1983.
- “Medieval Roots of the Hungarian Uprising of 1956,” Symposium held at the Cistercian Abbey in Dallas [Irving], Texas, October, 1983.
- “Nine Hungarian Renaissance Theologians,” Conference on Europe and Asia, 600-1600 AD, East To West, University of Hawaii, January, 1983.
- “Did Ilona, Queen of Bela II the Blind of Hungary, Have 68 Members of Her Husband's Opposition Executed?” Conference of Texas Mediaevalists, University of Texas/Austin, March, 1982.
- “German Investiture and Outlook in the Background of Hungarian Politics,” The 21st Meeting of the Hungarian Association, Cleveland, Ohio, November, 1981.
- “The Unforeseen Consequences of Charlemagne's Foreign Policy for the Mid-Danubian Valley,” The 1980 Congress of the Hungarian Association and Arpad Academy, Cleveland, Ohio, November, 1980.
- “The Mid-Eleventh Century Hungarian Kings,” Conference on Medieval and Renaissance Studies, Cleveland State University, April, 1980.
- “Solzhenitsyn and the West – as Viewed by a European Historian,” Southwestern Social Studies Association Annual Convention, Houston, Texas, April, 1980.
- “Anonymus and the Rumanian Question,” The 19th Hungarian Congress, Cleveland, Ohio, Nov., 1979.

- “The Influence of Erasmus Upon the Origins and Development of Anglicanism,” Conference on the Anglican Patrimony in the Catholic Church, University of Dallas, June, 1979.
- “Was the Crown Stephen I of Hungary Received from Pope Sylvester II Used at the Hungarian coronations of the eleventh century?” Mid-Atlantic States History Conference, Gannon College, April, 1979.
- “The Concept of King St. Stephen I of Hungary of the Christian Commonwealth,” The 18th Hungarian Convention, Cleveland, Ohio, Nov., 1978.
- “Medieval Hungarian Chroniclers on the Personal Conduct and Political Behavior of Kings Bela I, Salomon and Geza I,” Patristic, Medieval and Renaissance Studies Conference, Villanova University, September, 1978.
- “Political Changes in the Mid-Danubian Region During the Ninth Century,” Spring Meeting of the American Catholic Bistorical Association, Seton Hall University, 1978.
- “The Appearance of the Expression Magyar and Christian Origins of Hungarian History,” The 17th Hungarian Congress, Cleveland, Ohio, Nov., 1977.
- “Change in Hungarian Diplomacy Toward the German Court in the Early Eleventh Century,” American Catholic Historical Meeting at University of Dayton, March, 1976.
- “Rome and the Hungarian Court Under Coloman the Learned,” The 16th Hungarian Convention, Cleveland, Ohio, Nov., 1976.
- “Was King Stephen I's Libellus admonitionum Addressed to His Son and Heir on the Throne?” Symposium in Medieval Studies, Cistercian Abbey, Dallas (Irving), Texas, May, 1976.
- “Hungaro-German Relations During the Mid-Eleventh Century Vs. Rome-Byzantine Schism, 1054,” The 1975 Convention of the Arpad Academy and of the Hungarian Association, Cleveland, Ohio, Nov., 1975.
- “The Policy of Bela III of Hungary Toward the Byzantine Court,” Ohio Conference on Medieval Studies, John Carroll University, October, 1975.
- “The Contact of Coloman the Learned of Hungary with the Roman See,” Conference on Medieval Studies, Western Michigan University, Kalamazoo, May, 1975.
- “The 1046 Csanad Assembly and the Unexpected results of the Assassination of Gerard of Csanad,” The 14th Hungarian Convention, Cleveland, Ohio, November, 1974.
- “Church and State in Eleventh Century Hungary,” American Catholic Historical Association Spring Conference, St. Louis University, March, 1974.
- “The Authorship of the Laws of King Stephen I of Hungary,” University of Utah, April, 1972.
- “Andrew I of Hungary and the Schism of 1054,” Annual North Great Lakes Conference, Moorhead State College, Nov., 1971.
- “De facultate resistendi: Two Essential Characteristics of the Hungarian Golden Bull,” Conference on Mediaeval Studies, Kalamazoo, Mich., May, 1970.
- “The Negative Results of the Enforced Missionary Policy of King Stephen I of Hungary: the Uprising of 1046,” Missouri Valley History Conference, Omaha, Nebraska, March, 1970.

MOLNÁR GÁBOR

EGY BOGOTÁI MAGYAR SZOCIÁLIS PROJEKT TÖRTÉNETE
INTERJÚ P. MUSTÓ PÉTER SJ-VEL

II. RÉSZ

M.G.: Visszatérve Bogotái tapasztalataihoz, munkájához, mi volt még, ami mély nyomot hagyott ott az atyában?

M.P.: Emberek. Emberi sorsok. Emberekkel megélt konfliktusok hagytak nyomot bennem. *Delio* ugrik be most nekem. Hagy beszéljek róla. Ezt a nyolc vagy kilenc éves gyereket *Helionak* hívták, H-val, de ő ezt a nevet nem szerette és *Delionak* nevezte magát. Én *Deliot* 1979-ben láttam először, bár ő később azt állította, hogy ismert engem már korábban is, de én erről nem tudtam. Én akkor találkoztam vele, amikor az anyját megölték.

M.G.: Ez ott ugye természetes, hogy valakit „csak úgy” megölnék.

M.P.: Ez természetes. Igen. *Padre Vaccaro*, olasz szalézi atya az utcagyerekek intézetében, a tizedik utcában, szólt nekem, hogy menjek, mert megölték egy asszonyt, ott a város közepén, és menjek vele megáldani a koporsóban fekvő halottat. És aztán ott volt a gyerek, vagyis a gyerek már útközben ott volt, és *Padre Vaccaro* egész idő alatt, míg oda mentünk – csak pár utcával kellett odébb mennünk – mindig azt ismételte nekem: „Nézze, milyen hülye ez a gyerek, ez tökéletesen idióta, ez nem normális”.

M.G.: Most emlékszem, hogy ezt nekem is többen mondták ott a városnegyedben, különösen egy pap, amikor meglátogattam és velem volt a *Delio*. Az a pap azt mondta nekem bizalmasan, hogy: „Ez az *Delio* nem komplett és ez egy nem kívánatos személy itt.”

M.P.: Ez az eset egy slummá vált városrészben történt, ahol – mondjuk – száz-kétszáz éve még jómódúak éltek, tehát koloniális stílusban épült házak voltak. Ezekből a szép régi házakból a jómódúak az utóbbi ötven évben kiköltöztek már és a város szélére mentek lakni. Gyarmati stílusban épült fából faragott erkélyes gömbölyű cseréptetős rezidenciák, tökéletesen lerobbanva. Bennük a '80-as évek elején már csak egészen szegény emberek, kábítószeresek, tolvajok, szóval a lumpen proletariátus – vagy hogy mondják magyarul – akik a társadalomnak a „selejtje”, azok laktak ott. Egy ilyen ház egyik szobájában ott volt fölgravatolva a *Delionak* a mamája. Néhány asszony állt ott körülötte. És hát, halála előtt, a *Delionak* a mamája azzal foglalkozott, hogy szemetet gyűjtött, és azt adta el és ebben neki a *Delio* segített. És aztán az anyját ott valaki leszúrta késsel, hogy miért pontosan azt sosem tudtam meg. És, hogy a *Delio* jelen volt-e, amikor az anyját leszúrták, vagy nem, azt sem tudom. Hogy *Delio* tulajdonképpen sze-

rette volna az anyját, ennek soha semmi jelét nem láttam az utóbbi tizennyolc évben, amióta én őt ismerem. Hogy hiányzott volna-e neki az anyja, miután meghalt, azt nem tapasztaltam. Úgy kerültem én kapcsolatba vele, mint már mondtam, hogy elmentem a lakásukra, illetve albérleti szobájukba, ahol a felravatalozott édesanyja feküdt. Mert ott *Bogotában* ugye mindig úgy szokás, hogy amikor valaki meghal, akkor a legszebb szobát kiüresítik, és ott ravatalozzák a koporsót, meg gyertyát gyújtanak, és akkor huszonnégy órán keresztül mindenki ki-be jár, újra és újra valaki elkezd hangosan imádkozni, meg kávé-t isznak, meg egy kicsit beszélgetnek. Mindenki kíváncsi, meg akarja nézni, milyen a halott arca, megváltozott-e, vagy nem változott meg. Lehet-e még a késnek a nyomait látni, ahol megszúrták? Szóval, nagyon kíváncsiak, lehetőleg meg is tapogatták a halottat a koporsóban, hogyha lehet. Bár legtöbbször a koporsónak ott, ahol a halott arca van, üveg fedele szokott lenni, hogy legalább láthassák. A halottnak az orrába meg mindig vattát dugnak, nem tudom miért. A koporsó alá meg egy pohár vizet tesznek, mert a lelke odaszáll, vagy nem tudom, de ilyen babonás hagyományok ezek. De ezt mindig így tapasztaltam Kolumbiában. A meghaltak búcsúztatásához tartozó szertartások ezek. Ezt nem a papok találják ki, hanem népi szokás. A nyolc-kilenc éves *Delionak* volt két bátyja – egyetlen rokonai, akiket valaha is ismert – az egyik lehetett akkor olyan 14, a másik olyan 15 éves. Mindkettő az úgy nevezett „utcagyerekek programjának” (amiről már hosszan beszéltem neked) egyik intézetében voltak, amit az olasz szalézi atya, *Padre Javier de Niccolo* alapított, ahol a rend- és honfitársa, *Padre Vaccaro* is dolgozott, aki engem *Bogotába* hívott. 1979-től kezdve egy évig voltam munkatársuk, az utcagyerekek programjának *Bosconia* nevű intézetében, ahol a padláson laktam két-három szalézi atyával és önkéntesekkel együtt. Ez a nagy ház, amelyben voltak bennlakó utcagyerekek és olyanok, akik enni, fürdeni, orvosi kezelésre jártak be, *Bogotá* belvárosában volt, ahol drogosok, olcsó utcanők, lebúj panziók, lopott holmik adó-vevő üzletei és sok utcagyerek talált menedéket. *Bosconiatól*, vagyis a lakásomtól és munkahelyemtől két lépésre volt a szoba, ahol *Delio* mamáját búcsúztattuk. Ez az eset 1979. november végén történhetett. A rövid liturgikus szertartáson, amit *Padre Vaccaro* végzett a koporsó előtt, néhány kíváncsi szomszédasszony jelenlétében mellettünk állt *Delio* és a fiatalabbik bátyja, *Alirio*, aki akkor a *Bosconia* növendéke volt. *Delio* addig még nem volt az utcagyerekek intézetében, hanem a mamájánál élt – mint később megtudtam. Későbbi elbeszélések szerint *Delio*t a mamája többször megpróbálta egy menhelyre, vagy valami otthonba tenni, de onnan mindig megszökött, illetve a bátyja megszöktette. Aztán az anyja egy idős házaspárnak elajándékozta ezt a senkinek nem kellett gyereket. Szóval, valójában rendszeresen nem volt mindig a mamájánál, hanem néha visszajött hozzá, amíg az anyja új kísérletet nem tett, hogy megszabadulhasson tőle. *Delio* maga nem beszélt nekem soha a családjáról. A bátyjától, *Aliriotól* tudtam csak meg néhány dolgot családi körülményeiről. Azt mesélte, hogyha az anyját megkérdezte, hogy ki az ő apjuk, akkor csak verést kapott, vagy nem kapott választ. Úgy tudja, hogy voltak nekik valami lány testvéreik is, de hogy ők hová lettek, és mi lett belőlük, arról nem tud semmit. Voltak-e nagyszüleik, nagybácsijuk vagy keresztzsüleik, arról fogalma sem volt. És *Alirio*, a *Delio* bátyja volt az, aki nekem egyszer egy elkésereedett pillanatában azt mondta: „Maga el sem képzelheti, mit jelent az, ha nem tudja, hogy honnan jött, kik a rokonai, ki volt az apja, kikhez tartozik. Sehonnan jött, senkihez sem tartozik. Maga fel sem foghatja ezt.” Ő ezt fájdalmasan mondta, valamiképpen keserűen. *Delio* nekem ilyen vallomásokot soha, soha, soha nem tett. Úgy élt, mintha

családja nem is létezett volna, csak a két bátyja. A két bátyja, azért valahol mégis fontos volt az ő számára, de senki más.

És amikor ott álltunk, és *Padre Vaccaro* megáldotta a koporsót és én is megáldottam azt, akkor a szalézi atya körülnézett, az asszonyokhoz fordult, és azt kérdezte: „És ezt a gyereket ki fogja elvinni, ki fogja gondozásába venni?” Abban a pillanatban észre vettem, hogy a *Delio* ijedten a bátyjához közeledik, vagy egészen közel ment a bátyjához, és én ezt a helyzetet elviselhetetlennek éreztem. Szólnom kellett. Kértem a szalézi atyát, hogy ne ajándékozzák oda ezt a gyereket valami idegen asszonynak, hanem engedjék meg, hogy a bátyjaival együtt lehessen az utcagyerekek intézetében, legalábbis egy ideig... Na most, nem tudom, hogy jó-e az, ha én ezt itt elmesélem? Mert ez egy hosszú történet, ami talán nem egészen a mi témánkba, az önszerveződésbe illik.

M.G.: Ez is részét képezi az atya ottani munkájának, tapasztalatainak...

M.P.: Egy része igen, lehet, mert én ezen a gyereken keresztül, valamit, nagyon sok mindent tanultam. A temetés után nem törődtem vele többet, mert a *Delio* tényleg az utcagyerekek köztársaságába került.

M.G.: A kettő közül melyikbe?

M.P.: A *Padre de Niccolo* szalézi atya intézményébe. Nem a *Bemposta* gyerek-köztársaságba. Tehát, az utcagyerekek programjába. Ez a repülőtér mellett volt, kis házakban, itt van fényképem is róla. Tehát a *Javier de Niccolo*, az Olaszországból származó szalézi atyának az alapítása volt ez, ami sokkal nagyobb volt és nagyvonalúbb, mint *Bemposta*. *Bemposta* polgárai mindig szerény körülmények között éltek, míg *Javier de Niccolo* mindig nagyokat akart és nagy házakat épített. Egyik nagy intézménye, ami a városon kívül van, *La Florida*, ezt is köztársaságnak nevezik. Na és, az utcagyerekek, akik akkor már nem voltak utcagyerekek, hanem ebben az intézetben, a *La Florida* parkban épült családi méretű házakban éltek és tanultak, abban lelték az örömeiket, hogy a *Deliot* felhúzták. Ők tudták, miként lehet valakit kínozni. Ezek a fiatalok kegyetlenek, és tudják, hogy kinek mi a gyengéje. A *Delionak* az volt a gyengéje, hogy őt föl lehetett húzni. Valamit mondtak neki, és akkor a *Delio* elkezdett ordítani és addig üvöltött, míg mindenki csak rajta nevetett. És magából kikelve, valami doronggal, vagy bottal, amit éppen el tudott kapni, rohant kilenc évesen megtermett kamaszok után, akik őt gúnyolták, és minél inkább örjögött az áldozatuk, ők annál boldogabbak lettek. Szóval, az egész köztársaság a *Delionak* az üvöltésétől zengett. A volt utcagyerekek pedig ezen mulattak. Ez volt a cirkuszuk. Mert ilyenek.

M.G.: Igen, évekkel később, a Casa Studióban, amikor ott voltam és kérészt engem a Delio, akkor az ottani gyerekek is „felhúzták” azzal, hogy csúfolni kezdték és ő erre nagyon begorombult...

M.P.: Ami akkor, *La Floridában Delioval* történt, nem tudtam. De egy szép napon felkeresett engem a városban *Alirio*. Ebben az időben már nem *Bosconiában*, de közel hozzá, egy jezsuita közösségben laktam, még pedig a *Simon Bolívar* téren, ahol az államelnök és a bíboros palotája, meg a katedrális, a parlament, a legfelsőbb bíróság és a városháza vannak, tehát minden ott egyben. Szóval a városnak a kellős közepén éltem – és oda jött el hozzám a *Delio* bátyja. Már nem bírja látni – mondta – miként bánnak az öccsével a gyerek köztársaságban. És hogy még bolondabbá teszik ott, mint eddig is volt. Segítségemet kérte, hogy *Delio* onnét elkerüljön. Mert az én akkori működése-mhez tartozott, tehát az egyik feladatomból az volt – amit persze én magam választottam, vagy a körülmények hozták az én számomra – hogy valaki kérésére megpróbáltam egy

gyereket elhelyezni valamilyen intézménynél. Vagyis helyet kerestem olyan gyerekeknek, akiknek nem volt hol lenniük. Az *Alirio* látogatása után tehát, fogtam magam és egy egész héten át, minden nap csak azzal foglalkoztam, hogy *Delioval* együtt az egyik intézetből a másikba mentünk, hogy befogadná-e ott ezt a gyereket. Volt olyan hely, ahol szóba sem álltak velünk, volt olyan hely, ahol pszichológiai vizsgálatot rendeltek el, volt olyan hely, ahová be sem tudtunk menni, mert a *Delio* kijelentette, hogy ő oda nem megy. Egy hét után aztán találtunk egy embert, aki végre segített nekünk. *Carlosnak* hívták, pszichológusként működött az utcagyerekek köztársaságában, református volt, a felesége amerikai, akit, amikor rákban szenvedett, meglátogattam. Később *Carlos* a *Delionak* keresztapja lett. Mert megkereszteltük a *Deliot* valamikor később, a jezsuita közösség kápolnájában. Vagy hogy is volt az? Mindenképpen – na mindegy – ez a *Carlos* ismert egy gyerekközhont, amit különböző evangélikus egyházak tartottak fenn, (mi talán szektáknak neveznénk őket), körülbelül másfél óra autótúra *Bogotától*, már egy kicsit melegebb vidéken, ahol a kávé és a banán is megterem, ott végre szóba álltak velünk és befogadták *Deliot*. Hát akkor a *Delio* lehetett olyan kilenc-tíz éves. Én fizettem az ő ott tartózkodási díját a német barátaimtól kapott adományokból – nem tudom én, öt-hat éven keresztül. Rendszeresen, vagy rendszertelenül, de azért mindig megfizettem, nem tudom már hogy mennyit, de amit kértek tőlem azt megfizettem. Tudom is én, hogy miért vállaltam magamra ezt a felelősséget, de úgy kötelességemnek éreztem, hogy néha utána is nézzek. És néha-néha meglátogattam. Hát az a néha-néha nagyon ritkán volt, egy évben egyszer, esetleg kétszer. De hát a *Delio*, ha feltűntem náluk, az kikelt magából: „Miért csak most jött? Mit gondolsz Maga, én egész idő alatt várok arra, hogy meglátogasson engem! És ha elutazik, azt gondolja, hogy nem aggódom Magáért, mert nem tudom, hol van?” Na, ez kellett nekem – gondoltam. Szóval, ő számon kérte tőlem, hogy mit csinálok és semmiképpen sem akart engem elveszíteni. Birtokába vett engem, tökéletesen birtokába próbált venni. Engem és a *Theresát*. A *Theresa* egy nyugdíjas német tanítónő, aki édesanyámmal lakott egy házban, *Münchenben*. Még most is ott lakik. Ők együtt imádkoztak két-három másik asszonnyal minden szerda délután. Édesanyámnak ez az imatársa pénzt adott nekem 1978-ban az *Edison* számára, akinek egy balesetben elégett mind a két lába. Megműtötték, és műlábát szereztünk neki, ennek a nagylelkű asszonynak a támogatásával. *Theresával* sokat leveleztem, övele nagyon sok mindent megosztottam *bogotá*i ténykedéseimről és azoknak a teológiai, filozófiai háttéréről tudtam vele sokat beszélni. Érdekeltek és nyugtalanították azok a kérdések, amik engem is foglalkoztattak. Indiában élő jezsuita misszionáriusokat is látogatott és támogatott. Kétszer is eljött *Bogotába*, megnézni, mit csinálok. Többek között elvittem, ki, *Bogotából Deliohoz* is, akinek keresztanyja lett, illetve aki őt keresztmamájának nevezett el. Mindenesetre *Theresa*, aki most már nyolcvan valahány éves, a mai napig levelezik *Delioval*, bár alig ért spanyolul. A szótárban keresi ki a szavakat, és úgy fordítja le a *Delio* neki írt leveleit. Sokszor egy spanyol jezsuita segítségét veszi ehhez igénybe, aki *Münchenben* egy plébánián szokta a nyarat tölteni. Ajándékokat küld *Delionak*, egy évben egyszer, vagy még ritkábban, de nem felejt el, nincs olyan nap, hogy ne imádkozna érte. *Delio* pedig birtokába vette *Theresát*, mert ő az ő keresztanyja. És mindenképpen mindig tudni akarja, hogy a *Theresával* mi történik, hogy van az egészsége. Mindig érdeklődik utána és ragaszkodik hozzá. Valami hasonló módon ragaszkodik hozzám is. Na most ez a *Theresának* jobban

elviselhető, mert hatezer kilométer távolságra van tőle, én viszont ott éltem. Egy ilyen ragaszzkodást nem mindig könnyű elviselni.

Delio lehetett olyan tizenöt – tizenhat éves, akkor már volt több problémája neki az evangélikusok otthonában, ahol élt és onnan vagy kidobták, vagy megszökött. Egyszerűen már nem tudom. Nem hiszem, hogy megszökött volna, hanem inkább kirúgták. Akkor én elmentem vele a nevelőjéhez – *Bogotában* találkoztunk – egy észak-amerikai fiatalemberhez, aki hajlandó lett volna őt visszafogadni az otthonba. Csak annyit kért, hogy *Delio* ígérje meg, hogy a többi gyereket nem fogja megverni, és hogy szót fogad. Hát nem tudom, ilyen egészen közönséges nevelési ígéretet kellett volna a *Delionak* megtennie, ami csak egy formalitás lett volna, amivel kifejezi a jó szándékát, hogy együtt akar működni a nevelőkkel. Az én megdöbbenésemre *Delio* kijelentette, hogy ő ezt pedig nem ígéri meg. Hát én akkor annyira dühös lettem rá, hogy otthagytam egy fillér nélkül a város másik végén. És egyedül mentem haza, és azt mondtam, legyen a *Delióból...*, csináljon amit akar. Aztán egy idő múlva megjelent mégis nálam, biztos ingyen utazott a buszon, azt a kolumbiai gyerekek nagyon tudják, hogy kell felszállni a buszra ingyen. Megérkezett, hát akkor a dühöm már egy kicsit elmúlt, de még mindig nagyon bosszankodtam, és hát aztán megkérdeztem tőle: „Miért nem tett egy ígéretet?” És a *Delio* azt válaszolta nekem egész nyugodtan: „Hát hogy ígérjem meg, amikor úgy is tudom, hogy nem fogom megtenni.”

M.G.: Hát ez nagyon őszinte volt.

M.P.: A *Delio* nagyon őszinte volt. És utólag nézve a *Delio*, mindig egészen őszinte volt és önmagához is őszinte volt, de én ezt akkor még nem tudtam, és én ezt nem tudtam értékelni. Na, de miután kirúgták az evangélikusok otthonából és megint hozzám jött, nem voltam képes rá őt az utcán hagyni. Befogadtam. Akkor már létezett a *Casita* (házikó), ahol 7–8 gyerek lakott. Ezekért két asszony volt felelős. Anyagilag tőlem függtek mind. Mégis beleegyezésüket kértem, hogy befogadják-e *Deliot*. Tudtam: nehéz eset lesz. Éppen nyári vakációra mentek valahova egy hétre, ki a nagyvárosból. Senki nem maradt otthon. *Delio* kijelentette, hogy ő pedig nem akar elmenni. De hát mit csináljak veled? Én nem fogok neked főzni, sem nem akarom, hogy a nyakamon legyél, menjél el velük! De, hogy ő nem akar elmenni! De mégis, el kell menned *Delio*! Elment mégis, de az egész kirándulás alatt soha semmiben nem engedelmeskedett. Mikor az asszonyok ezt elmondták nekem, kérdőre vontam. Azt válaszolta: „Hát megmondtam, hogy nem akarok elmenni!” Én ezen persze rettenetesen kiborultam. Csak sokkal később értettem meg, hogy mégis, *Delio* itt valamit, valami nagyon fontosat érzett meg, ami gyakran a szociális munkás és a szociális munkásnak a kliense között történik. Köthetem-e a szolgáltatomat, barátságomat, jó indulatomat feltételekhez? Én őt akkor egyáltalán nem akartam megérteni, de ennek ellenére az ő reakciója mégis egy figyelmeztetés volt számomra. Mi történik kettőnk között, ha feltételeket szabok, és csak akkor segítek neki, ha ő megváltozik? Csak akkor vagyok jó hozzá, ha azt teszi, amit én akarok? Ez valahol egészségtelen, valahol embertelen. Mert embertelen lenne az, ha egy szülő, a gyerekeinek csak akkor adna enni, ha az a gyerek olyan, mint amilyennek azt a szülő akarja. Mert a gyerekeknek, minden gyerekeknek joga van ahhoz, hogy a szülei neki enni adjanak, még akkor is, ha a gyerek rossz, még akkor is, ha a gyerek engedetlen, akkor is, ha nem úgy fejlődik és nem olyan a viselkedése, mint ahogyan azt a szülő jónak látná. A német törvényhozás – hogy példát mondjak – olyan formában is elismeri a gyerek jogait, hogy a szülők kötelesek az ő gyerekeik tanulását fizetni, 18 éven felüli gye-

reknek is, felnőtt korú, nagykorú gyerekeknek a tanulását is, még akkor is, ha a gyerek elköltözik hazulról, a szülő akarata ellenére, akkor is, ha mást tanul, mint amit a szülő szeretne. A gyerek kikövetelheti a szüleitől a tartásdíjat bíróságon keresztül. Magyarországon nem tudom, hogy így van-e? A gyerekeknek akkor is van joga a szülői gondoskodásra, hogyha az engedelmisséget megtagadja. Itt látom én, hogy miért romlik meg a kapcsolat a kliens és a szociális munkás között gyakran, mert sokszor kényszeríteni akarjuk a tőlünk függő klienst, és zsarolni tudjuk őt. Nem tudom, hogy mennyire figyelemzetnek benneteket erre az állapotra, vagy erre a lehetőségre, vagy arra, hogy a szociális munkás visszaélhet az ő hatalmával, a klienseikkel szemben. De ez nekem nagyon fontos és én ezt nem csak a *Delion* keresztül értettem meg, hanem máskor is, de a *Delio* volt a rám szorulóknak közül az, aki kategorikusan visszautasította, hogy én feltételekhez szabjam azt, hogy neki segítek, vagy nem, hogy neki adok egy tál levest, vagy nem. Tehát, ilyen szempontból, amiket most a *Delioval* kapcsolatban mondok, és a törvényszerűségeket, amiket felismertem a szociális munkában, szerintem tekintetbe kell venni. Hogy a kliensnek meg van a saját szabadsága, tehát tiszteletben kell tartanom az ő szabadságát és az ő függetlenségét bizonyos szempontból, és nem vethetem alá mindenképpen, minden formában az én elképzeléseimnek. Na most többet erről nem akarok beszélni, de ez számomra nagyon fontos lett és nagyon fontos.

Én a *Deliot* megpróbáltam távol tartani magamtól amennyire csak tudtam, azt mondtam, hogy egy nagykorú ember, ha nem tanul meg dolgozni, akkor egy tál levest adok neki, de más dolgokban nem állok rendelkezésére. *Delio* ezt nem tudta elviselni, ő engem kényszeríteni akart arra, hogy én vele foglalkozzak, akár akarom, akár nem, akár tetszik nekem, akár nem. Mert amikor én el akartam őt küldeni, akkor ő a lábát az ajtó és az ajtófélfá közé tette, hogy ne tudjam becsukni az ajtót, hogy ne tudjam kitenni. Erőszakosan védekezett az ellen, hogy én őt kidobjam.

Itt most valami, amit nem tudom, hogy mennyire lényeges itt, de azért neked Gábor annyit elmondhatok, hogy a *Delio* volt az, aki engem megtanított arra, hogy komolyan vegyem azt, hogy minden emberben – a teológia úgy tanítja – hogy minden emberben Isten él. Próbáljam úgy látni *Deliot*, a másikat – mondja a teológia – ahogy őt Isten látja. Nekem ez szörnyű gondolat volt, ijesztő gondolat volt, amikor először rám tört: ebben a *Delio*ban, akit én szerettem volna magamtól messze távol tartani, és akitől undorodtam, aki agresszív volt, aki semminek sem felelt meg, amit én emberi értéknek láttam, semmi olyannak nem felelt meg, amit szeretni tudtam volna – ebben az emberben Isten mégis láthat valami kedvelni valót, valami szépet, valamit, amit szeretni tud. Hiszen létre hozta, és a létben megtartja. Ettől a gondolattól először megrémültem. Mert ennek a következménye az is lehet, hogy akkor nekem is kellene benne valami kedveset, vagy szépet, vagy valami szeretnivalót találni. Kellene keresnem benne valami jót. Egyáltalán található benne valami kedvelnivaló – már ez a gondolat maga megijesztett. Tehát, nem eltaszítani kell magamtól, hanem valamiképpen megengedni, hogy közelebb kerüljön hozzám, hogy ne rekesszem ki őt.

Alirio, a *Delionak* bátyja, megpróbálta magához venni, mert ő azért felelősnek érezte magát az öccsért, és én nagyon hálás lettem volna, és fizettem is volna neki, ha gondoskodik róla. Szívesen leráztam volna a felelősséget magamról. De a *Delio* nem akart a bátyjánál lakni és 17 éves korában a fejébe vette, hogy ő pedig katona akar lenni. Jelentkezett önként. A kötelező katonai szolgálat után pedig hivatásos katona szeretett volna lenni. Én bevallom őszintén, nem vagyok katona barát, annak ellenére, hogy két

nagybátyám hivatásos katonatiszt volt. De miért-miért nem, én valamiképpen már a hatvanas években, Németországban is azokat a fiatalokat támogattam, akik a katonai szolgálatot megtagadták, és civil szolgálatot végeztek. Énhozzám maga a katonaság, mint intézmény áll távol. De a fegyverektől, amik csak azért vannak, hogy embereket öljenek, valahogy a beleimben irtózom, nem szeretem. Bocsánatot kérek mindazoktól, akik katonák, nem a katonák személye ellen van kifogásom, de magával az intézménnyel nem tudok megbarátkozni.

Na jó, a *Delio* viszont, nagyon szeretett volna katona lenni és neki nagyon imponált a katonaság, és én sokszor hosszú beszélgetéseket folytattam vele, mert ő mindenképpen akarta nekem bizonyítani, hogy igenis, hogy ő a nevelőknek nem engedelmeskedik, meg másnak sem engedelmeskedik, de igenis a katonáknak engedelmeskedni fog, mert a parancs fentről jön. Hogy aztán honnan jön fentről, ő azt nem tudta logikusan levezetni, mert csak azt tudta, hogy amikor az őrmester parancsol, akkor annak engedelmeskedni kell, mert az őrmesternek is parancsol a kapitány, a kapitánynak is parancsol a tábornok, és szóval ez így megy és ott ő engedelmeskedni fog. És mit ad Isten, a *Delio* tényleg engedelmeskedett, elvégezte a katonai szolgálatát. Amit a szememre hányt, hogy a másfél év alatt, ameddig az a katonai szolgálat tartott, én egyetlen egyszer nem mentem el a kaszárnyába őt meglátogatni. Hát messze volt, pár óra busszal. Mégis megtehettem volna, de volt sok más dolgom és nem mentem el meglátogatni a *Deliot*, örültem, hogy nem látom. Vele persze a katonaságnál is voltak problémák, mert a katonák aztán rájöttek, hogy a *Delionak* van valami kis hibbantsága, ha így mondhatom. Bár ő hozta a kapitányának minden reggel az újságot és minden szolgálatot megtett neki, de amikor fölállították őrségre, akkor csak egy golyót adtak neki, mert nem bíztak benne, hogy a golyót azt jól fogja fölhasználni. És ami a *Deliot* aztán teljesen tönkretette, amikor a hadsereg megtagadta, hogy hivatásos katona lehessen. Őt tökéletesen letörte, szinte depresszióba esett, hogy a kötelező katonai szolgálat ideje elteltével a hivatásos katonák közzé nem vették őt fel. Miután szótlánul visszajött hozzánk, a bátyja fizette azt a lyukat, ahol a *Delio* aludt. Egyszer aztán valaki megkérdezte a *Deliot*, hogy miért nem dolgozik és ő azt válaszolta, hogy: „Bolond lennék dolgozni, amikor nekem a bátyám megfizeti a lakásomat.” Ezt visszamondták a bátyjának. Hát ezen *Alirio* nagyon bosszankodott és arra kért engem, hogy vigyem el a *Deliot* pszichiáterekhez, vagy kórházba, vizsgáltsam meg, és ha megállapítják, hogy munkaképtelen, akkor ő megígéri, hogy élete végéig eltartja az ő testvérét. Ezt én meg is tettem, elvittem a jezsuita kórházba a pszichiátriára, ott volt legalább két hétig bent, ott lakott. Megvizsgálták, meg megfigyelték, utána is rendszeresen be kellett járnia valamilyen munkaterápiára vagy nem tudom mire, és ott adtak nekem egy diagnózist: mind inkább rosszabbodó skizofrénia. Így fejezte ki magát a pszichiáter. E szerint a kolumbiai pszichiáter szerint *Delio* hamarosan minden erőfeszítést el fog hagyni, mindig kevesebbet fog kezdeményezni és a végén az út szélén, mint hajléktalan fog meghalni. Szóval, ez a perspektíva számára. De a *Delio* nem halt meg, a *Delio* továbbra is vegetált, és a *Delio* továbbra is kapott mindig valakitől valamit enni. Mielőtt aztán én Kolumbiából eljöttem volna, azt hiszem, hogy megint a bátyjának a kérésére, egy másik pszichiátriára vittem el, nem a jezsuitákhoz, hanem egy olyan pszichiáterhez, akit a többi pszichiáter nem vett komolyan, akinek az elve az volt, hogy a kliensek, azok mielőtt még páciensek, vagy kliensek lennének, azok az ő, a pszichiáter felebarátai. Tehát elsősorban a szenvedő embert látta bennük, akit a Teremtőjük szeret. *Dr. Vergara* nem csak orvosokat alkal-

mazott a kórházában, hanem egyéb gyógyító személyeket is. A lánya, *Catalina*, például filozófiából doktorált. De volt ott egy jogász is. Tehát ebben a pszichiátriai intézetben nem csak nyugtató szereket adtak a betegeknek, hanem sokféle módon foglalkoztak velük. Persze voltak személyes, meg csoportbeszélgetések is. De ami talán a leghatásosabb volt: ennek a kórháznak voltak tanyái (*finca*) a várostól messze, meleg vidéken sokféle gyümölcs ültetvényvel, ahova elvitték a betegeket dolgozni és megpróbálták őket, mint felebarátjukat kezelni. Ott közösségben is éltek. Már nem tudom pontosan mennyi ideig volt ott *Delio*. Természetesen volt vele nehézség elég, de barátság alakult ki közte és a foglalkoztatói között. Ez a kapcsolat a mai napig fenn áll. Néha elmegy meglátogatni őket, mint jó ismerőseit. Bogotából való távozásom idején *Delio* egyik nehézsége abban állt, hogy ő nem akart tőlem elválni, és nem akarta elfogadni a pszichiáterek tekintélyét maga felett. A tekintély én voltam a számára. Vagyis bizonyos mértékig engedelmeskedett nekik, de a ragaszkodása hozzám megmaradt, és mindig tőlem akarta függővé tenni az életét, nem pedig a gyógyítóitól. Ezek próbálták neki mindig megmagyarázni, hogy én elutazok és felejtsem el engem, most ők azok, akik az én helyemben ővele foglalkoznak. De ezt a *Delio* képtelen volt elfogadni. Különbösen *Hector* is elvittem oda egyszer. Neki is megpróbálták megmagyarázni azt, hogy ne hozzám ragaszkodjon, hanem a pszichiáterekhez, de *Hector* azonnal visszautasította ezt az ajánlatot. *Delio* viszont azt ígérte, hogy: „igen, igen.” De mégis aztán... rettenetesen kifogásolta, hogy én még el sem akarok búcsúzni tőle, és hogy ő a repülőtérről mindenképpen ki akar jönni, amikor én elrepülök és visszajövök Európába.

M.G.: Ez '90-ben volt?

M.P.: Ez '90-ben volt, igen. Tehát hét évvel ezelőtt, akkor már lehetett olyan húsz éves. *Delio*, mint *Hector* is, hozzám kötődtek. A gyerek is kötődik a szülőhöz, de egy idő múlva, a szülőtől leválik. Végül *Delio*, csodák csodájára önállóvá vált. De nekem is el kellett hagynom őt. Azzal búcsúztam el tőle '90-ben: „Maga (Kolumbiában mindenkivel magázódok) nem sokára az utcaszéli árokban fogja befejezni az életét. Tőlem ne várjon semmi segítséget. Amikor a Mennysországba kerül, imádkozzon értem is a jó Istenhez!” Ezt a leválást róla nemcsak kimondtam, hanem sikerült őt bensőleg is elengednem. A felelősséget érte leadtam, sorsára hagytam. Kívántam, hogy beteljesedjen az élete, ha nem is úgy, mint ahogy én azt szerettem volna. *Delio* ma önálló és független. Már nem parazita, nem más nyakán él, hanem dolgozik, a maga módján persze, de hasznos polgára társadalmának.

Ugyanakkor a „leválás” nem minden esetben történik ilyen módon. A kliensek is, ahogy Te mondod, kötődnek a szociális munkáshoz, és a jó szociális munkás, kivéve nagyon súlyos eseteket, nagyon súlyos fogyatékoságot, vagy nagyon súlyos agyi sérülést, vagy betegségeket, valamikor elhagyja a kliensét, a kliens leválik róla. De ha a szociális munkás jól végzi a feladatát, akkor először kötődés jön létre a kliense és közte. Ez is egy nagyon, szerintem nem mindig egészen tisztázott helyzet, mert nagyon sokszor az intézmények rossz néven veszik, hogyha egy kliens kötődik például egy nevelőhöz, vagy egy ápolóhoz, mert az intézmények úgy tekintik, hogy a kliensnek „az intézményhez” vagy „az” ápolóhoz kell kötődnie, nem pedig a személyhez. Ez különben megvan az orvos és a páciense között is, és a pap, vagy szerzetes és a hívei között is, az iskolában a tanár és a diákja között, és ez mindig valahol egy konfliktus ugye, mert azt mondják, hogy amikor az osztályfőnök leadja az osztályát, akkor tulajdonképpen a kötődés meg kell, hogy szűnjön. Ténylegesen pedig bizonyos kötődések megmaradnak, mert ott em-

beri kötődés is volt. Na most, a sérült emberek, különösen olyanok, mint *Delio*, vagy gyerekek egy otthonban, akiknek nem voltak szülei, azoknál a kötődés sokszor egészségteleből történik, kiegyensúlyozatlanabbul. A leválásnak a formáját és az idejét, azt általában nem a páciens, vagy a kliensek szükségletei szerint, hanem az intézmények feltételei szabják meg. Vagyis a nevelőt elhelyezik máshova, vagy azt mondják a növendéknek: „Te már elég idős vagy, most már legyél önálló!”. De ezt kívülről állapítják meg, nem pedig a gyerek vagy kliens pszichikai – lelki fejlődése szerint. Egy intézményről tudok, – a neve most nem jut eszembe – ahol autista gyerekekkel foglalkoznak. Egy USA-ba, *Chicagóba* kivándorolt osztrák alapította. Nála a páciens dönti el, az autista gyerek dönti el, hogy a nevelő, akihez kötődik, mikor mehet el. A kliens határozza meg a leválás időpontját. Úgy nevelik az autista gyereket, tudatosítják bennük, hogy majd el kell válniuk, egyszer már nem lesz szüksége nevelőre. Ő szóljon majd, amikor érzi, hogy már nem szorul külső támaszra. Egy nagyon jó barátom *Münchenből*, több évig dolgozott az USA-ban, ebben az intézetben. Azután pedig másfél évet töltött velem *Bogotában*. Vele nagyon sokat beszélgettünk, éppen az önállósá válásról. Én ezt nagyon kihangsúlyozom, mert a kötődés minden kapcsolatnál nagyon fontos. Itt Szegeden a Karolinában, pár nappal ezelőtt, ilyenekről beszéltem, mert általában az intézményeknek a szervezői, ők az intézmény szükségletei szerint nézik a kötődésnek a problémáját, nem pedig a kliensnek vagy diáknak a szempontjából. Szerintem nagyon kevés olyan intézmény van, amelyik komolyan megpróbálná a kötődést és a leválást egészen a kliensnek a lelki fejlődése és érettsége és gyógyulása szerint megszervezni. Tehát ez is számomra egy nagyon fontos, nagyon fontos kérdése a szociális munkának. Itt szeretném mondani, hogy nekem annyira fontos, és annyira lényegesnek tűnik ez a kérdés, mert összefüggésben van azzal, ami a mi témánk tulajdonképpen, amiről most nagyon keveset beszélek, de mindig a körül forgok: az önszerveződés. Mert az is egy önszerveződés, amikor egy ember megéri arra, hogy leválik a szüleitől, vagy leválik a nevelőjétől, vagy a betegápolójától, a lelki vezetőjétől. És öneki kell leválnia, tehát öneki kell megérnie ehhez, és ami egy csoportban az önszerveződés, ugyanez az önszerveződés az egyes embernek a fejlődésében is. Tehát a kettő hasonló. Az egyén, mint a csoport tudjon a kívülről jövő tekintéllyel, illetve vezetővel szemben önmagává válni. Ez az, amit én önszerveződésnek nevezek: az önmagammá válás. Tudok magamért felelősséget vállalni, már nincs szükségem egy bizonyos függésre.

De amikor keresem a magammá válást, az individuummá válásnak a határát is szeretném megmutatni. Tehát nem akarom – talán úgy mondanám – a Descartes-i, vagy újkori teljesen független embert, mint ideált ide állítani.

M.G.: **Ez lenne az individualizmus.**

M.P.: Tehát, nem az individualizmust akarom megvédeni

M.G.: **Az individualizmus megkérdőjelezi a közösség létét, mivel szerinte csak egyének léteznek.**

M.P.: Ez nem igaz, vagyis ebben nem hiszek, éppen ellenkezőleg, meg vagyok győződve, az én világnézetem, biológiai ismereteim szerint, annyira függünk egymástól, annyira nem tudnánk meglenni egymás nélkül, hogy az a „teljesen egyéni” az egy elvont fogalom, de nem egy valódi ember. Egy valódi ember mindig kapcsolatban van másokkal. Bizonyos helyzetekben függ másoktól, ez a függés nem okvetlenül a rovására, inkább hasznára is van az embernek.

M.G.: **Az jutott eszembe, de nem akarom, hogy butaságokat beszéljek...**

M.P.: Én sem szeretnék...

M.G.: Tehát, az individualizmus gondolatához, mert most az atya azt mondta, hogy függünk a másiktól. Tehát, lehet, hogy az előbb én butaságot mondtam, mert az individualizmus nem tagadja, hogy mi függünk egymástól, de csak azt mondja, hogy egymástól függünk. Vagyis ezen kívül nincs semmi más, tehát nincs közösség. Tehát nem létezik az embereknek a csoportja. Tehát nekem nem az állammal van kapcsolatom, tehát nem az embereknek azon csoportjával, akik irányítják ezt a társadalmat, mert az nem létezik, hanem én, mint egyén egy másik egyénnel vagyok kapcsolatban, aki lehet az államot reprezentáló emberek közül egy. Tehát, a csoporttal nem lehetek kapcsolatban szerintük, mivel az nem létezik, hanem csak az egyénnel. De ez most a filozófia területe.

M.P.: Nagyon fontos, hogy ezt mondd, mert én ezt is vallom, mint te, hogy igenis van közösség, és számomra, amikor ezt te kimondod, a fecskékre, meg a golyákra gondolok, akik ősszel összecsoportosulnak, és kialakítanak egy rendet maguk között, és mint csoport, mint közösség mennek el a meleg vidékre és jönnek vissza.

M.G.: Erre ugye egy individualista azt mondaná, hogy ott nem egy csoport megy a meleg vidékre, hanem sok egyedi, különálló kis fecske. Csoport az csak látszat. De ezt ők mondják.

M.P.: De mégsem egyedül megy, nem megy egyedül. Akár mit is mondanak az individualisták, a gyülekező fecskék csoportja az egy csoport. Akár mit is mondanak, ott a csoport megy el. És a csoport akkor is tovább megy, ha az egyik nem bírja. Az aztán meghal. A csoport megy tovább. Tehát, itt valamiképpen olyan is van, hogy a csoport nincs mindig az egyes individuumra tekintettel. Akkor az individuum meg is hal valamiképpen.

M.G.: Visszatérve az atya munkájához, már beszélt gyakorlati munkájának tapasztalatairól, munkatársairól és azokról, akikkel együtt élt Bogotában. Szeretném megkérdezni azt, hogy pszichológiai szempontból milyen alapjai vannak az atya bogotái munkásságának?

M.P.: Munkásságom alapjairól pszichológiai szempontból. Számomra arról van szó, hogy miként közelítem meg a valóságot. És mit értek „valóság” alatt? Ezzel kapcsolatban, egy Németországban élő pszichoterapeuta, *Bert Hellinger*, fejezi ki talán legjobban azt, amit mondani szeretnék. Bár most saját fogalmaimmal fogok beszélni. Számomra a legfontosabb az, amilyen „tekintettel” nézünk azokra, akiknek segíteni akarunk, vagy akiknek a problémájával foglalkozunk, vagy egyáltalán azokra, akikkel kapcsolatba kerülünk. Mire irányul a figyelmem, amikor valakire figyelek? Megfigyelem-e őt, vagy pedig érdeklődéssel figyelek rá? Észre veszem-e őt? Mert ez egy nagy különbség. Egészen erősen megkülönböztetem ezt az észrevételt a megfigyeléstől. Megfigyelések csak részlet ismereteket adnak, csak rész ismeretekhez vezetnek, és az „egész” látását akadályozhatják. Az egész embert szeretném meglátni, észre venni. Ha én egy fát megfigyelek, egészen alaposan, akkor az erdőt nem látom. Hogyha egy embernek a viselkedését megfigyelem, akkor csak részleteket tudok észrevenni és az ember számomra elvész. De ha „kiteszem” magam egy ismeretlennek, aki felé érdeklődéssel fordulok, akit nem analízálok, nem címkézek, nem skatulyázok be, akkor az egyes részletek nem igazán fontosak. Ha a szemmel és ésszel nem látható lehetőségek felé figyelek, amik benne megszülethetnek, amiket még maga sem ismer talán, akkor kibontakozhat az élő, fejlődő

dőképes ember önmaga számára és számomra is talán. Egy másikat így észrevenni csak akkor lehetséges, ha szándék nélkül fordulok felé, azzal a készséggel, hogy kapcsolatba lépjek vele, azzal, akit nem ismerek igazán, mert ő több mint amit látok belőle. Ez az észlelés, kapcsolatot teremt. Egy egész bensőséges kapcsolat vagy közösség jöhet létre, de ugyanakkor a legnagyobb tisztelettel és távolsággal történik mindez. Ehhez az előfeltétel, hogy mindenki, mint egy „különös” érvényesül, mint egy egyedi – jellegzetes valóság, ami más, mint a többi. És nincsenek normák felállítva, amelyeknek alá kellene vetnie magát. Itt nem arról van szó, hogy valami helyes vagy helytelen, nem segítségről és megoldásokról van szó. A gondolataimban játszhatok, ott van szabadságom, de ha észlelek, ha megpróbálok észrevenni valamit vagy valakit, akkor számításba kell vennem a másiknak a javát, érdekeit is. És akkor nincs már igazán szabadság, tehát nem vagyok szabad azt gondolni, amit akarok, mert már benne van a másik is. Addig, amíg a problémára összpontosítunk, addig nem történhetik megoldás. Megoldás csak akkor történhetik, itt terápiáról, pszichoterápiáról van szó, de ugyanezt mondom én a szociális munkában is: ha a megoldásokat keresem, akkor a problémákra való összpontosítás egy akadály. Ha diagnózisra figyelek, akkor már megfigyelek, kivéve akkor, hogyha a diagnózis teljesen a megoldásnak a szolgálatában van. Minden beavatkozás, ami nem a fejlődési erőkkel kapcsolódik össze, nem vezet megoldáshoz. Ha én a terápiában, ugyanígy a szociális munkában is, nem azokkal az erővel számítok, amik benne vannak abban az emberben, aki fejlődésben van, hiábavalóak lesznek a tanácsaim, segítő törekvéseim. Ha a velem szemben ülő embernek saját erejét, saját maga számára is ismeretlen képességeit, fejlődési lehetőségeit nem számítom bele a közöttünk lejátszódó folyamatba, ha én keresem a megoldásokat, ha csak jó tanácsokkal látom el, akkor leértékelem őt. Az a különös, hogy egy személy, akire érdeklődve, jóindulattal, előítélet nélkül figyelek, az a szemeim előtt megváltozhat. Egy embert észre venni, az egy teremtő folyamat, ami valami hatást ér el, amiből valami lesz. Ebben van titok, vagyis olyan valami, amit én nem értek, és mégis ezeket az általam nem értett titkokat lehet látni, tapasztalni. Az észrevételnek, az észlelésnek, ennek a bensőséges jóindulatú figyelésnek nem az a célja, hogy felfedezzük az „igazságot”, hanem hogy valami megvalósulhasson. Mindig arról van szó: mi valósulhat meg most? Például, amikor a másik valamit nekem elmesél, akkor valamilyen nagyobb, „magasabb rendűvel”, valami „többel” vagyok kontaktusban, és akkor nem segíteni akarok, hanem megpróbálok egy bizonyos rendben – rendszerben látni a dolgokat. Így hat az intuíció, ami szeretetteljes és mindig tiszteletteljes. Hogyha a másik személyről valami eszembe jut, amit talán neki meglehetne mondani, akkor figyelek a másokra és megvizsgálom, hogy ami nekem eszembe jutott, őt táplálja, felépíti, vagy őt zavarja és gyengíti. Ez az észlelés, észre vevés, nem egy olyan esemény, amit keresni lehet. Hogyha valakinek így „kiszolgáltatom” magamat, akkor az észrevevés, mint egy villám jelenik meg és az eredménye egészen megdöbbentő, vagy váratlan. Azt nem tudom magamnak kigondolni. Néha megjídek tőle. Akkor magamat „visszavonom”, „visszaveszem”. Ezt ki kell bírni, mert belső feszültséggel jár, termékeny feszültséggel, életet teremtő feszültséggel, amiben ki kell tartanom, mert akkor valami a lélekben történik. Valami ilyenkor gyógyul a másikban.

Most ezt egy példával akarom megmagyarázni. Ez mindenképpen hozzájön a filozófiai, pedagógiai és pszichológiai háttéréhez annak a szociális munkának, amit Bogotában végeztem. Sőt, a teológiai háttéréhez is! Mert a racionalizmus korában és a természettudományok korában a megfigyelés lett a fontos, nem pedig a tiszteletteljes

jelenlét, a csodálat, amiről én beszélek. Az empirikus természettudomány az egészet elemeire bontja, izolálja, részeiben figyeli meg, analizálja. Amire a modern orvostudomány is alapszik, valamiképpen a pszichológia is és a pedagógia is. Megpróbálják az embert és az emberi közösséget is empirikus módon megközelíteni.

A teológiában azt mondanám, hogy inkább ez úgy történt meg, hogy megvolt egy megalkotott kép az emberről, az Istenről, vagyis az embernek a legmélyebb valóságáról, az emberi kapcsolatokról, az emberi közösségekről, mint egy kívülről megfigyelhető és az embertől függetleníthető tudomány. Ebből a szempontból mást tanít a felszabadítás teológiája. Mert a felszabadítás teológiája éppen azt kifogásolja, hogy az a teológiai tudomány az ember és Isten lényegéről, ami az íróasztalnál fogalmazódik meg, az, az embert és Istent igen könnyen, mint tárgyat fogja kezelni. A valóságot csak akkor ismerhetem meg, ha kapcsolatba lépek vele, nemcsak az elmémmel. Ha az embert, a konkrét embert nem vonom be a megismerési folyamatba, akkor valahol ugyanazt teszem, mint az empirikus tudományok, vagyis kívülről nézem, és nem azt fogom látni, ami igazán ő. Mert az, aki igazán „ő”, a személy, ahhoz az egész múltja, az ősei épp úgy, mint a jövője, a lehetőségei és minden kapcsolata épp úgy, mint a tudatalattija, hozzá tartoznak. Tehát „ő”, a személy, egy olyan komplex valóság, amit az elmémmel felfogni nem tudok. Viszont amikor vele kapcsolatba lépek, egész intenzív kapcsolatba, akkor ő teljesen ott van, jelen van. Ez az a megközelítési mód, amit az előbb észlelésnek, vagy észrevevésnek neveztem. A felszabadítás teológiája megkísérli bevonni az embert, az emberi közösséget a teológiai kutatásba. Nem az emberről beszél, hanem az emberrel próbál kapcsolatba lépni. Nem Istenről akar beszélni, hanem Istenre próbál figyelni, a szentírásra figyelve, az emberi sorsokra és emberi közösségekre figyelve.

Az orvos, ha jó orvos, akkor nemcsak a legmodernebb gyógymódokat és technológiát alkalmazza, hanem kapcsolatba lép magával a személlyel is, aki beteg, és annak a lehetőségeit, annak a gyógyulási vagy esetleg önrombolási képességeit is számításba veszi. Az orvos nem tudhatja, hogy miért él, vagy miért hal meg éppen egy beteg, vagy nem gyógyul meg, vagy miért gyógyul meg. Nem fogja soha megtudni, ha a betegét nem veszi, nem nézi úgy, hogy őbenne olyan lehetőségek, olyan képességek, olyan erők működnek, amit az orvos nem is ismer.

Ez vonatkozik a szociális munkára is, ahol egy szegény városnegyedben, egy népi városnegyedben én emberekkel foglalkozok. Megközelíthetem én ezt a foglalkozást úgy, hogy valahol meg van már a tervem, felmértük már a problémákat, amik vannak és megvan a tervem, hogyan fogjuk megváltoztatni azoknak a családoknak a helyzetét, akikből – mondjuk az én konkrét esetemben – utcagyerekek lettek. Látok fiatalokat és családokat. Az egyikből egy utcagyerek lett, a másik pedig elment és segített pénzt keresni az anyjának. De sosem tudom megmondani igazán, hogy mi az, ami ezt a különbséget bennük kiváltotta. Az egyik, akinek nem volt se apja, se anyja, se testvére, nagyon nehezen, de saját erejéből és a lehetőségeket kihasználva elvégzett egy tanfolyamot és tanult és próbálja a saját munkájával megszerezni a mindennapi kenyerét, és nem kábítószerezik, és nem is dohányzik, nem is iszik. Mint *Delio*. Ugyanakkor egy másik, akiről a szülei gondoskodtak, jól vagy rosszul, egyszerűen „kicsúszik” és elmegy, lezüllik. Amiről itt beszélek, hogy van egy – amit az előbb titoknak, vagy misztériumnak, vagy számkra felfoghatatlannak minősített ez a német terapeuta, *Hellinger* – hogy nem tudjuk végeredményben, amikor egy emberrel, vagy csoporttal, városnegyeddal,

szembenézek, nem tudom, nem ismerem azokat az erőket, azokat a lehetőségeket, amik bennük megvalósulhatnak, vagy egyszerűen egyszer csak működni kezdenek. *Scott Peck*, baptista pszichiáter az USA-ban, kollégái megrökönyödésére, kegyelemről beszél. Azt állítja, minél idősebb lesz, annál kevésbé érti, miért gyógyul meg nála az egyik paciense, és miért nem gyógyul meg a másik. Ha így közelítem meg ezt a szociális területet, ahol a munkámat próbálom végezni, úgy próbálom megközelíteni, hogy nem, mint hogyha nem lehetne fölmérni a problémákat, nem, mint hogyha nem szabadna diagnózist felállítani, de sosem a problémák felméréséből, sosem a diagnózisból születik meg a megoldás, hanem a megoldás mindig az érintett emberrel, vagy érintett emberekkel való kapcsolatból születik meg. Ezzel azt sem akarom mondani, hogy nem szabad vagy nem kell empirikus tudományt is használni, nem akarom elítélni a racionális munkát. Sőt arra nagyon nagy szükség van, de az, hogy merre felé irányul annak a „figyelése”, aki ezt a szociális munkát végzi, attól függ, hogy a probléma felé irányul-e, a diagnózis felé, vagy pedig a lehetőségek felé irányul azokban a konkrét emberekben, akik előtte állnak.

M.G.: Én most értettem meg, hogy mire kell „figyelni” egy ilyen jellegű munka esetében. És ezt nagyon érdekesnek tartom és sajnós ilyen mélységben nem igazán tanítják ezeket problémákat a magyar szociális felsőoktatás egyes karain, esetleg néhány szélesebb látókörű oktató ... De említette a teológiai alapok fontosságát is.

M.P.: Igen, nagyon fontos, hogy ez a „figyelés” hová irányul. Na most a felszabadítás teológiája abból indul ki, hogy a Jó Istenről nagyon sokat és szépet lehet beszélni, de az „elrepül” az emberek feje fölött és nem érinti őket, nem lesz belőle semmi. Vagyis ha lesz belőle valami – Dél-Amerikában különösen – akkor egy egész más hatást ér el az a vallásosság, amit a fehér ember odavitt Dél-Amerikába. Az a vallásosság nem ahhoz vezette az embereket, hogy az önmagukban rejlő lehetőségek bennük kibontakozzanak, hanem ahhoz vezette az embereket, hogy az Európából jövő kultúrával azonosuljanak. Mert a „figyelem”, a teológusoknak, papoknak, egyháznak a figyelme, arra az Európában elkészült teológiai igazságokra irányult, nem pedig az emberekre, akikről ott szó volt. És akkor, hogyha Te a belső „figyelésedet” megváltoztatod, és azokra az emberekre figyelsz, akik előtted vannak, és nem azt kérdezed, hogy mi igaz és mi tév-tan, nem azt kérdezed, hogy mi jó, vagy mi rossz, hanem azt kérdezed, hogy ezeknek az embereknek a számára mi hasznos és mi haszontalan, mi erősíti, és mi gyengíti őket, és hova viszi őket? Milyen erők nyilvánulhatnak meg az ő életükben, az ő közösségeikben? Ebből indult ki az, amit mi felszabadítás teológiájának nevezünk. Ez azt tanította, hogy teológiát igazán csak akkor folytathatunk, hogyha azokkal az emberekkel, akik érintve vannak, kapcsolatba lépünk, szeretettel, tisztelettel és egy bizonyos távolsággal. Nem úgy, hogy mindenben azonosulunk velük, de mindenre, ami bennük történik, tisztelettel és szeretettel figyelünk, mindig arra ügyelve, hogy mi az, ami az ő „igazi valóságuk”. És csak második lépés az, amikor azt kérdezhetem, hogy ebben a helyzetben, ebben a személyes helyzetben, vagy ennek a városnegyed lakosságának a helyzetében az evangéliumnak a szavai, itt miben válhatnak hasznossá, vagy miben erősíthetik, vagy támogathatják őket? Vagy miben tudja őket segíteni, hogy a saját helyzetüket jobban meg tudják ítélni? Saját maguk jobban fel tudják ismerni, hogy mi is az ő igazi valóságuk. E mögött ugye az van, amit egy kicsit már említettem, de nem így fejtettem ki, hogy az Európából hozott vallásosság a dél-amerikai embert az európai kultúrájának akarja tagjá-

vá tenni és megvan a veszélye, hogy a kultúrát bizonyos formában külsőleg átveszi, de önmagától elidegenedik, nem találja meg igazán önmagát. Nem találja meg az önmagában rejlő lehetőségeket és erőket. Hogyha az európai kultúrát úgy veszi át magára, hogy ettől az európai kultúrától várja a megoldásokat, a válaszokat, az igazságokat, akkor nem találja meg azt, ami az ő számára igaz. Nem a „kinyilatkoztatott” vallást tagadja a felszabadítás teológiája. A kinyilatkoztatott vallás az emberek életében, itt és most, mindig újra, eleve né válhat, de nem kintről behozva, hanem bentről felfedezve. Az igazság nem egy tan, a kereszténység szerint, hanem egy élő ember, Istenember. A kapcsolatai által lesz emberré az ember.

Tehát ez ugyanúgy vonatkozhat, mondhatnám a mai magyar helyzetre is. Van egy magyar múlt, magyar történelem, ebben az országban élő embereknek lehetőségei és képességei. Ennek a népnek, ennek az országnak a szocializmus megpróbálta megmondani, hogy mi a jó és mi az igaz és mi lesz az ő boldogsága, és mi vezeti őt majd a kommunista paradicsomba. Lehet, hogy túl primitíven fejezem ki magamat, de bizonyos mértékig „kívülről jött az igazság”. És hasonlóan történik ez meg az EU-hoz való csatlakozással is. Ha csak az EU kritériumaihoz való alkalmazkodás lesz az egyetlen valóság, amihez a magyarnak alakulnia kell, hogy boldog legyen, vagy sikeres legyen, ha csak a kívülről jövő gazdasági mechanizmusokra figyelünk, és csak azokat próbáljuk megvalósítani, figyelmen kívül hagyva a magyarokban rejtőző lehetőségeket, akkor nagyon sokan idegennek fogják magukat érezni Európában. Érthető ez valamennyire? Mert azt mondtad ugye, hogy hozzuk bele valamiképpen a magyar valóságot is. A magyar valóságot, a mostani politikai – gazdasági helyzetben nézem. Dél-Amerikában, ott is a gazdasági helyzetet néztem, de elsősorban a latin-amerikai identitást szem előtt tartva. A magyarnak van egy önazonossága, egy identitása, a latin-amerikai sokkal inkább el van idegenülve saját magától, és az identitását keresi, mert egy kívülről jött kultúrát vett át, amit a fehér gyarmatosítók, az életben maradt indián őslakosság és az erőszakkal odahurcolt fekete bőrű rabszolgák leszármazottainak keverékéből alakult lakosság „magára vett”, de igazából nem lett még az övé. A felszabadítás teológiájának célja – egy világos kontinensről van szó – hogy a kultúrák és fajok keveréke önmagára találhasson.

M.G.: A felszabadítás teológiáján kívül mi volt még ami teológiai szempontból megalapozta az atya dél-amerikai munkásságát?

M.P.: Akkor *Teilhard de Chardin* gondolatairól kell még beszélnem. Ugye, ezt a francia jezsuitát, aki az élet eredete után paleontológusként kutatott Kínában, és 1955-ben halt meg New Yorkban, nem kell neked bemutatnom, Gábor? Ez a természettudós, aki az élet evolúcióját akarta bizonyítani és az élő világot szenvedélyesen szerette, a világ-mindenségben (hogy a mi létező világunkon kívül van-e még valami létező világ, arról nem akarok mondani semmit, mert azt nem tudom), tehát az Univerzumban két energiát különböztetett meg: a tangenciális és a radiális energiát. A tangenciális energia az, az erő, vagy dinamika, ami a különböző elemeket és különböző individuumokat és egységeket kapcsolatba hozza egymással. A radiális energia a belső egységét hozza létre az elemeknek, individuumoknak. *Teilhardnál* a kiinduló pont, ugye, amivel ő igazán foglalkozik az, maga a fejlődés tana, tehát az evolúció, hogy az élet miből alakult ki és hogyan fejlődik tovább. Más szóval, a radiális energia az egyes egységek saját központjuk felé irányulása. Az evolúció folyamán megpróbálnak mindig differenciáltabbak és egyre egységesebbek lenni. Tehát a fejlődés folyamán, az evolúció folyamán az egyes élőlényekben egyre intenzívebb lett az egység, az összetartó erő. Vagyis egy gilisztát, két da-

rabra vághatsz, és akkor mind a két darab külön élhet tovább, vagy egysejtűek osztódhatnak, és akkor úgy élhetnek tovább, egy fa vagy egy növény ágát is újra lehet gyökereztetni, tehát ott, az egysége annak a növénynek nincs még olyan mértékben kifejlődve, mint például a fejlettebb állatoknál és természetesen az embernél. Az embernél érte el a legnagyobb fokát az egység, ami az ember öntudatában is megnyilvánul. Tehát, a radiális energia az egyes individuum törekvése, eggyé válni önmagával és önmagában. Ez a fejlődés az emberiségben is mindig fejlettebb belső egység felé irányul – Teilhard szerint. Tehát az ember nemcsak mint személy, hanem az emberiség is fejlődik tovább a saját tökéletesebb egysége felé. Ez a radiális energia, ugye. Ez az erő, ez a törekvés minden létezőben egy magasabb öntudat, differenciáltabb, fejlettebb belső egység felé, ezt nevezi Teilhard radiális energiának. Míg a kapcsolat keresését más egységekkel, tangenciális energiának nevezi.

M.G.: Hogyan kapcsolódik ez az elmélet az önszerveződéshez?

M.P.: Az önszerveződéshez két szempontból kapcsolódik. Hogy, maga az individuum a radiális energia következményeképpen önmagát megszervezi. Tehát a szervezetünk, a biológiai – pszichológiai szervezetünk úgy alakult ki, hogy szervezi a saját egységét, szervezi a gyógyulását, az emésztést, a vérkeringést és a pszichikai folyamatokat is. Az élet, maga ön-szerveződés. Minden biológiai test, *psiché*, belülről működik. Megszervezi önmagát. Ez vonatkozik tehát az egyes emberre, az egyedi lényre. Másrészt, a csoportok és aztán az egész élővilág, szintén megszervezi önmagát. Szervezetünk van – mondjuk tévesen. Igazából – szervezet vagyunk. Teilhard szerint ez a szerveződés nem csak az egyes individuumban történik meg, hanem az egész világ, a matéria is, egy egység felé törekszik. Ez lenne aztán a végső egység, ami felé az élővilág kialakulóban van, Teilhard szerint. Ezt ő „ómega pontnak” nevezi. Vagyis az evolúció egység felé halad, aminek a végső pontjában az egész élővilág, mint az egyes ember, öntudatra ébred saját magában. Ezt ő végül is, mint hívő ember mondja. Őszerinte ez az, amit a keresztények a „Feltámadt Krisztusnak” neveznek, akiben kibontakozik, beteljesül, tökéletes egységére jut az egész univerzum. Teilhard azonban ezt, az egység felé törekvését az evolúciónak, nem teológiailag, vagy nem vallási érzelmeivel közelíti meg, hanem az ő természettudományi hipotéziséből kiindulva látja be, hogy a fejlődés ebbe az irányba megy.

Ugye, Teilhardnak az volt az egyik nagyon fontos megállapítása, hogy régebben mindig az egysejtűtől egészen az emberig, a különböző fokozatokat kimutatták, és kimutatták azt is, hogy az egysejtűeknek, meg a növényeknek, meg az állatoknak a tulajdonságaiból valami megtalálható az emberben, tehát a legfejlettebben, az általunk ismert legfejlettebb élőlényben. Teilhard megfordította ezt a nézetet, és azt mondta, hogy már az egysejtűben megtalálható, meglátható, legalábbis mint lehetőség, mindaz megvan, ami aztán az emberben meglesz. Ugye? És ami az emberben aztán az evolúció folyamán kialakul. Ezt tehát mi már az egysejtűekben is megtalálhatjuk, csak ott még nem bontakozott ki, ott még nem fejlődött ki, de a nyoma vagy a képesség rá, vagy a hajlandóság rá, már ott is megvan. Tehát, ha azt mondjuk, hogy az embernél a szabadság vagy az öntudat egy olyan fokra fejlődött, ami az állatnál vagy a növénynél még nincs meg, erre azt mondja Teilhard, hogy akkor a növénynél, állatnál, sőt még az egysejtűnél is, sőt még az atomnál is, megtalálhatjuk azt, amit az embernél szabadságnak, vagy öntudatnak nevezünk. És bizonyos mértékig a modern fizika, meg különböző elméletek, amelyeket én most személyesen nem ismerek tökéletesen, tehát nem merek

igazán hozzászólni, de újabb fizikai elméletek azt mutatják, hogy valamiképpen már az atomon belül is valami szabadság, vagy bizonyos „döntési” folyamatok történnek. Ez azt sugallja, hogy ott nem csak egy bizonyos meghatározottság van, nem csak egy törvénynek a lefolyása, hanem bizonyos kiszámíthatatlanság, talán egyfajta szabadság tapasztalható.

M.G.: Igen, bizonyos törvényeket ismerünk a fizika segítségével, de nagyon sokszor maguk a fizikusok is csak leírni tudják az eseményeket, de azt már kevésbé tudják megmondani, hogy miért történik úgy valami, ahogy. Különösen az utóbbi időben jutnak el az anyag olyan mélységeibe, ahol a „törvényszerűségek” „valószínűségekké” válnak. Vagyis egy bizonyos szint után „homályban” van minden, nem tudják, miért történik valami úgy ahogy. Ezekről a kérdésekről összefoglalóan magyar nyelven szépen írt László Ervin.¹

M.P.: És a modern fizikának ezek a megállapításai, vagy megfigyelései, *Teilhardot* igazolják. Ő már ezt leírta, megelőzve bizonyos szempontból a korát. Tehát a mikrokozmoszban, az élet „elemeiben”, már megtaláljuk az életnek a legfelsőbb, kialakult folyamatát, még ha csak sejtve is.

Az önszerveződéshez tartozik még az is – és ez a második szempont, amiről szólni akartam – hogy ez a *teihardi* világkép egy szervesen fejlődő, organizmusként működő világnak a képe. A fejlődés nem önkényes burjánzás, hanem próbálkozásoknak a tömkelege. Az élet, a fizikai, materiális világ is, mint a szellemi világ, tehát nem csak az élőlények, hanem az anorganikus anyag is egy fejlődésben levő, önmagát szervező világ, aminek a törvényszerűségeit csak sejtteni tudjuk. És a fejlődésének a célját, célpontját, csak akkor tudjuk megérteni, vagy felfogni, hogyha már eljutott a céljához, de nem elérte. Tehát, csak amikor már létrejött az ember, amikor megjelent egy differenciáltabb, önmagában egységesebb élőlény, csak akkor lehet megtudni, hogy miért is vajúdott az élővilág a vízben, meg az egysejtűekben, meg a molekulákban, meg a dinoszauruszokban, meg a zsiráfokban. Mit is akart ez a természet, hogy miért hozta elő mindig újra újabb és újabb formáit az élőlénynek? Azt mondja erre *Teilhard*, hogy ezt csak akkor tudjuk megérteni, hogy mi volt igazán a célja, miért is vajúdott a világ, amikor már az ember megjelent. Az embert akarta létrehozni. Mert az embernél látjuk, hogy ezt kereste a természet, hogy végre az ember megszülethessen. Ugye? És kérdezhetjük, *Teilhardot* követve: Eljutott volna már az evolúció egy végleges állapothoz, és most már mindennek vége? Megszűnt a cél? *Teilhard* szerint a fejlődés megy tovább.

M.G.: És akkor ezzel közeledünk a szociális és a családokkal végzett munkához is!

M.P.: Igen, mert hiszen mi emberek is „szerves” kapcsolatban élünk a természettel és embertársainkkal, a családban pedig még organikusabban tartozunk egymáshoz. De ha most a családról beszélek, akkor már nem *Teilhard*-ra hivatkozok, bár az ő dinamikus világképe a családra vonatkozóan is érvényes számomra. A hagyományos világkép statikus: „a világmindenség adva van, csak lényegtelen változások történnek benne”, „Isten egyszer s mindenkorra megteremtette a világot” stb. A világkép, amelyről én beszélek, dinamikus: „a világmindenség kibontakozik”, „Isten minden pillanatban terem-

1 LÁSZLÓ ERVIN: *Harmadik évezred, veszélyek és esélyek. A Budapest klub első jelentése*. Új Paradigma, Budapest, 1998.

ti a világot” stb. A statikus világgép szerint a családban vannak merev szerepek, megvan a tekintélynek a helye és a szerepe, megvannak az apának és az anyának a szerepei, a gyerekeknek a szerepei – funkcióik. Meg van adva egy megkérdőjelezhetetlen tekintély, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni. A dinamikus, önszerveződő világgép szerint viszont a családon belül a szerepek és feladatok, közös megegyezések és egymással való egyezkedések, szerződések következtében alakulhatnak, de nem merevek. Más a feladata és funkciója egy apának, meg egy anyának is, amikor a gyerekek még kicsik és más, amikor serdülőkorban vannak és más, amikor már maguk is családot alapítottak. Számomra ez a változás nem a család felbomlásáról szól, sokan ugyanis azt mondják, hogy a családi tekintély megbomlott és most már senki sem tartja tiszteletben a tekintélyt. Egy bizonyos világgép rendült meg. Az elképzelés arról, hogy milyen legyen a jó család, az változott meg. A családok ma mindinkább „önszerveződő” családdá válnak, ahol a feladatok a körülmények szerint változhatnak, úgy a családon belül, mint maga a család feladata változik a társadalomban. De hogy a család a legfontosabb közeg, szerv, egység, az egyedi személy fejlődéséhez, az – ellentétben a szocializmussal – számomra kétségen kívüli. De a feladata, a célja, miben áll, mire is szolgál a család, azt mindig újra együtt kell keresnünk és megszerveznünk, hogy a lehető legjobban szolgálja úgy az individuumot, a család egyes tagjait, mint az egész társadalmat. Itt nem a tekintély „tagadásáról” van szó, hiszen az önszerveződésben is van tekintély, hanem egy megadott rendszer, egy statikus rendszer és egy „szerveződő” rendszer közötti különbségről van szó.

Van egy „felülről” szervezett élet-kép és egy „alulról” szervezett élet-kép. Most nem akarnám én a kettőt egymással teljesen egymással ellentétbe állítani, a felülről szervezett életet és az alulról szerveződő életet, vagy fejlődést. Mert arra is szükség van, hogy mindig újra felülről is szerveződjék az élet, legalábbis az értelemmel bíró ember szintjén, a racionális tervezés szintjén. De ezt a „felülről” – na most az állat és növényvilágban ezt a kifejezést félreteszem, mert nem tudom, hogy ott mit jelentene – de a statikus világgépben gondolkozó ember számára a „felülről” azt jelenti, hogy egy külső erő, Isten, megteremtette és ilyennek teremtette meg az életet, és azt a feladatot adta neki, amit. De az állat és növényvilágban sincs ez másképp, hiszen a kutyának azt a feladatot adta Isten, hogy ugasson, az almafának meg hogy almát teremjen, hogy aztán azt az ember megehesse. Meg a madarak, meg a rovarok, meg a pillangók, azok ott repdesnek, amikor virágozik az almafa. És ezeket a feladatokat megkapták Istentől. És Isten ezeket az Ő örök bölcsességében már kitalálta, és ezt előre tudta, és ezt előre megadta. De e mögött a felfogás mögött van egy Isten-kép, egy statikus Isten-kép, ami úgy nézi a világot, vagy az ember úgy nézi a saját világát, hogy egy ilyen statikus rendszerbe született bele. Ugye? Míg az alulról szerveződő világgép szerint a kutyának is van egy bizonyos mértékig szabadsága, hogy ugat-e vagy nem, és hogy őrzi-e a házat vagy pedig lustalkodik a napon és nem kel föl, amikor a tolvaj a házhoz közeledik. De az almafának is van egy bizonyos szabadsága ahhoz, hogy ő most jó almát teremjen vagy rosszat. Ez egy kicsit furcsának, vagy talán nevetségesnek tűnik, hogy így mondom. Most nem rád gondolok, hogy nevetsz rajta! Nagyon sokszor és nagyon sokan ezt valahogy talán meseterkéltnek, vagy nevetségesnek tartanak, hogy meglehetősen közelíteni az emberen kívüli világot abból a szemszögből, hogy igenis azon az almafán is múlik, hogy ő megtermi-e az almát. Hogy egy egészen primitív módon, tehát nem az ember szabadságához hasonlítva, de az ember szabadságából és döntési lehetőségéből kiindulva, arról következtet-

ve, azt lehet feltételezni, hogy ott, a növényi- és állatvilágban, a mikrokozmoszban is, valami hasonlóan, analóg módon történik, mint az embernél. Hogy mi sem vagyunk meghatározva, hanem mi is tudjuk valamiképpen önmagunkévá tenni a mi életünket. Egy sokkal primitívebb, sokkal fejletlenebb formában, de az állatnál és növénynél is meglehet ezt találni. Ebben az elképzelésben Isten nem egy építész-mérnöke a világnak, aki a világot megtervezte, lendületbe hozta, és aztán ölbe teszi a kezét és nézi azt, amit teremtett, hanem egy olyan Isten, aki – tehát ebben az önszerveződő világképben, ebben a dinamikus világképben – a Teremtő a fejlődést lehetővé teszi, hogy még el nem képzelhető új dolgok jöhessenek létre. Az Ő teremtő aktusa abban mutatkozik meg, hogy az energiák, erők, partikulák saját maguk tömörülnek egységbe, és minél differenciáltabb belső egységre jutnak, annál szabadabban szervezi meg az élet önmagát.

Nem tudom, hogy ez eléggé érthető-e.

M.G.: „Benne élünk, benne mozgunk...”

M.P.: ...és benne vagyunk, amit mindig is mondott a teológia. És vannak korok az emberiség történetében, és mi abból az évszázadból jövünk, tehát a XVIII–XIX. század, a racionalizmusnak, meg a felvilágosodásnak a kora, amikor a természettudományok virágozni kezdtek, akkor először egy statikus ember-kép és világkép volt általános. De most nagyon leegyszerűsítve foglalom össze a múlt századok eredményeit, mert ott is voltak emberek, akik másképp gondolkodtak, és ma is vannak emberek, akik az önszerveződést egy betegségnek, vagy elkorcsosulásnak, vagy eltorzulásnak képzelik. Ma is azt szeretnék, vagy arra vágnak, hogy jelenjen meg végre egy törvény, egy rendszer, egy tekintély, amelyik megmondja, hogy merre menjen a világ. Ma is vannak ilyenek, akik ezen álmodoznak. És sok esetben, magunkban is meg van az a vágy, amikor nem figyelünk a belső és körülöttünk levő energiáknak a fejlődésére reménységgel telve, hanem várjuk, hogy valahonnan kívülről, felülről adják meg a megoldásokat. Mert az egyszerűbbnek tűnik. Igen. Hogy egy konkrét társadalmi példát is hozzak az előzőekre, egy családban, amit nevezünk itt „hagyományosnak” (statikusnak), ha a gyerek a szüleinek a hibájára hívja föl a figyelmet, akkor a tekintélyt megsérti, tiszteletlenül viselkedik. Míg egy másik családban, nevezük ezt „egymás közötti kapcsolatokat tisztázónak” (dinamikusnak), ha a gyerek képes arra, hogy észre tudja venni a szüleinek a hibáját, és arra a szüleit is figyelmeztetni tudja, az nem törvény és tekintély elleni tiszteletlenség jele, hanem egy lehetőség a családon belüli hibák felderítésére és rendezésére. És az egész család javára szolgálhat, hogyha ezt egymással úgy el tudják intézni, hogy a szülő is tanul belőle a saját maga számára, és a gyerek is fejlődik benne. Mindenképpen én a dinamikus megoldások pozitív jellegét, családnak és csoportoknak a fejlődési képességeit szerettem volna most itt hangsúlyozni.

M.G.: Úgy tűnik talán, hogy az önszerveződéshez nagyobb erőfeszítés kell?

M.P.: Igen, de talán nekem az erőfeszítés szó azért nem tetszik, mert erőfeszítésben én azt hallom benne, hogy valahogy meg kell „erőszakoljam” magam. De itt nem egy megerőszakolásról van szó, hanem egy bizalomról, hogy bennünk meg van az erő és az energia, ami a fejlődésünket, az eggyé-válásunkat, az összpontosulásunkat, a csoportosulásunkat, előmozdítja, a még kiforratlant kialakítja, csak nem vettük még tudomásul, csak nem tudunk reménykedni, nem tudunk bízni, nem merjük kívánni, megijedünk a bizonytalanságtól. Egyszerűbb lenne számunkra, ha kívülről, egy felülről cselekvő tekintély lerövidítené a fejlődésünk menetét. Ez ugyanaz, amikor valaki megbetegszik, és csak azt várja, hogy na, az orvos majd engem meggyógyít, nekem itt nincs felelőssé-

gem. Persze, igénybe vehetem az orvos segítségét, igenis, de ugyanakkor azt kérdezem magamtól, illetve hiszek, bízok és reménykedek abban, hogy az én szervezetem, még jobban tudja, mint az orvos maga, hogy mire is van igazán szükségem. És a szerveztem maga gyógyul. Az orvos kevesebbet tud, mint az Élet, ami bennem sikerülni akar. Még ha szükségem is van az orvosra, mert ő bizonyos dolgokat tud, ami nekem használhat, de nem az orvos gyógyítja meg a beteget, hanem a szervezet maga keresi az élethez való alkalmazkodását.

M.G.: Rudolf Steiner filozófiájára hasonlítanak ezek a gondolatok.

M.P.: Jó, én nem vagyok antropozófus, de sok dologban az antropozófusokkal is egyet tudok érteni. Mert végső soron, amint már mondtam neked, nem az orvos gyógyítja meg a beteget. Az az orvos gyógyít legjobban, vagy igazán, aki a paciensében bizalmat tud kelteni. Nem maga a szaktudás, hanem a bizalomkeltés jelenti legalább a felét a gyógyulásnak.

De most elkalandoztunk *Teilhardt*tól másfelé. Mert a kérdésünk ugye az önszerveződés fogalma volt, ami az én *bogotái* munkám alapját képezte. Mert mindig, tulajdonképpen az első perctől kezdve azt figyeltem, hogy hol szerveződik valami. Tehát hallgatni a fűre, ami nő, hogy hol nő a fű, hol szerveződnének emberek? Nem abból indultam ki a *bogotái* munkáim során, hogy nekem kell azt megmondanom, hogy mi kell, hogy történjen. Bár az is sokszor megtörtént, mert én is része vagyok az önszerveződésnek, tehát az én elképzeléseim is és nézeteim, vagy terveim, intuícióim része ennek az önszerveződésnek. Mivel, különösképpen egy olyan országról és egy olyan társadalmi rétegről, olyan népről van szó, amelyiknek én nem voltam tagja, ezért még fontosabbnak tartottam, hogy tiszteletben tartsam azt, ami az övéké, bár nekem idegen, vagyis óvakodjak attól, hogy a saját kultúrámból hozott értékeket, elképzeléseket, rájuk akarjam erőszakolni, vagy rájuk „teríteni”. Tehát, nem akartam olyat bennük meglátni, ami talán nincs is meg bennük, mert ők másképp szokták a dolgaikat megszervezni, másképp kell megrendezniük az életkörülményeiket. Most ehhez mondhatnék egy példát *Cali*-ból, az *Alfred Welker*rel kapcsolatban. Nem tudom, hogy említettem-e neked *Welkert*? Ő egy kollégám, német jezsuita, aki Kolumbiában, *Cali*-ban, egy nagyon szegény városnegyedben sötétbőrű lakosság között él és dolgozik. *Padre Alfredo* nem olyan óvatoskodó, mint én. Ő nem fél a hatalom gyakorlásától, képes kívülről jövő tekintélyét a szegények javára felhasználni.

M.G.: Ő a szakállas jezsuita, akit a képeken láttam? Csak említette az Atya, hogy dolgozott vele is.

M.P.: Igen, ő. Na most, ő nagyon sok mindent megszervezett a városnegyedében. Lakásokat épített, a szennyvíz elfolyását megépítette, pénzt szerzett, ő maga irányított és tervezett és úgy csinálta a munkáját, hogy az embereknek az hasznára váljon. Mégis az a vád érte őt, hogy egy német földbirtokos, aki mindent irányít. A kolumbiai jezsuiták azt a vádat emelték ellene, hogy ő nem alkalmazkodik bele a kolumbiai közegnek a szervezkedési formájába és végeredményben az ő városnegyede kevésbé fejlődött, mint a körülötte lévő városnegyedek, mert ő maga akarta megszervezni a városnegyedét és nem vette tekintetbe a kolumbiai társadalomnak és kolumbiai politikai életnek a formáját, ahogyan ők szervezik meg a fejlődést. Ezen kívül még egy vád érte, hogy őhöz az az emberek tódultak oda, akik alamizsnát vártak el és tulajdonképpen azt várták el, hogy önekik a német szerzetes megoldja a problémájukat és azok tömegével odatódultak, őhöz mentek és abba a városnegyedbe költöztek, ahol *Padre Alfredo* dolgo-

zott. Tehát olyanok, akik nem hajlandók maguk kezdeményezni. A kolumbiaiak politikai, társadalmi rendszerét, akárhogy is kritizálhatjuk mi azt – de az ő jellegzetes politikai és gazdasági rendszerüket, mi külföldiek, tekintetbe kell vegyük, ha ott akarunk élni és dolgozni. Egy konkrét példával szemléltetem: Dél-Amerikában az ún. „klientelista” rendszer működik. Ez azt jelenti, hogy a politikusok a választóikat „klientsekként” kezelik, kiszolgálják őket – mint a lakóhely megszerzésénél a *Saturnino Sepulveda* esetében elmeséltem neked. A szavazatok ellenében a politikus a pénzt hozza nekik ahhoz, hogy az utcát megépítsék, aszfaltozzák, a szennyvizet levezessék, vagy transzformátorokat szerezzenek a villanyvezetékhez. *Padre Alfredo* viszont megtagadta ezekkel a „korrupt” politikusokkal az együttműködést, akik saját érdekeiket keresik, hírnevet, befolyást és meggazdagodást. Ebben *Alfredonak* igaza volt. Ugyanakkor, az ő politikai hatalmukat és a pénznek egy részét, ami az államkasszából rendelkezésükre állt, azt mégis csak odairányították annak a városnegyednek a szükségleteire, ahol az ő szavazóik voltak. Az *Alfredo* Németországból hozott pénzt, így tudott maga körül dolgozat megszervezni, de végeredményben mégis a kolumbiaiak rendszerén kívül ténykedett. Kintről, „föntről”, környezetének vérkeringését megkerülve fejlesztette a városnegyedet, ahol élt.

Én, ugye, hosszú éveken át, néha hetekig voltam *Padre Alfredonál*, nagyon sokat beszélgettem vele. De nekem, ugye, az ő példája, az előbb említett szempontból bizonyos mértékig taszító volt. Más szempontból nagyon sok minden jót tett, és becsülöm az ő munkáját, az ő személyét, szóval nem róla akarok én valami rosszat mondani, mert ő is nagyon sok jót tett. Én azonban másként működök. Nekem arra kell figyelnem, hogy kik vannak ott, hol szervezkednek már, tudom-e már „szagolni”, hogy mi is lesz abból? És ott, amikor valami kezd kialakulni, ott segítek és támogassak, hogy abból egy óvoda legyen, vagy egy könyvtár, vagy hogy sikerüljön lakást szerezni valakinek. Tehát, abban a társadalmi közegben, abban a dél-amerikai nagyvárosban, *bogotai* lenni a *bogotaiakkal*, azt megszeretni, amit ők szeretnek, mint ahogy azt Szent Pál mondja.

M.G.: Voltak még mások is akik hatással voltak az Atya munkájára?

M.P.: Pedagógiai szempontból, *Paolo Freire*-ről kell akkor még beszélnem. 1921-ben született, Észak – Braziliában, *Recifében*. Az életkörülményei, bár a középosztálynak a szülőtte, de az 1920-as évek végén a '30-as évek elején a nagy gazdasági válságban az ő családja is nagyon sokat szenvedett. Akkor úgy döntött, hogy az életét az elnyomott embereknek a javára akarja felhasználni. Egyike a legjelentősebb „népi” pedagógusoknak a '60-as '70-es években. Előbb ügyvéd akart lenni, de aztán tanár lett, de az igazi munkája abban állt, hogy az elnyomottak alfabetizálásának specialistája lett. 1947-től kezdte meg a felnőtteknek az alfabetizálását. Aztán később az UNESCO-nak volt a munkatársa, mert kiűzték Braziliából. 1964-ben vagy '65-ben, ugye, uralomra kerültek a katonák Braziliában és akkor Chilébe kellett menekülnie. De aztán később, amikor *Allende* megbukott, akkor Chiléből is menekülnie kellett. Aztán Genfben az Ökumenikus Világ Tanácsnak és az UNESCO-nak dolgozott. Na most, ezt a szervezetet, a nyugati világban úgy tekintették, mint ahová a kommunizmus „befészkelte” magát. Tehát, lehet, hogy a kapitalista világ *Paolo Freire*-t már ezért sem becsülte. De függetlenül ezektől a politikai szempontoktól, amelyek az életét és elkötelezettségét körülvették, fontosnak tartom az ő munkáját megemlíteni. Három könyve jelent meg németül. Én csak németül és spanyolul ismerem az ő könyveit. Az egyik az „Elnyomottak pedagógiája, művelődés, mint a szabadság gyakorlata”, aztán, „Nevelés, mint a szabadság gyakor-

lata, példák az elnyomottak pedagógiájához”, egy harmadik könyve „A tanító, politikus és művész, új szöveg egy felszabadítási munkához”.

– Na most valami okosat kellene mondanom.

Különösen a Harmadik Világban és Dél-Amerikában a nagy városoknak a szélén, vagy azt mondanám a közepén, a „nép” tömegei élnek, nagyon sok az analfabéta. Nicaraguában, amikor a *sandinisták* uralomra kerültek, akkor úgy számították, hogy a lakosságnak körülbelül 80%-a volt analfabéta. Ha körül nézel Magyarországon, valószínűleg a társadalmilag alsóbb néprétegeknél, nagyon gyakran találsz egy bizonyos fajta gyakorlati analfabétizmust. Az emberek talán megtanultak írni és olvasni, de az írást és az olvasást nem igazán használják. Nem írással és olvasással fejezik ki magukat. Az írás és az olvasás, az egy bizonyos hatalmi struktúrának, hatalmi közegnek az eszköze, hogy „hasznossá” tegye számára az embereket. Amikor az emberek iskolába mennek, nem az a fontos igazán, amit ott tanulnak, hogy megtanulnak-e gondolkozni egy bizonyos formában, hanem az iskolának a legfontosabb feladata, hogy az embereket a társadalomba és a gazdasági életbe beleszoktassa. Tehát, fontosabb a tanulásnál, hogy a gyerek pontosan megérkezzen, és részt vegyen egy bizonyos eseményen, aminek a feladata nem okvetlenül az, hogy ő valamit általa nyerjen, hanem hogy megtanuljon alkalmazkodni. Tehát egy bizonyos munkát, vagy feladatot tudjon vállalni, ahogy a mostani iparosodott, vagy a modern utáni korszak megkívánja az embertől, a társadalomnak a tagjától. Nem azt várja el a társadalom a tagjától, hogy öntudatos polgár legyen, hanem hogy engedelmes polgár legyen. A *Paolo Feire*-nek a munkája abból állt, hogy ő az embereket tudatosá akarta tenni, hogy a saját helyzetükről számot tudjanak adni, hogy mi is az ő helyzetük. Ez a tudatosítás, ugye abban a korban, a hatvanas években, meg még a hetvenes években is egy nagyon fontos fogalom volt. Ez a „*conscenetización*” – ahogy spanyolul mondják, portugálul nem ismerem igazán a kifejezést. Tehát, a „tudatosulás”, nem a tudatosság, hanem a tudatosulás. Hogy felismerem, hogy ki vagyok én, mi-ben élek és mi történik az én világomban. Ugye? És most azt fogod mindjárt kérdezni, hogy: mi köze ennek az önszerveződéshez? Teljesen jogosan. Az önszerveződés, ön-maga is tudatosítani akarja, az előbb a családnak a képét vettem példának, ebben a dinamikus családképben, ahol újra keresik a feladatokat a család tagjai, ott tudatosul közöttük, a családtagok között, hogy az apának hatalma és tekintélye van, de a tekintélyének korlátjai vannak. A tekintélynek tényleg valamit szolgálnia kell, és csak addig alkalmazhatja a tekintélyét, ameddig a család feladatának a teljesítéséhez és az egyes családtag-nak a javát szolgálja. Nem pedig csak azért, mert tekintélye van. Tehát a hatvanas években még, különösen a katonai diktatúrák idején Dél-Amerikában, a tudatosulást és a tudatosulásra való nevelést, forradalmi tevékenységnek tekintették, és a meglévő állami rendszernek az aláásásával vádolták azokat, akik az egyszerű analfabéta embereket tudatosításra próbálták nevelni, hogy tudatosuljon bennük, hogy kik is ők és mi is történik velük. Ugye? Azzal vádolták, ugye, hogy ez kommunista aláaknázása a meglévő társadalmi rendnek – ami tulajdonképpen nem „rend”, hanem társadalmi „rendetlenség” volt. De az államhatalom ezt a rendet – vagy éppen rendetlenséget – főnt akarta tartani. Ezért hozta a tudatosulás a nép-nevelőt politikailag éppen veszélyes helyzetbe. Mert ezek, nem azért tanították a felnőtteket írni és olvasni, hogy a társadalmi rend elfogadását és a tekintélyek hatalmának megerősítését szolgálják elsődlegesen, hanem azért, hogy a tudatlanok ráébredjenek saját helyzetükre, és persze, kiszolgáltatottságukra is. Azzal a céllal, hogy az „önmagukká válás” megtörténhessen ezeknél a legegysze-

rúbb embereknél is. *Paolo Freire* és a hozzá hasonló pedagógusok abból indulnak ki, hogy nagyon sok ember azért nem használja az írást és az olvasást, mert az ő számára az úgyse hasznos, úgyse az ő érdekeit szolgálja, őrá, mint tanult és tudatos lényre nincs szüksége a társadalomnak. Ez a helyzet ma a közöttünk élő perspektíva nélküli fiataloknál is.

Amikor az iskolákban az írást és az olvasást tanítják, olyan szavakkal kezdik, amelyek a gyerekekhez közel állnak: mama, papa, labda. *Freire* olyan szavakat használt a felnőttek tanításánál, amelyek az emberek tudatosulásához, belső és aztán külső felszabadulásához vezethettek. Például ilyen kulcs szavakat használ, mint „*favela*”, tehát a „szegényeknek a városnegyede”. Magyarországon ez ma „lakótelep” lenne. Ilyen szavakkal tanítja az írást és az olvasást. Ugyanakkor ez a fogalom egy egész világ képét kelti föl abban a felnőttben: mit jelent az ő számára a lakótelepe, és hogy ő ott hogyan érzi magát, mi az ő szerepe ott, mit tud ő ott csinálni? Egyrészt, könnyebben tanulja meg a szavakat, a betűket, a szótagokat, mert az érdeklődési köréhez tartozik, másrészt pedig tudatára ébred annak, hogy hol és milyen körülmények között lakik ő. Tehát, ez annak a személynek a tudatosulásnak a folyamatát segíti elő. Ilyen egy másik kulcsszó, „*lluvia*”, eső. Amikor egy ilyen szegény városnegyedben esik az eső, akkor sarkig pocso-lyában, sárban jár az ember, vagy beesik az eső a nádból font házba. Vagy nem folyik le a WC-nek a lefolyója, mert az eső, meg a sár eldugítja. Ha nem esik az eső, akkor meg szárazság van, akkor meg por van, meg piszok. Meg amikor jön az eső, akkor rovarok jönnek elő, meg a szúnyogok, és ellepik az egész házat. Amikor meleg és szárazság van, akkor elbújnak. Tehát, ezzel a fogalommal, „eső” megint a „*favela*” lakóinak az életkörülményei tudatosulnak könnyebben bennük. Megtanulja a szavakat és a szótagokat, de ugyanakkor tudatosul benne, hogy milyen körülmények között is él ő. Vagy pedig azoknál, akik vidéken laknak, „*arado*”, „szántani”, „*terreno*”, „szántóföld” vagy „telek”. Kie a föld, kie a tulajdon, kinek a számára dolgozik, mi ebből a haszna és mi a kára? „*Comida*” „az evés”, ami a szegény ember számára talán a legfontosabb. Mert mindig az evésre gondol a szegény ember. Bár nem csak a szegény ember gondol az evésre. A gazdag ember arra gondol, hogy milyen jót fog enni, a szegény ember pedig arra, hogy lesz-e egyáltalán valami ennivalója? A „*pozo*”, „a kút”, különösen olyan vidékeken, ahol szárazság van, vagy nincs víz, vagy nincs egyáltalán tiszta víz. „*Bicicleta*”, bicikli, a munka, a bér, a foglalkozás (*profesión*), a kormány (*gobierno*), mivel a kormányon levőkkel csak akkor foglalkozik, amikor valami bántalma van, valami sérti őt. „*Mangué*”, az, valami mocsaras vidék, úgy látszik, hogy valami olyan vidéken is dolgozott. Továbbá: „földreform”, „bankreform”, „technológia” és minden fajta reformok. Aztán azt is mondja, hogy ezek az egyes szavak milyen más fogalomkört vonnak maguk után. Például „*ladrillo*”, „tégla”, aminek kapcsán aztán vitatkozhatnak a városnak az építéséről, a városnak a megreformálásáról, meg az élet alapvető szempontjairól, tervekről és tervezésekről. A „téglához” tartozik a viszony a különböző reformok között. Aztán a gazdagság, „*riqueza*”, tehát Brazíliáról van szó, és Brazíliának a viszonyáról a többi országhoz. A szegénység és a gazdagság közötti konfrontációk és helyzetek, gazdag népek és szegény népek, fejlődött népek és alulfejlődött népek. Nemzeti emancipáció, a nemzetek közötti kölcsönös segítség, vagy világbéke. De ugyanígy az előbb említett kulcsfogalmakról is felsorolhatnám, hogy milyen vitatható kérdés kiindulópontjává válhatnak. Így kezdhet foglalkozni az analfabéta felnőtt saját helyzetével és problémáival, a népek közötti összefüggésekkel és egyébbel. Talán érezhető, hogy miért volt ez politikailag na-

gyon félelmetes a jobboldali diktatúráknak, akiknek nem volt semmiképpen sem a célja ez a fajta alfabetizálás. *Paolo Freire* pedagógiája veszélyesnek számított a hatalmon levők szemszögéből. Ténylegesen más a viszonyulása annak, aki alattvalóitól engedelmességet, talán meghunyászkodást vár el, mint annak, aki a szinte rabszolga sorban tartott emberek kibontakozását, gyarapodását várja el nevelői munkájától. Aki valamit megvédeni szeretne, rendet, rendszert, normákat, bármilyen rossztól is, nem az Életben rejlő teremtő, gyógyító, rendező erőre figyel, mint az, aki valami nagynak, újnak, fontosnak a megszületését sejtí, és arra vár. Másképpen viszonyulnak a tekintélyhez, az államhatalomhoz, az egyházi fegyelemhez, de még a családi kapcsolatokhoz is.

Na most *Paolo Freire* az ő módszerével nem keres mást, mint amiről mi eddig is beszéltünk: önszerveződés. Ugye?

Mondanék még mást is. Eltérek *Paolo Freire*-től, bár lehetne még foglalkozni többet is vele, de most ezt nem tesszük. Volt egy gondolatom, ami az előbbiekkal kapcsolatban van. És ez az, hogy miben van szüksége a szociális munkásnak az ő kliensére? Erről szerettem volna még valamit mondani. A kliensek és egyáltalán a szociális probléma a szociális munkás számára egy munkahelyet biztosít, egy megélhetést. A kliensek létezése, önmagában véve, valahol életszükséglet is a szociális munkás számára. Az anyagítól eltekintve, a szociális munkásnak valószínűleg lelki igénye, hogy valami segítő tevékenységet végezhesen. Különben nem is végezné szívesen és jól a dolgát. De az én kérdéssem, amit most itt föltennék: eltekintve a segítségtől, amit nyújt, a szolgálattól, amit teljesít, mennyire szükséges az is, hogy a szociális munkás foglalkozzon a szociális bajok eredetével, mint társadalmi jelenséggel? Mennyire fontos számára, hogy a klienseivel együtt derítse fel azt, ami nem az egyes embereknek a hibájából született meg. Tegyük fel, hogy egy fogyatékos gyerek nem a saját hibájából lett fogyatékos, hanem születési műhiba következtében. Mások okozták a baját. *Paolo Freire*-nél az analfabéták sem a saját hibájukból lettek analfabéták. Vagy a hajléktalanok, még hogyha megvan a maguk része is a sorsuk kialakulásában, de mégsem csak az ő személyes problémájuk, személyes hibájuk miatt lettek hajléktalanok, vagy kerültek a börtönbe. Bár a társadalom, különösen a „jó emberek”, tehát akik nem hajléktalanok, akik még nem voltunk börtönben, azok általában szeretjük úgy látni: „Az ő hibája, ha odakerült, csak saját magát okolhatja!” De ha ezzel ellentétben a szociális munkás abból indul ki, hogy minden ilyen szociális probléma, már maga a jelenség, hogy van hajléktalan és vannak törvénytörők, analfabéták és munkanélküliek, az egész társadalomról mond valamit. A hajléktalan, pusztán az ő léte által mond valamit a családjáról, környezetéről, a gazdasági rendszerről, szóval az egész társadalomról. A hajléktalanság nem egy, a környezetétől elválasztható „betegség”, aminek az oka csak a hajléktalan személyisége által magyarázható meg. Vannak olyanok, akik nem tudnak beleilleszkedni a társadalomba, illetve csak úgy tudnak beleilleszkedni, hogy tulajdonképpen a „beilleszkedni nem tudásukat” mutatják ki az életükkel, akkor az, nem csak ezekről az emberekről, hanem magáról a társadalomról is beszél. Milyen az a társadalom, amibe bizonyos típusú személyek nem illenek be? Nem tudom, talán mondtam már egy másik hangszalagon, ha mondtam, akkor felejtse el: ha valaki rákos beteg lesz, akkor azok a sejtek, amelyek az életére törnek, azok nem kívülről jöttek, azok a saját sejteji, azok az ő sejteji, tehát részei az ő szervezetének, még ha nem is tudja hogy miért, vagy hogyan lehet az, hogy a saját sejteji a saját életére törnek. De azok a rosszindulatúan szaporodó sejtek nem választhatók szét magától a rákos betegétől. Mikor elkezdtem ezt a példát, akkor nem személyeskedni

akartam, nem valami személyes dolgot akartam mondani, bár most egy kicsit megzavart, hogy ez téged személyesen is érint, hanem egy beteg barátomra gondoltam, aki maga is orvos és rosszindulatú daganatos betegsége volt. Ő, amint nekem mondta, mindenképpen a saját sejtjeit akarta kiíratni...Nagyon messze kerültünk Dél-Amerikától... Bár ez az orvos barátom, akinek daganatos betegsége volt, másfél évig velem volt Bogotában. A napközi otthonban dolgozott, amit te is ismersz, de akkor még a gyerekek bentlakók voltak és sokkal kevesebben, mint mikor már te dolgoztál ott. Ezt a barátomat, aki csak később, kolumbiai tartózkodása után lett gyerek-pszichiáter, már említettem az előbb, amikor autista gyerekekről beszéltem. Vagyis az autistákról, akik elfordulnak a környezetüktől, és magukba zárkoznak. Milyen lehet az a környezet, amelytől elfordul valaki? – ezt szeretném én most kérdezni.

Milyen az a társadalom és gazdasági rendszer, amelyekben a bankok rekordnyeréssel zárják az évet, és ezek válnak hajléktalanná? Milyen az a rendszer, amelyiktől elfordulnak a tagjai? Kilépnék belőle? Kizárva érzik magukat? Ezt, ilyen kérdéseket tettek fel Dél-Amerikában keresztény emberek, akiket a „felszabadítás teológiájának” követői közzé soroltak később. Ebben a dél-amerikai teológiai irányzatban „strukturális bűnnek” nevezték, a „személyes és az eredeti bűn” mellett azt a rosszat, ami kártokozó struktúrájának a következménye. Ha egy rendszer hibás, egyes részeik nem találják meg benne a helyüket, akkor ez nem csak az egyes részen, hanem a rendszer struktúráján is múlik. Gazdasági, társadalmi, politikai rendszereket emberek hoznak létre. A struktúráikat emberek alkotják. Az összeférhetetlenség a rendszer tökéletlenségének következménye is. Tehát, ha emberekkel foglalkozol, tegyük fel, szociális munkás vagy, nem elég, ha a klienseden segítesz – bár neki is segítened kell – hanem keresd a rendezetlenséget, a bajt, abban a rendszerben amelyben a kliensed él. Erről beszél a „felszabadítás teológiája”, amikor az egyes ember problémájából kiindulva a környező rendszer egészének a gyógyulásával próbál foglalkozni.

Innen ered a különbség *Teréz Anya* és a felszabadítás teológusai között. *Teréz Anyát* nem érdekelt, miért jutott nyomorba egy ember. Ha szenved valaki, segítek neki, nem foglalkozok azzal, aminek következtében szenved. Csodálatraméltó, válaszolja a felszabadítás teológusa, fordulj továbbra is a szenvedőkhöz, de ne nevezd papok politizálásának, ha mi nemcsak a szenvedő személyre figyelünk, hanem magát a szenvedést okozó rendszert is gyógyítani szeretnénk. Különbözik a pszichoterapeuta *Hellinger*, akiről már beszéltem neked, „szisztemikus” terápiával foglalkozik. Vagyis a családi rendszerben keresi a gyógyulást, amikor egy családot „felállít”. Nem a páciens gyógyítja, mint a legtöbb pszichológus, hanem a páciens családjának betegségét okozó kapcsolatrendszerére próbál rávilágítani, aminek folyamán felszabadító, békéltető belátások élménye változást idézhet elő a páciensben. Ismered, amiről beszélék.

Amit eddig kihagytam még, az a csoportdinamika. Pedig azzal is sokat foglalkozok. Csoportokban lejátszódó törvényszerűségekre odafigyelni, azokat tudatosítani a csoportban: kit zárunk ki, kit fogadunk be, ki van közel, ki van távol, ki van fent, és ki van lent egy csoportban? Ez a kapcsolatrendszer gyakorlati tanulmányozása. Mindig azzal a céllal, hogy egy csoport jobban tudjon működni.

Látod, Gábor, mindig újra ugyanoda térek vissza, a rendszerhez, szervezethez, organizmushoz, a kapcsolatok rendszeréhez, ha a kérdésekre válaszolni próbálok: mi a háttere az én tevékenységemnek Dél-Amerikában? Persze, nem csak Dél-Amerikáról van szó, hanem aktivitásaim alapjáról általában. Mert minden beszélgetésemben az

embertársaimmal, minden kapcsolatomban, az „egészet” keresem, a teljeset, azt, ami a partikulárison túlmutat. Mondhatom talán: Istent.

Egy társadalomban lévő szociális problémáknak a megoldására több modellt próbáltak már ki. Az egyik – most nem történelmi sorrendben mondom – a szocializmus. A szocializmusban az állam, a pártállam felelős mindenért, minden szociális problémáért. Ezért az állam veszi át a felelősséget. Ez volt a szocializmusnak az elképzelése. Annak ellenére, hogy a szocializmus a marxizmusra hivatkozva mintha az „önszerveződést” akarta volna hirdetni, azt hirdette, hogy a proletariátus fogja megoldani a társadalom a problémáit, mert öntudatra ébred és a saját kezébe veszi a saját társadalmát. De már két dolgot látok, ami itt „kilóg”. Az egyik az, hogy a párt azonosul a néppel. Ezzel már nem a nép „önszerveződik”, hanem a párt vezetői szervezik meg a népet és akkor ez már nem egy önszerveződés. Ugye? A másik pedig hogy tulajdonképpen a marxizmus, a társadalmilag kirekesztetteket, például akiket mi hajléktalanoknak, vagy fogyatékosoknak neveznénk, vagy gazdasági menekülteknek, azok a marxizmus számára csak egy lumpen, egy „rongy” proletariátus. A marxizmus csak az ipari munkást vette népnek, és csak annak az önszerveződését tartotta fontosnak. Marx az ipari munkásnak az önszerveződésében hitt, míg a szocializmus, illetve a pártállam még abban sem hitt, hanem a párt vezetői képviselték a nép érdekeit. Ez a második ok, amit említettem, a „lumpen”. Lumpen „rongyot” jelent. Tehát a rongy proletariátusságnak Marx elve szerint meg kellett volna szünnie, hogyha a szocializmus jól működik, vagy ha a szocializmus egyáltalán beáll. Egy igazi kommunista társadalomban nem lettek volna igazán szociális problémák, Marx szerint. A valóságban azonban szociális problémák a szocializmusban is voltak, csak úgy tekintették őket, hogy nem szabad, hogy legyenek, mert elvből nem lett volna szabad lenniük. Tehát, elvből nem lett volna szabad lennie olyan embereknek, akik fogyatékosan születnek, vagy akik hajléktalanná válnak, vagy akik alkoholistákká lesznek, vagy akik a börtönt fogják benépesíteni. Tehát, ilyen értelemben a szocializmus nem igazán egy önszerveződéses társadalmat akart megvalósítani. A szociális problémák megoldásáért a párt vezetősége volt felelős.

M.G.: És ők irányítottak mindent.

M.P.: És ők irányítottak mindent. Igen. Ők határoztak meg mindent.

M.G.: Ők határozták meg, hogy mi „szerveződhet önmagától”, hogy ki szervezheti meg önmaga életét és milyen mértékben. Itt édesapámra gondolok, akinek magánvállalkozása volt a kommunizmus alatt és ezért folyamatosan zaklatták e miatt az illetékes „elvtársak”.

M.P.: Igen. És, hogy ki mehet külföldre, hogy a Gáborra is gondoljunk! De mindent meghatároztak, nem csak ezt, hanem mást is. Szóval a szocializmus mindent meg akart határozni. Amikor én a marxizmusról beszéltem, akkor megpróbáltam keresni a társadalmi rendszerek, gazdasági, politikai rendszerek között a szociális problémák megoldásához található történelmi modelleket. A marxizmussal szinte majdnem ellentétbe tenném, amit én úgy neveznék, hogy az „amerikai modell”. Ez a modell létezik, és ebben a mostani rendszerben, a neoliberális rendszerben próbál igazán megvalósulni. E szerint a modell szerint, nem az állam felelős a szociális problémák megoldásáért. Az állam csak a kereteket biztosítja, amin belül minden érdekcsoport keresheti a megoldásokat a maga problémáira. De ez sem az önszerveződésnek a modellje. A neoliberális modell hiányai szociális téren azoknál jelentkeznék megint, akik a károsultak, munkanélküliek, olyan fogyatékosok, akik a gazdaság számára nem hoznak hasznot és érdek-

képviselőt sem tudnak megszerezni maguknak, például tehetetlen betegek és nagyon idősek. Mert ebben a modellben kizárólag a gazdasági siker az, amire a rendszer figyelmé irányul. Azzal, hogy amerikai rendszernek neveztem, nem akarom azt állítani, hogy az USA-ban minden és mindig így történik. De mégis ebben a rendszerben van egy hidegség, egy érdektelenség. Arra figyel, hogy mennyi nyereséget hoz, nem pedig arra, ami életet erősít. Aki boldogulni tud, az boldoguljon, aki nem tud boldogulni, arra még azt sem mondjuk, hogy hibás, hanem csak egyszerűen nem érdekel minket. Csak ott, ahol, egy tűzvész jelenik meg, ott egy kicsit megpróbálják oltani a tüzet. De a tűznek az eredetére, vagy a problémáknak az igazi gyökeréig menni, vagy megoldásokat keresni, arra nincs idő.

Az, amit én itt ebben a beszélgetésben állandóan „önszerveződésnek” nevezek, az, tulajdonképpen még egyetlen egy társadalmi rendszerben sem valósult meg igazán, és talán nem is valósulhat meg, és talán nem is azt kell elvárni, hogy a társadalmunk vagy gazdasági rendszerünk az „önszerveződést” gyakorlatban valósítsa meg. Kísérletek, mint 1968 után Peruban a *Velasco-féle* „harmadik út” keresése szocializmus és kapitalizmus között, csúfosan csődöt vallott. Erről már tettem említést. Politikailag nem sikerült egy irányított tervezgazdaság és egy piaczgazdaság között olyan társadalmat létrehozni, amelyben nincsenek károsultak és nyertesek, hanem az egész lakosság együtt építi a közös jövőt.

Ahol még az enyémmel hasonló elképzelésekkel gyakrabban találkoztam, az, a „harmadik világban”, a segítő szervezeteken belül és azoknak a képviselőinél volt. Ezek a szervezetek, úgy Dél-Amerikában, Ázsiában, Indiában, Afrikában, mint a gazdaságilag fejlettebb országokban – ahonnan jött a küldetésük – az utolsó negyven évben fontos szerepet tölthettek be. Persze vannak és voltak ott is hibák, de nagyon sok jó szándék és jó akarat és egy világos látás is volt sokakban. Ezekről a segítő és egyéb humanitárius szervezetekről külön kellene beszélni még. Ezeknél van sokszor olyan beállítottság, ami az önszerveződésnek a víziójával összeegyeztethető lenne.

Amit önszerveződés alatt értek, az, egy szellemi beállítottságot tételvezet fől elsősorban, egy bizonyos fajta pozitív, önzetlen, az egész javát (ebben a te javad is benne van) figyelembe vevő hozzáállást az élethez. Ez talán inkább egy vízió, szellemi elképzelés, amit egy politikai párt, vagy állam, vagy rendszer sem tud az emberektől elvárni, az emberekben megteremteni. Ugye? Ugyan úgy, mint a szocialista társadalmakban hiába hangoztatták, hogy a „nép érdekeit” szolgáljuk, ha a szívükben nem a nép érdekei voltak. Érdeklődést, vágyat, jó szándékot, jó indulatot nem lehet előírni, és nem lehet behajtani az embereken. Ezt nem lehet még fizetéssel sem megteremteni. A vendéglőben a kiszolgáló mosolyát nem lehet megfizetni. Akármilyen jó fizetést is kap, nem biztos, hogy mosolyogni fog, ha téged kiszolgál. Az rajta is múlik, és rajtad is múlik, aki ott fogyasztasz az ő vendéglőjében, hogy fog-e rád mosolyogni, vagy nem. Az érdeklődés mások iránt, a többiek érvényesülése iránt, hogy saját érdekemmé váljon másoknak az érvényesülése is, ez a belső beállítottság szükséges ahhoz, hogy egy csoport növekedhessen, hogy az élet erősödhessen.

Azért vannak külső körülmények is, amik a szolidaritást elősegíthetik, például háborúk, katasztrófák után, betegség, halál esetén, érzékenyebbé válhatunk egymás iránt. Ilyen helyzetek, én azt mondanám, konfliktusok megoldásához, békés tárgyalások lefolytatásához kedvezőbb alapot teremtenek. Hosszú háborúzás után, amikor már mind a két fél kimerült, könnyebb békét kötni. Mert megbékélés csak akkor lehetséges,

ha mind a két fél tud valamit engedni abból, ami neki bár érdeke, de a másiknak elfogadhatatlan. Engedmény nélkül csak győztes van és legyőzött. Ez az igazság valamennyire már a mai emberiség többé-kevésbé elfogadott gyakorlatává vált. Együttéléshez és együtt növekedéshez nem az erőszak és a hatalom bevetése által jutunk el leginkább, hanem a megbeszélés, az egymás érdekeinek a megismerése, a másik szükségleteinek észrevétele, közös megegyezések, az együtt szervezés útján.

M.G.: És az Atya kolumbiai munkája tulajdonképpen a világban ennek a szemléletnek az erősítését próbálta megvalósítani?

M.P.: Nem, Gábor. Én azért mentem Kolumbiába, mert érdekelt az, ami ott történik.

HISTORY OF A HUNGARIAN SOCIAL PROJECT IN BOGOTA
INTERVIEW WITH P. PÉTER MUSTO SJ BY GÁBOR MOLNÁR

SECOND PART

The Hungarian monk, P. Péter Musto SJ lived in South America from 1978 to 1991, arriving there from Germany. During these years he carried out social activities in the Columbian society in connection with social affairs. Besides he was active as a monk and priest, as an educator, as a coordinator of socially related projects and as a social worker. In this interview he enlists the theological, philosophical, psychological-pedagogical principles of his activity tuning special emphasis on the theoretical and practical questions of self-organization. Additionally, this interview gives a chance to gain insight into the personal aspects of these experiences. The valuable account touches upon the social and intellectual dilemmas and questions with their political and economical references influencing the relation of the developed and developing countries in the second half of the 20th century.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2006/3-4

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2005

Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Összeáll. Sebők László. [Budapest]: TLA Teleki László Intézet, KSH Népszámlálás, KSH Levéltár, 2005. XV, 280 p.

Az 1869. évi népszámlálás nagy jelentőséggel bír a magyar statisztika történetében, mivel ezt tekintjük az első hivatalos magyar népszámlálásnak. Első alkalommal végeztek el ilyen összeírást magyar kormányzati szervezéssel az egész ország területén. A népszámlálás kéziratosa csak viszonylag szűk körben volt ismert és használt, ezért is lett közreadva most a feldolgozott anyag. A kötetben két tanulmány – *Pálházy László: Az 1869. évi népszámlálás; Sebők László: Az 1869. évi népszámlálás kéziratosa anyagának feldolgozása* – után megyénként tekinthetők meg a népszámlálási adatok.

Adriányi Gábor–Csíky Balázs: Nyisztor Zoltán. Budapest: Argumentum, 2005. 398 p. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, 17.)

Nyisztor Zoltán (1893–1979) újságíró, katolikus pap és szónok, a két világháború közötti magyar közélet ismert és meghatározó személyisége volt. Bangha Béla munkatársa és barátja, a „harcos katolicizmus” képviselője. Részt vett a hivatásrendi mozgalmakban és az *Actio Catholica*-ban is dolgozott. 1945-ben foglyul ejtette mind a magyar, mind a szovjet katonai rendőrség, majd 1946-ban Nyugatra ment. Előbb a Vatikánban dolgozott, majd Dél-Amerikába utazott, ahol először a kolumbiai esőerdőben volt misszionárius, majd Bogotában és Caracasban lelkész. Miután visszatért Európába, Rómában tevékenykedett. A kötet ad átfogó képet életéről és tevékenységéről, közli az *Amíg a magyar katolicizmus eljutott odáig* című írását, valamint Adriányi Gáborral való levelezését (1962–1979).

Balogh Margit–Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005: dokumentumok. Budapest: História: MTA Történettudományi Intézet, 2005. (História könyvtár. Okmánytárak, 2.) 1. köt. 1790–1944. 776 p. 2. köt. 1944–2005. 781–1505. p.

A forráskiadvány gerincét a különböző jogágakhoz sorolható, az állam és az egyházak, illetve felekezetek viszonyára, működésére és a vallásgyakorlásra vonatkozó törvények alkotják. A 277 dokumentum között vannak törvények, rendeletek, dekrétumok, politikai állásfoglalások, nemzetközi szerződések, kétoldalú megállapodások, egyházi törvények és szabályzatok, pl.: Az 1790/91. évi XXIII. törvénycikk Isten egyházáról; az 1802. március 12-én 2272. szám alatt kelt királyi rendelet a bencések, premontreiek és ciszterciák rendjének visszaállítása tárgyában; Haynau tábornagyrendelete a protestáns egyházak önkormányzatának felszámolásáról és szigorú állami ellenőrzéséről; az 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében; az 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról; az 1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám vallás elismeréséről; a 120 000/1947. VKM számú rendelet a Metodista Egyház elismeréséről; a Magyarországi Evangélikus Egyház 1966. évi I. és II. törvénye; a Magyarországi Unitárius Egyház hatályos alaptörvénye.

Fabó Beáta: Budapest templomai: XII. kerület. [Budapest]: Budapest Városvédő Egyesület, [2005]. 64 p.

A kötet a budapesti templomok történetét bemutató sorozat harmadik darabja, melyben a XII. kerületben működő katolikus, református, evangélikus templomokat és egy zsidó imatermet mutat be.

Cywiński, Bohdan: Tűzpróba: egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. köt. „Titeket is üldözni fognak” 1944–1958. Szerk. Somorjai Ádám. Piliscsaba: METEM, 2005.

Nem készült még magyar nyelven összefoglaló tanulmány a kelet-közép-európai népek összehasonlító egyháztörténetéről – most erre tesz kísérletet a szerző a következő fejezetekben: Az egyház Lengyelországban, Az egyház Litvániában, A görög katolikus egyház Nyugat-Ukrajnában, Az egyház Csehszlovákiában, Az egyház Magyarországon, A római és a görög katolikus egyház a romániai Erdélyben, Az egyház Jugoszláviában, A pápai küldetés, „Ha tehát engem üldöztek...”

Czétényi Piroska–Szabó Géza: A Szent István-bazilika = Die Heilige Stephan Basilika = Saint Stephen's Basilica. Budapest: Di-Color Studio, 2005. 128 p.

A templomot Szent István tiszteletére emelték, amely méltán hirdeti az országalapító élet-szentségét és történeti nagyságát. Ezt a tiszteletadást fejezi ki, hogy XI. Pius pápa 1931-ben a *basilica minor* címmel tüntette ki, majd 1993 óta az Esztergom-budapesti főegyházmegye érseki társszékesegyháza. A munkálatokat 1851-ben kezdték el Hild József tervei szerint, majd halála után Ybl Miklós folytatta. A Szent István bazilika a Szent Jobb őrzési helye, erről a Magyar Püspöki Kar döntött, s 1971-ben került ide, a Szent Lipótról elnevezett kápolnába. A színes fényképekkel ellátott háromnyelvű kötet a bazilika felszentelésének 100. évfordulója tiszteletére készült.

Csontos Péter: Szentkút völgye: az ősi magyar Mária-tisztelet megújulásának helyszíne. Budapest: Kairosz, 2005. 199 p., 32 t.

A kegyhely 18. századig biztosan visszanyúló történetét, valamint a megújulásnak és a feltárást követő éveknek krónikáját mutatja be a szerző.

Dávid Katalin: A római Santa Maria Maggiore 5. századi újszövetségi mozaikjainak ikonográfiája az Efezusi Zsinat tükrében: székfoglaló 2004. február 20. Budapest: Szt. István Társaság, 2005. 34 p. (A Szent István Tudományos Akadémia székfoglaló előadásai, 10.)

A római Santa Maria Maggiore-val kapcsolatos teológiai megfontolás alapkérdése, hogy ikonográfiájában milyen teológiatörténeti szerepet kap a mariológia. Bár a templom titulusa Máriát hordozza, az ábrázolások mégsem Mária-centrikusak. Dávid Katalin szerint az Efezusi Zsinat szellemében itt készített mozaikok egyértelműen a krisztológia apoteózisát adják. Úgy, ahogy ez a zsinaton is történt, a Máriával kapcsolatos teológiai megállapítás itt is egyetlen dolgot szolgál: érveket nyújt a Nesztoriosztól megbolygatott Krisztus-fogalom helyes kialakításához. Mária személyének tisztázására azért volt szükség, hogy világossá tegye a megtestesülés pillanatától Krisztus istenségét. A gyermek isteni voltának ténye emelte Máriát Isten anyjává. Nem Mária bizonyít Krisztus mellett, hanem Krisztus istensége ad alapot a Mária tisztelethez.

Deák Viktória Hedvig: Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia: Garinus legendája nyomában. Budapest: Kairosz, 2005. 486, [14] p.

Árpád-házi Szent Margit (1242–1270) élettörténetére gazdag forrással rendelkezünk. A könyv elsősorban a Margit-életrajzra vonatkozó dokumentumokat vizsgálja meg. Arra keresi a választ, hogy Margit legrészletesebb legendája, melyet a 14. századi domonkos Garinus írt, hogyan keletkezett – mindezt a középkori domonkos rendtörténet és hagiográfia tükrében vizsgál-

ja. Ismert a szerző forrása, a szentté avatási per anyaga is. A két dokumentum összehasonlításából kiderül, hogyan alakította Garinus saját korának életszentség-eszményéhez Szent Margit alakját. A kötet alapvető, új eredményekkel gazdagítja a középkori vallástörténeti kutatást, főként Szent Margit hagiográfiáját.

Dercsényi Dezső-Valter Ilona: Zsámbék, templomrom. Budapest: TKM Egyesület, 2005. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 184.)

„Nemcsak az erősen megtizedelt magyar emléanyagban ritka az olyan emlék, melyen építési idejének korszerű művészete és a műemlékvédelem ugyancsak előremutató modern törekvései találkoznak. Ilyen az egykori premontrei prépostság romja Zsámbékon.” – olvashatjuk a kis füzet bevezető mondatait. A művészettörténészek a régészeti kutatások alapján bemutatják a templom és a kolostor szerkezetét, építésének történetét.

Dieckmann, Guido: Luther. Budapest: Superbook Alapítvány, 2005. 304 p.

A könyv a *Luther* című film alapján íródott. Dieckmann egy életrajzi regényt írt, amelyben nemcsak száraz tényeket akar felsorolni, hanem hús-vér emberek életét akarja elmesélni. Arra törekedett, hogy a fiatal Luther életének jelentősebb eseményeit rajzolja meg, és azokat különböző szempontból világítsa meg.

Edelény templomai és egyházközségei az elmúlt 1000 évben. Összeáll. Laki-Lukács László. Edelény: Borsodi Földvár Kulturális Alapítvány, 2005. 159 p. (Borsodi téka, 1.)

Hat fejezetben ismerkedhetünk meg Edelény templomaival és egyházközségeivel: 1) A bódva völgye kapujának középkori templomai. 2) Református templomok: Edelényi öreg templom, finkei református templom, a borsodi református templom és egyházközség. 3) Római katolikus templomok: edelényi római katolikus templomok és az egyházközség; a finkei római katolikus templom és egyházközség. 4) Az edelényi görög katolikus egyházközség és új temploma. 5) Evangélikus gyülekezet Edelényben. 6) Izraelita imaház és hitközség. A kötet színes és fekete-fehér fényképekkel illusztrált.

Erdélyi Gabriella: Egy kolostorper története: hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2005. 275 p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 38.)

A vatikáni könyvtárból került elő az a kötet, amely a körmendi kolostorért egykor folyt pereskedés jegyzőkönyve. A per főszereplői a kolostor régi lakói, az Ágoston-rendi remeték voltak. 1517-ben Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek hanyag és botrányos életükre hivatkozva vizsgálatot indított ellenük. Rövid időn belül el kellett hagyniuk a kolostort, helyükre a ferencesek érkeztek. Az ágostonosok az Apostoli Szentszékhez fordultak kolostoruk visszaszerzése érdekében. Fellebbezésük hatására X. Leó pápa elrendelte az ügy helyi kivizsgálását. A jegyzőkönyvet olvasva nemcsak a barátok, hanem a körmendi és környékbeli lakosság mindennapi életéről és vallási kultúrájáról is sok mindent megtudhatunk.

Fedele Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526. Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2005. 481 p. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.)

A szerző feldolgozta a pécsi káptalan 1354–1526 közötti történetének teljes forrásanyagát. Kutatásainak eredménye egy igen fontos adatbázis, amelynek széleskörű archontológiai és propozográfiai vizsgálatát is elvégezte. Az adatok elemzése során árnyaltabb képet kapunk azokról az ügyekről, amelyek a káptalan elé kerültek, illetve amelyek kivizsgálásra felkérést kaptak. Mindezekre Fedele Tamás munkája segít hozzá, amelyben a sokféle adatot mindig egy-egy szempont szerint rendezzi, és minden lehetséges oldalról bemutatja az egyházi középréteg helyzetét. Az egyetemes történeti kitekintés lehetővé teszi, hogy egy-egy nyugat-európai káptalan helyzetét

vel összevessük a pécsiét, és nagyobb összefüggésben is lássuk az egyik leggazdagabb püspökség belső viszonyait.

Forintos Attila: A Székesfehérvári Székeskáptalan: adattár, 1777–2004. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2005. 229 p. (Alba Civitas Történeti Alapítvány közlemények, 1.)

A székesfehérvári püspökség császári alapítólevele 1777. február 17-én kelt, székhelye Székesfehérvár. Már ez a dokumentum is meghatározta, hogy a székesegyház káptalanjainak testületét hat személy alkotja: egy-egy prépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, őrkanonok és két messterkanonok. A püspökség alapítólevelének kiadása után a kancellárián azonnal megkezdődött a káptalan megszervezése és az egyeztetés a kanonokok kinevezéséről. A kötetben a székesfehérvári kanonok névsora és rövid életrajzi adataik szerepelnek.

Gárdonyi Máté: Egyháztörténet. 2. jav. kiad. Veszprém: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, 2005-. 1. köt. Ókor, középkor. 2005. 182 p. (Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola. Könyvsorozat, 5.)

A jegyzet a Főiskola teológus és hittanár szakos hallgatóinak készült. Az anyag terjedelme és felosztása, valamint a súlypontok kijelölése a Főiskola tanulmányi rendjének követelményeihez igazodik. Az egyes korszakok és események politikai, gazdasági, demográfiai, művelődéstörténeti háttere általában csak az utalások szintjén kerül szóba.

Goldschmied István: A keszthelyi zsidóság története, 1699–2005. Keszthely: Keszthelyi Izraelita Hitközség, 2005. 256 p.

A 18. század első felében a Keszthelyen letelepedett zsidóság sorsközösséget vállalva lakóhelyével, meghatározó szerepet játszott annak későbbi felvirágzásában. Olyan jeles személyek köthetők Keszthelyhez, mint a zeneszerző Goldmark Károly, a feltaláló Schwarz Dávid és a történész Büchler Sándor. A megbecsülés helyett a kirekesztés és a deportálás jutott nekik, hiányukat igyekszik pótolni e kötet. A keszthelyi zsidóság története után a függelékben egy kimutatás szerepel a Zalaegerszegrre elszállított zsidókról, valamint a Keszthelyről munkaszolgálatra elhurcoltak névsora.

Göncz József: Templomok, iskolák Sopron vármegyében kordokumentumokon és képeslapokon: a sorozat nyolcadik albuma. Sopron: Szép Sopronunk K., cop. 2005. 163 p.

A kötetben képeslapokon és egyéb kordokumentumokon keresztül tekinthetjük meg az egykori Sopron vármegyében található evangélikus, református, katolikus templomokat és iskolákat, valamint zsinagógákat és iskolákat. A képek mellett egy rövid leírást is olvashatunk az épületekről.

Grüll Tibor: „A gyökér és az ágak”: tanulmányok az ókori zsidóság és kereszténység történetéből. Szombathely: Savaria Univ. Press, 2005. 338 p.

A kötetben szereplő tanulmányok nagyobbik része az ókori zsidóság történetének egyes aspektusait, nyelvészeti és vallástörténeti kérdéseit taglalja, a háttérben azonban ott van a kereszténység és a „pogány” környezet is. A tanulmányok közül néhány: „Szent kormányzó, imádkozz éretünk!” Pilatus sorsa a legendákban. A Szentély és a proféták – A jeruzsálemi Templom pusztulása és újjáépítési kísérletei az arab hódításig. Koré a Templomhegyen? „Világosságul adtalak a népeknek” A judaizmus mint térítő vallás a Római Birodalomban. Az ókori zsinagóga mint „emlékezethely”. „Új Hámánok szelleme” A hiányzó paradigma a magyar holokauszt-értelmezésben.

Gyürki László: Zarándoklatok és keresztény jelenlét a Szentföldön. Budapest: Szent István Társaság, 2005. 57, [2] p. (Jeruzsálemi füzetek, 1.)

Gyürki László vázlat szerűen, a teljesség igénye nélkül kíván egy történeti áttekintést adni a szentföldi keresztény zarándoklatokról.

Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara, 1521–1531: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9.: Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30. A katalógust szerk. Réthelyi Orsolya et al. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. 295 p.

A 2005-ben megrendezett kiállítás és katalógus bemutatja Mária királyné (vagy ahogy Európában ismerték, Magyarországi Mária) személyiségét, környezetét (különös tekintettel az udvarában tevékenykedő művészekre), felvillantja Lutherrel való kapcsolatát és korai reformációs gondolatvilágát, valamint politikai szerepét Magyarországra érkezésétől németalföldi helytartóságáig. Hangsúlyt kap a 16. század elejének egyházi és világi zenéje, a humanista műveltség tárgyi emlékei, s Mária és II. Lajos alakjának későbbi történeti és művészeti recepciója. A kötetben lévő tanulmányok: *Kubinyi András*: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika, 1521–1526; *Pálffy Géza*: Új dinasztia, új udvar, új politikai döntéshozatal. Korszakváltás Magyarországon a mohácsi csata után; *Fazekas István*: Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539); *Csepregi Zoltán*: Udvari papok Mária királyné környezetében; *Václav Bůžek*: Saját országában idegen; *Kurt Löcher*: Hans Krell – II. Lajos magyar király és Habsburg Mária udvari festője; *Mikó Árpád*: II. Lajos király címerlevelei. Egy speciális heraldikai reprezentációs forma művészettörténeti kérdései a késő Jagelló-korban Magyarországon; *Magyar Károly*: „Et ... introivit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria...” Habsburg Mária és Buda; *Réthelyi Orsolya*: „...Maria regina ... nuda venerat ad Hungariam...” A királyné kincsei; *Zuzana Ludiková*: A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban; *Jacqueline Kerkhoff*: Habsburg Mária németalföldi udvara – 1531–1558.

Hervay F. Levente–Legeza László–Szacsvey Péter: Ciszterciék. 2. kiad. Budapest: Mikes, 2005. 48 p., [64] t. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)

A 11. században egy olyan szerzetesi közösség jött létre, amelynek célja az volt, hogy „elhagyják a fényűző környezetet, a szertartások pompáját, a kényelmes életet. Hátat akartak fordítani a világnak, hogy egyszerűségben, szegénységben, kézi munkát végezve testvéri szeretetben éljenek.” Erre vállalkozott huszonegy szerzetes, akik 1098-ban apátjuk, Róbert vezetésével elhagyták a Cluny hagyományokat követő molesmei apátságot, és megalapították Ciszterciumot (Cîteaux). A rend erről a helyről kapta a nevét, ők a ciszterciék. A ciszterci reform szülőhazájában, Franciaországban terjedt el a legnagyobb mértékben. Magyarországon II. Géza uralkodásának idején (1141–1162) alapították meg az első monostorukat Cikádon 1142-ben. A szerzetesek Heiligenkreuzból (Ausztria) érkeztek, s telepedtek le a királyi birtokon. A kötet a ciszterciék történetén túl bemutatja magyarországi monostoraikat, azok építészeti jellegzetességeit, tipikus besztását, a generális káptalanokat, s a szerzetesek életét a monostorokban.

Horváth Ernő: A petőházi templom, iskola és temető kert históriája. Budapest: Horváth E.; Petőháza: Önkormányzat, 2005. 98 p.

Petőháza környékén az első, Szent István korabeli templomot a mai muzsaji temető mellett találták meg, amely valószínűleg a tatárjáráskor megsemmisült. Szetmiklóson a 13. század végén Árpád-kori alapokon létesült a templom, amelyet a törökök 1683-ban romboltak le, 1722-ben lángok martaléka lett, majd 1725-ban helyreállították. 1925–1935 között új templomot építettek. Ehhez tartozott a petőházi fiókegyház is a kezdetektől 1943-ig, amíg a plébánia elkészült.

Horváth István: Szent Cecília temploma: Gutaháza – Rábatöttös – Zsennye. Rum: Római Katolikus Plébánia, 2005. 18 p.

A középkori eredetű, román stílusú Szent Cecília temploma három Vas megyei falu, Rábatöttös, Zsennye és Gutaháza közös temploma. Ékességei azok a freskók, amelyeket Dorffmeister István alkotott az 1770-es évek elején.

Horváth Zoltán György–Gondos Béla: A Balatontól a Bakonyig: Veszprém megye középkori templomai a teljesség igényével = In den Bergen nördlich vom Plattensee: mittelalterliche Kirchen im Komitat Veszprém = Among the hills to the north of Balaton: medieval churches of Veszprém County. Budapest: Romanika, 2005. 295 p. (A Szent Korona öröksége, 6.)

A könyvsorozat célja a „magyar Szent Korona felségterületén” található kincsek részletes megismertetése. Jelen kötetben a következő földrajzi területek középkori templomairól olvashatunk: Középkori templomok és templomromok Veszprém környékén, a Balaton északi partvidékén, Tapolcától Nagyvázsonyig, a Somló-hegy környékén, valamint Pápától Zircig.

Idő és emlékezet: tanulmányok az időről az ezredfordulón. Szerk. Barna Gábor. Budapest: Kairosz, 2005. 189 p. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár, 14.)

A 2000. október 3–4. között rendezett V. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia szerkesztett előadásai olvashatók a kötetben: *Voigt Vilmos*: A jövőre emlékezés. *Szilárdfy Zoltán*: Szent István király lelkeségének motívumai az első évezred fordulóján. *Dienes Erzsébet*: A világvége előjelei az Érdy Kódexben és a két könyvben. *D. Tóth Judit*: Az örökkévalóság történései. A Péter-apokalipszis túlvilágképe. *Landgraf Ildikó*: „Ezer telik, ezer nem, kő kövön nem marad.” – Előjelek, jövendölések a mondákban. *Törőcsik István*: A „jezsuita könyv” – jövendölések a világ végéről. *Lengyel Ágnes*: „Figyelmezteti Mária gyermekeit...” – Világvége jövendölések az ezredfordulón a népi valóság szövegeiben. *N. Szabó Magdolna*: Az átszerkesztett emlékezet. *Józsa László*: Idő és emlékezet. *Kámán Erzsébet*: A szakrális és a profán idő szerveződése az ünnepi szertartásokban. *Gulyás Anna*: Semana Santa: Nagyhét egy andalúziai faluban. *Limbacher Gábor*: Jelenések Mária eljegyzése évköri ünnepén. *Mód László–Simon András*: „Vannak, valóságosan vannak, akik látták...”. *Erdélyi Mónika*: „Emlékezzetek sokszor e’ napra, és imádjátok Istent”. *Csóka-Jaksa Helga*: Október 23-a megünneplése Szegeden 1997-ben.

A katolikus egyház Ausztriában. Szerk. Ferdinando Citterio, Luciano Vaccaro, Somorjai Ádám OSB. Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága, 2005. 306 p. (Ecclesia Sancta 9.)

A kereszténység felvétele óta mind az osztrák államterület, mind az osztrák állam összeurópai jelentősége erőteljes változásokon ment keresztül. A szerkesztés során az összeállítók arra törekedtek, hogy a mai Ausztria területét tegyék a vizsgálat tárgyává. A kötet tartalma: *Reinhard Härtel*: Kereszténység és egyházi élet Ausztria területén az ezredfordulóig; *Werner Maleczek*: A középkori egyház Ausztriában; *Johann Rainer*: Protestáns reformáció és katolikus ellenreformáció. Az egyház helyzete és élete Ausztria területén a XVI–XVII. században; *Domenico Caccamo*: Keresztes prédikátorok a XVII. században; *Grete Klingenstein*: A Habsburg reformtörekvések gyökerei; *Peter Hersche*: Népi vallásosság és jozefinista reformok; *Elisabeth Garms-Cordines*: Róma és Bécs a reformok korában; *Herbert Karner*: Művészet és vallásosság Ausztriában: templomok a barokktól a jozefinizmus koráig; *Stefan Malfer*: Egyház és állam a XIX. századi Ausztriában. A jozefinizmustól az 1855-ös konkordátumig és annak felbontásáig; *Otto Weiss*: Vallásosság és kulturális áramlatok a XIX. századi osztrák katolikus egyházban; *Giorgio Rumi*: Ausztria és az Apostoli Szentszék XIII. Leótól XV. Benedekig a Monarchia válsága idején.

Kék vér, fekete tinta: arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700: nemzetközi vándorkiállítás: Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein, 2005 őszi – 2007 őszi. Szerk., bev. tanulmány, kurátor Monok István. Budapest: OSZK, 2005. 179 p.

Ausztria, Horvátország, Szlovákia és Magyarország kora újkori történetében a török birodalom fenyegetése állandó háborús készültséget eredményezett. A korszakban élt arisztokrata családok története nem igazolja az *Inter arma silent Musae* latin mondást, hiszen gondoskodtak gyermekeik neveléséről, gazdag udvari életet éltek, mai szemmel is gazdagnak mondható könyv- és műtárgygyűjteményeket hoztak létre. A kiállítás a mai Ausztria keleti peremén és keleti határai mentén egykor volt arisztokrata könyvgyűjteményeket mutatja be vándorkiállítás formájában. A

kötetben a kiállított tárgyak leírása mellett az egyes családok udvaráról és könyves műveltségéről olvashatunk elemző tanulmányokat: *Ivan Kosić*: Bibliotheca Zriniana; *Vladimír Magiç*: Janez Vajkard Valvasor könyvtára; *Monok István*: A Bánffy család alsóindvai udvara és könyves műveltsége; *Monok István*: A Nádasdy család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége; *Monok István*: A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége; *Stefan Körner*: A Bibliotheca Esterhazyana; *Eva Frimmová*: A Pálffy-könyvtár; *Helena Saktorová*: Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára; *Klára Komorová*: A Révay család könyvtára Szklabinán.

Keskeny utak: tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéről. Szerk. Lakatos Judit. Budapest: Magyarországi Metodista Egyház, 2005. 319 p.

2005-ben 100 éves évfordulót ünnepelt a metodista egyház: az 1898-as bácskai kezdetek után egy drezdai metodista lelkész, Otto Melle, egyedül látott neki Budapesten a metodista misszió megalapításának. *Hecker Frigyes*: Előszó. *Lakatos Judit*: A metodista mozgalom megindulása és története a 19. század végéig. *Khaleda A. László*: A metodizmus története Magyarországon a kezdetektől 1900-ig. *Khaleda A. László*: A metodizmus története Magyarországon 1901 és 1911 között. *Khaleda A. László*: A metodizmus története Magyarországon 1912 és 1919 között. *Szuhánszky T. Gábor*: A Magyarországi Metodista Egyház története 1920 és 1945 között. *Karl Zehrer*: Osmar Martin Funk – a kezdetek lelkiségének meghatározó személyisége. *Kovács Zoltán*: Egy fejezet a megújulásból: a györkönyi metodista gyülekezet kialakulása. *Hecker Frigyes*: A Magyarországi Metodista Egyház története 1945-től napjainkig. *Lakatos Judit*: Az állami egyházügyi politika hullámai a Magyarországi Metodista Egyház életében 1945 és 1956 között. *Lakatos Judit*: A Magyarországi Metodista Egyház a Kádár-rendszerben 1956 és 1974 között. *Lakatos Judit*: A metodista lelkiség útjai a második világháború után. *Szuhánszky T. Gábor*: A Magyarországi Metodista Egyház szociáldiakóniai munkájáról a 20. században. *Csernák István*: Utóhang. A Magyarországi Metodista Egyház élete a rendszerváltás után.

Kovács Kalliszt OFM: A Sümegi Ferences Rendház és kegytemplom története. Sümeg: Sümegi Ferences Rendház, 2005. 236 p.

2004 januárjában előkerült a budai rendház könyvtárából a sümegi rendház *Historia Domusa* (1713-tól datálódik), amely a rendek feloszlata után eltűnt. A sümegi rendház és kegytemplom története már ismert, egy újabb műnek a megírását azonban a fenti örvendetes esemény tette indokoltá. A szerző arra törekedett, hogy a rendházat és a templomot érintő fontosabb eseményeket áttekintő formában közölje. Kiemelten foglalkozik az egyes jeles személyek, rendtársak életével, a kegytemplom történetével, a jelesebb napok, búcsúk megünneplésével, s a Szűzanya közbenjárására történt rendkívüli eseményekkel. Ezek az események az 1699. évi első csoda óta mindmáig emelik a kegytemplom hírét. 1649 óta élnek ferencesek Sümegen, 1652-re épült fel a kolostor egy része.

Kovács Eleonóra: A Székesfehérvári Evangélikus Gyülekezet története. Székesfehérvár: Alba Civitas Tört. Alapítvány: Székesfehérvári Evangélikus Egyházközség, 2005. 231 p. (Alba Civitas Történeti Alapítvány közlemények, 2.)

A székesfehérvári evangélikusok önálló gyülekezetté szerveződését megelőzően már találunk adatokat evangélikus vallású székesfehérvári polgárok létezésére. A nagyobb létszámú reformátusok gyülekezetalakítása, templomépítése viszonylag gyorsan megvalósult a 19. század első felében, de az evangélikus vallású polgároknak még több évtizedig kellett küzdeniük elfogadottságukért. Létszámuk a 19. század közepére jelentősen megnőtt. Önálló gyülekezetként 1869 óta működik az evangélikus közösség. Első imaházukat 1873-ban hozták létre, templomuk 1932-ben épült fel. A rendszerváltás utáni években jött létre a közösség új gyülekezeti háza, amely ma is otthont ad Székesfehérvár evangélikusainak.

Küng, Hans: A katolikus egyház rövid története. Budapest: Európa, 2005. 288 p. (Áttekintések)

A szerző korábban már (A kereszténység lényege és története) elemző-szintetizáló módon összefoglalta a kereszténység történetét. Ebben a könyvben kitér a liturgia, a teológia, a népi vallásosság, a szerzetesség és a művészi ábrázolás összetett problémáira is. Mondanivalóját a jelentősebb eseményekre, a főbb struktúrákra és a jelentős személyekre összpontosítja a következő fejezetekben: I. A kezdetek egyháza, II. A kora katolikus egyház. III. A birodalmi katolikus egyház. IV. A pápák egyháza. V. A kettőszakadt egyház. VI. Reform, reformáció avagy ellenreformáció? VII. A katolikus egyház a modernitás ellen. VIII. A katolikus egyház jelene és jövője.

László, Leslie: Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945. Budapest: Szent István Társaság, 2005. [4], V, 379 p.

A szerző bemutatja az egyház és az állam közti kapcsolatokat a Horthy-korszak (1919–1945) Magyarországon. Úgy véli, hogy a magyar egyházak vezetői konzervatív felfogású támaszai voltak az akkori társadalomnak, ugyanakkor nem akadályozták meg, sőt segítették egyházaikon belül egyes erőteljes szociális mozgalmak és szervezetek keletkezését és fejlődését. Ezek gyökeres politikai változásokért küzdöttek, köztük az átfogó földreformért is. Fontos fejezetei azon részek, ahol az egyházak szerepét vizsgálja a náci és kommunista ideológiák elleni nemzeti ellenállás, a „szellemi honvédelem” idején, valamint ahol bemutatja döntő szerepüket abban, hogy tízezrek menekültek meg Hitler haláltáboráiból.

Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania, 1572–1717 = Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről, 1572–1717 = Letters of missionaries on Hungary and Transilvania, 1572–1717. Ed. István György Tóth. Roma: Római M. Akad.; Budapest: METEM: MTA Történettudományi Intézet, 2002–. (Fontes / Bibliotheca Academiae Hungariae, Roma, 4.) 4. köt. 2005. p. 2402–3061. p.

A forráskiadvány a katolikus misszionáriusoknak a török kori Magyarországról és Erdélyről Rómába küldött leveleit tartalmazza. Ezek a levelek nemcsak az egyháztörténet igen fontos forrásai, de páratlanul részletes és friss szemmel írt beszámolók az erdélyi és hódoltságai nemzetiségekről, népességszámról, a babonákról és népi vallásosságról, a török alatt élő hívek mindennapi életéről is.

Liturgia Claudiopolitana: a református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján. Sajtó alá rend., szerk., a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta Fekete Csaba.: DE M. Nyelvtud. Tanszék: DRHE Liturgiai Kutint., 2005. 105 p. (A Debreceni Református Hit tudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai, 1.) (Nyelvi és művelődés-történeti adattár. Kiadványok, 9.) (Acta Patakina, 18.)

A Liturgia Claudiopolitana az 1670-es években Kolozsváron használt református szertartás- rendet tartalmazza, egyetlen fennmaradt példánya Marosvásárhelyen található. A bevezetővel ellátott. kommentált újrakiadás a trianoni határokon kívülre szakadt magyarsággal is erősíteni szeretné a tudományos és az egyházi kapcsolatokat.

Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények: [2005]: A Klebelsberg Kuno Alapítvány létrehozásának ötvenes évfordulója alkalmából. Főszerk. Ujváry Gábor. Felelős szerkesztő: Kerekes Dóra. Budapest: Balassi Bálint Intézet: Klebelsberg Kuno Alapítvány: Magyar Országos Levéltár: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság: Országos Széchényi Könyvtár, 2005. 412 p.

A kötet tartalma: *Bobory Dóra*: Felician Herberstein (1540–1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján; *Kruppa Tamás*: Pasquale Brutti tolmács kalandos prágai követsége 1596-ban; *Gömöri György*: A strassburgi akadémián tanuló XVI. századi magyarok albumjegyzései; *Molnár Antal*: Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1606); *Dominkovits Péter*: Bethlen Gábor levelei Vas vármegye rend-

jeihez (1620); *Szelestei Nagy László*: Lindvay Márton Poenitentia tartó zsolnári; *Bujtás László Zsigmond*: A megszabadítással kapcsolatos holland vonatkozású levelek a gályarab prédikátorok levéltárából (1676); *Nagy Levente*: „Bethlen Miklós nótái” Apor István naplója Bethlen Miklós 1704. évi peréről; *Antal Beatrix*: Giambattista Guerrieri S.I., a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorának levelei gróf Eszterházy Károly püspökhöz; *Hubert Ildikó*: A hétéves háborúról szóló krónikásának újabb változatai; *Sas Péter*: A kolozsvári egykori minorita, majd görög katolikus templom sírfeliratai; *Czibula Katalin*: Mestastasio *Temistocle* című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában; *Seres Attila*: Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939). – Kutatási beszámolók: *Kenyeres István*: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár (*Hofkammerarchiv*) Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái [61–64. köt. (1547–1550)]; *Zakar Péter*: A tábori püspökség felállításának előzményei a XVII–XVIII. században; *Tóth Ferenc*: Huszárok, diplomata és kalandorok nyomában a francia levéltárakban és könyvtárakban. A XVIII. századi franciaországi emigráció könyvészeti és levéltári hagyatéka (1720–1815); *Majtényi György*: „Magyar barátaink szívünk kapujában kopogtatnak” Magyar menekültek Ausztriában.

Magyar Katolikus Lexikon. X. köt. Oltal–Pneu. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat, 2005. LXXXVII, 88–1019 p.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon III: középkor és kora újkor: falkoneta–halászat. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 495 p.

A MAMÚL a magyar középkornak és a kora újkor, 19. századi kifejezéssel a régiségnek lexikona, az első magyar művelődéstörténeti lexikon. A 3. kötet címszávaiból: falusi templom, famennyezet, fametszés, farsang, fátyol, fejviselet, Fellner Jakab, ferencesek, festészet a 17–18. században, flagellánsok, főpapi jelvények, főúri menyegző, főúri udvar, Fráter György, garamszentbenedeki bencés apátság, Gergely-naptár, gótikus bútorművészet, gótikus könyvkötések, görög katolikus egyházművészet, gregorián, gyász, gyermek, gyógyszerészet, Gyöngyösi István, gyulafehérvári székesegyház, Gyulafehérvár nyomdászata és könyvkiadása, habán kerámia, hagiográfia, Hajnal Mátyás, haláltánc.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IV: középkor és kora újkor: halételek–Jordán. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 495 p.

A lexikon 4. kötetének címszávaiból: Halotti Beszéd és Könyörgés, halottkultusz, hangszerezés zene a középkorban, harang, Házsongrád, héber betűs nyomtatványok, Hell Miksa, Heltai Gáspár, heraldika, hét szabad művészet, historia domus, hitvita, humanizmus, hungarica, hűsvétszámítás, időszemlélet, ikonográfia, illemhely, információáramlás, íráshordozók és íróeszközök a középkorban, iskolaépület, iskolai színjátszás, istenítélet, jáki bencés apátsági templom, Janus Pannonius, járvány, játék, jezsuita könyvtárak, jezsuita történetírás, jogtudomány, johanniták, Jókai-kódex.

Magyar református egyházak javainak tára: a határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga. Főszerk. Tenke Sándor. Budapest: Országos Református Gyűjteményi Tanács, 1999–. 7. köt. Református Keresztyén Egyház. Szerbia-Montenegro. Szerk. P. Szalay Emőke. 2005. 341 p.

A Magyar Református Egyház Zsinata 1995-ben határozta el, hogy megindítja a határon túli református gyülekezetek tárgyi anyagának felmérését. Amíg Magyarországon a II. világháború után többször is készültek összeírások, addig erre a határon túli gyülekezetekben nem került sor. A kötet fejezetei: Bácskai egyházmegye (Bácsfeketehegy Feketics, Bácskossuthfalva-Ómoravica, Maradék, Pacsér, Piros Szabadka, Újvidék, Újvidék Telep, Verbász, Zombor), Bácskai szórvány gyülekezetek (Bajmok, Bácsföldvár, Káty, Kula, Magyarkanizsa, Óbecse, Szenttamás, Tiszakálmánfalva, Zenta), Megszűnt gyülekezetek (Nikinci, Torzsa), Bánáti egyházmegye (Hertelendyfalva, Magyarittabé, Nagybecskerek, Pancsova, Torontálvásárhely), Bánáti szórvány gyülekezetek (Belgrád, Fehértemplom, Fejértelep, Kevevár, Nagyikinda, Versec).

Magyar Zoltán: Az Árpád-ház szentjei. [Budapest]: Kairosz, 2005. 211 p., XXXII t.

Európa legfiatalabb keresztény állama alig száz évvel az új hit általános felvételét követően már szentek egész sorát vonultatta fel. Közülük is igazi hírnévre és nemzetközi elismertségre az Árpádok nemzetségének fejedelmi sarjai tettek szert: István, a keresztény állam megalapítója és fia, Imre herceg, az 1196-ban szentté avatott László, a magyar lovagkirály, valamint a 13. század női szentjei: Erzsébet és Margit; továbbá azok a külföldön férjhez adott Árpád-házi királylányok, akiket új hazájukban hasonló tisztelettel öveztek. Mindez talán csak az Árpád-ház szakrális tradíciói, a kereszténység előtti kulturális kötődései tükrében érthető és értelmezhető.

Magyar Zsolt: Részletek a hosszúhetényi plébánia történetéből. Hosszúhetény: Nemes J. Ált. Műv. Közp., 2005. 47 p. (Hosszúhetényi honismereti füzetek, 5.)

Jelen tanulmány az érdekesebb egyháztörténeti részeket ragadja ki a hosszúhetényi plébánia történetéből, bemutatja a település templomait, a plébániát, a plébánosokat és a vallási szokásokat. A függelékben felsorolja a hosszúhetényi plébánosokat, a káplánokat, a kántor(tanító)kat, végül pedig közli Nagy Gábor egykori káplán visszaemlékezését.

Mályusz Elemér: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Sajtó alá rend. Bárány Attila. A szöveget gond. Kaszás Orsolya. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor, 2005. 170 p. (Historia incognita. Zsebkönyvek, 9.)

Az oklevélről, amelynek értelmezése áll a kötet középpontjában, a magyar jogászok évszázadok óta tudnak. Egyik pontját az 1498. évi decretum szóról szóra idézte, s ugyanakkor félre nem érthető módon állítja, hogy a római egyháznak a konstanzi zsinaton megjelent püspök, presbíter és diakónus bíborosai bocsátották ki; egy másik rendelkezését pedig néhány év múlva Werbőczy lényegében híven tolmácsolta, amikor a konstanzi zsinaton kiállított és esküvel megerősített bullát bizonyítékkul hívta azon állításához, hogy Magyarországon a pápának a javadalmak adományozása terén nincs semmi joga, és csak a megerősítés, a confirmatio tartozik rá. A történészek sokáig nem vonták kétségbe az oklevél hitelességét, idővel azonban többen is akadtak, akik igen. A bulla eredetijének előkerülésére nem volt remény, egy másolat felbukkanására azonban igen: Iványi Béla találta meg az eperjesi város levéltárának rendezése közben. Mályusz Elemér munkája 1958-ban jelent meg először.

A mátyásföldi egyház története. Összeáll. Végh Aladár. Budapest: Scripto Pharma Bt., 2005. 200 p.

Az 1905-ben felépült mátyásföldi templom megáldásának és felszentelésének 20. évfordulója alkalmából jelent meg a kötet.

Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában: hat tanulmány. Budapest: Eötvös J. Kvk., 2005. 226 p.

1940–1944 között Mindszenty József többször is járt a budavári Sándor-palotában Teleki Pál, Bárdossy László, Sztójay Döme miniszterelnökök és Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettes idején. E tények ösztönözték a szerzőt tanulmányai megírására: Mindszenty a Sándor palotában. Pengeváltás a miniszterelnökkel (1947). A katolikus egyetemi ifjúság 12 pontja 1947-ben. Az elmaradt „megegyezés” 1948–1949. Károlyi Mihály „legnagyobb dilemmája”. Mindszenty-jelenség: 1975–2005.

Mészáros István: Prímások, pártok, politikusok, 1944–1945: adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Budapest: Szent István Társulat, 2005. 218 p.

Két egymástól egészen eltérő világ tükröződik két év történetébe sűrítve e könyv dokumentumaiban. 1944-be sűrűsödik a múlt, az egész Horthy-korszak ideje. 1945 hónapjaiban már felismerhetők a jövő, az elkövetkező egyházüldöző-egyházkorlátozó fél évszázad lényeges jegyei. Tragikus volt ez a két esztendő, hiszen egy összeomlott diktatúra romjaira egy másik diktatúra kezdett építkezni – írja bevezetőjében a szerző.

Molnár János: Zsidó iskolák Baján. [Baja]: Szerző, [2005.] 139 p.

Molnár János egyszerre tárja fel a bajai zsidó közösség múltját, illetve bemutatja a felekezet intézményei közül az általa szervezett és fenntartott iskoláinak történetét.

Muszbek Zoltán: Műemlék templomok Észak-Magyarországon: útikalauz középkori templomok felfedezéséhez. [a Kitekintés Szlovákiába c. zárófejezet Ruda Gábor összeállításával] Jósvafő: Észak-Kelet Régió Alapítvány, 2005. 111 p., XVI t.

Muszbek Zoltán utazásainak tapasztalatait rendszerezte, ezt adja közre útkönyv formában, ajánlott útvonalakkal, Észak-Magyarország két választott pontja, Nagybörzsöny és Karcsa között. A kötetben a középkori templomok rövid leírását adja.

Németh László: A magyarok római kápolnája. Budapest: Szt. István Társ., 2005. 51, [6] p.

Rómában Szent István király gondoskodott először arról, hogy Szent Péter apostol sírja közelében legyen a magyaroknak temploma és zarándokháza. Ezen ősi templom helyett 25 évvel ez előtt készült el a bazilika grottáiban a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szentelt kápolna, amelyet II. János Pál pápa szentelt fel. A negyedszázados évforduló kínált arra alkalmat, hogy az oda látogató zarándokok kézbe vehessenek egy szép kiállítású tájékoztatót, amelyben elolvasható a kápolna története, annak leírása, valamint II. János Pál pápa beszéde.

Dénesi Tamás–Csoma Zsigmond: Pannónia szőlőskertje: monostori szőlő- és borkultúra Pannonhalmán: [Pannonhalmi Főapátság, 2004. március 25–november 11. [Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2004. december 1–2005. február 27.] Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2005. 36 p.

A kötet egy katalógus az időszaki kiállításához, melyben Várszegi Asztrik főpap ajánlása után a következő írások olvashatóak magyar és angol nyelven: A bencések szerepe az európai szőlő- és borkultúra megteremtésében. Szőlő és bor a tatárjárás előtti Pannonhalmán. Szőlőbirtoklás és szőlő utáni adózás. A török hódoltság peremén. Megújulás a 18. században. Szőlő- és borgazdálkodás a 19. század első felében. Pannonhalma a nemzeti összefogás és a szőlőgazdaság rekonstrukciója élén. Az új szőlészeti-borászati technológia kialakítása. A két világháború között, a tőkés borgazdálkodás útján. Újjászületés a rendszerváltozás után.

A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története = Historia brevis Praefecturae Apostolicae de Paoking. Szerk. és a jegyzeteket írta Kálmán Peregrin és Vámos Péter. Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 2005. 427 p. (Fontes historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Series D. Numerus 4. 2.)

A Kisebb Testvérek Rendjének magyar tagjai 1929 decemberében érkeztek meg Kínába és 1952 tavaszáig működtek ott, a segítségükre siető Szatmári Irgalmas Nővérekkel együtt. A hittérítés tevékenységük legfontosabb, de nem elszigetelt része volt. Részt vállaltak a ferences növendékképzésben és Paoking szegényeinek gondozásában; iskolát, árvaházat, kórházat, rendelőintézetet tartottak fenn, s a Magyarországon honos növénykultúrát is elterjesztették. 1938-ban a Szentszék a magyar ferencesek által gondozott területen megalapította a Paokingi Apostoli Prefektúrát, és P. Lombos Lászlót, a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány misszionáriusát nevezte ki annak első előljárójává. A forráskiadvány alapjául szolgáló szöveg az ő hagyatékából került elő.

Patachich Ádám érsek emléke: zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve: Kalocsa, 2004. november 17. Szerk. Lakatos Adél. Kalocsa: Kalocsai Főegyházmezei Levéltár, 2005. 126 p. (A Kalocsai Főegyházmezei Gyűjtemények kiadványai, 4.)

A konferencia szervezői a 2004. november 17-én rendezett emléknapon egyrészt az érsek székfoglalására (1776. november 14.), másrészt halálára is (1784. július 19.) emlékeztek. A konferencia és a kiállítás a gazdag életút főbb eseményeit, értékeit kívánta bemutatni. A kötetben a konferencián elhangzott előadások, valamint az azóta íródott tanulmányok olvashatóak el: *Adriányi Gábor*: Patachich Ádám korának egyháztörténete. *Tóth Tamás*: az Ifjú Patachich Ádám – út a püspöki székhelyig (1716–1759). *Lakatos Andor*: Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradi püspöki és kalocsai érseki széken (1759–1784). *Kilián István*: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán. *Tóth Sándor Attila*: Versek és versutalások a kalocsai árkásról, Patachich Ádám érsekről Zimányi Lajos piarista költő verseskötetében. *Jernyei Kiss János*: Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia. *Fischerné Grócz Zita*: Patachich Ádám könyvtára. *Grabarits István*: A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai. A tanulmányok után az emléknapi eseményeit és a bemutatott tárgyak leírásait közlik.

A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Szerk. Fedeles Tamás, Varga Szabolcs. Pécs: Pécsi Püspöki Hittud. Főisk. Pécsi Egyháztört. Int., 2005. 290 p. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis, 1.)

A kötetben Pécsen, 2004. szeptember 27-én a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola által rendezett konferencia előadásainak szerkesztett előadásai olvashatóak, melyek a következők: *Molnár Antal*: A Katolikus Egyház intézményrendszere a hódolt Magyarországon. *Varga J. János*: A török elleni felszabadító háború hadmozdulatai a pécsi egyházmegye területén. *Katus László*: Rákóczi és a Szentszék. *Bánkúti Imre*: 1704: két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsen. *Mészáros Kálmán*: A szerb-kuruc megbékélési törekvések egyik szorgalmazója: Hellenbronth János kuruc ezerskapitány. *Seres István*: Rác katonák II. Rákóczi Ferenc hadseregében. *Ódor Imre*: A hódoltság utáni Pécs „harcias-hitvédő” püspökének megpróbáltatásai: Radanay Mátyás Ignác (1687–1703). *Dujmov Milán*: A szerb ortodox egyház helyzete Baranyában az 1690-es években. *Góczy Zoltán*: A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején. *Timár György*: Patrocíniumok Baranya vármegyében a 18. század első évtizedeiben. *Lantosné Imre Mária*: Két világi kegyúr a hitélet megújításáért. *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan kanonokjai a 18. század első felében. *Varga Szabolcs*: Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a 16–17. században. *Márfi Attila*: A pécsi jezsuiták egyházi témájú szindarabjai a 17–18. században.

Perger Gyula: „...félelemmel és aggodalommal...”: plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből, 1945. Mutatókkal ell. Vajk Ádám. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2005. 157 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 3.)

Jelen forráskiadvány hatvan éve lappangó dokumentumokat közöl. Az iratok kárjelentések, melyek a győri egyházmegye 150 egyházközségében, a filiák és a lakott puszták egyházi épületeiben, vagyontárgyaiban esett károk felmérését is tartalmazzák. Az 1945. április 13. és július vége között keletkezett iratok nemcsak az anyagi veszteségekről számolnak be, jellemzik a borzalmakat megélt közösségeket, hanem bepillantást engednek az „új demokrácia” kialakulásának folyamatába is. A dokumentumok 2004-ben kerültek elő, a már új helyre költözött káptalani levéltárnak otthont adó székesegyházi helyiség átnézésékor, amikor is egy esőcsatorna darabból tömött boríték került elő.

Rónay Tamás: Kanyarok után a pápai trónon: XVI. Benedek életútja. Budapest: Kairosz, 2005. 275 p., 8 t.

A Bíborosi Kollégium 115 tagja 2005. április 19-én a német főpapot, Joseph Ratzingert (1927–) választotta meg az új egyházfőnek. II. János Pál utóda a XVI. Benedek nevet vette fel.

Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest: Szent István Társulat: Magyar Országos Levéltár, 2005. 506 p.

A kötetben közölt 142 dokumentumok a Vatikán és a Magyar Népköztársaság hatvanas éveiben kialakított hivatalos, félhivatalos és titkos kapcsolatait segítenek megérteni. A vasfüggöny közel másfél évtizeden keresztül szinte teljesen kizárta az összeköttetést a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között, s csak 1963-ban indult meg a lassú közeledés Moszkva engedélyével. Létezett a Vatikán keleti politikája, hiszen a Szentszéknek határozott elképzelései voltak Magyarországot és a volt szocialista országokat illetően. A Magyar Népköztársaságnak is komoly elképzelései voltak a Szentszékkel kapcsolatban. A lényeg mindkét fél számára az volt, hogy felvegyék egymással a kapcsolatot és fenn is tartsák azt.

Pál József: Szegedi protestáns nőegyletek, 1890–1945. Szeged: DRHE Vallásitanári Tanszék Ethelbert Stauffer Teológiai Kutatóintézet, 2005. 189 p.

A Szegedi Evangélikus Nőegyletet 1925. november 15-én alapította száz evangélikus asszony. A nőegylet sokirányú szociálpolitikai tevékenységet fejtett ki, melyek közül a jelentősebbek: az iskolás gyermekek karácsonyi megvendégelése, a szegény gyermekek felruházása, a Csillagbörtönben lévő elítéltek megajándékozása.

A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyházai. Szerk. Koltai András. Írták Koltai András et al. Fényképezte Hávor Csilla, Takách Ágnes. Budapest: Budapest-felsővízivárosi Szt. Anna Plébánia, 2005. 176 p.

A kötetben olvasható írások: Történelem: *Koltai András: Szent Péter mártír oltalma alatt (13–16. század)*, *Greszl Ferenc: A jezsuitáktól a jozefinizmusig (1686–1790)*, *Halabuk József: Diktatúrák árnyékában (1944–1989)*. Templomok: *Veress Ferenc–Bizzer István–Koltai András: A Szent Anna plébániatemplom*, *Székelly Zoltán: A Szent Ferenc sebei templom*, *Sisa József: A Szent Erzsébet (kapucinus) plébániatemplom*, *Schoen Arnold: A Szent Flórián (görög katolikus) plébániatemplom*. *Koltai András: A vízivárosi plébánosok*. A könyv színes fényképekkel gazdagon illusztrált.

Szilágyi Ferenc: Bihar megye felekezeti földrajza. Debrecen: Kossuth Egy. K., 2005. 101 p. (Studia geographica, 14.)

Egyházak és felekezetek Bihar megyében: az ortodox egyház, a görög-katolikus, a római-katolikus, a református, a baptista, a pünkösdisták, az adventista, az izraelita; kis felekezetek: „régisílusú Ortodox Egyház”, az evangélikus és az unitárius egyház. Egyéb felekezetek, felekezeten kívüliek. A fontosabb Bihar megyei városok felekezeti összetétele: Nagyvárada, Belényes, Élesd, Érmihályfalva, Margitta, Nagyszalonta.

Sziráki Sándor: A nagykörűi ecclesia templomának évszázadai. Nagykörű: Egyházközség, 2005. 67 p.

Az egri egyházmegyéhez tartozó Nagykörű jelenlegi műemlék-jellegű római katolikus templomát 1785-ben, 220 éve szentelték fel.

Szücs Ernő–Csohány János–C. Kiss Ilona: Debrecen templomai = Churches of Debrecen–Die Kirchen von Debrecen. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., [2005.] 120 p.

A három nyelvű, színes fényképekkel illusztrált kiadvány Debrecen templomait is zsinagógáit mutatja be építésük időrendjében.

„Téged jöttünk köszönteni”: Máriapócs, 2005. november 21–22.: a máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Szerk. Ivancsó István. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2005. 240 p.

A kötetben olvasható előadások: *Janka György*: A harmadik könnyezés története. *Végheső Tamás*: Korrajz a harmadik könnyezés idejéről. *Jankáné Puskás Bernadett*: Istenszülő-ábrázolások: Hodigitria. *Terdik Szilveszter*: A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai. *Erdei József OSBM*: Máriapócs és Amerika. A Máriapócsi Szűzanya tisztelete a tengeren túl. *Bendász Dániel*: Máriapócs és Kárpátalja. *Bohács Béla*: Máriapócs és a Felvidék. *Gheorghe Gorun*: Máriapócs és Erdély. *Fodor György*: „Sensus litteralis – sensus plenior”: az Immánuel-jövendölés (Iz 7,14) exegezise. *Perendy László OSChP*: Mária az Egyház bölcsőjénél. A Szent Szűz alakja a korai Egyházban. *Orosz Atanáz*: Az ikontisztelet teológiájának kölcsönhatásai Bizánc és Róma között. *Pákozdi István*: A búcsú teológiája. *Kuminetz Géza*: A csodák kivizsgálása és kánonjogi jelentősége a szenttéavatási eljárás során. *Ivancsó István*: A „pócsi Mária” liturgikus tisztelete. *Szabó Ferenc S.J.*: Ady találkozása a pócsi Máriával. *Bartha Elek*: Máriapócshoz fűződő népszokások. *Török István Izsák OSBM*: Máriapócs és a baziliták a 20. században. *Imre Margit Ágota OSBM*: A pócsi Szűzanya a máriapócsi nővérek életében.

Tomka Miklós: A legvallásosabb ország?: vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában. Budapest: Timp; Piliscsaba: PPKÉ BTK Szociológia Int., 2005. 176 p. (Pázmány társadalomtudomány, 1.)

Jelen dolgozat Szatmár, Erdély és Románia vallási helyzetét, összefüggéseit értelmezi. Számadatokból indul ki, de megpróbál kritikusan azok mögé nézni is. Az adatokat komparatív módon értelmezi: Szatmár és Máramaros megyék viszonyait, ill. a Szatmári Egyházmegyét egész Erdélyhez, Erdélyt az ország egészéhez, Romániát a környező országokhoz, s Európához hasonlítja; illetve megfordítva, európai összehasonlításból közelítve jut el Románia, majd Erdély, végül az észak-erdélyi régió vizsgálatához.

Tusor Péter: Purpura Pannonica: az esztergomi "bíborosi szék" kialakulásának előzményei a 17. században = Purpura Pannonica: the "cardinalitial see" of Strigonium and its antecedents in the 17th century. Budapest–Róma: PPKÉ Egyháztört. Kutcsop., 2005. 334 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.; vol. 3.)

A magyar klérus önálló római kísérletei külön fejezetet képeznek a kora újkori magyar rendi külpolitika vékonyra sikeredett történetében – írja a szerző. A császári és a magyar királyi cím perszonáluniója után Magyarország hosszú időre megszűnt létezni a nemzetközi politika önálló alanyaként. A magyar egyházi és világi elit jórészt egyszerűen kimaradt a kora újkori modernizáció azon vonulatából, amelyet például az állandó diplomáciai képviselők kiépülése jelentett. A nyugat-európai diplomáciai szintéren, levelezésben nem sokszor találkozunk magyar nevekkal. A mélyebb kutatások azonban azt mutatják, hogy Pázmány Péter mellett a többi 17. századi primás is arra törekedett, hogy szereplője, hasznélvezője és formálója legyen a nemzetközi politikának. A magyar hierarchia irányadói otthonosan mozogtak a bécsi udvar útvesztőiben, bíborosi kinevezésükkel a császári döntéshozatalban is szerették volna növelni befolyásukat. Az esztergomi érsekek bíborosi kinevezése, illetve ennek elmaradása a 17. században Forgáchtól kezdve Pázmányon és Lippayn át Szelepcshényig bezárólag egyfelől Magyarország közjogi visszaszorulását a Habsburg-országok között, másfelől Rómának a térség felé fordított figyelme csökkenését szimbolizálják.

Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. 2. kiad. Budapest: METEM, 2005. 330 p. (METEM-könyvek, 43.)

A térség legismertebb műemlékei a jáki, a türjei apátsági templom, valamint a kisebb léptékű csemeszekopácsi, magyarszecsődi és őriszentpéteri templomok mellett egész sor olyan, kevésbé

ismert emlékünkn van itt, amelyek a tájba való helyezésük, építészeti és művészeti értékeik miatt széles érdeklődésre tarthatnak számot. Valter Ilona a nyugat-dunántúli árpád-kori téglatemplomokat szeretné bemutatni az olvasóknak, valamint megismertetni őket a annak a vidéknek a történetével, ahol e templomok állnak. Felvázolja a templomépítési folyamatot a 11. századtól a 13. század második feléig. Ismerteti azt a történeti és művészettörténeti fejlődést, amelynek eredményeként ez az összefüggő, egy építőkörbe tartozó együttes létrejött. Szól a török idők pusztításairól, a reformáció nyugat-dunántúli elterjedéséről, majd az ellenreformáció után a török pusztításokat is helyreállító nagy lendületű barokk újjáépítéséről.

Vanyó László: Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században. 2. kiad. Budapest: Jel, cop. 2005. 299 p., [16] t. (Litteratura patristica, 2.)

Az igaz hit (az orthodoxia) megvallásában és az eredeti keresztény lelkiség (orthopraxisz) kialakításában, megőrzésében nem nélkülözhető az egyházatyák, a vértanúk és hitvallók tanúságtétele, az ókeresztény kor íróinak vallomásai, a kialakult keresztény kultúra tanulságai. Vanyó László bemutatja e korszak tanítását (katekézis), képzőművészetét (ikonográfia) és költészetét, benső összefüggéseiben és egymásra hatásában. Megismerhetjük az első századok liturgiájának kialakulását, a keresztény szimbólumok mélységeit és az ókori egyház inkulturációs törekvéseit, azaz a pogány kultúra megszentelését.

Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon: siker és válság. Szerk. Varga László. [Budapest]: Pannonica: Habsburg Történeti Intézet, cop. 2005. 291 p.

A kötetben olvasható tanulmányok: *Varga László*: Zsidó bevándorlás Magyarországon. *Jakob Katz*: A magyar zsidóság kivételessége. *Vörös Károly*: A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. *Gerő András*: Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor. *K. Michael Silber*: Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban. *Ö. Kovács József*: Zsidók a kecskeméti társadalomban a XIX. század második felében. *Csíki Tamás*: Városi zsidók Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, nagyváradai, a kassai és a sátoraljaújhelyi kis- és középpolgárság összehasonlító vizsgálata. *Scweitzer Gábor*: A hazai cionizmus hőskora. Avagy miért (nem) kellett Herzl a magyar zsidóknak? *Hanák Péter*: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). *Karády Viktor*: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. *Kövér György*: „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. *Szabó Miklós*: A „magyar girondistáktól” az ébredő magyarokig. Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből. *Zeke Gyula*: A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság. *Lackó Miklós*: Zsidók a budapesti irodalomban, 1890–1930.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2006

200 éve született Ranolder János veszprémi püspök: Ranolder-emléknap, Veszprém, 2006. április 26. Szerk. Trosits András. [Veszprém]: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, [2006]. 48 p.

A Ranolder János veszprémi püspök emléknapja alkalmából született tanulmányok olvashatók a kötetben: *Varga István*: Bevezető. Ranolder János emlékezete. *Márfi Gyula*: Érseki köszöntő. *Gárdonyi Máté*: A magyar egyház helyzete Ranolder püspök korában. *Bertalan Péter*: Ranolder János püspök és Kaposvár. *Takács Lajos*: Ranolder János püspök élete. *Szendi József*: 200 éve született Ranolder János püspök.

Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez: dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből. Szerk., a bev. tanulmányt írta, a dokumentumokat vál., a jegyzeteket kész. Ladányi Sándor; a szöveget gond. L. Kozma Borbála. Budapest: Kálvin, 2006. 524 p.

1956. október 23-a jelentős dátum a reformátusok emlékezetében, értékelése azonban csak az utóbbi években kezdődött meg. A Magyarországi Református Egyház számára is fontos és szükséges, hogy erről az időszakról számot adjon. Ezt a célt kívánja szolgálni a korabeli dokumentumok publikálása.

Balázs Mihály: Felekezeti és fikció: Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról. Budapest: Balassi, 2006. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 8.)

Balázs Mihály az elmúlt években kiadatlan és kiadott írásai közül válogatott; elsősorban azokból, amelyek nem váltak vagy tervei szerint nem válnak monografikus feldolgozások részévé, Magyarországon nehezen elérhető folyóiratokban és tanulmánykötetekben jelentek meg, illetve nem magyar nyelvű konferenciákon hangzottak el: „A hit... hallásból lészön.” Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században; Elhúzódo felekezetiesedés és rendhagyó kátéirodalom. Az unitáriusok kátéiról a kezdetektől a dézsi komplanációig; Spirituáлизmus és felekezeti kései Heltai műveiben; Palaeologus és Fausto Sozzini között. Enyedi György irénikus antitrinitarizmusa; Trauzner Lukács „megtérése”; 1603. június 9.; Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária-kongregációk történetéhez; Fikció és radikális dogmakritika. Észrevételek a korai antitrinitáriusok írásművészetéről; Megjegyzések a *Komédia Balassi Menyhárt árutatásáról* értelmezéséhez; Fikció és valóság Jacobus Palaeologus *Disputatio scholastica* című műveiben; *Az Öt szép levél* 1609-ben.

Basics Beatrix–Kalmár Lajos: A 100 éves Szent István-bazilika. Fotó: Kalmár Lajos. Pécs: Alexandra, 2006. 46, [2] p.

A Szent István-bazilika épülete a 19. század historizmusának az emléke. Elsősorban kultusz-hely, s a legrégebbi nemzeti és egyházi ereklye (Szent Jobb) őrzőhelyeként kiemelkedő jelentőségű.

Boldog Salkaházi Sára: emlékkönyv Salkaházi Sára 2006. szeptember 17-i budapesti boldoggáavatása alkalmából a Szociális Testvérek Társasága és a Szent István Társulat együttműködésében. Szerk. Hidvégi Máté; közrem. Diós István et al. [Budapest]: Szent István Társulat, cop. 2006. 355, [2] p.

XVI. Benedek pápa 2006. április 28-án írta alá a Salkaházi Sára szociális testvér vértanúságát elismerő dokumentumot. Ezzel megnyílt az út Sára testvér boldoggáavatása előtt. A kihirdetésre szentmise keretében 2006. szeptember 17-én, vasárnap délelőtt 11 órakor került sor a budapesti Szent István-bazilika előtti téren. „Méltán mondja Salkaházi Sáráról az Apostoli Szentszék határozata, hogy őt mint Krisztus hűséges tanítványát gyilkolták meg: cselekvő hitéről életével tett tanúságot. Nem magányos harcosa volt ennek a szeretetnek” – mondta Erdő Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek szentbeszédében. Más egyházi személyekkel együtt, például Boldog Apor Vilmosmal, Mindszenty Józseffel, főként pedig saját előjárójával, Slachta Margittal és nővértársaival vállalta a kockázatot az üldözöttekért, egészen mártírhaláláig.

Brierley, John: A Szent Jakab-út: a középkori Camino Francés néven ismert zarándokút leírása: a Szent Jakab-út St. Jean Pied de Porttól Santiago de Composteláig: zarándok útikalauz: gyakorlati és lelki útmutató napjaink zarándokai számára. Budapest: PartGroup Kft., cop. 2006. 327 p.

Camino Francés néven ismeri a világ azokat az útvonalakat Spanyolország területén, melyek Európa különböző térségeiből indulva, a Kr.u. 41. vagy 42-ben vértanúhalált halt Szent Jakab apostol földi maradványaihoz vezetnek. A Santiago de Compostelába vezető Camino, ez a közép-

kori út, több mint tíz évszázada alakítja a rajta gyaloglók életét. Az UNESCO a caminót 1993-ban a világörökség részének nyilvánította.

Budapest templomai: Budafok-Tétény, XXII. kerület. Szerzők Bajkó Ferenc et al. [Budapest]: Budaest: Városvédő Egyes., [2006]. 48 p. (Templomtörténeti sorozat, 4.)

A sorozat negyedik kötetében a XXII. kerület, Budafok-Tétény templomai kerülnek bemutatásra: (A Budapesti Városvédő Egyesület Templomtörténeti csoportja.) A XXII. kerület templomainak története: Nagytétényi Nagyboldogasszony plébániatemplom, Budafoki Szent Péter-Pál kápolna, Budafok-Belvárosi Szent Lipót plébániatemplom, Budatétényi Szent Mihály kápolna, Budatétényi Szent István király plébániatemplom, Budafoki református templom, Nagytétényi református templom, Baross Gábor telepi Jézus Szíve plébániatemplom, Budafoki evangélikus templom, Budafok-Felsővárosi Jézus Szíve plébániatemplom, Budafoki Baptista Gyülekezet temploma. A XXI. kerület harangjai.

Cséfalvay Pál: Az esztergomi bazilika, kincstár és vármúzeum. Esztergom: the cathedral, the treasury and the castle museum. Budapest: Helikon, 2006. 76 p. (Artistic guides)

Dávid Katalin: Kereszténység és kultúra. Budapest: Szent István Társulat, 2006. 100 p.

Dávid Katalin művészettörténész két tanulmánya olvasható a kötetben: *A keresztény kultúra struktúrái* és *A hagyomány szerepe a keresztény kultúrában*.

Emódi András: Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században. Nagyvárad-Budapest: Egyházmegyei Könyvtár–Országos Széchényi Könyvtár–Partiumi Keresztény Egyetem, 2006. XCII, 131 p.

A háztörténet szerint Csáky Imre váradi püspök 1727. október 28-án engedélyezte az első rendtagok letelepedését Váradon. 2002-ben a renkház évtizedekig elzárt könyvtárának átvizsgálása alkalmával került elő a Naményi Lajos által egy évszázada már felfedezett 18. századi könyvkatalógus. A köztudatban az a feltevés élt, hogy a nagyváradai renkház, könyvtárával együtt porig égett az 1836. évi tűzvészben. A könyvvállomány átvizsgálásakor kiderült, hogy felül kell vizsgálni a tűzvész okozta pusztulás mértékéről szóló híradásokat: ma az állománynak legalább fele régi könyv (1800-ig megjelent mű) és több száz kötetben található 18. századi kapucinus rendi possessorbejegyzés. Jelen tanulmány elsődleges célja a 18. századi könyvjegyzék közzélése, szerzői név- és nyomdahely-mutatóval ellátva. A bemutatandó katalógust 1758-ban állította össze P. Rudericus Viennensis. A szép kivitelű könyvjegyzéket az osztrák-magyar rendtartomány kolostorai számára készült előírás szerint szerkesztette és írta meg, huszonhat szakcsoportba sorolva a könyveket, azon belül abécé sorrendet követve.

Gáborjáni Szabó Botond–Hapák József (fotó): A Debreceni Református Kollégium kincsei: egy „keresztény reszpublika” szellemi és tárgyi öröksége. Fotó: Hapák József. Debrecen: Blende Bt., 2006. 247 p.

A 16. században épült neves Kollégium rövid történetét és kincseit mutatja be a kötet igényes, igen szép fényképekkel. A város és kollégiuma. A civisváros felemelkedése. Debrecen mint egyházi központ: a Tiszántúli Református Egyházkerület létrejötte. A gazdagság forrásai három ország határán. „Nehogy gazdagoknak látsszanak”. A kollégium, egy iskolahálózat központja. A kollégiumi gyűjtemények: a Nagykönyvtár, a levéltár és a múzeum. Válogatás a gyűjtemények kincseiből.

Három egyezmény: 1830–1833–1900 = Drei Abkommen: 1830–1833–1900. Szerk. Márkus Mihály. Budapest: Kálvin, 2006. 190 p.

Készült a 2006. szeptember 12–18. között Budapesten *Erősödő közösség – a protestantizmus arculata Európában* címmel rendezett nagygyűlés alkalmából. *Bölcskei Gusztáv–Ittész János*: Elő-

szó. *Dienes Dénes*: A kéri (Abaújkér) szerződés. A kéri (Abaújkér) szerződés szövege (1830). *Márkus Mihály*: A nagygeresdi egyezés. A nagygeresdi egyezés szövege. *Fabiny Tibor*: Leuening felé. A kötet végén elolvasható az 1900-ban megújított nagygeresdi egyezés szövege.

„Hol vagy, István király?": a Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk. Bene Sándor. Budapest: Gondolat, 2006. 329 p., XII t.

A kötet a Tihanyi Bencés Apátságban 2000. szeptember 27–30. között megrendezett *Szent István alakja a régi magyar és európai irodalomban, művészetben és történetírásban* című konferencia szerkesztett anyagait tartalmazza. Bene Sándor: Hol van István király? *I. Az államalapítástól a szent királyig – a középkori örökség*: Györffy György: A magyar őskronika és az emberi emlékezethatár; Makk Ferenc: Kelet és Nyugat között; Veszprémi László: Szent István, a térítő a hazai krónikás hagyományban; Prokopp Mária: Szent István király az itáliai trecento festészetében. *II. „Rex Apostolicus” és a „Patrona Hungariae” – a barokk Szent István-kultusz fordulatai*: Molnár Antal: Szent István és Ragusa; Kruppa Tamás: Szent István kultusza a Báthoryak Erdélyében; Sárközy Péter: Magyar szentek ábrázolásai itáliai templomokban, műemlékekben; Boris Nikšić: Szent István mint illír szent; Bene Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában; Fazekas István: Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa; Kovács József László: A német barokk Szent István-képe Sigmund von Birken Mausoleum-fordításában; Szörényi László: Tarnóczy István Szent István-életrajza, a „lapidáris stílus” remekműve; R. Várkonyi Ágnes: Szent István hagyomány II. Rákóczi Ferenc állameszméjében; Tasi Réka: Csúzy Zsigmond Szent István-prédikációi; Szabados György: Párhuzamos gondolatok Attiláról és Szent Istvánról; Pintér Mária Zsuzsanna: Szent István alakja a régi magyar drámai irodalomban; Szilárdfy Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában; Knapp Éva: A Szent István-ikonográfia megújítási kísérletei a 17–18. századi sokszorosított grafikákban; Tüskés Gábor: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa. *III. A recepció körei: a hagyomány szétterjedése és alászállása*: Szelestei Nagy László: Az erdélyi ferencesek Szent István-képe 17. századi prédikációkban; Szentmártoni Szabó Géza: „Hol vagy István király?” Richard Pražák: Szent István és az Árpád-házi királyok képe a régi cseh irodalomban; Sokcsévits Dénes: Szent István alakja a horvátoknál; Balogh F. András: Szent István alakja és a német irodalom történeti diskurzusának változása a 18–19. század fordulóján. Voigt Vilmos: Szent István alakja és a magyar folklór.

Imre Mihály: A Vizsolyi Biblia egyik forrása, Petrus Martyr. [Debrecen]: Tiszántúli Református Egyházkerület, cop. 2006. 156 p.

Pertus Martyr Vermigli (1500–1562) In duos libros Samuelis Prophetarum qui vulgo priores Libri regum appellatur D. Petri Martyris Vermilii Florentini ... (Tiguri, excud. Christophorus Froshoverus, 1564) című munkájának egy példánya a debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában található. A kötet (amely egy kolligátum, első része Wolfgangus Musculus *Loci communes*) jelentőségét az abban lévő magyar nyelvű kézírásos szövegek adják. A latin szövegeket egybevetve a magyarral azt mondhatjuk, hogy a magyar fordítás általában szorosán követi forrását. Összesen 25 fejezetből 451 verset teljesen vagy részlegesen fordított az ismeretlen fordító, megközelítőleg 540–550 sornyi szöveget. Ilyen terjedelmű bibliai szöveg kézíratos magyar fordítása ebből a századból másutt nem maradt ránk, ezért is tekinthetjük kiemelkedő jelentőségűnek Petrus Martyr kötetének bejegyzéseit. Imre Mihály szerint a szövegvizsgálat teljesen egyértelműen bizonyítja, hogy a könyvben lévő magyar nyelvű szövegek alapvetően megegyeznek a *Vizsolyi Biblia* szövegével. Feltételezhető, hogy a fordító az 1590 előtti egy-két évtizedben a Hegyalja és a Felvidék térségében tartózkodott, s tudomást szerzett a bibliafordítás munkálatairól, s abba belekapcsolódva annak maga is részesévé vált.

Kakucs Lajos: Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest: METEM, 2006. 328 p. (METEM-könyvek, 52.)

Kakucs Lajos az úti élmények és a témával foglalkozó írások hatására döntötte el, hogy a nyugati szakirodalom számára megpróbálja összefoglalni a kelet-európai, s kiemelten a magyarországi Szent Jakab hagyományokat. Ezzel párhuzamosan arra törekedett, hogy a szent apostol tiszteletének összeurópai története mellett összefoglalja a Santiago de Compostela felé vezető zarándoklatok kialakulását és az ehhez kapcsolódó hagyományokat. A kutatási eredmények figyelembe vételével és a Szent Jakab, Szent Egyed, Szent Lénárd patrocíniumú templomok jelzésével utal a távoli Santiago de Compostela felé irányuló középkori zarándoklatokra és ezeknek a gyakran csak feltételezett útvonalaira. A kötet tartalma: Kelet-európai epizód; Szent Jakab kultuszának magyarországi elterjedése; A nyugat-európai zarándoklatok; Szent Jakab emlékek a középkori Magyarországon.

Kelemen Miklós–Saliga Irén: Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Gond. Gergely Felicián és Zombori István. Budapest: METEM, 2006. 369 p. (METEM-könyvek, 57.)

Az Unitárius Értesítő és az Unitárius Élet az unitárius egyház két fontos folyóirata, melyek hittételek és jelentősebb egyházi események bemutatására vállalkoztak.

Kovács Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig. Közread. Szepesi Zsuzsanna. Budapest: Seebergi Sasváry Z., 2006. 104 p.

Az esztergomi egyház írás-, könyv- és könyvtárkultúráját a 11. századtól kísérhetjük végig. A történeti események adják a szerzőnek a korszakolást: 1. a 11. századtól 1543-ig, Esztergom török uralom alá kerüléséig; 2. 1543-tól 1820-ig a nagyszombati tartózkodás a káptalannal együtt; 3. 1820-tól napjainkig újra Esztergomban. Jelen kötet az első két korszakot fogja át. A függelékben rövid megjegyzésekkel közreadja a könyvtárban őrzött 45 kódex jegyzékét.

Könyves műveltség Erdélyben. Szerk. Bányai Réka. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2006. 268 p.

A Teleki Téka műhelye *Könyves műveltség Erdélyben* címmel 2004 szeptemberében tudományos ülésszakot rendezett Marosvásárhelyen. A kötet az elhangzott tanulmányok szerkesztett változatát adja közre, ezek közül néhány: *V. Ecsegy Judit*: Könyvek és könyvnyomatok I. Apafi Mihály korában (1661–1690); *Verók Attila*: Az erdélyi szász polgárság 16–18. századi könyvjegyzékeinek olvasmánytörténeti tanulságai; *Baricz Ágnes*: Régi könyvek és használatuk. A könyvek használata és reprezentációs értéke Veresmarti Mihály 17. századi konvertáns prédikátor esetében; *Emödi András*: A pálos rend tövisi kolostorának könyvtára a 18. században.; *Rácz Emese*: A nagyenyedi Bethlen Könyvtár minorita gyűjteménye; *Biró Gyöngyi*: A kolozsvári unitárius intézményi könyvtárak története a 18. században; *Kurta József*: Vagyon egy énekes graduálja is az eklézsiának... Kézírtas graduálok az erdélyi református egyházközségi könyvgyűjteményekben; *Györfi Dénes*: Bod Péterre vonatkozó dokumentumok a Nagyenyedi Bethlen Könyvtárban; *Dana Doltu*: Studii de ornitologie în ediții bibliofile din secolul al XVIII-lea prezente în patrimoniul Bibliotecii Brukenthal: Brisson și Buffon; *Gabriella Zsigmond*: Tipărituri englezești din secolul al XVIII-lea în colecția baronului Samuel von Brukenthal; *Olga Șerbănescu*: Tipărituri „Froben” în Biblioeca Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Luxemburgi Zsigmond: művészet és kultúra 1387–1437: kiállítás: Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18–június 18. Szerk. Körber Ágnes; szöveg Papp Szilárd. Budapest: Szépművészeti Múzeum, 2006. 96 p.: ill.

A *Sigismundus – rex et imperator* címmel megrendezett kiállítás katalógusa. Peter Moraw: Monarchiák kontinense – Európa története 1380 és 1440 között. Draskóczy István: Luxemburgi Zsigmond és Magyarország. Marosi Ernő: Reformatio Sigismundi – Művészet és politikai reprezentáció Luxemburgi Zsigmond környezetében. I. Az Anjou örökség. II. Luxemburgi Zsigmond

portréja. III. Pecsétek és pénzek. IV. A sárkányos lovagok világa. V. Hatalom és diplomácia. VI. Utódok és emlékezet. VI. Zsigmond országának művészete: az internacionális gótika.

Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények: [2006]. Főszerk. Ujváry Gábor. Felelős szerkesztő: Kerekes Dóra. Budapest: Balassi Bálint Intézet: Klebelsberg Kuno Alapítvány: Magyar Országos Levéltár: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság: Országos Széchényi Könyvtár, 2006. 363 p.

A kötet tartalma: *Füreder Balázs*: Magyar torta tizenkét személyre; *Pesti Brigitta*: *Jesuita practica* és *A Pápista Római Vallás*. Medgyesi Pál egy kötetéhez hozzáfűzött, kéziratos antijezsuitikák; *Viskolcz Noémi*: „*az Szegény Urnak és az Nagyságos familiának örök emlekezetire*” Esterházy Miklós nádor *castrum doloris*ának történetéhez; *Szabó András Péter*: Egy újabb adalék az *Innocentia Transylvaniae* megjelenését követő vitához; *Németh S. Katalin*: Székely László verses önéletírása; *Bujtás László Zsigmond*: Apáti Miklós egy ismeretlen verse a *Hortus Malabricus*ban (1698); *Kerekes Dóra*: Kémek vagy keresztény menekültek?; *Nagy Zsuzsanna–Fodor Zsuzsanna*: Magyar főurak levelei a zágrábi püspökökhöz (1611–1703); *Lázár Balázs*: Báró krajovai és topolyai Kray Pál tábornagy végrendeletei; *Debreceni-Droppán Béla*: A Magyar Nemzeti Múzeum első magyar nyelvű szolgálati utasítása és házirendje (1845–1846); *Hermann Róbert*: Puky Miklós kormánybiztos iratai (1849. február 14.–június 22.); *Sas Péter*: Kedves István kolozsvári apát-plébános (1782–1864) végrendelete és naplója; *Seres Attila*: Példás összefogás vagy veszélyes precedens? Magyar diplomáciai jelentések a bukovinai Józseffelva leégéséről és újjáépítéséről (1939); *Ujváry Gábor*: Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról; *Szentmártoni Szabó Géza*: Balassa Menyhárt, Balassa II. András és Balassa Zsuzsanna lappangó portréi. – Kutatási beszámoló: *Bessenyei József*: A Vatikáni Könyvtár Ottoboni gyűjteményének Ottob. Lat. 2746 jelzetű kódexe.

Magyar Katolikus Lexikon. XI. köt. Pob–Sep. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat, 2006. LXXXVIII, 89–1019 p.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. V. Jordánszky-kódex–kolostorépítéset. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2006. 496 p.

A lexikon 5. kötetének címszavaiból: jóslás, jövevényszavak, Kájoni János, Káldi György, kalendárium, kalocsai Főszekesegyházi Könyvtár, kálvária, kamalduliak, káptalani jelvény, karácsony, Károlyi Gáspár, kassai jezsuita egyetem, katolikus egyházi népének, katolikus egyházi zene, kegykép, keltezés, Kemény János, kenyér, képrombolás, kereskedelem, kereszt, keresztény időszámítás, kertművészet, a késmárki evangélikus kollégium könyvtára, királyi temetkezések, klarisszák, kódexfestés.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VI: középkor és kora újkor: kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2006. 495 p.

A lexikon 6. kötetének címszavaiból: a kolozsvári jezsuita egyetem, a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára, kommunikáció a másvilággal, konyha, kórház, koronázás, korvinakötések, kőfaragás, könyvbeszerzés, -tárolás, -nyilvántartás, könyvillusztráció, könyvkereskedelem, könyvkultúra és írásbeliség, körmenet, középkori falfestészet, középkori könyvfestészet, közigazgatás, közlekedés, lakóház, László király ikonográfiája, látomás, Legenda aurea, leltár,

Molnár Antal: A bátai apátság és népei a török korban. Budapest: METEM, 2006. (METEM-könyvek 56.) 169 p.

A kötet a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményeit és azok működését bemutató sorozat ötödik darabja. Molnár Antal ezúttal egy területileg és tematikailag is újszerű kérdést vizsgál: egy Tolna megyei apátság, pontosabban az apáti cím birtokosai és alattvalóik történetét a 17. században. A szerző a kanonoki réteg cím- és birtokszerző törekvéseinek kereteiben helyezi el a bátai apátság történetét. A pozsonyi káptalan levéltárában és más intézményekben feltárt

dokumentumokra építve mutatja be a bátai apátok birtokmegőrző törekvéseit, a jobbágyaikkal való kapcsolattartás technikáit, az adóztatás eredményeit és nehézségeit. Az apátság szerencsésen fennmaradt gazdag levéltára nemcsak a törökkori Tolna, hanem általában a magyar egyházi intézményrendszer hódoltsági jelenlétének is fontos dokumentuma, így a forrásokat a szerző közzéteszi az okmánytárban.

A bátai apátság levéltára a magyar irodalomtörténet szempontjából is kiemelkedik a hódoltsági egyházi javadalmak közül. Bátához kapcsolódik az egyetlen, kifejezetten a hódoltsági hívekhez intézett katolikus vallási munka, Vörösmarti Mihály *Intő s tanító levél* (Pozsony, 1639) című könyve. A református prédikátorból lett apát kötelességének érezte a bátaiai térítését is.

Molnár János: A Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség huszonöt éve, 1981–2006: évkönyv. Szeged: Szeged-Kálvin téri Ref. Egyházközség, 2006. 117 p.

Monok István – Buda Attila – Hapák József (fotó): A magyar bibliofília képekönve. Budapest: Korona Kiadó, 2006. 268 p.

Jelen kötet egyszerre könyv-, könyvtár- és olvasástörténeti kézikönyv, s egy gyönyörű képes album is. A színes fényképek a tulajdonosok könyveit, s tulajdonosi bejegyzéseiket mutatják meg; azt a beírást, amellyel a könyvekhez fűződő szoros kapcsolatukat, ragaszkodásukat is kifejezték. Egy általános olvasástörténeti bevezető után öt fejezetben olvashatunk a neves könyvgyűjtőinkről: 1) Az államalapítástól a XV. század végéig (pl. Szent István, Szent Gellért, Könyves Kálmán, Vitéz János, Janus Pannonius, Mátyás király); 2) Főpapi könyvgyűjtők a XVI–XVIII. századig (pl. Oláh Miklós, Telegdi Miklós, Mossóczy Zakariás, Batthyány József, Patachich Ádám, Klimó György, Esterházy Károly, Batthyány Ignác); 3) Tudós könyvgyűjtők a XVI–XVIII. században (pl. Zsámboky János, Dudith András, Bél Mátyás, Bod Péter, Pray György); 4) Főúri könyvgyűjtők a XVI–XVIII. században (pl. a Batthyány-, a Nádasdy-, a Bethlen, a Rákóczi-, a Zrínyi-, az Esterházy-család, Széchényi Ferenc, Jankovich Miklós); 5) A XIX. és XX. század könyvgyűjtői (Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Eötvös József, Ráth György, Vámbéry Armin, Babits Mihály, Borda Lajos).

Monok István–Hapák József (fotó): A bibliás Rákócziak. Az utószót írta: Dienes Dénes Budapest: Kossuth Kiadó, 2006. 131 p.

A Rákóczi-család 16–17. századi tagjai között több olyan személyt is találunk, akik jelentős mértékben támogatták a magyar és a magyarországi művelődéstörténetet: Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem és családjának mindkét ágának tagjai aktív patrónusi tevékenységet fejtettek ki: a katolikus Pál, s fia László, valamint a református I. György és két fia, II. György és Zsigmond. A Rákóczi-család igen sokat tett a magyarországi kultúra felvirágoztatásáért. Monok István rekonstruálja, hogy milyen bibliakiadásokat és -kommentárokat ismerhettek meg a Rákóczi-család egyes tagjai (Rákóczi Zsigmond és az őt követő két generáció), melyek azok a Bibliák, amelyek máig őrzik kezük nyomát. A korabeli források nagyon szűkszavúak és töredékesek, a Rákóczi-család könyvtáráról teljes katalógus nem maradt fenn, így részleges összeírásokból, hagyatéki leltárakból, levelekből kell összeilleszteni az adatokat. Az igényes kivitelű kötetben olyan könyvekről láthatók fényképeket, amelyek a család tulajdonát képezték, s amelyekben bejegyzéseik is benne vannak; ebből a szempontból I. Rákóczi György emelhető ki, akinek szokása volt beírni kötetéibe azt a dátumot, mikor az olvasásnak nekifogott, majd ez egyes könyvek végére a dátumot és a helyet, amikor és ahol az adott könyvet befejezte: „Anno 1624 20 die Mai az en heg(iel)mes istenemnek engedelmebeol vegeztem el ez keoninek olvasast Telkibanian 11 es 12 ora keozeot kiert legien aldat az eo niag neue mind eoreokeon eoreoke Amen Amen Amen”.

Nagy Márta: A bizánci ikontól a nyugati barokkig: tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről = Apo tis vyzantines eikones os to dytiko mparok : meletes gia tin ekklesiastiki téchni tis ellinikis diasporas. Fotó: Dömötör Mihály. Budapest: Zuglói Görög Önkormányzat, 2006. 191 p.

A válogatás szempontjával az szolgál, hogy a magyarországi görögség és a velük szoros közel-ségben élő makedovalchok vallásgyakorlásával kapcsolatosan létrejött egyházművészeti tárgyak minél több típusa kerüljön bemutatásra: Görögök a Jászkunországban. Jászszági görög kereskedő szentföldi zarándoklata és zarándokikonja a 18. századból. Jászkunországi görög sírkőformák. Jankováczi Miklós fafaragómester egri műhely. Asszimilációs utak a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetében. A magyarországi görög diaszpóra ikonfestészet a Sinák korában. Ortodox templomépitészet a 18. századi Magyarországon. Szent Heléna palmaággal metabizánci ikonfestészetben. Krisztus, nagy Főpap ikonográfiai típus magyarországi megjelenéséről. Szent Naum ikonográfiája a ráckevei festőcsoport ikonjain.

Óze Sándor: A határ és határtalan: Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar út-közözné népeességénél. Budapest: METEM, 2006. 365 p. (METEM-könyvek, 54.)

A kötetben megjelenő tanulmányok egy témakörhöz, a korai nemzettudat vizsgálatához kö-tődnek – írja a szerző bevezetőjében. Nem egy kultúra- és a tudatformáló közösségi elitet, hanem a végvárak katonaságának tudatát és más csoportokhoz való viszonyát vizsgálja. Időhatára azt a negyven évet fogja át (1526–1566), melyben a magyar társadalom még nem eszmél rá, hogy meg-változhatatlanul, hosszú időre végeggé válik a kényszerpálya. Földrajzi határként a török hó-doltságot választotta, ennek a határterületnek a kialakuló vallási-szellemi-identitásbeli mozgás-törvényeit ragadja meg. A tanulmányok három fő fejezetbe vannak rendezve: 1) A 16. századi magyar határvidék mozgástörvényei (pl. A „kereszténység védőpajza” vagy „Az üllő és verő közé szorult ország”; Adatok a reformáció elterjedéséhez a Nádasdy-uradalomban; A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon; Hadiprédikáció Magyarországon a 16–17. században Bornemisza Péter, Pázmány Péter, Tolnai Mihály és Nagyar József művei alapján); 2) Meghasonlított kereszténység és a határvidék (pl. Szegedi Kis István és a katonák; A török és Wittenberg, a hódoltsági reformáció iszlámképe); 3) Apokaliptika és nemzeti mítoszok (Apokaliptika és nemzettudat a 16. századi Magyarországon; Mámor, mítosz, amnézia).

The register of a convent controversy, 1517–1518: Pope Leo X, cardinal Bakócz, the Augustinians and the observant Franciscans in contest = A körmendi kolostorper jegyzőkönyve, 1517–1518: X. Leó pápa, Bakócz bíboros, az ágostonosok és az obszerváns ferencesek vitája. Ed. by Gabriella Erdélyi. Budapest; Rome: PPKE Egyháztört. Kutcsop., 2006. LXXXVII, 228 p., [10] t. (História könyvtár. Okmánytárak) (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 2., 1.)

A vatikáni könyvtárból került elő az a kötet, amely a körmendi kolostorért egykor folyt peres-kedés jegyzőkönyve. A per főszereplői a kolostor régi lakói, az Ágoston-rendi remeték voltak. 1517-ben Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek hanyag és botrányos életükre hivatkozva vizsgálatot indított ellenük. Rövid időn belül el kellett hagyniuk a kolostort, helyükre a ferencesek érkeztek. Az ágostonosok az Apostoli Szentszékhez fordultak kolostoruk visszaszerzése érdekében. Fellebbezésük hatására X. Leó pápa elrendelte az ügy helyi kivizsgálását. A jegyzőkönyvet olvasva nemcsak a barátok, hanem a körmendi és környékbeli lakosság mindennapi életéről és vallási kultúrájáról is sok mindent megtudhatunk.

Regnier, Adolphe: Szent Márton élete. Repr. kiad. [Budapest]: Barnaföldi G. Archivum, [2006]. 196 p.

Szent Márton 316/317 körül pogány római családban született a pannoniai Sabariában, Szombathelyen. 15 éves korában besorozták a római hadseregbe, majd Galliába ment, ahol megkeresztelkedett, s kilépett a hadseregből. 371/372-ben tours-i püspökké választották. Minden év-

ben sorra látogatta a vidék egyházközségeit. Újszerű kezdeményezésével a felkeresett tanyákat és falvakat kezdetleges egyházközségi hálózatba szervezte. Tours-i sirja híres zarándokhely.

Regula oculorum: fotográfiák bencés szerzetesek hagyatékából: photographs from the legacy of Benedictine monks. Szerkesztői és az utószó szerzői Bogdán Melinda, Bán András. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2006. 109 p.

A *Regula oculorum* nemcsak a képkeltő bencés gondolkodásmódot jelenti, hanem olyan esztétikai minőséget is, amely a képtapasztalás meditatív lehetőségét adja a szemlélőnek. A válogatás az összeállítók reményei szerint olyan „optikai ingerlő”, amely kontemplációra bírja a nézőt.

A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának jubileumi évkönyve. Összeáll. Sinkóné Tóth Zsuzsanna. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Gimnázium és Általános Iskola, 2006. 126, [2] p., [16] t.

Készült az iskola fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, mely az iskola jelenét is múltját mutatja be rövid írásokkal, színes fényképekkel.

Schmitz, Philibert: A bencések civilizációs tevékenysége. Pannonhalma: [Pannonhalmi Főapátság], 1998-. 3. köt. A kezdetektől a XII. századig. 2006. 483 p. (Rendtörténeti füzetek, 10.)

Első könyv: művészeti tevékenység: építészet, szobrászat, festészet és miniatúra, ötvösművészet és zene. Második könyv: a bencés lelkiség: liturgia, a mise és a zsoltó, a liturgikusok, a bencés lelkiség: általában és a szokások, a 12. század egyházi szerzői, lelkiségi szerzők a 13. századtól a Trentói Zsinatig, a Trentói zsinattól a 18. század végéig terjedő időszak szerzői, a 19. és a 20. század lelkiségi szerzői.

A két kötet szerves egységet képez, azonos korhatáron belül mozog. Az első témája a bencések gazdasági és szellemi tevékenysége.

Sólymos Szilveszter: Gyórszentmártoni olvasókönyv az 1650–1950 közötti korból. Pannonhalma: [Pannonhalmi Főapátság], 2006. 466 p.

Sajátos jellegű olvasókönyvet olvashatunk, írja a bevezetőben Sólymos Szilveszter, hiszen a könyv a település múltjának 300 évébe kíván némi betekintést nyújtani. Egy-egy jelenetet villant fel, s ezen kis írások képezik a történelmi olvasókönyvet. A kötet fejezetei: Vázlatos képek a múltból. Indul az élet a török után – telepítések, szabályzatok. Gyórszentmártoni végrendeletek a 17–18. századból. Panaszlevelek, kérelmek az Urasághoz. Szerződések és érdekelletétek az apátság és a város között. Igazságszolgáltatás, börtönügy. Babonák – betlehemezés – népszokások. Élet a 18. században három perjelnapló és egy pincefelügyelő írásai tükrében. Az egyházi élet: templomok és hitélet. Az iskola Gyórszentmártonban. Közigazgatás – község Gyórszentmártonban. Kultúra – újságok – egyletek. Orvos és gyógyszerár. A mindennapi élet: kellékek és áruk. Iparosok és kereskedők Gyórszentmártonban (Ress Árpád közlése). Gyórszentmártont érintő néhány kiragadott esemény a 19. századból, főleg a perjelnaplókból. Gyórszentmártoni születésű bencések. Gyórszentmártoniak visszaemlékezései szülőfalujukra. Gyórszentmárton helység pecsétjei.

Sümei György: Szakrális emlékek a Duna-Tisza közéről. Fotók: Dömötör Mihály. Budapest: METEM, 2006. 247 p. (METEM-könyvek, 55.)

Kiskunsági madonnák – A plasztikai kör darabjainak előkerülési helyei főként a Kiskunság déli részén, illetve a Jászságban találhatóak. Az alsó Kiskunságba jutott katolikus népesség lehet az egyedüli használó közege a szobroknak. A Kiskunsági madonnák alapkérdései: mikor és hol készültek, kik voltak a készítőik, és megrendelőik, hol és hogyan használták őket, milyen formabeli változatosságot mutatnak a típuson belüli altípusok és osztályaik, milyen képekhez, mintaképekhez, szobormintákhoz állnak legközelebb, hogyan változott elnevezésük, milyen korban nevezhetők meg a rokonemlékek. A Kiskunsági madonnák használói a katolikus jászok, a

Jászságból betelepült alsó kiskunsági népesség. A szobrok előkerülési helyeit figyelembe véve feltehető, hogy a Jászságban is használták őket, sőt, készíthettek ott is ilyeneket. A szoborcsoport használata, elhelyezése tekintetében három színteret különböztethetünk meg, a legnagyobb számban a magánszféra, a magánajtatosság, a katolikus népesség közvetlen lakókörnyezet fogadta be és őrizte meg a szobrokat.

Szabó Ádám: Pannoniciani sacerdotēs: a szervezett vallási élet principatuskori vezetői. Pécs: PTE BTK ÓRT, 2006. [4], 294 p. (Specimina nova dissertationum ex Instituto Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis. Supplementum, 6.)

Az alábbi összeállítás alapvetően a felírtos forrásanyagot tartalmazza. Feltárja általánosabb összefüggéseiket és időrendben, tematikusan és területileg összegzi őket, ezzel is segítséget nyújtva a további kutatásoknak. A kötetben csak a jogilag szabályozott rendszerben létező papi tisztségek pannoniai viselőiről van szó – ők a maguk közegeben papi testületet képeztek vagy képviseltek, és hivatalaik egy-egy város és tartomány, ill. később tartományok vallási intézményeit, azoknak személyi részét alkották. A pannoniai tartományok és városok principatus-kori vallási életét irányító papságról összefoglaló munka még nem készült, ezt a hiányt szeretné e kötet pótolni. Négy fejezetben tárgyalja a felírtos források által megismert személyeket, a tartományok és a városok papságát: 1) a forráshelyzetet és a papi személyek életútját mutatja be; 2) az egyes papi tisztségek általános pannoniai jellemzőinek részletezése következik; 3) a pannoniai tartományok városainak papságáról szól; 4) a tartománygyűlések és a tartományi főpapok történetét tartalmazza.

Szakács Béla Zsolt: A Magyar Anjou legendárium képi rendszerei. Budapest: Balassi, cop. 2006. 321 p., [32] t.

A Magyar Anjou Legendárium a középkori Magyarország egyik leggazdagabban díszített kódexe volt, mely mára Amerikától Oroszorszáig, négy ország hat gyűjteményébe szóródott szét. A jelenleg ismert 58 legendát hatodfélszáz képen bemutató luxuskézirat az ikonográfiai kutatás máig kimerítetlen kincsesbányája. A monográfia a teljes kódex feldolgozását nyújtja három szinten: megvizsgálja a szentek kiválasztásának szempontjait, az egyes legendák ikonográfiai sajátosságait, és a rendszeresen visszatérő képtípusok jellegzetességeit. A Legendárium olyan világi vagy nem skolasztikus beállítottságú egyházi réteghez köthető, amelyik fogékony a vallásosság új jelenségeire, és amelynél a kódex kontemplatív és didaktikus vonásai nem tévesztenek célt. Kivitelezését olyan gazdagság jellemzi, amely élesen megkülönbözteti valamennyi rokon képes kódextól. 14. századi könyvfestészetünk e kiemelkedő emléke ezáltal a magyar Anjouk udvari kultúrájára, szellemi beállítottságára is fényt vethet. Létrejötté annak köszönhető, hogy az új vallásosság, az újszerű képfelfogás és az udvari reprezentáció igényeinek egyaránt eleget tett.

Szegedi Kis István Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium jubileumi évkönyve, 1552–2002. Szerk. Szabó Endréné. [Békés]: Szegedi Kis István Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium, [2006].

Az iskola jubileumi kötetében az iskolatörténeti írások, visszaemlékezések olvashatók, valamint összeállítások a diákok, a tanárok, valamint az iskola életéről.

Szilágyi István: A selmecebányai kálvária és ábrázolásai. Sajtó alá rend. Zombori István. Budapest: METEM, 2006. 76 p.

Selmecebánya (Schemnizium, Schemnitz, Banská Štiavnica) az egyik legfontosabb alsó-magyarországi bányavárosunk volt, ma Szlovákiához tartozik. A város északkeleti részén, a zárt várostestén kívül épített, máig fennálló kálvária a maga korának egyik legnagyobb szerűbb alkotása. Számos leírás és ábrázolás maradt fenn róla, ezek azonban csak általános jellegű tájékozódásul szolgálnak. A ma ismert Kálvária-együttes részletes ikonográfiai elemzésétől beható helyszíni vizsgálatok hiányában a szerzőnek el kellett tekinteni. Az épületek, azok elrendezése, teljesen el-

pusztult külső- és csak részben fennmaradt belső díszítései, berendezései mellett az ikonográfia egységéhez azok a hordozható szobrok és más mobil tárgyak is hozzátartoztak, amelyek ma valószínű már hosszú munkával sem volnának felkutathatók. Ikonográfiai szempontból a figyelmet a szerző szerint főleg a stációk ábrázolásaira kell fordítani, hiszen ezek a kálvária legkarakteresebb elemei, s bizonyos kapcsolatok ezek összehasonlító vizsgálatával valószínűsíthetők. A kötetben a Kálvária ábrázolásainak felsorolása szerepel.

Terei György: Kána falu Árpád-kori temploma és temetője: Budapest, XI. kerület, Kőérberek-Tóváros = Die Arpaden-Zeitliche Kirche mit Friedhof des Dorfes Kána. Budapest: [KÖH], 2006. 16 p. (Régészeti értékeink, 16.)

2003 szeptemberében kezdődött meg a régészeti feltárás Budapest délnyugati részén, a XI. kerületben. A közel két éves munka folyamán a területen az újkőkortól a középkorig 8000 különböző korú tárgy és 1077 középkori sír került elő. Az Árpád-kori emlékek feltárása során 15–16 hektár nagyságú falu bontakozott ki, melynek közel kétszáz földbe mélyített házat, több száz kemencéjét, tároló és hulladékgyűjtőt, valamint házakat, telkeket elválasztó árkokat sikerült feltárni. A faluról közvetlen okleveles adattal nem rendelkezünk. Az 1325-ben kiadott Nevegy falu határleírásában szerepel a terület Kána megnevezéssel. A középkori Kána falu Árpád-kori temploma és templom környéki temetője 2004 óta egyedi műemléki védettség alatt áll.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület babiloni fogsága: dokumentumok, 1948–1957. Szerk. Baráth Béla, Dienes Dénes, Misák Mariann. Miskolc; Sárospatak: Tiszáninneni Ref. Egyházker., 2006. 154 p.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület megszüntetésére vonatkozó dokumentumokat gyűjtötték össze a kötet szerkesztői: A miskolci lelkipásztorok memoranduma, 1956. szeptember 24. Tervezet a Tiszáninneni Egyházkerület önállóságának visszaállítása érdekében hozandó zsinati tanácsi határozatra nézve, 1956. november 28. Kivonat a Magyarországi református Egyház Zsinati Tanácsa 1956. december 21-én Budapesten tartott ülésének jegyzőkönyvéből. Körlevél a Tiszáninneni Egyházkerület Elnökségétől, 1956. december 29. Jogi állásfoglalás Enyedy Andor püspök tisztségbe való visszahelyezésével kapcsolatban, 1957. január 8. A Selyebi Református Egyházközség felterjesztése, 1957. január 23. A kötet a diabolikus természetű diktatúra ellen felkelt magyar nép forradalmának és a Tiszáninneni Református Egyházkerület önállósága visszaállításának 50. évfordulóján jelent meg.

Toma: Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium = History of the bishops of Salona and Split. Ed., transl. and annot. by Damir Karbic, Mirjana Matijevic Sokol and James Ross Sweeney; latin text by Olga Perić. Budapest; New York, [N.Y.]: CEU Press, 2006. XLIV, 404 p. (Central European medieval texts, 4.)

Valter Ilona: Rómer Flóris Ferenc (1815–1889). Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2006. 35 p. (A magyar műemlékvédelem nagyjai. Életrajzok, visszaemlékezések I.)

Rómer Flóris a 19. század nagy polihisztorainak egyike, aki biológus, természetbúvár, numizmata, epigráfus, heraldikus, művészettörténész volt egy személyben, s benne tiszteljük a műemlékvédelem és a magyar régészet egyik megalapítóját.

Varga Júlia: A Nagyváradi Jogakadémia (1780–1848) és a püspöki szeminárium (1741–1848) hallgatósága. Budapest: ELTE Lvt., 2006. 327 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, 4.)

A Nagyváradi Jogakadémia, mint a váradi tankerület élén álló legmagasabb fokú képzést nyújtó tanintézet, lehetőséget biztosított a régió nemesi és tehetősebb polgári rétegeiből származó ifjai számára, hogy gimnáziumi tanulmányaik befejezése után vagy csak belekóstolnak a felsőbb ismeretekbe, vagy azokat alaposan el is sajátítják. 1780 novemberében nyílt meg a régi püs-

pöki palotában, a jogi fakultás 1788. június 3-ai rendeletével hozta létre a Helytartótanács. Ezentúl a bírói és a közigazgatási hivatalok elnyerésének alapfeltétele a jogi tanfolyam szabályszerű elvégzése – szól az alapítás indoklásában. Varga Júlia a vizsgált időszakból összesen 4356 diák adatait gyűjtötte össze. A 18. század elején a váradi egyházmegye alsópapságának képzése Kassán folyt. Ezen akart változtatni Csáky Miklós püspök, aki a legfontosabb feladatának tartotta egyházmegyéje számára egy saját papnevelő intézet létrehozását. A szeminárium az 1741/42 tanévben indult meg. Patachich Ádám püspök újjászervezte a szemináriumot, s egy könyvtár felállításával is segítette az oktatást. 1784-ben II. József elrendelte az egyházmegyei szemináriumok megszüntetését, de hat év múlva, 1790-ben újraindulhatott a papképzés. 509 teológus hallgató nevét és adatait sikerült összegyűjteni.

Vásárhelyi Judit, P.: Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: Előzmények és fogadtatás. Budapest: Universitas, 2006. 245 p. (Historia litteraria 21.)

Molnár Albertben is megfogalmazódott a magyar nyelvű biblia kiadásának gondolata; először Johann Piscator munkáját szerette volna lefordítani magyar nyelvre, s ideálisnak azt tartotta volna, ha az a zsoldárokkal és a katekizmussal együtt jelenik meg. Hamarosan rájött, hogy szükségtelen a fordítás, elég csak néhány helyen „megjobbítania” a *Vizsolyi Bibliát*, és az újrakiadásnál figyelembe kell vennie a németországi kálvinista bibliai filológia legkorszerűbb alapmunkáit. 1608-ban megjelent a *Hanaui Biblia*, a Vizsolyi Biblia javított kiadása, immár negyedréte formátumban. Molnár Károlyi Gáspárt és munkáját tiszteletben tartva hajtott végre kisebb módosításokat: egységesített és kiegészített, s ha szükséges volt, a teljesség érdekében fordított is. Az újabb magyar nyelvű Biblia kiadásának kedvező fogadtatása volt mind Magyarországon, mind Németországban. Újdonságnak számított, hogy 1607-ben megjelent *Zsoltárkönyve (Psalterium Ungaricum)* és *Kis Katekizmus*a bibliakiadásába is bekerült. Igen hamar elfogyott az 1500 példány (akárcsak korábban Károlyi bibliafordítása, amely 700–800 példányban jelent meg), így szükségessé vált az újabb kiadás. Az *Oppenheimeri Biblia* 1612-ben jelent meg (2000 példányban), immár nyolcadrét, „kisdéd formában”; így csökkent az ára, s könnyebben lehetett hordozni is. A Biblia ezen harmadik kiadásával olyan kötetet adott a hívek kezébe, amelyben együtt voltak olvashatók a Biblia könyvei, a zsoldárok, a keresztény hit igazságai, valamint az egyházi szertartások formái és szabályai: a Psalterium után ugyanis beillesztette a magyar nyelvre fordított, teljes Heidelbergi Kátét és a pfalzi rendtartást.

A világ vallásai. Bevezető: Seán McLoughlin. [Budapest]: Ventus Libro, cop. 2006. 320 p. (Forráskönyvek

A színes fényképekkel illusztrált kis kötet a vallásokat földrajzi elrendezésben mutatja be: Ázsia, Afrika, Amerika, Közél-Kelet, Európa, Csendes-óceán.

Viskolcz Noémi: Reformációs könyvek: Tervek az evangélikus egyház megújítására. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, 2006. 376 p. (Res libraria 1.)

Viskolcz Noémi könyvében arra vállalkozik, hogy egy olyan érdekes csoport intellektuális életre világítson rá, amely a XVII. század első felében az egyházak által olya jelentősen befolyásolt civilizációs normáknak ellentmondott, azokat kritizálta és megszegte, s bírálatát röpiratokba és traktátusokba foglalva próbálta terjeszteni. A XVII. századi protestáns egyháztörténet egy marginálisnak tűnő, de mégis jelentős hatást gyakorló radikális rétegnek eszmévilágát és főként olvasmányait vizsgálja az 1630–1640-es években. A jelenség szorosan összefügg a „XVII. század válsága” paradigmával, melyet csak leszűkített értelemben, az evangélikus egyház XVII. század első felében bekövetkezett krízisére alkalmaz. Ez az elméleti keret adott lehetőséget, hogy az adatáradatot beépítve az eddigi képbe, tágabb eszmétörténeti összefüggések értelmezésére és értelmezésére is vállalkozzon. A kötetben részletesen foglalkozik az evangélikus vallású Johann Permeierrel, műveivel, s a hozzá kapcsolódó kéziratokkal; ezek gazdagon tartalmaznak információkat olvasmányokra és könyvekre vonatkozóan. A szerző összefoglalást ad a korabeli protestáns cenzúrázási technikákról, s arról, hogy hogyan terjedtek a tiltás ellenére is a könyvek. Eb-

ben az egységben kiemelkedő jelentősége van a kiadónak, Matthaeus Meriannak. A kötetben kitér Johann Arndt 1642–1643-as frankfurti Postillájának Permeier által vezényelt és Pozsonyból finanszírozott kiadástörténetére is.

A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár. Szöveg: Urbán Gusztávné. Fotók: Hapák József. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Reguly Antal Műemlékkönyvtár, 2006. 32 p.

A műemlékkönyvtárak feladata, hogy a jelentősebb régi könyvgyűjteményüket eredeti helyükön és lehetőleg eredeti elrendezésükben őrizzék meg és mutassák be. A Reguly Antal Műemlékkönyvtárnak is ez az elsőrendű célja. A 12. századi alapítású zirci monostor a 16. században a törökök terjeszkedése és a végvári küzdelmek miatt több mint 150 évre teljesen elnéptelenedett. 1659-ben a zirci apátság birtokait az alsó-ausztriai lilienfeldi apátság szerezte meg, apátja 1701-ben pénzbeli megváltás ellenében átadta Zircet a sziléziai Heinrichau (ma Henrykow, Lengyelország) apátjának. Az első 13 házat a Sziléziából küldött német telepesek 1701–1704 között építették, amelyek a Rákóczi-szabadságharcban leégtek. 1715 és 1718 között ismét elkészült 28 lakóház, s ettől kezdve Zirc fejlődése töretlen. Az új rendházat a régi apátság romjainak közelében építették fel 1727–1733 között. A terveket Witwer Atanáz, tiroli származású karmelita szerzetes-építész készítette. A munkát előbb bécsi, majd budai kőművesek végezték. A monostornak 1814-től volt saját apátja Dréta Antal személyében. A könyvtár története az apátság történetével alakult. A Sziléziából hozott könyvek képezték az állomány alapját. Az 1815-ben készített első katalógus 3800 címer sorol fel. A könyvtár állománya, lelkes könyvtárosainak köszönhetően (Szabó Ottmár nevét emelhetjük ki) a XX. század elején már 60.000 kötetre nőtt. 1950-ben a ciszterci rend működését is betiltotta az államhatalom. 1989-től teljes egészében a Ciszterci Apátság tulajdona az épület. 1953 óta a zirci könyvtár felügyeletét az Országos Széchényi Könyvtár látja el. 1955-ben nevezték el e könyvtárat Zirc szülöttjéről, a neves nyelvudósról, etnográfusról, Reguly Antalról.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

FARKAS GÁBOR FARKAS

A NAGYSZOMBATI EGYETEMI KÖNYVTÁR AZ ALAPÍTÁSKOR

Országos Széchényi Könyvtár, Scriptum Rt.

(A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai III.) Budapest–Szeged 2001. 258 oldal

A szerző a kötet élére bevezető tanulmányt írt „*Az Egyetemi Könyvtár ősállománya*” címmel. Amire a főcím és az alcím utal: ez a könyvkatalógus azokat a köteteket veszi számba, amelyeket a mai budapesti Egyetemi Könyvtárban őriznek, s amelyek a mai budapesti tudományegyetem elődintézményében, *a nagyszombati egyetem könyvtárában annak alapításakor, 1635-ben már megtalálhatók voltak.*

A jezsuiták az esztergomi érsek ekkori székhelyén, *Nagyszombatban* először 1561-ben telepedtek le, de 1567-ben eltávoztak. Később, 1586-ban a nyugat-felvidéki *Turóc* megyei Znióváralján szervezték meg rendházukat, majd 1598-tól kollégiumuk működött *Vágsellyén*. Ezt Pázmány érsek 1616-ban betelepítette Nagyszombatba, ahol rövidesen *a királyi Magyarország legjelentősebb katolikus oktatási intézményévé fejlődött.* (a „kollégium” a jezsuita terminológiában a rendház, a templom, valamint a gimnázium-akadémiai tagozategyüttes intézményét jelentette.) Mindhárom helyen könyvtár is létesült, illetőleg a turóci és a sellyei könyvállomány lett *az 1616-ban működését kezdő nagyszombati kollégium könyvtárának magja*, amely azután folyamatosan gyarapodott 1635-ig, az egyetemi oktatás megindulásáig.

A szerző ezért három csoportra osztotta az egyetemalapítás időpontját – 1635 – Nagyszombatban levő, ma Budapesten fellelhető köteteket. Az „*Antiquissima Turociensis*” csoportjába 45 kötet került, az „*Antiquissima Selliensis*” közé is 45 könyv tartozott, míg az „*Antiquissima Tyrnaviensis*”-be 159 kötetet lehetett besorolni. Összesen 249 tétel; köztük számos kolligátum is van. Ma, napjainkban tehát ennyit tudunk közülük kézbevenni.

A turóci anyagban *1586–1589* közötti beszerzésű volt 30 kötet; *1590–1598* között pedig 15 új kötetet helyeztek könyvespolcukra a turóci jezsuiták.

Sellyén egy kötetet szereztek be *1599*-ben, majd 14-et *1600*-ban, a következő évtizedben pedig 30-at.

Ezekből létesült a nagyszombati kollégium könyvtárának induló állománya, amely azután minden évben jónéhány új művel gyarapodott: *1630*-ig 63 kötetel, *1630–1635* között pedig 96 kötet volt a növekmény.

A szerző a korabeli katalógusok, illetve a possessor-bejegyzések alapján – korábbi kutatások eredményeit is felhasználva – pontosan leírja az egyes köteteket, összes szükséges és fontos adataikat gondosan regisztrálva.

Ami a kötetek *témáit* illeti: egyik nagy részüket a gimnáziumi–akadémiai oktatáshoz szükséges művek alkották. Grammatikai, retorikai, stilisztikai kötetek, a latin és görög klasszikus szerzők művei, filozófiai, etikai és teológiai könyvek, szentírás-kommentárok. De matematikai, csillagászati és más természettudományi könyvek, valamint történelmi és jogtudományi kötetek is szép számmal találhatók köztük. Népszerű középkori szerzők műveinek új, nyomtatott kiadásai éppen új szerepelnek, mint itáliai és más országbeli humanista szerzők kötetei, számos ősnymotatvány az 1400-as, 1500-as évekből.

1597-ből ismerjük az *első könyvtáros–prefektust*, a túróci időszakból. Az 1635 előtti nagyszombati kollégiumi korszakban „az iskola egy-két éves késéssel szerezte be a – valamennyi európai jezsuita könyvtárban megtalálható – legfontosabb műveket” – állapította meg a szerző. Az európai könyvkereskedelmi hálózatból való könyvvétel mellett sok kötet hagyatékból, illetőleg ajándékképpen került mindhárom könyvtár szekrényeibe.

A könyvek *nyelve* természetesen latin és görög. Kivéve két szerző három *magyar nyelvű kötetét*, ezek a nagyszombati korszakban kerültek beszerzésre. Az egyik Pázmányak Alvinci Péter ellen „Az igazságnak győzedelme” címmel írt vitairata, amely 1614-ben nyomtattak Pozsonyban; a másik szintén az érsek műve: „Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletéről” (Grác 1607). Ugyancsak protestánsok elleni irat Balásfy Tamás pécsi püspök műve, a „Csepregi iskola”, ez 1616-ban jelent meg Pozsonyban.

Természetesen igen sok a jezsuita szerző, de más érdekes személyiségek is találhatók a könyvírók között.

1622 körül szereztek be *Janus Pannonius* addig fellelt összes verseinek híres, *Zsámboky János* által 1569-ben Bécsben kiadott gyűjteményét. „Eredeti hártayakötés. Egy korabeli jegyzetdarab könyvjelzőként. Több pajzán Janus-epigrammát cenzúráztak áthúzással, illetve betintázással” – regisztrálta Farkas Gábor Farkas.

Szembeötlő a *távolí tájakról, az új földrajzi felfedezésekről* szóló művek jelenléte. Egy kolligátumban találhatók Bázelen 1532-ben és 1533-ban kiadott tanulmányok: „Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum”, „De rebus oceanicis et orbe novo”, „Legationis Babylonicae libri tres”, „De prima insularum in mari Indico sitarum, lustratione” (ez *Kolumbus Kristóf* munkája), „De legatione regis Aethiopiae ad Clementem pontificem VII.”, „De origine Turcarum”, „De origine Maomethis”. Ezt a kolligátumot 1615-ben vette meg a nagyszombati kollégium.

1600-ban került a sellyei könyvtárba a Lyonban 1594-ben megjelent kötet, Giovanni Pierio Valeriano műve: „Hieroglyphica seu de sacris Aegyptiorum aliarumque gentium literis commentarii”.

Kepler híres munkája 1609-ben jelent meg Prágában, nemsokára már Nagyszombatban is saját példányukat olvashatják a jezsuiták: „Astronomia nove, seu physica coelestis tradita commentariis de motibus stellae Maris.” Egy régi pápaellenes híresztelés új cáfolata 1614-ből Nicolaus Serarius jezsuita tollából: „Error popularis seu *fabula Ioannae*, quae Pontificis Romani sedem occupasse falso credita est”. 1632 előtt már a nagyszombati könyvtárban volt, akárcsak a következő angol szerző, William Rainolds furca című kötete: „*Calvinoturcismus*, id est Calvinisticae perfidiae, cum Mahumetana collatio, et dilucida utriusque sectae confutatio!”. Ez 1603-ban Kölnben jelent meg.

I. Miksa császárhoz intézett beszédek tartalmaz három uralkodó 1515-i bécsi konferenciáján az az 1516-ban kiadott bécsi kötet („*Orationes Viennae ad Maximilianum*

habitae...”), amelyhez Farkas Gábor Farkas ezt fűzte hozzá: „Szövegaláhúzások, tartalmi kiemelések, margináliák végig. 17. század elejéről magyar bejegyzés: „*Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka*”.

Végül még két magyar szerzőről. *Temesvári Pelbárt* hatalmas európai sikerű *Pomerium*-ának 1501-ben Hagenau-ban kinyomtatott kötetét 1590–1598 között szerezték be a túróci rendházban. Farkas Gábor Farkas szerint ezt 1644-ben még mindig ugyanott, Túrócon őrizték. Akkor viszont az egyetem 1635-i megnyitásakor nem volt Nagyszombatban.

Thúróczy János ugyancsak híres „*Chronia Hungarorum*”-át (Brno 1488.) 1590-ben ajándékozták a túróci könyvtárnak. Farkas Gábor Farkas jegyzete: „Szövegben aláhúzások, margináliák, tartalmi kiemelések végig a könyvön. A kötet végén történeti tárgyú és magán feljegyzések. Mátyás király képéhez megjegyzés: „*Oh Mathia, ha te mosthan élnél, gondunkról gondolnál*” ...

Farkas Gábor Farkas katalógusának – amely igen alapos, szakszerű munka, nagy nyeresége a könyvtártörténeti szakirodalomnak – utolsó tétele nem nyomtatott könyv, hanem egy kéziratos kötet: *Pázmány fizika-jegyzete*, amelynek anyagát 1598-ban és 1599-ben adta elő a gráci egyetemen. Ezt ő maga 1635-ben a nagyszombati egyetem könyvtárának ajándékozta, s ez lett a kollégiumból egyetemmé emelkedett intézmény könyvtárának tulajdonképpen legelső tétele. A korabeli könyvtáros ezt jegyezte a kötet első levelének rektójára:

„Hic tractatus philosophicus in libros Physicos Aristotelis et alios, ab ipso fundatore academiae, qui Graecii eos composuit et dictavit, collegio Tyrnaviensi donatus est. Anno 1635. *Vivat memoria cardinalis Pázmány!*”

Mészáros István

NÓGRÁD MEGYEI LELKÉSZEK ÉS TANÍTÓK DÍJLEVELEI. 1784–1804.

Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján 2002.

(Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 38.) 225 oldal.

A Nógrád Megyei Levéltárban őrizne egy szlovák nyelvű díjlevélgyűjteményt. Ezek az iratok az 1784–1804 közötti két évtizedben készültek, s *bennük rögzítették egy-egy Nógrád megyei szlovák anyanyelvű anyaegyház és filiáik evangélikus papjainak, illetve tanítóinak jövedelmeit*. A „díjlevél” mint okirat-műfaj a 20. század közepe előtti évszázadokban az egész országban szokásban volt mindhárom keresztény egyházban. Itt a nógrádi evangélikusok a díjlevelet „hívány”-nak nevezték. E gyűjteményben 41 hívány található, valószínűleg az utolsó elkészülte után, 1804 táján kötötték egybe őket.

Hitelesítésül mindegyik településen a díjlevelet aláírta az anyaegyház lelkésze, néhol más egyházi vezető is; valamint a helyi egyházi-világi közösség „civil” vezetői és képviselői: a bíró, a törvénybíró, a kisbíró, a gondnok s mások, valamint az egyházfő. Nevük mellett mindenütt kereszt található: nem tudtak írni.

A kiadvány az eredetileg szlovák nyelvű díjleveleket magyarul közli, *Révész László* evangélikus lelkész fordításában.

Mindegyik díjlevél első és legfontosabb része pontos részletességgel meghatározza, hogy hol található a papot és a tanítót megillető földek, telkek, kertek, szántóföldek, rétek;

mindenütt leírták a kenderföldek és a káposztáskertek helyét; sokhelyütt volt gyümölcsös kert, kukoricás vagy krumpliföld, néhol mákültetvény.

Azután felsorolják, hogy az egyházközség tagjai milyen személyes gabonajárandóságot, mennyi baromfit, tüzifát, mennyi pénzt tartoznak évente adni a papnak és a tanítónak. Sok településen volt sörfőzde: ebből is járt nekik bizonyos előírt mennyiség; borvidéken természetesen bort kellett adniuk.

Pontosan meghatározott volt a stóladíj, vagyis a kereszteléskor, házasságkötéskor és a temetések alkalmával adandó természetbeniek mennyisége, illetve pénzbeliek összege.

Érdekesekek – és számos néprajzi-népszokásbeli vonatkozást tartalmaznak – az egyes kiemelkedő ünnepnapokon tartott különféle gyűjtések a lakosság körében a pap és a tanító számára.

Karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor mindenütt volt *offertorium* azaz pénzgyűjtés a templomban; ennek kétharmada a lelkészé, egyharmada a tanítóé lett.

Régi nyugat- és közép-európai szokás volt a középkorban, hogy a tanító iskolásgyerekeivel egyes jeles napokon végigjárta a portákat, énekeltek, jókívánásokat mondtak s begyűjtötték az adományokat. Kivétel nélkül mindegyik nógrádi gyülekezetben élt 1784–1804 között a *balázsjárás* és a *gergelyjárás* szokása: az iskolások énekükkel keresték fel e napokon a falu lakosait, a gyűjtött élelmiszer a tanítóé lett.

Egy másik, mindenütt honos ősi középkori szokás volt a *kantáció*, de a 18–19. század fordulóján már iskolásgyerekek nélkül: vagy a tanító, vagy az egyházi látogatta meg a családokat karácsony, húsvét és pünkösd táján, számos helyen Márton-napkor is. A gyűjtött pénz és élelem a lelkészé lett.

A harmadik szokás a *koledálás* volt, ez a legtöbb faluban Vízkeresztkor és Úrnapján tartották. Eredetileg a pap saját maga látogatta végig híveit e napokon, akkorra azonban már csak az egyházi ment el az adományokért és osztotta szét 2/3–1/3 arányban a pap és a tanító között.

Néhány idézet: „a tanító Gergely-napkor tojás- és Balázs-napkor szalonna-adományban részesült” (28.old.), „Két koleda Háromkirálykor és Úrnapján, amelyekből két rész a tisztelendő úré. Az első pénzt, sajtot és tojást, tyúkot eredményez; a második pénzt, kolbászt, zabot és a lányoktól cernát eredményez” (62).

Egyes helyeken Mindenszentekkor, Simon-Juda napján is volt *offertorium*, Péter-Pálkor pedig koleda. Az egyik helyen „a Háromkirályok alkalmával tartott koleda helyett a falu egy aranyat ad” (137). Egy másik variáció: „Egy koleda van Újévkor, amely pénzt, zabot és kolbászt eredménye, ennek egyharmad része a rektoré. A sajt-koleda mind a tisztelendő úré. Jakab napja körül tartják, amikor is minden szállásról egy gomoly-sajtot adnak. Ez a sajtmennyiség aszerint szokott kicsi vagy nagy lenni, mennyi a szálláson levő juhok száma” (115).

Feltűnő, hogy nagy hangsúllyal emelik ki, ha a pap vagy tanító kertjében „*oltott*” vagyis *nemesített gyümölcsfák* találhatóak. Kedves kép egy lelkész környezetéből: háza mellett „oltott fákkal beültetett gyümölcsös kert, mellette zöldséges kert, az ablakok alatt virágos kertecske” (130). Egy tanító házatájaról: „Ehhez a kerthez 7 darab oltott körtefa is tartozik, úgynevezett királykörték és árpával érők” (23). Egy további pillanatkép: „Kert azaz az úgynevezett méhes a báránykarámnál, amelyben gyönyörű gyümölcsfák találhatóak” (63). Egy lelkész tulajdona: „a felső kertben van a méhes és a szilvás. Hely van még ott tőkültetésre” (81). A szilvaskertet sok helyütt emlegetik, alighanem a pálinkafőzés miatt is.

Csupán egy-egy faluban említik az adandó járandóságok között a borsót és a pohánka-kását (144), illetve a borsót és a lencsét (122).

Egy tipikus *lelkész-lak* 1800-ban: „Kőből újonnan épült, kivéve a boltíves részt. A régi bolthajtásban van egy szoba, éléskamra, alatta pince. Az új részben van a cselédszoba, utána konyha és végül középen a lelkész számára egy kisebb és egy nagyobb szoba” (25).

S egy tipikus *tanítóház és udvara* 1804-ben: „Szoba kamrácskával, terem a tanulóknak szintén hozzácsatolt kamrácskával, istálló, két pajta és pálindafőzde, zöldségeskert a hozzácsatolt szilvással” (133).

Akkoriban iskolakötelezettség nem lévén, az *iskolás tanulók száma* a pap és a tanító agitációjának, valamint a szülők hozzájárulásának függvénye volt. *Mindegyik iskolábóljáró tanuló után a szülők előírt járandóságot adtak a tanítónak*. Például: „Akik egész éven keresztül fognak iskolába járni, 1 forintot, akik csak télen, 10 garast fizetnek. Úgyszintén kötelesek adni minden évben egy kakast, nagy ünnepekre egy kalácsot, azután böjtben 1-1 tojást szombatoként, télen át pedig minden tanulófiú és lány délutánonként az iskola fűtésére tüzifát hoz” (34).

Variációk e témára: „Gyermekek tanításáért: a) akik a betűket tanulják megismereni, 12 garas, b) akik kívülről tanulnak, írni, számolni tanulnak, s közben az eredmény is fontos, akkor 17 garas” (70); „Tanításért minden tanulótól egy máriást és egy kakast kap” (80); „Mindkét nembeli gyerekek tanításáért akár olvasnak, akár ábécét tanulnak: 1 arany” (121); „Gyermekek tanításáért: első évesekért öt garas, második évesekért és így tovább, tíz garas, ezen felül egy fuvar tüzifa mindegyiktől és Gál-napra kakas” (134); „Gyerekek tanításáért az első évben 8 garast, a másodikban 12-öt, a harmadik és a következő években 3 máriást fizetnek és még egy-egy szekér tüzifát adnak. Gál napkor minden egyes tanulótól egy kis kakas vagy egy garast kap. Télen át forgácsköteget, tavasszal pedig tojást hoznak minden szombaton az iskolába” (216).

Régi középkori szokás volt, hogy az iskolások *Szent Gál napján egy kakast adtak a tanítónak* (Gál = latinul Gallus, magyarul kakast jelent). Ezt tették a nógrádi evangélikusok is a 18–19. század fordulóján. De az újabb szokást is követték: nagyböjtben minden szombaton egy-egy tojást kellett vinni a tanítónak.

A lónyabányai tanítónak olyan tanítványai is voltak, aki *gimnáziumba* készültek. Nekik a latin nyelvtan elemeit oktatta a tanító: „Az úgynevezett grammatista diákoktól egy forint, donatistáktól nyolcs garas jár. Azoktól, akik olvasnak, szótagolnak, a betűkkel ismerkednek, hat garas jár, amit Mindenszentek napjára haladéktalanul mindenkinek le kell tenni. Évente mindegyiktől egy fuvar tüzifa is jár” (99). „Gyermekektől, akik az olvasókönyvet tanulják, 8 garas jár; másoktól pedig, akik a katekizmust, evangéliumot tanulják, vagy donatizstáktól 3 máriást kap. Ezenkívül egy kakas, egy fuvar tüzifát, karácsony és húsvét ünnepére minden tanulótól egy turák jár, Gergelykor is” (179).

Jól megfigyelhető, hogy *számos katolikus hagyomány élt még ekkor az evangélikusok körében*. Például náluk is ünnep volt az *Űrnapja*, amikor a katolikusok az Oltáriszentséget ünneplik; *megemlékeztek egyes szentekről*. Például Nagylám faluban: „A tanító az ételment illetően némi borsót és lencsét kap a Szent Imre napi koledából. Szent Imre napon és az ő emlékére tartják a templomszentelés emlékűnnepet. A lelkész ezen a napon mondott igehirdetéséért 1 kila (=65 liter) búzát kap a malomból” (122). „Négy offertórium a nagy ünnepek és Imre-nap alkalmával” (183).

De ami a legfeltűnőbb: mindegyik anyaegyházban és filiában szerepel a *gyónás*: „Gyónási offertóriumból öt rész a lelkészé, a hatodik a rektoré. Beteg gyóntatásáért ki mit ad,

általában azonban két garast szoktak adni. Azok után, akiket első gyónás alkalmával tanítanak, semmit sem adnak, kivéve azt, amit a szülők szívességből adnak” (49).

Igazat kell adni a „Bevezető” írójának: „A kézirat Nógrád megye jelentős egyház-, gazdaság- és iskolatörténeti forrása. Értékes forrása lehet továbbá több más társadalomtudomány (néprajz, nyelvészet, pecséttan, helytörténet és etnikumkutatás, földrajz stb.) számára.”

Mészáros István

GYÜRKI LÁSZLÓ

DR. BATHYÁNY LÁSZLÓ ÉS KÖRMEND

Körmend város Önkormányzata kiadása, Körmend, 2003. 80 oldal.

A gyönyörű kiállítású reprezentatív album Boldog Batthyány László és Körmend város kapcsolatait mutatja be jól kiválogatott képekben s a hozzájuk fűzött rövid szövegekkel. Ez utóbbiak főként a hercegorvos különféle írásaiból, Blanka lánya naplójából, más iratokból, újságokból valók, illetőleg a kötet szerkesztőjének magyarázataiból.

Megismerteti a kötet a Batthyány-ak múltját, a hercegorvos életének korábbi szakaszait. 1902-ben nyitotta meg magánkórházát Köpcsényben. Trianon után népes családjával – feleségével és 11 gyermekével – Körmendre költözött, 50 éves volt ekkor. Itt bontakozott ki teljes mélységében szemorvosi munkássága. A képek és szövegek segítségével bepillantunk családjá életében, a szegények gyógyítása terén végzett tevékenységébe. Megható dokumentumok nyomán szembesülünk mély hitével, apostoli buzgóságával, mélységes Isten- és emberszeretetével. Elgondolkodtató érzés orvosi rendelői tábláját, írott receptjeit, műszereinek, betegnaplójának képét szemlélni. S a családi képeket, középen a szentéletű apa...

Temetési szertartása 1931. január 26-án volt Körmenden, majd a németújvári családi sírboltban lelt nyugalomra. Mint szent ember élt tovább sokak emlékezetében. Ezért 1988 májusában németújvári sírját áthelyezték: a kriptából felhozták a templomtérbe.

A kötetben bemutatásra kerülnek a szentéletű orvos tiszteletének különféle megnyilvánulásai: festmények, szobrok, domborművek, üvegablakok, zeneművek, utca- és intézményelnevezések, valamint körmendi emléktemplomának 1997–1999 közötti építéstörténete.

Végül szentszéki iratok címlapjait láthatjuk: az illetékes vatikáni kongregáció 1992. július 11-i dekrétumát, amely szerint hősi fokon gyakorolta az erényeket; a 2002. július 5-i határozatát, eszerint közbenjárására csodás gyógyulás történt; végül 2002. november 15-én tették közzé a boldoggá avatás helyét és időpontját: Róma, 2003. március 23.

A kitűnően szerkesztett kötetből nem csupán egy szentéletű magyar világi férfi élet-története ismerhető meg, de mély lelki élményt is szerez. Képei és szövegei elgondolkodásra, meditációra készítetik a bennük elmélyedő olvasót: nemcsak a régmúltban, de a 20. században is voltak szentek, példát mutató, követésre ösztönző, Krisztust szívvel-lélekkel, szóban és tettekben követő, embertársaink iránti szeretetben előttünk járó modern emberek. Azaz szentek.

Mészáros István

GÖRÖG ELENIKA OSKOLÁK

Budapest 2004. (Diaszpóra Kutatási Füzetek 2.) 29 oldal.

A tanulmány szerzője azokat a 18–19. századi *hazai ortodox (görög keleti) iskolák* történetét foglalja össze, amelyeket a betelepült görög kereskedők gyermekei számára létesítettek és tartottak fenn.

Az első adat: *Tokaj*, 1748, majd *Kecskemét*, *Miskolc* és *Győr* következett; azután *Komárom* és *Eger*. Az utóbbi két helyen együtt volt a görög és a szerb ortodox iskola. Tokajban a görög közösség 1786-ban házat vett parókia és iskola céljaira. 1848-ig működött itt a görög iskola. Ez az épület ma is megvan: pedagógus szolgálati lakások vannak benne.

Az egri görög-szerb iskoláról is számos adat található. Az egyik görög kereskedő 1805-ben magyar nyelvű, de görög betűkkel aláírt végrendeletében a „Görög Elenika Oskola” javára 200 forintos alapítványt létesített (Elenika = Hellenika). A görög iskola 1868-ban, a szerb iskola 1890 táján szűnt meg.

Részletes ismertetést kapunk a miskolci görög ortodox iskoláról. 1803-ban építeték. Az egyemeletes épületben ma lelkészlakás, valamint a Magyar Ortodox Egyházi Múzeum található. A 19. század közepéig működött itt az iskola.

A *budai Tabánban* 1779-től volt néhány éven át görög-szerb iskola, *Pesten* 1783-tól. A pesti Dunaparton ma is álló ortodox templom mögött állt a Galamb utcában a „görög-vlach” iskola, amely 1796-ban nyílt meg. Itt tehát a román ortodox közösséggel együtt szervezték meg az iskolát. A görög „tagozat” 1833-ig, a román 1888-ig létezett.

A *gyöngyösi* görög iskola 1834-ig, a *kecskeméti* 1882-ig állt fenn. A győri iskola számára 1801-ben magyar nyelvű hittankönyv jelent meg nyomtatásban: „*Kis Kátekizmus, avagy rövidre vett igazhitű vallástétele a Napkeleti Görög Anyaszentegyháznak*”. Tehát már nem görögül, hanem magyarul magyarították az ortodox vallási alapismereteket.

Számos hazai görög iskolában Makedóniából, Tesszáliából származó pedagógus tanított, görög olvasást és írást, valamint valamelyes közismereti anyagot. 1812–1919 között a pesti görög iskolában házitánítókat is képeztek görög családok számára. A fiúk általában apjuk kereskedő-foglalkozását folytatták. 1812-ben Kecskeméten 28 görög kereskedő volt, mellettük 6 inas és 14 legény dolgozott. De azért néhányan gimnáziumba kerültek, másféle hivatásokra készülve.

Értekes tanulmány Sasvári László munkája, amely a szakirodalom alapján jól összefoglalja az adatokat. Újabb levéltári kutatások alighanem tovább árnyalhatják a képet.

Végül három megjegyzés

A hazai görög ortodox iskolák tanulói a 19. század második felében elfogytak: az egykori görögök akkorra – másfél évszázad alatt – magyarrá váltak. Nem megmagyarosodtak, nem megmagyarították őket, hanem *magyarrá váltak*, természetes folyamatként.

Sokat köszönhettek Magyarországnak e másfél évszázaddal korábban betelepült görög kereskedők: itt biztos egzisztenciát teremthettek maguknak, meggazdagodtak, családjaik kiterbélyesedtek, jól érezték itt magukat, gyökeret vertek a magyarság körében, amely befogadta őket, szabad teret adott nekik az érvényesüléshez. *Utódaik azonban a 19. század végén már magyarok voltak, nem görögök.*

A szerző tanulmánya legelején közli az öt évvel ezelőtti, *2001-i magyarországi népszámlálás* adatait arról, hogy hazánk lakosságából akkor hányan tartoztak a görög nemzetiséghez, hányan kötődtek görög hagyományokhoz, hányan görög anyanyelvűek, hányan használják a görög nyelvet. Azt azonban nem fűzte hozzá szerzőnk, hogy ők nem a 18. századi görög kereskedők utódai, leszármazottai, hanem *az 1940-es évek végén zajlott görögországi polgárháború befejezése után telepítették őket hazánkba*, tehát csupán fél évszázad óta élnek velünk, őket is befogadtuk.

Végül egy szerkesztési probléma: A tanulmány ezzel az alcímmel kezdődik: Bevezetés. De ezután nincs egyetlen alfejezetcím sem, a szöveg mindvégig folyamatos, megszakítatlan, alcím nélkül.

Mészáros István

MIKLÓS PÉTER

VÁROS, EGYHÁZ, TÁRSADALOM. TANULMÁNYOK A SZEGEDI KATOLICIZMUS TÖRTÉNETÉRŐL

Szeged, Bába Kiadó, 2004. 312 p.

Miklós Péter 1980-ban született Szegeden. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2004-ben szerzett történelem szakos diplomát, előtte a Szegedi Hittudományi Főiskolán hitoktatói oklevelet. Az ezredfordulón több tudományos diákköri dolgozatával – „*Az újszentiváni római katolikus egyházközség története*” illetve az „*Ivánkovits János rosznyói püspök szegedi évei*” című tanulmánnyal – hívta fel magára a szakmai közvélemény figyelmét. „*Balogh István államtitkár szegedi lelkesi évei*” címmel írott egyetemi szakdolgozata – átdolgozott változatban – olvasható ebben a kötetben. 2004 szeptembere óta a Szegedi Tudományegyetem Történeti Doktori Iskolájának hallgatója. A készülő a doktori értekezésében is ezt a témát viszi tovább.

Az Aetas, Szegedi Műhely, Szeged, Belvedere Meridionale, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Egyháztörténeti Szemle és a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve című folyóiratokban rendszeresen közöl tanulmányokat, forrásközléseket, könyvismertetéseket

A kötetbeli írásokat a szerző négy részre osztotta. *Emlékek* címmel olyan közéleti, társadalmi eseményeket és közigazgatási intézkedéseket gyűjtött össze, amelyek szorosan kapcsolódnak a katolikus egyház lelkipásztori, oktatási és hitterjesztő tevékenységéhez. A *Szabadságharc* című egységben a szegedi katolikus plébániák 1848/49-es történetének egyes mozzanatait igyekeznek vázolni, a helyben fellelhető források alapján. A *Portrék* kiemelkedő (szegedi születésű, vagy a városban tevékenykedő) egyházi személyek életrajzai, amelyekben legfontosabb szempont a Szegedhez fűződő kapcsolat föltárása. A kötet utolsó egységében – *Könyvekről* – könyvismertetéseit, kritikáit adja közre.

Az itt közölt írások korszak, terjedelem, műfaj és célközönség tekintetében eltérőek. A szerző szándékai szerint abban alkotnak egységet, hogy gazdagítják a szegedi katolicizmusról alkotott képünket.

Az előző bekezdésben említettekhez kapcsolódik néhány kritikai észrevételünk. Kicsit olyan érzése támadhat a szakmabéli olvasónak, mintha egy hirtelen adódott megje-

lentetési lehetőség bizonyos mértékig háttérbe szorította volna a szakmai szelekciós szempontokat, a válogatás több szempontból is egyenetlen. Tudományos mércével mérve igen alapos tanulmányok – gondolunk itt, több más mellett, a Balogh páter szegedi működését tárgyaló részre – mellett megjelentek inkább ismeretterjesztő jellegű szövegek is. Ezt maga az író is jelzi, de talán szerencsésebb lett volna ez utóbbiakat külön kötetben megjelentetni, ez ugyanis a vaskos kötet szakmai súlyát nem, csak terjedelmét csökkentette volna. Mentségül szolgál, a szerzői reflexión túl, hogy a mai tudományos könyvkiadás kevés lehetőséget ad fiatal kutatók könyveinek megjelentetésére, így érthető, hogy a ritka alkalmakat megragadva, a szerző minél több írását szeretné a szélesebb közönség elé tárni.

Erre a kissé kapkodó jellegű szerkesztésre mutat, hogy nem történt meg a kiadás előtti szerzői egységesítés, azaz – mint ahogy ezt maga is jelzi az utószóban – a könyvben bizonyos adatok, eseménysorok többször is olvashatók és a jegyzetelési mód sem egységes. E két mozzanat is némiképp zavarólag hathat, ami az előbb említett benyomást erősíti a recenzálóban: talán a kevesebb itt közölt írás több szakmai súlyt jelenthetett volna.

E kötet, a jelzett szerkesztésbeli bizonytalanságok mellett is, vitathatatlanul hozzájárul Szeged és a szegedi táj katolikus egyháztörténetének alaposabb megismeréséhez.

Végül érdemes megemlítenünk, hogy Miklós Péternek a recenzált kötet kiadása óta megjelent hézagpótló forráskiadványa – „*A jelen kor vészes napjaiban.*” *Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez.* (Szeged, Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár, 2006. 112 p.) – üdvös módon az említett kútfőközpontú szakmai szemlélet további erősítése felé mutat a szerző pályáján.

Sarnyai Csaba Máté

MÁRTON ÁRON

HÁZASSÁG, CSALÁD

Mentor Kiadó – Marosvásárhely, 2005, 196 p.

2005 szeptemberére, Erdély nagy püspöke halálának huszonötödik évfordulójára látott napvilágot ez a közel kétszáz oldalas szöveggyűjtemény. Márton Áron kéziratban maradt beszédeinek, kevésbé ismert írásainak – tematika szerint rendezett – közreadásával új sorozatot indít újjára a marosvásárhelyi Mentor Kiadó.

Marton József történészprofesszor, a sorozat szerkesztője és e kiadvány anyagának összeállítója, hosszú évek óta elhivatottan kutatja Márton Áron szellemi hagyatékát. Jelen kötet előszavának első részében a következőképpen vall a nagy püspökről: „Az erdélyi magyarság elé – úgy vélem – egyetlen embert állíthatnánk példaképül: Márton Áront. Szerintem ő az egyetlen, aki méltó lenne a »lámpás« szerepére.” Ezt követően egészen röviden méltatja a (fő)pap népevelő tevékenységét – ilyenfajta szolgálatát a különféle rendezvényeken elmondott beszédeivel és a különböző folyóiratokban (elsősorban az – 1939 áprilisáig – általa is szerkesztett *Erdélyi Iskolában*) megjelentetett írásaival végezte leginkább. „Fiatal papként nem is annyira vasárnapi és ünnepnap szentbeszédeivel tűnt fel Erdély-szerte, hanem lelkigyakorlatos és konferencia-beszédeivel.

Előadássorozatai, melyek oly sok lelket vezettek Istenhez, nagyobbreszt csak kéziratban maradtak fenn. Egykori hallgatói ma is úgy emlékeznek azokra, mint lélekmelegítő élményekre. [...] Ezek a beszédek az élet nagy kérdéseiről szóltak. Mivel ilyenkor nem kellett szigorúan a szertartások (bérmálás, templomszentelés) előírásos kívánalmaihoz kötődnie, szabadabb áradást engedhetett gondolatainak. Ezért ezek az előadások, beszédek átfogóbb képet nyújtanak Márton Áron egyéniségéről és életszemléletéről” – fogalmaz Marton József.

Márton Áront már fiatal korától foglalkoztatták társadalmának problémái, s vallotta, hogy a legtöbb baj gyökerét az alapsejtnék számító családban kell keresni. „A korunkat gyötrő és ezer helyen felfakadó betegség legsúlyosabb tünete a házasság válsága” – hangoztatta és beszédeiben, írásaiban ezért tért vissza gyakorta a házasság, a családi élet tárgyalásához. Ilyen jellegű szövegeit mindig mély teológiai alapokról indította és bátor hangon érvelt a korabeli egyházi tanítás mellett. „Vissza kell térni a régi alapra, a házasság keresztény intézményéhez és pedig azokkal a kötöttségekkel, melyeket a katolikus egyház hirdet” – mondta. A házasság teológiáját mindig a Szentírásból vezette le, a helyes keresztény életszemlélet kialakítását pedig a hitvédelem tételeivel kívánta elérni. „Az Úr Jézus tanítása a házasság kérdésében rendkívül határozott, világos, félre nem érthető. Az Egyház ezt a tanítást vette át isteni alapítójától, s isteni küldetéséhez híven következetesen védelmezi a házasság isteni törvényeit minden ellenséges indulattal és követelőzéssel szemben, nem egyszer tulajdon létének a kockáztatásával is. Amikor elindult a történelem útján, olyan világba lépett, mely valóságos gúnyt üzött a házasságból, s az Egyház ebben az erkölcsi fertőben is diadalra vitte a keresztény házassági eszményt” – vallotta Márton Áron.

A *Házasság, család* című kötet két háromrészes, még a Márton Áron püspökké való felszentelése előtti időből származó előadásanyagot hoz (*A keresztény házasságról* – 1. *A házasság isteni elgondolása*; 2. *A házasság alapjellege*; 3. *A házasság értelme és célja* – és *Háromrészes előadás 1937-ből* – 1. *A házasság és a család*; 2. *Apák és fiúk*; 3. *Egyház és nép*), két 1935-ös keltezésű, rövidebb előadást, néhány – pár hónapos kolozsvári plébánossága idejéről, majd már püspök-korából való – esküvői, illetve más alkalmakkor elmondott rövidebb beszédet, egy, a Katolikus Akció *Apostol* című folyóiratában publikált írást (*MI – CHA – ÉL*) és egy, a Márton Áronról eddig megjelentetett kötetekben még nem közölt, ide kapcsolódó tematikájú 1948-as körlevelet, *Családunk följajnlása Mária szeplőtelen szívének* címmel. A függelék az *Erdélyi Tudósító* című katolikus társadalmi folyóiratban *Apák és fiúk* címmel megjelent (1932) írást tartalmazza, ez címben egyezik az 1937-es előadássorozat egyik beszédével, ám tartalmában eltér attól.

Marton József valamennyi szöveget részletes eligazítással, kommentárral vezet fel, melyekben elhangzásuk/megjelenésük körülményeiről, az eredeti kéziratok lelőhelyeiről informál. Az írásokat gazdag lábjegyzetanyag kíséri, ezekben a Márton Áron által áthúzott, zárójelbe tett vagy utólag beszúrt szövegrészek is fel vannak tüntetve, és itt találjuk a latin szavak, mondatrészek megfelelő magyar fordítását is.

A *Házasság, család* című kötet szerkesztői munkálatait Kuszálík Péter végezte. Az értő alaposággal dolgozó szerkesztő érzékenyen kezelte a szövegeket, s a kötet oldalain következetesen alkalmazta az előszó második részében részletekbe menően ismertett rövidítési, szerkesztési megoldásokat. „A lejegyzés folyamán megőriztük Márton Áron stílusát, eredeti szóhasználatát. [...] Csak a legvégső esetben változtattunk meg valamit, elsősorban a mondatok tagolását módosítottuk, egy-egy gondolatjel-pár vagy

szó beiktatásával, azért, hogy a gondolatok gördülékenységét biztosítsuk. Még az alfejezetek számozásánál avatkoztunk be, azért, hogy a kézirat tagolása egységesebb legyen” – jegyzi meg Kuszálik. Kettejük igényességének köszönhetően a lehető leghitelesebb formában, sok háttér-információval megtoldva, élvezetes módon olvashatjuk újra a mindenkori erdélyi ember példaképének és nevelőjének a keresztény házasságról és családról szóló gondolatait.

„Házasság, család, gyermek, apák és fiúk – talán ezek Márton Áron hagyatékának legfontosabb témái. Közvetlen hangú beszédei, világos útbaigazításai ma is érvényesek, ma is érdemes őket elolvasni. Néhány – lelkiismerethez szóló – intelme napjainkban még időszerűbb, mint a harmincas években volt. Ezért (is) kell azokat újraolvasni” – buzdít Marton József.

Ozsváth Judit

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
elfogyott
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remetéik élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek a Bonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Fridvaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Őze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümegei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értésítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft

ECCLESIA SANCTA
sorozat

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000.
344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországon. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005. 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

- A cseh egyház története
- A horvát egyház története
- Az örménykatolikusok
- A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: ilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l’Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft

- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
- Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p. ára: 3800 Ft
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p. ára: 1800 Ft
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
- Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöv. gyűjt.) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
- Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
- Szilágyi István:** A selmechányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
- Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
- Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft???
- Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft???
- Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.

Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet). Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db

Monumenta Vaticana II. sorozat I–III. ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Öszeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Öszeállította: Dóka Klára

5. **Egri főegyházmege.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmege.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmege.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
8. **Szombathelyi egyházmege.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmege. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.